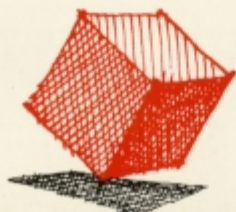
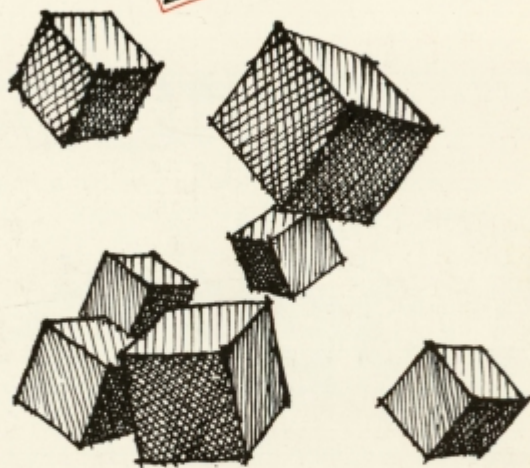

France Bucar

Usodne odločitve

časopis
za
kritiko
znanosti

VSEBINA
FRANCE BUČAR

PREDGOVOR 5

I. Del: V BOJU ZA OBLAST 7

1. poglavje: V iskanju moralnih temeljev 7

USODNE

3. poglavje: Najzostri, s katerimi smo se soočili kot narod, in naša politična smernica 29

4. poglavje: Pred naslovnim Osvobodilno vojsko 46

ODLOČITVE

6. poglavje: Začetek državljanske vojne 74

8. poglavje: Domobranstvo 109

9. poglavje: Obramba in bitve 128

II. Del: OBLIŽGANI ZMAGOVALCI 147

10. poglavje: Moč in nemoč zmagovalcev 147

12. poglavje: Poraz v občini in v celotni državi 166

13. poglavje: Predstave moči in nemoči v občini in v državi 171

14. poglavje: Zloča gospodarstva in kmetstva 181

15. poglavje: Narodnost proti razjedam 190

Prva izdaja,
Časopis za kritiko znanosti,
Ljubljana, novembra 1988

FRANCE BUČAR

USODNE

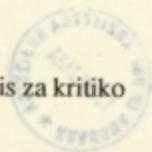
ODLOČITVE

CIP - katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

321.74 (497.12)(091)

BUČAR, France

Usodne odločitve / France Bučar - 1. izd. - Ljubljana : Časopis za kritiko
znanosti, 1988. - (Časopis za kritiko znanosti ; 117-118)

VSEBINA

PREDGOVOR

PREDGOVOR	5
I. Del: V BOJU ZA OBLAST	7
1. poglavje: V iskanju moralnih temeljev enopartijskega sistema	7
2. poglavje: Pravni in moralni temelji za presojo	16
3. poglavje: Nujnosti, s katerimi smo se soočali kot narod, in stališča političnih strank	29
4. poglavje: Pred nastankom Osvobodilne Fronte	46
5. poglavje: Uvod v politično diferenciacijo	58
6. poglavje: Začetek državljanske vojske	74
8. poglavje: Domobranstvo	109
9. poglavje: Obračun in bilanca	128
II. Del: OBLEGANI ZMAGOVALEC	147
10. poglavje: Moč in nemoč zmagovalca	147
12. poglavje: Poraz v etičnem in vrednostnem svetu	166
13. poglavje: Protislovje med ideologijo in strokovnostjo v javnem odločanju	178
14. poglavje: Zlom gospodarstva	189
15. poglavje: Narodnost proti razrednemu	203
IMENSKO IN STVARNO KAZALO	215

PREDGOVOR

To je knjiga, s katero skoraj zagotovo ne bo zadovoljen sedanji politični režim v Jugoslaviji. Že samo omemba možnosti, da bi se lahko zakonitost sedanje družbene ureditve ali vsaj nekaterih njenih institucij zdela vprašljiva, je v nedavni preteklosti vzbudila z njegove strani čez vse žolčen in preteč odziv. Torej z vidika osebne varnosti ni ravno pametno ravnanje, pisati tako knjigo.

Zadovoljni ne bodo verjetno niti nasprotniki sedanjega političnega režima, ki so bili premagani v državljanski vojni in so - kolikor jim je ta možnost sploh bila dana - razpršeni po svetu. Nimajo sicer politične moči, a so v svojih čustvih popolnoma nenaklonjeni vsemu, kar bi dalo prav njihovemu zmagovalcu in opozarjalo na njihove lastne napake. To še toliko bolj, ker so se jim zgodile velikanske krivice, sedanje krizno močvirje, v katero je zabredel njihov nasprotnik na oblasti, pa naj bi dokazovalo, da so s širšega zgodovinskega vidika oni vendarle imeli prav.

Komu je tako pisanje sploh namenjeno? Vsem tistim, za katere se čas ni ustavil leta 1945 in ki jih zanima predsem bodočnost. Seveda to ne pomeni, da nas preteklost ne zanima - zabloda mnogih mladih razmišljajočih ljudi, sitih manipulanstva ter med drugim tudi enostranskega, pristranskega in tendenčnega prikazovanja naše nedavne preteklosti, o kateri si ne moremo ustvariti objektivne slike in sodbe. Odtod njihova želja naj bi se raje usmerili v prihodnost.

Vse, kar je danes, ima korenine v preteklosti. In vse, kar bo nastalo v bodočnosti, je v zarodku že danes. Pripraviti se za bodočnost, ki bo polna novosti, pomeni, biti sposoben čimbolj natančno razbrati sedanjost. Tudi njene zgodovinske korenine. Postaviti jo v čim širše razsežnosti svetovno prostorskih in časovnih dogajanj.

Zgleda, da prav tega širšega prostorskega in časovnega okvira, v katerega bi vnesli in vtkali svoje odgovore na izzive časa in okolja, Slovenci v najbolj usodnih in prelomnih časih v svoji nedavni zgodovini nismo imeli. Če dejanja ali opustitve tistih, ki so sodelovali v pripravljanju našega sedanjega stanja in položaja, presojam z današnjega stališča, lahko samo ugotavljamo, da ne eni ne drugi niso imeli prave predstave o tem, za kaj se bojujejo in kaj branijo. Zaradi tega jih ne moremo klicati na odgovornost. Obrisi novega časa, novega pogleda na svet, sprememba celotne kartezijske paradigme, ki se zarisuje ob

prehodu v novo tisočletje, so bili takrat še povsem nezaznavni. Edino, kar je bilo takrat, in je lahko še danes trdno, je moralni temelj, ki je podlaga slehernemu sožitju in sleherni odločitvi v družbenih zadevah. Ta nam tudi edini nudi pravo merilo za presojo preteklosti, daje ustrezno mero za bodočnost in nas tudi edini lahko napoti k skromnosti in odpuščanju, ki je ključ za narodno spravo.

Če se usmerjamo v bodočnost, nam je to najbolj potrebno. Odreči se moramo samovšečnemu prepričanju, da je prav tisto, kar smo naredili v preteklosti, edino pravilno in sad najbolj pronicljivega spoznanja, da so vsi, ki so ravnali drugače, ki so jih vodila drugačna prepričanja, ne samo zaslepljenjci in nazadnjaki, vredni ne samo našega pomilovanja, ampak tudi moralno oporečni, celo narodni izdajalci. To je napuh, ki sleherni misel o narodni spravi v načelu odklanja kot protislovno naši lastni moralni drži in našemu dokončnemu obvladovanju resnice. To je v bistvu nesposobnost priznanja, da bi lahko tudi kdo drug imel svojo lastno resnico, nesposobnost sprejemanja drugačnosti ali vsaj priznanja drugačnosti - to pa je vendar prag, ki ga moramo prestopiti, če hočemo naprej, če nočemo samih sebe prikovati na položaj, ki smo si ga prisvojili, ki je bil v preteklosti naš edini ali najvišji cilj, a je zdaj vendarle obsodba na stagnacijo. S takih položajev ne moremo v novo tisočletje. In to velja za vse nas, ne glede na to, kako smo se opredeljevali v preteklosti.

Ta zid med nami je treba podreti, saj stoji predvsem na naši lastni poti in nas dela ujetnike naše lastne ozkosrčnosti. Bodočnost pa ozkosrčnejem ni odprta. To naj bi bilo temeljno spoznanje, potrebno pred pomembnimi novimi narodnimi odločitvami.

Že samo ta ugotovitev je lahko sporna in za mnoge, ki so prepričani, da so dojeli zadnje spoznanje o družbenih zadevah, nesprejemljiva. Še zlasti, če so v skladu s tem domnevnim spoznanjem zasedli tudi položaje, s katerih naj bi bila bodočnost samo še vprašanje izvedbe.

Ta knjiga naj bi bila poskus razmišljanja. Že zato se vnaprej odreka dokončnosti neke navidezne resnice. S tega stališča tudi ni kak zgodovinski traktat profesionalnega zgodovinarja. Pa saj za to niti ne gre. Zgodovinske raziskave v tem pogledu ne morejo prinesiti kaj bistveno novega niti ovreči tega, kar dejansko je. Dileme, s katerimi smo se kot narod soočali v neposredni preteklosti, predvsem pa odločitve, prek katerimi stojimo danes, so reliefno jasne. Zato bo šlo to razmišljanje v drugo smer: kaj smo v preteklosti storili prav in kaj narobe glede bodočnosti, pred katero stojimo in ki nas bo, če nas že ni, zelo hitro postavila pred odločitve, ki bodo vsekakor vsaj toliko, če ne bolj usodne, kot so bile tiste v letu 1941. Takrat smo bili prepričani, da se odločamo za novi svet. V resnici smo se za starega, minulega. In za to smo dali toliko žrtev! Za to smo se kot narod razklali na dvoje!

Če hočemo naprej, moramo napraviti obračun s tem, kar je bilo. Pošten obračun. Merilo presoje so na eni strani vrednote, ki so nad časom in na drugi strani čimbolj tankočutno zaznavanje tistega, kar šele prihaja. To pa so resnično usodne odločitve.

Avtor

I. DEL

V BOJU ZA OBLAST

1. V iskanju moralnih temeljev enopartijskega sistema

I.

"Menili smo, da bo z obsodbo 1946. leta, se pravi takoj po vojni, tudi Rožmanov primer razčiščen in odpravljen, saj je bil škof obsojen predvsem kot dokazani narodni izdajalec - toda to ni tako. Njegov duh še blodi po zemlji in oživlja hude in neprijetne spomine, tako med borci za svobodo kot med njegovimi privrženci in zlasti verniki." (Ivan Jan: O resnični podobi škofa Rožmana, Delo 1. februar 1986).

To naj bi bilo dejansko čudno in nenavadno. In to še celih 40 let po koncu vojne!

To čudo vsekakor terja pojasnilo, in to čisto navadno pojasnilo, sicer bi si pojav res morali razložiti samo še s čudežem.

Kakšne bi bile možne razlage?

Neki ključ za pojasnilo nudi že vrsta nadaljevanj v Delu izhajajoče razprave Ivana Jana z naslovom O resnični podobi škofa Rožmana, ki jo je, kot izjavlja avtor sam, napisal na prošnjo časopisne redakcije, kar posebej potrjuje tudi ona sama. Ker je Delo glasilo SZDL, je jasno, da je to politična odločitev. Politično vodstvo meni, da je kakršna koli rehabilitacija Rožmana, neposredna ali po ovinkih, ogrožanje sedanjega političnega sistema v Sloveniji, torej vsekakor problem, na katerega je treba z vso odločnostjo reagirati. Razprava pod tem naslovom je kot feljton izšla že v koledarju Prešernove družbe za leto 1986 in je v Delu le razširjena in dopolnjena. Politično vodstvo je vsekakor menilo, da ne gre še zlasti v trenutnem gospodarsko-političnem položaju, ki bi na prvi pogled terjal, da posvetimo pozornost vsemu drugemu prej kot pa obujanju duhov izpred 40 let-za kako nepomembno zadevo. Če bi bilo to vodstvo, ki se seveda spozna na umetnost realne politike, prepričano, da je s sodbo iz leta 1946 zadeva dokončno rešena in ad acta, se za stvar še zmenilo ne bi. Kako neki more pisanje emigrantskega časopisa trdno zasidranemu političnemu režimu pomeniti kaj dosti več kot kvečjemu zgodovinsko-psihološko

reminiscenco, zanimivo kvečjemu za zgodovinarje, pomembno pa še za policijo ne. Saj emigrantskega časopisja tako ali tako ne dobivamo. Za pisanje o tem vprašanju v emigrantskem časopisju smo zvedeli šele iz Janove razprave (oz zvezo le iz naših uradnih komentarjev na dogajanja zunaj naših meja).

Iz tega torej sledi, da predvsem politični režim meni, da zadeva ni zrela za arhiv in da je vprašanje še vedno odprto. Torej: najpomembnejši akter, tisti, ki je organiziral in vodil sodni proces, ni prepričan, da lahko vprašanje kot zastarelo in nepomembno porine v stran.

To nam seveda postavlja samo še nova vprašanja. Na primer: zakaj je politični režim tako nenavadno občutljiv prav za primer škofa Rožmana?

Sedanji politični režim v Sloveniji je prišel na oblast kot zmagovalec v državljanski vojni, ki se je odvijala hkrati in delno v okviru narodno-osvobodilne vojne proti tujim zavojevalcem. Svoje nasprotnike v državljanski vojni je okrivil, da so prav oni začeli državljansko vojno, da so se pritem oprli na pomoč tujih zavojevalcev, sodelovali z njimi v njihovih vojnih naporih in s tem objektivno postali tudi narodni izdajalci. Niso torej izgubili samo vojne, pač pa tudi moralno pravico, da bi kdaj koli govorili v imenu naroda, ki so ga izdali. Hkrati pa so kot ljudje najnižjih etičnih kvalitiet, ljudje, ki so pripravljeni prodati sebe in narod, samo da bi ostali na oblasti, tudi osebno degradirani. Sodni proces po končanani vojni zato ni samo navaden sodni proces, pač pa prvorazredni politični akt: zmagovalec ima v rokah res pravico močnejšega. Tu pa gre za sodni postopek, ki temelji na načelu objektivnega ugotavljanja resnice - torej povsem neodvisno od stališča zmagovalca ali poraženca. Če bi torej sodišče ugotovilo nedolžnost obtožencev, bi padla celotna moralna zgradba, na kateri temelji zmagovalčeva zmaga.

Nesmiselno bi se bilo sklicevati na kakršne koli pravne argumente o legitimnosti ali nelegitimnosti nove oblasti. Izid državljanske vojne je zmagovalec po zmagi razglasil za revolucijo. Revolucija pa je ravno prelom z dotedanjo legalno ureditvijo. Do revolucije ne pride po legalni poti. Ravno zato je potrebna, ker njenih ciljev v okviru tedanje zakonite ureditve ni mogoče doseči. Zato pa toliko bolj potrebuje moralno opravičilo: ljudje morajo videti in dojeti smiselnost svojega trpljenja in žrtev, pa tudi udarcev, ki so jih prizadeli drugim. Brez tega se imajo za ogoljufane, moralno prizadete. Prepričani morajo biti, da so se borili za pravično stvar, sicer se tudi heroji začnejo spreminjati v notranje razklane in pohojene osebnosti. Predvsem pa so šele s tem poraženci dokončno poraženi. Niso se borili samo za izgubljeno stvar - da je izgubljena, je jasno samo po sebi - hujše je, da so se borili za stvar, ki nima moralnega opravičila. Brez moralnega temelja je dokončno odpravljena sleherna misel na kakršno koli spremembo. Zlom je popoln in dokončen.

Tega nasledka sodba očitno nima. Vsaj tako bi lahko sklepali po reakciji političnega režima na sleherni pojav, ki bi kakor koli meril na to, da se škof Rožman prikaže v drugačni luči, kot pa ga je naslikala sodba.

Reakcija političnega režima je v bistvu tudi edino merilo na temelju katerega lahko sklepamo o tem, koliko je obsodba škofa Rožmana, in vse s tem povezane posledice, pri ljudeh sprejeta. Razprava o tem pri nas ni dovoljena. Seveda povsem razumljivo. Saj že vsaka razprava o tem pomeni izziv

obstoječemu političnemu sistemu. Načenja namreč vprašanje o moralnih temeljih sedanjega sistema, posredno s tem pa seveda tudi njegove legitimnosti. V vsakem primeru dvom o nečem, kar je po sodbi sedanjega političnega sistema zunaj sleherne razprave: o absolutni nedotakljivosti njegove oblasti. Reagiranje režima kaže na to, da po njegovem mnenju precejšnje število ljudi obsodbe škofa Rožmana ne sprejema. Vsekakor je ne sprejema Cerkev kot institucija, s tem pa seveda tudi pretežna večina njenih članov. Še več, nihče, kdor se ima za vernega člana Cerkve, te sodbe ne more sprejeti, če je ne sprejme tudi Cerkev sama. In ta je ne sprejema. In je ne more sprejeti.

II.

Iz zgodovine katoliške Cerkve je znanih nemalo primerov, da so visoka in celo najvišja mesta v cerkveni hierarhiji zasedali ljudje, ki za taka mesta niso imeli potrebnih kvalit, tudi moralnih ne. To je vedno vodilo do velikih pretresov v življenju Cerkve, ki so se pokazali takoj ali šele pozneje in izzvali v njenem okrilju različna prizadevanja za prenovo in preusmeritev. Če bi slovenska Cerkev sprejela obsodbo škofa Rožmana na takšnih osnovah, kot so podane v sodbi, bi to pomenilo, da je na njenem vodstvenem mestu stal človek, ki jo je kot institucijo vodil v narodno izdajstvo. Obsojena je tudi institucija kot celota, ker ne gre samo za obsodbo njenega najvišjega predstavnika: cerkvena hierarhija mu je v njegovi politiki v celoti sledila. Prav ta Cerkev pa je bila v preteklosti eden glavnih opornikov slovenstva, v mnogih stvareh je v obrambi slovenstva daleč prednjačila pred vsemi drugimi. Ali je mogoče sprejeti domnevo, da se je ta Cerkev čez noč spremenila v svoje popolno nasprotje? To nikakor ne bi bilo logično.

Če je slovenska Cerkev kot institucija izdajalska, pomeni, da je tudi moralno razkrojena. Ni mogoče pridigati o visokih etičnih načelih in o krščanskem nauku, hkrati pa biti moralno na tleh. Biti izdajalec lastnega naroda, in to v njegovih najtežjih časih - to pomeni, da so vsa njena zgradba in vsi njeni notranji odnosi v bistvu ena sama laž, hinavščina in sprenevedanje. Še več: to pomeni, da je vse njeno krščanstvo v bistvu eno samo veliko lice-merstvo. Nihče, kdor je še kristjan, ne more ostati v taki Cerkvi. In nasprotno: kdor je veren, kdor je kristjan, hkrati pa se čuti pripadnika te institucije, ne more sprejeti take obsodbe svojega škofa. To namreč ni obsodba samega škofa, ampak obsodba slovenske Cerkve. Kdor se solidalizira s Cerkvijo, se solidalizira z njenim izdajstvom. To je logika sodbe.

Po tej logiki preostane resničnemu verniku in kristjanu le to, da se upre vsej cerkveni hierarhiji - kolikor je njegova vera tako močna, da se je sposobna dvigniti nad to moralno močvirje. In kam potem? Upor zoper to hierarhijo terja, da jo obsodi tudi Vatikan, sicer pomeni upor tudi prekinitve z njim. Ker Vatikan slovenske Cerkve nikoli ni obsodil, so posledice jasne: sprejeti sodbo pomeni v Sloveniji konec krščanstva kot organizirane religije.

Ali je mogoče domnevati, da so cilji sodbe segali tako visoko? Vsaj realistično domnevati? Logična izpeljava vsekakor pripelje do sem.

Prizadevanja v tej smeri vsaj delno lahko zasledimo iz ponuĉb na primer hrvaški Cerkvi - razume se, da povsem neformalnih. Vsaj posredno ciljajo v to smer. Tudi ustanavljanje duhovniških druŹtev zunaj cerkvene hierarhije (na primer CMD) in njih relativno favoriziranje. Vsekakor pa daje to slutiti moĉno (ĉe ne skoraj množiĉno) preganjanje cerkvene hierarhije, prepreĉevanje verskih obredov in izrazito proticerkvena politika neposredno po konĉani vojni.

Politiĉni reŹim, ki je prevzel oblast po revoluciji, je deklarirano boljŹeviski, torej s tem tudi enostrankarski. Skladno s svojo ideoloŹsko usmerjenostjo ne more sprejeti nikakrŹne organizacije, ki ni pod njegovim neposrednim nadzorstvom in ustanovljena z njegovim privoljenjem, Źe posebej pa ne kakrŹne koli politiĉne organizacije.

Izjema je Cerkev, ki kot taka pomeni za politiĉni reŹim neposreden izziv. Gre ne samo za manjŹo oazo, paĉ pa za izjemno velik in pomemben segment druŹbe, ki ga reŹim neposredno ne more nadzorovati in nima nikakega vpliva na njegovo notranjo zgradbo, Źe zlasti pa ne na njegov nauk. In da je stvar Źe huŹŹa, gre za institucijo, ki je po svojem znaĉaju svetovna in ima svoj hierarhiĉni vrh zunaj drŹave, torej zunaj obmoĉja, ki ga reŹim lahko neposredno nadzoruje. Obstoj take Cerkve je, gledano z ideoloŹsko-dogmatskega staliŹĉa boljŹeviske stranke, v bistvu znak nepopolno dokonĉane revolucije. Nekaj, in to kar precej, njeni popolnosti manjka.

Źe posebej, ker ima delovanje Cerkve tudi politiĉne posledice. Cerkev sama na sebi nikakor ni politiĉna institucija. Je pa nosilka moralnega nauka, etiĉnega kodeksa, ki je, kolikor ga njeni verniki sprejemajo, najbolj odloĉilen usmerjevalec njihove dejavnosti. Će se bo vernik sooĉal s poloŹajem, v katerem je ravnanje v skladu z odredbami politiĉne oblasti v nasprotju z njegovim etiĉnim kodeksom, se bo odloĉal proti odredbam politiĉne oblasti. Etiĉne norme so vsekakor pred politiĉnimi.

VzdrŹevati tezo o izdajstvu slovenske Cerkve med NOB je za reŹim ena od stalnih sestavin njegove politike do takega tujega telesa v svoji sestavi. Će drugega ne, jo s tem stalno odriva na druŹbeno obrobje, jo stalno diskvalificira kot druŹbeni dejavnik. Zato je vzdrŹevanje te travme, ki naj kot hipoteka stalno visi nad Cerkvijo, stalnica v njegovem odnosu do organizacije, ki ima kot moralna sila izredno moĉ nad svojimi ĉlani, ki pa je sam ne more niti nadzorovati in Źe manj prepovedati - za kaj takega se paĉ ne ĉuti zadosti moĉnega. Zato je treba izkoristiti vsako priloŹnost, da se z novimi udarci ta travma stalno vzdrŹuje ob slehernem osveŹĉanju. Logika poloŹaja je zelo jasna: ĉe reŹim takega tujka v svojem telesu ne more odstraniti, ga je treba vsaj ĉim bolj nevtralizirati, za kar je najbolj primerno sredstvo moralna diskvalifikacija. Zato je s staliŹĉa reŹima sleherni poskus rehabilitacije Źkofa RoŹmana isto, kot da bi mu iz rok trgali enega najbolj moĉnih in pomembnih adutov proti nasprotniku, s katerim se v nobenem primeru ne more spraviti.

Sprava s Cerkvijo pa je za enostrankarski, ideoloŹsko usmerjeni politiĉni reŹim Źe kot pojem protislovna. Avantgardizem pomeni poskus in zahtevo po vodenju in usmerjanju, to pa pomeni, da se, zlasti z ideologijo kot motivacijskim dejavnikom in monopolom nad organizacijo, vpliva na ravnanje ljudi. V obeh pogledih je Cerkev ruŹilni, ne samo moteĉi dejavnik. S svojim naukom je Cerkev partijski ideologiji ne samo tekunica, ampak neposredno

nasprotnica, kolikor se njen nauk v mnogih pomembnih sestavinah razločuje od partijske ideologije. Tu ne gre za dopolnjevanje, pač pa za izključevanje, čeprav se v nekaterih točkah ujemata. Z monopolom nad organizacijo pa Partija onemogoča predvsem kakršen koli stik in povezovanje ter pretok informacij kot izhodišče za dejavnost, zato ta monopol po svojem bistvu sili ljudi le v tisti vzorec ravnanja, ki ga terja Partija. Cerkev ta monopol ruši že samo s svojim obstojem in tako predstavlja za režim stalno potencialno nevarnost.

Tako vsiljeno sožitje dveh izključujočih se elementov terja določeno taktiko prilagajanja. Cerkev in država sta ločeni in delujeta vsaka na svojem področju. Vmešavanje Cerkve v zadeve, ki so stvar države, je prepovedano. Ta delokrog pa seveda enostransko določa država, ne Cerkev ali sporazum med njima. Zato je že v tem položaju samem stalno žarišče možnih sporov, ki ga država rešuje pač s svojo fizično močjo. Moralna diskvalifikacija nasprotnika dviga to golo fizično prisilo na povsem drugo raven prefinjenosti. Že samo s tega vidika je več kot dobrodošla.

III.

Do sožitja, točneje: medsebojnega prenašanja prihaja samo tam, kjer ni ideoloških navzkrižij in kjer Cerkev ne posega v družbena razmerja tako, da bi prizadevala ali celo načenjala partijski monopol. To pa je zelo ozko področje, ker ima, vsaj posredno, vsako, tudi samo etično poseganje v posameznikovo duševnost svoje družbene posledice. Cerkev se na ta način stalno "vmešava" v družbene zadeve in se zato kar naprej izpostavlja očitku, da posega v zadeve, ki so stvar države. Presoja o tem je seveda zopet stvar države same, ne Cerkve. Zato si država tudi stalno prizadeva, da bi Cerkev omejila na prostor "znotraj cerkvenih zidov." Če bi se ji to posrečilo, bi bil problem seveda dokončno rešen. Cerkev kot družbeni dejavnik bi bila likvidirana. Odrekla bi se sami sebi. Temu se seveda ne more, ker bi s tem prenehala. Cerkev ne more brez tega, da ne bi bila družbeni dejavnik. In to tudi vse bolj postaja. Omejevanje Cerkve na dejavnost "znotraj cerkvenih zidov" je seveda samo del iste strategije režima, kateri služi tudi ohranjanje travme o izdajstvu Cerkve med NOB, namreč te, da bi jo čimbolj nevtralizirali.

V tem je tudi pojasnilo, zakaj sleherni boljševiški režim tako trdno in dosledno vztraja pri svojem ateizmu in odklonilnem stališču do sleherne organizirane religije. Vse socialnodemokratske oziroma socialistične stranke v Zahodni Evropi so se temu marksističnemu postulatatu že davno odpovedale, češ da za to ni nikakršne potrebe niti utemeljenosti. Socializem kot ideologija se ukvarja z vprašanji, kako organizirati življenje tu in sedaj, medtem ko je področje religije onostranstvo. To sicer v celoti nikakor ne drži, ker je področje religije tudi in še celo tostranstvo. Gre v bistvu za nekaj drugega, za skladnost etičnega kodeksa - kar pa v tej zvezi ni zelo pomembno. Glavni vzrok je v tem, da se socialnodemokratske stranke odpovedujejo političnemu avantgardizmu, kar pomeni, da ne potrebujejo monopola nad motivacijskimi dejavniki, ki vplivajo na ravnanje ljudi. Tako se pokaže, da bojevito protiversko

stališče boljševiške politične stranke ni utemeljeno v njenem "znanstvenem" pogledu na svet, pač pa v celoti v političnem pragmatizmu. Sleherni pluralizem, ki navaja na različnost ravnanja, ki ni neposredno vključeno v partijsko direktivnost, je za tak politični režim nesprejemljiv. Vsekakor tudi idejni.

Končno gre tudi za politično taktiko. Avantgardistična politična stranka, ki terja zase monopol nad odločanjem o družbenih zadevah, potrebuje tudi "grešnega kozla", na katerega prevrača svoje morebitne neuspehe. Če je partija poklicana, da o vseh zadevah odloča kot avantgardna sila, je povsem logično, da nosi tudi posledice svojih odločitev, tudi neuspeh. Le-te pa zanikajo njeno pravico do monopola, ker kažejo na to, da nima nujno in v vseh primerih prav. Zato avantgardizem ne more sprejemati neuspehov. Ker pa so že tu, jih je treba nekemu naprtiti. To funkcijo prevzema "razredni sovražnik". Ta je v sistemu avantgardizma nujno potreben, je takorekoč njegov sestavni del. In če naj svojo sistemsko vlogo ustrezno opravlja, mora biti čimbolj neopredeljiv. Sicer bi ga lepo zgrabili in se ga za zmeraj odkrižali. Ta režim je v državljanski vojni in neposredno po njej ostal temu načelu dosledno zvest: svojih nasprotnikov se je vedno znebil; če je bilo treba, tudi s fizičnim uničenjem. Toda če sedaj razrednega sovražnika fizično uniči, za kar ima vse možnosti, saj razpolaga z aparatom državne sile, je to sistemsko funkcionalno mesto nezasedeno. Kot nadomestek sicer nastopajo različni "anarholiberalci, etatisti, psevdoznanstveniki, dogmatiki" in podobni. Toda to so sorazmerno maloštevilne skupine, vsekakor pa brez sleherne večje družbene moči. In končno, vedno se jih da prijeti. Zato to sistemsko funkcijo razrednega sovražnika le slabo opravljajo. Tu pa je še nekdo, ki je za to vlogo posebej primeren. Je nosilec pomembne družbene moči, ne da se ga kar prijeti in likvidirati, in stalno je navzoč. Več kot jasno je, da je za to vlogo določena prav slovenska Cerkev. Če pa naj jo primerno igra, mora biti že vnaprej nosilka nekih bremen in lastnosti, ki jo za to vlogo posebej usposablja. To breme je vsekakor njena vloga v NOB. Če se te hipoteke znebi, za to sistemsko vlogo ni več ustrezno kvalificirana. Zato je treba to zaznamovano preteklost stalno oživljati in stalno poudarjati stare grehe. Še več, treba je vzpostaviti neposredno funkcionalno povezanost med zgrešeno preteklostjo in sedanjimi težavami: kakor smo nekoč kljub odporu in izdajstvu naših nasprotnikov premagali največje težave, tako jih bomo tudi sedaj, kljub odporu istega sovražnika - ki se v svojem bistvu ni spremenil. Zaradi spremenjenih okoliščin je sicer menjal taktiko, od svojega temeljno odklonilnega stališča do sedanje družbene ureditve pa ni odstopil. Pridružili so se mu kvečjemu še novi odpadniki.

Na taki filozofiji se gradi strategija s pogubnimi posledicami. V bistvu gre za nesposobnost prilagajanja novim razmeram, za zaverovanost v model, ki se je za Partijo izkazal kot zelo uspešen v preteklosti, a je v popolnem nasprotju s potrebami sedanjosti.

Med NOB je morala Partija na vsak način dobiti protagonista v boju za prevzem blasti, in to takega, ki bi utelešal vse tisto, proti čemur naj bi se obrnila ost revolucije: silo, ki se bori za ohranitev starega družbenega reda, ki je v bistvu kriva za nesrečo, ki je s tujo zasedbo doletela narod in mu grozi celo s fizičnim uničenjem, in ki se je za ohranitev svojega družbenega položaja pripravljena spajdašiti celo s tem istim smrtnim narodnim sovražnikom. Kakor

hitro je Partiji uspelo na takih osnovah pridobiti tisti del javnosti, ki je bila sposobna največje dejavnosti in ki je bila najbolj pripravljena sprejeti njeno razlago vzrokov narodne katastrofe, je bila njena zmaga oziroma zmaga sil, ki jih je bila ona sposobna orgnaizirati in obvladovati, zagotovljena.

Zato oživljanje preteklosti z izpostavljanjem grehov svojih nasprotnikov - grehov, kot jih je Partiji uspelo naprtiti svojim nasprotnikom - predstavlja samo nadaljevanje strategije, ki je bila za Partijo uspešna kot osnova za prevzem oblasti, ki pa ne more biti uspešna za preživetje družbe kot sistema.

Vprašanja, s katerimi se naša družba sooča, in ki so v bistvu tudi problemi političnega sistema samega, saj ta kot družbeni podsistem z obstojem ali propadom družbe stoji in pade tudi sam, so prav vprašanja njene sposobnosti, da preživi v svoji istovetnosti tudi v bodočnosti. Politični sistem je v svoji dosedanji vladi družbi nakopal že zastrašujoče hipoteke, ki bodo bremenile ne samo naših neposrednih potomcev, ampak še naše vnuke in pravnuke. Te hipoteke seveda niso samo v zunanjih finančnih dolgovih.

Skratka, jasno se je pokazalo, da enopartijski sistem upravljanja družbe ni ustrezna oblika upravljanja visoko razvite družbe. Enopartijski sistem predstavlja nizko družbeno strukturiranost, hierarhično-birokratski sistem upravljanja in s tem sedež vse vednosti na organizacijskem vrhu. Povratne informacije, kolikor jih sistem potrebuje, imajo samo funkcijo nadzora nad tem, koliko so nižje ravni v sistemu natančno izpolnjevale odredbe in navodila, ki prihajajo od zgoraj navzdol. V sociološkem pogledu temu modelu še najbolj usteza absolutistična prosvetljenska država z izrazitimi fevdalnimi primesmi. Zato je tudi cela vrsta podobnosti med našo sedanjo družbeno ureditvijo in nekaterimi fevdalnimi institucijami, zlasti pa elementi absolutistične države. Vse pa delujejo anahronistično in protisistemsko. Ustavljajo in onemogočajo nas v sposobnosti prilagajanja sodobnim razmeram in zahtevam ter zato delujejo kot element očitne stagnacije. Na takih osnovah nismo sposobni hoditi v korak s sodobnim razvitim svetom.

Izzivi, s katerimi se sooča sodobna družba, so tako mnogoštevilni, tako raznovrstni in prihajajo iz tako različnih sistemskih okolij, da mora biti usposobljen oblikovati odgovore na vseh sistemskih ravneh, za najrazličnejše položaje, predvsem pa mora imeti v sebi vgrajen kontrolni mehanizem, ki stalno preverja pravilnost vseh odgovorov na vseh ravneh in za vse položaje, ter odgovore, kolikor niso ustrezni, korigira. To pa pomeni, da družba ne more biti ukrojena po enem enovitem modelu, pač pa mora v svoji notranjosti odsevati raznovrstnost in razčlenjenost raznovrstnega okolja, ki se mu s svojimi odgovori prilagaja in na katerega izzive odgovarja. Sodobna družba mora biti torej po svojem bistvu demokratična in pluralistična, če naj bo sploh sposobna preživeti. Enopartijska družba pa ne more biti niti demokratična niti pluralistična, predvsem pa nima v sebi vgrajenega korektivnega mehanizma, ki bi jo opozarjal na nepravilnost njenih odločitev.

Zahteve sodobne družbe glede njenega notranjega ustroja in glede načina upravljanja prihajajo na ta način v neposredno nasprotje z modelom, na katerem enopartijski sistem utemeljuje svojo oblast. Naj ne bo žaljiva primerjava njegovega položaja s položajem, v katerem se je znašla opica, ki je hotela iz steklenice potegniti banano: njena pest se je namreč zataknila v grlu stek-

lenice. Ali ostati ujeta s svojo roko v steklenici ali pustiti banano in izvleči roko ter se tako rešiti - to je bila njena dilema, ki je ni znala rešiti sebi v prid. Ali se odpovedati leninističnemu modelu upravljanja družbe in preiti na pluralizem - seveda predvsem politični, v katerem ima tudi sam pomembno mesto - ter se podvreči družbeni odobritvi svojih odločitev, ali pa ostati na oblasti ter padati vse globje v družbeno krizo, je dilema, pred katero stoji danes sleherni enopartijski sistem, ukrojen po leninističnem modelu.

IV.

Naš politični režim te dileme ne pojmuje na ta način in je zato tudi ne sprejema. Tu je jedro problema in tudi njegova zgodovinska napaka. Zato odklanja sleherni misel na kakršno koli narodno spravo. Kakršna koli podoba o njegovih nasprotnikih, ki bi bila drugačna od tiste, kakor mu jo je z oblastniških položajev uspelo naslikati kot objektivno in splošno sprejemljivo, po njegovi presoji ogroža absolutnost njegove oblasti in njeno popolno nedotakljivost. Njegova strategija preživetja se tako izloča iz strategije družbe kot celovitega sistema. S tem pa v bistvu še v veliko bolj kritičnem položaju današnje stopnje razvitosti ponavlja svojo odločitev, ki je bila v bistvu napaka že takrat, ko je prevzel absolutno oblast, da bo vladal sam, brez kakršnih koli soudeležencev. Ne samo, razumljivo, brez svojih nasprotnikov, ampak tudi brez svojih zaveznikov in soborcev v NOB.

V tem je tudi njegova tragika. Njegova pot na oblast, ki naj bi bila absolutna in ki je ne bi delil s komer koli, je terjala, da naj bi svoje nasprotnike moralno tako izničil, da bi bili za vse večne čase onesposobljeni za partnerje na oblasti. Če naj bi bila njihov moralni propad in narodno izdajstvo res takšna kot ju je režimu uspelo prikazati, potem je njegova zahteva videti skoraj logična, vsekakor pa politično smotna. S takega stališča je razlika med nasprotniki in zavezniki režima v bistvu samo časovna, odvisno od tega, v kakšnem časovnem zaporedju so prihajali oziroma še vedno prihajajo pod njegov udar. Po logiki take strategije je namreč sovražnik vsak tisti, ki se brezpogojno in brezprizivno ne podreja njegovi oblasti. Cerkev je morala nujno biti med prvimi. Zavezniki, predvsem krščanski socialisti, so prišli na vrsto pozneje, in tudi ne v celoti, ker je režimu pretežno večino uspelo likvidirati tako, da jih je prisilil v Partijo.

Zaradi narave stvari postaja mehanizem likvidacije bolj selektiven, a po svojem bistvu še vedno enak.

In v čem naj bi bil ta način ohranjanja absolutne oblasti tragičen in neuspešen?

V tem, da ta režim ne more imeti ne sodelavcev ne nasprotnikov. Prenese samo podrejene. Za pluralistično družbo pa so potrebni ne samo sodelavci, ampak tudi nasprotniki, saj opravljajo pomembno sistemsko funkcijo korektivnega mehanizma. Tako globoko onemogočiti svojega nasprotnika, da zgubi sleherni sposobnost sodelovanja v upravljanju družbe, čeprav samo v negativni funkciji opozarjanja na napake, je sistemsko protislovno. To pomeni ustvarjati nemogoče, če govorimo o upravljanju. To je palica samo z enim koncem. S

tem je, gledano s kibernetškega stališča, samega sebe oropal sposobnosti, da bi sistem uravnaval potrebam ustrezno. Ni izgubil samo enega očesa, pač pa se je oslepil. In ko je enkrat slep, se z lastno močjo ni več sposoben izmotati iz svoje slepote in delovati tako, kot bi bilo koristno zanj. In ne more se prenavljati z dotokom novih, svežih sil, ki bi prihajale iz njegovega okolja, pač pa se hrani samo s tem, kar že ima ali kar se mu je posrečilo asimilirati. Novosti ne prenese.

Zato izhod iz krize terjaja razmislek o pravilnosti potez, ki so bile potegnjene že na samem začetku naše sedanje družbenoureditvene partije. Več kot razumljivo je, da se pri taki analizi ne moremo nasloniti na metodo, ki jo za prikazovanje preteklosti uporablja sedanji režim oblasti in ki je tako zapeljiva tudi za njegove premagane nasprotnike, metodo črno-bele taktike: položaj po zasedbi okupatorskih sil je bil več kot jasen:

na eni strani narod, ki so ga obsodili na smrt, a se je smrti uprl, pri čemer mu je Komunistična partija kot najbolj zaveden narodni element pokazala pot in ga vodila v njegovem boju. A mu ni pokazala le poti do narodne osvoboditve, ampak mu je odprla tudi nove zarje družbene osvoboditve. Na drugi strani so se znašli vsi tisti, ki so doslej živeli na račun zatiranja tega ubogega naroda in ki jim je bil prvi in pglavitni cilj, ohraniti dotedanjo družbeno ureditev, pa čeprav z okupatorjevo pomočjo, čeprav za ceno narodnega izdajstva.

To je v bistvu kliše, ki služi za obravnavo zgodovine NOB, nastanek sedanje oblasti, družbene revolucije itd. od vsega začetka do danes in ki se še kar naprej uporablja. Tudi v citiranem prikazu "resnične podobe škofa Rožmana", ki je izhajal v nadaljevanjih v sobotni prilogi Dela v prvih mesecih 1986. A ne služi samo zgodovinarjem, pač pa tudi političnim analitikom, pravnikom, pretežno celo literatom, da ne govorimo o Karlmayevskih podvigih na področju partizanstva kot pomembnem vzvodu za vzgojo najmlajših - kar seveda vse vodi v papirnato in brezkrvno zgodovino pisje, brezdušne in formalistične sodbe z dvomljivo pravno in etično podlago, slabo in prazno literaturo ter v vzgojo, ki mlade prej odbija kot priteguje, vsekakor pa poneumlja.

Seveda ni nič bolje na drugi, nasprotni strani, kjer je bilo prav tako vse jasno vnaprej: na eni strani krvi željni komunisti, ki jim ni nič mar za narod in njegov blagor, ki vidijo samo svetovno revolucijo, ki bi samo pobijali in tepali najbolj osnovne narodne in moralne vrednote, na drugi strani pa ubogi narod, ki se je v obupu, v katerega so ga spravili komunisti, zatekel k samoočrambi in sprejel orožje pač od kogar koli, ki mu ga je dal, tudi od okupatorja, če ni šlo drugače. In ker so vojno zgubili, je za njihovo tragedijo krivo vse drugo, samo oni sami nič. Objektivno so žrtev, ki za vedno kliče po maščevanju, po zadoščanju.

Seveda so delali napake, največja je bila v tem, da so državljansko vojno izgubili. To je nesporno dejstvo, ki ga ni moč zanikati, ker je tu. Kolikor gre v državljanski vojni za premaganje nasprotnika in za osvojitve oblasti, je gotovo najmanj napak naredila Komunistična partija. Dokaz: prišla je na oblast, svoje nasprotnike je premagala.

Drugo je vprašanje kardinalne napake Partije, ki je v tem, da je hotela svoje nasprotnike totalno uničiti, da je ostala le ona sama na oblasti, brez zaveznikov in brez nasprotnikov. Toda ta napaka ne izvira iz njene taktike in

strategije, pač pa iz njene ujetosti v dogme leninistične doktrine. Če bi delala drugače, ne bi bila več to, kar je in kar je po osvojitvi oblasti posebej poudarjala, da je - namreč Komunistična partija leninsko-boljševiškega značaja.

Vendar tudi njena zmaga ni samo zasluga njene taktike in strategije, pač pa tudi neumnosti in nesposobnosti njenih nasprotnikov. Če bi ti pokazali več sposobnosti za zrelo presojo položaja, če bi bili manj ujeti v svoje politične dogme, če bi bili sposobni vsaj nekaj več prožnosti, bi tudi oni morali dostikrat delati drugačne poteze. Vsaka poteza ene strani je pogojena in izzvana tudi s potezo druge, ne samo od zunanjih okoliščin, na katere ne more vplivati. Tako je končni izid nujno rezultanta dejavnosti obeh. Ali je tako tudi z odgovornostjo? Tudi z njo. Ne sicer v taki porazdelitvi, kot jo zmagovalec uspe vsiliti premaganu. Če je zmagovalec leninistična Partija, bo porazdelitev 1:0. A vendar: Tudi zreli premaganec mora, če je resnično zrel, prevzeti svoj delež. Še posebej, kadar pri svojem nasprotniku take zrelosti ne more pričakovati.

Napake so delali, in to usodne, tudi zavezniki zmagovite strani. Tudi oni so namreč zgubili. Zgubili so v bistvu vse. Tudi za njihov poraz naj bi bili krivi samo drugi.

2. Pravni in moralni temelji za presojo delovanja v razmerah tuje okupacije

1.

Nihče ni mogel misliti, da se bo slovenski narod kdaj znašel v takem položaju kot se je v nacistični zasedbi. Ta narod se namreč še nikoli ni soočal s tolikšno brezobzornostjo in neposredno napovedjo svoje smrti, kot se je predvsem pod Nemci: bil je kot v šoku. To je bilo nekaj tako strašnega, tako tektonskega, da se ni dalo dojeti.

Nemci so zasedli dve tretjini takratnega slovenskega ozemlja in takoj prvi dan pokazali, da nameravajo s slovenstvom opraviti po hitrem postopku, in to enkrat za vselej. Vso slovensko inteligenco, z duhovništvom vred, so skoraj v celoti izselili ali pozaprli. Na Štajerskem, ki so ga tudi formalno priključili k nemškemu rajhu, so rabo slovenščine po Hitlerjevem navodilu: "Napravite mi to deželo znova nemško!" enostavno prepovedali, celo v cerkvah. Gorenjska formalno ni bila priključena, dejansko pa so Nemci sprožili proces čim hitrejše asimilacije. O kakšni sledi slovenstva naj bi v najkrajšem času ne mogli več govoriti.

Ob vsem tem na vsem širnem nebu ni bilo nikakršne svetle točke, nikakršnega upanja. Nemci so brezprizivno obvladovali vso Evropo do ruskih meja na ozemlju sedanje Poljske. Z Rusi so vsaj formalno v pogodbenih odnosih dobro sodelovali, kar so pri nas kot dejstvo sprejemali tudi komunisti. Amerika še ni bila v vojni in tudi ni bilo neposrednih izgledov, da bi se vanjo spustila. Povsod sama tema, sam brezup.

Italijani, ki so zasedli t. i. Ljubljansko pokrajino - ta je obsegala v bistvu Ljubljano, Dolenjsko z Belo krajino in Notranjsko - so imeli drugačno taktiko. Svoje prave namene so jasno pokazali že na Primorskem, ki so si ga priključili po prvi svetovni vojni. Zakaj bi od njih odstopili ravno v primeru tega sorazmerno manjšega območja, ki je štel vsega skupaj le okrog 300000 ljudi? Tudi če bi slovenstvo resnično priznalo, bi bil to kvečjemu samo še folklorni preostanek nekega naroda. Vendar tega že zaradi Primorske niso mogli storiti. Torej je moglo biti vprašanje statusa te pokrajine le vprašanje taktike, nikakor pa ne odmik od končnega cilja, ki so ga pokazali že na Primorskem.

V tem se je italijanska taktika razlikovala od nemške. Nemci, naduti in zaslepljeni od svojih vojnih uspehov, niso niti za hip podvomili o svoji končni zmagi. Zato tudi ni bilo nikakršnega taktiziranja na osvojenem slovenskem ozemlju: to je bilo nemško ozemlje, sleherni morebitni odpor je bilo treba streti z brezobzirnimi silami. Italijani pa so, nasprotno, pokazali veliko večjo diplomatsko spretnost: s silo poitalijančiti Ljubljansko pokrajino se jim ni mudilo, saj bodo imeli, če bodo vojno dobili, več kot dovolj časa, da se zadeve sistematično lotijo, medtem pa je bilo treba z navidezno dobronamernostjo v osvojeni pokrajini zagotoviti čim večji mir in naklonjenost prebivalstva, kolikor je to pač možno - računica z navidez najboljšim izidom.

II.

Razlike v taktiki obeh okupatorjev (pri čemer ne omenjamo posebej madžarskega v Prekmurju) so vsaj teoretično, ustvarjale različne možnosti v obrambni taktiki zasedenih.

Kot prvo in najbolj usodno se je zastavljalo vprašanje, kako, koliko in ali sploh sodelovati z okupatorjem pod pogoji, ki jih postavlja on.

Ker je bilo prebivalstvo na nemškem območju praktično brez vodstva in bolj ali manj prepuščeno samo sebi, zato tudi brez sleherne orientacije, se je vsaj takoj po okupaciji vprašanje obrambe zastavljalo predvsem na individualni ravni. Kaj naj posameznik stori, da bi preživel? Koliko naj sodeluje z okupatorjem in se podredi njegovim zahtevam, da bo, celo ne glede na svojo narodnost, preživel vsaj kot posameznik, kolikor je okupator sploh pripravljen sprejeti njegovo sodelovanje. Grozila je namreč celo nevarnost fizičnega uničenja, izseljevanja, deportacij v uničevalna taborišča itd.

Bili so sicer tudi taki, ki so v svojem brezupu videli zmago Nemčije v vojni kot edino verjetnost. Zato na slovenstvo niti niso dosti več računali. Njihova misel je bila usmerjena predvsem v to, kako si čim prej in čim bolje zagotoviti, da bodo za okupatorja sprejemljivi. Tu zanemarjamo tiste, ki so predvsem v začetku in po prihodu Nemcev v svoji naivnosti videli v njih rešitev svojih socialnih težav, kar se je pokazalo zlasti pri velikem številu delavstva in pri najbolj revnih kmetih! Vendar se je vprašanje določenega sodelovanja z okupatorjem postavljalo pred slehernika. Vsakdo se je soočal z njim. Če ni bilo videti nikakršne drugačne rešitve, je bilo sodelovanje ob pogojih, ki jih je postavljala okupator, edina racionalna odločitev. In tudi moralno vzdržna. Tako so se premagana ljudstva ravnala skozi vsa tisočletja zgodovine. Prvi

imperativ je vsaj biološko preživeti. Preživeti v svoji istovetnosti kot pripadnik določenega naroda, narodnost prevzeti kot del svoje lastne integritete terja že višjo stopnjo razvoja in osveščenosti. Za to je potrebna že vraščenost v višjo obliko organizirane narodne povezanosti, ki terja že določeno strukturiranost, vodstvo in usmerjanje. S prihodom Nemcev pa je bila ta narodna strukturiranost v celoti porušena, v veliki meri celo fizično, prenehalo je sleherno narodnostno vodenje in usmerjanje. Za pretežno večino se je življenje spremenilo v boj za golo fizično preživetje. Drugega ni brez prvega. In če je neko sodelovanje z okupatorjem pogoj za fizično preživetje, je tedaj tudi za narodnostno.

Razen če ne ponudimo tudi drugačne možnosti - da lahko fizično preživimo tudi brez sodelovanja z okupatorjem. Take možnosti pa v začetku okupacije sploh ni bilo videti.

V svoji absolutni razsežnosti je taka možnost že pojmovno izključena. Izključuje jo okupacija kot dejstvo. Iz tega sledi logičen sklep, da je določeno sodelovanje z okupatorjem neizogibna nujnost, če hočemo fizično preživeti in če hočemo preživeti kot narod. Absolutno nesodelovanje je nesmisel, ker zanika obstoj okupacije in preide v zahtevo po lastnem uničenju in samožrtvovanju. V zvezi s tem se takoj zastavlja vprašanje, kdo in v čigavem imenu je tako zahtevo sposoben postaviti. Zahteve po samožrtvovanju ne more postaviti drugemu nihče, niti v svojem imenu niti v imenu koga drugega. Celotna večina naroda, češ naj bi se žrtvoval za blagor celote, je ne more postaviti svojemu manjšemu delu.

Če je med okupacijo sodelovanje z okupatorjem nujno celo pojmovno, ne more biti tako ravnanje samo po sebi niti kaznivo niti moralno zavržno. Vsi vsaj na neki način sodelujejo z okupatorjem. Zato se vprašanje v tej smeri lahko zastavlja le takole: kdaj tako sodelovanje preseže tisto mero, ki je še sprejemljiva z moralnega stališča in dovoljena s pravnega. Če postavimo to vprašanje s pravnega vidika, se seveda pojavi tudi vprašanje, komu je posameznik odgovoren. Mora obstajati nekdo, ki predstavlja državno ali vsaj organizirano narodnostno kontinuiteto. Tega na nemškem zasedbenem območju v začetku sploh ni bilo. S formalnopravnega stališča mednarodnega prava je ta kontinuiteta sicer obstajala v obliki jugoslovanske kraljeve vlade v Londonu, ki je uživala priznanje vseh zavezniških sil, tudi Sovjetske zveze. Vendar praktičnega pomena ni imela, ker ni imela s tem ozemljem nikakršnega stika. Na zasedenem ozemlju so zakoni bivše jugoslovanske države nehali veljati, ker so jih nadomestili okupatorjevi. Odgovornost okupatorja za svoje ravnanje pa zadeva s svojimi posledicami - po mednarodnem pravu seveda - njega, ne prebivalcev, ki so se morali njegovim odredbam ukloniti.

V bistvu gre torej samo za presojo z moralnega stališča, kdaj sodelovanje z okupatorjem preraste v narodno izdajstvo oziroma kdaj preseže meje dovoljenega. Odgovor bi se mogel gibati v okviru splošnih moralnih načel: Nobenega dejanja, s katerim bi povzročil drugemu škodo ali kako drugače prizadel njegove zakonite koristi in pravice, ne smem storiti; tudi če mi grozi najhujša kazen, pa ne smem storiti tistega, kar predstavlja po splošnem pojmovanju pravičnosti in človečnosti napad na posameznikovo življenje ali odvzem njegove človečnosti.

Meje svobodnega odločanja in ravnanja so bile na ozemlju, ki so ga zasedli Nemci, do skrajnosti zožene. "Sodelovanje" z okupatorjem je bilo vsesplošno. Kot moralno oporečno sodelovanje z okupatorjem pa bi mogli označiti tisto, ko se je posameznik zavestno in hote priključil okupatorju v dejavnosti, ki je merila na uničenje Slovencev kot naroda, ter sledenju njegovim na-rasistični ideologiji temelječim ciljem.

Narodnostna obramba v takih razmerah je mogla torej temeljiti v prvi vrsti na krepitvi možnosti za fizično preživetje (kar vključuje tudi zaščito in pomoč neposredno ogroženim), odpiranju vizij bodoče zmage zaveznikov in s tem utrjevanju psihične sposobnosti za vztrajanje ter na notranjem organizacijskem povezovanju za nastop proti okupatorju.

III.

Te možnosti pa so bile vsaj v začetku deloma pa celo med vso okupacijo sorazmerno dosti večje v Ljubljanski pokrajini, pod italijansko zasedbo. Italijanska oblast je pokrajini pustila samoupravo, resda v okviru italijanskega upravnega komisariata, toda izvršilno uradništvo je bilo večinoma domače, slovensko; slovensko je ostalo tudi šolstvo in vse kulturne institucije, nedotaknjeno je v bistvu ostalo tudi gospodarstvo. V Ljubljani so dobili zatočišče vsi tisti, ki se jim je uspelo vrniti iz pregnanstva v Srbiji. Dijaki in študentje so lahko nadaljevali šolanje doma in to nepretrgoma. Ker je bila Ljubljana tudi sedež škofije, se je po tej poti odpirala, oziroma je ostala odprta, možnost povezave z zunanjim svetom, ostal je odprt kanal, ki ga okupacijske sile neposredno niso mogle nadzorovati. In kar je najpomembnejše: v bistvu je ostal nedotaknjen celotni narodov intelektualni vrh, strokovna vodstvena in upravnna elita, bolj ali manj tudi politična, vsekakor pa kulturna.

To je bil, vsaj v primerjavi s položajem pod Nemci, izjemen kapital, ki ga je kazalo v celoti izkoristiti. Odpiral je celo vrsto možnosti. Predvsem je omogočal samoorganizacijo, tako legalno kot tudi ilegalno, ki jo je bilo mogoče stalno napajati z intelektualnim potencialom in gmotnimi sredstvi, ki so dejansko ostala skoraj v celoti v narodnih rokah. Možnost samoorganizacije pa je sama po sebi odpirala celo vrsto možnosti delati za cilje, ki jih je bilo prav zaradi omenjene možnosti mogoče samostojno izbirati in določati. S tem je bilo Ljubljani tudi omogočeno, da postane tisto osrednje mesto, iz katerega se vodi obramba slovenstva tudi na vsem ostalem slovenskem narodnem ozemlju, kar na nemškem zasedbenem območju vsaj v začetku organizirano ni bilo mogoče početi. Ob vsem tem je pokrajina, v okviru svoje relativne samostojnosti, lahko trajno predstavljala zatočišče in sanktuarij za vse tiste, ki so se morali umakniti pred preganjanjem drugih okupatorjev.

Teh možnosti ni bilo mogoče ohraniti in izkoriščati v odkritem uporu proti okupatorju in zato je bilo treba pristati na sodelovanje z njim pod pogoji, ki jih je narekoval on in ki so bili z moralnega stališča še sprejemljivi. Tako sodelovanje je bilo na eni strani neizogibno, na drugi pa tudi koristno kot taktično sredstvo za ohranitev možnosti, ki jih je ustvarjala dana relativna samoupravnost. Neizogibno je bilo zato, ker ga je okupator lahko vedno

izsilil, za kar je imel potrebno fizično moč, pa tudi podporo po mednarodnem pravu - kolikor njegova okupacija sama po sebi ni bila protipravna. Koristno je bilo zato, ker je ohranjalo možnosti za narodno preživetje. In kar je očitno koristno za narodni obstoj, ne more biti inkriminirano kot protinarodna dejavnost.

Samo sodelovanje v okviru legalnosti, kot jo je dopuščala okupacijska oblast, pa vsekakor ni moglo biti zadostna osnova za narodno samoobrambo in ohranitev. Dejavnost, ki jo je dopuščal okupator, je, povsem razumljivo, ostajala vedno v okviru njegovih končnih ciljev. Ti pa niso bili čisto nič drugačni kot nemški: zbrisanje slovenskega naroda. Samoorganizacija in dejavnosti, zrasle na njeni osnovi, so morale nujno voditi k ciljem, ki so se križali z okupatorjevimi, ker bi bile sicer nesmiselne in protislovne v samem sebi. Ta dvojnost delovanja v okviru legalnosti in ilegalnosti je od vsega začetka izhajala iz samega položaja stvari.

V vsakem primeru pa je nesporno, da bi zapravljanje take izjemne možnosti v okviru sovražnega fašističnega in nacističnega sveta pomenilo z vidika racionalnosti izjemno nespametno, z narodno-obravnega stališča pa izrazito protinarodno dejanje.

Tudi v tem položaju bi odklonitev slehernega sodelovanja z okupatorjem seveda izgledala kot absurd. Pomenila bi, da smo se z lastnimi silami sposobni upreti okupatorju in ga pregnati iz dežele. To pa je bilo v tistih razmerah isto kot postaviti trditev, da smo se bili sposobni hkrati postaviti po robu Nemčiji in Italiji, ko sta bili na vrhuncu svoje moči, in ju tudi vojaško prisiliti k umiku. Tega pa tedaj ni bila sposobna nobena okupirana država v Evropi, niti največje ne. Zato kot racionalna in moralna izbirna možnost ni mogla prihajati v poštev, ker bi, dosledno izpeljana, pomenila pristati na fizično iztrebljenje. Kot realno se torej vedno zastavlja vprašanje samo v taki obliki: kakšno in kolikšno sodelovanje z okupatorjem, koliko smo se prisiljeni pokoravati njegovi moči. To je vsekakor vprašanje politične presoje, nikakor pa ne dilema, ali sodelovati ali ne.

IV.

Kot naslednje temeljno vprašanje se je zastavljalo vprašanje strategije in različnih narodnoobrambnih taktik.

Prav večja širina v možnostih delovanja, ki jo je v začetku dopuščala bolj "prizanesljiva" italijanska okupacija v primerjavi z nemško, pa je zaradi tega lahko, in je tudi nujno morala, porajati razmislek o več možnih izbirah kot najbolj primernem ravnanju v danem položaju.

Zlasti v taki smeri: Ali je pametno stisniti glavo med ramena, se prikloniti, se pokazati do oblasti čim bolj lojalnega in pričakati konec vojne čim bolj neokrnjen, s čim manj žrtvami? Sami tako ali tako ne moremo in tudi ne bomo mogli odločati o razpletu svetovnega spopada. Vsakršno upiranje je v bistvu samo prazno napihovanje, ki nam ničesar ne prinese, škoduje pa nam lahko zelo. To je konec koncev tudi povsem v skladu z našim narodnim izročilom. Slovenci nikoli nismo bili puntarski narod. Enostavno smo

premajhni, da bi si kaj takega lahko privoščili. Strategija malega naroda pa je vedno lahko le v tem, da se ob vseh vetrovih in velikih viharjih kot trava prikloni k tlem ter se ponovno dvigne, ko vihar odhumi. To smo Slovenci skozi vso svojo zgodovino v bistvu tudi vedno delali. Dokaz uspešnosti te taktike in strategije, naj bo premišljena ali podzavestna, je vsekakor v tem, da smo še vedno tu. Mnoga, tudi številnejša ljudstva, so prišla in izginila, mi pa smo še vedno narod, ki obstaja. In zakaj se taka taktika in strategija ne bi obnesli tudi še sedaj (če sta se vedno doslej), ko nam najstrašnejši vihar, ki smo mu bili kdajkoli izpostavljeni, v bistvu ne daje nikakršne druge izbire? Torej strategija in taktika, ki sta preizkušeni.

Tako pasivno vedenje in samo čakanje na to, kako nam bodo usodo krojili drugi, nas je sicer v zgodovini rešilo izginotja. Toda ali ni to bolj splel naključij? Vsekakor nas je to reševalo do takrat, ko se je začela prebujati narodnostna zavest. V tem pogledu smo Slovenci zaostajali za drugimi, zlasti svojimi sosedi. Vsekakor smo od takrat dalje začeli nezadržno izgubljati. Po prvi svetovni vojni, ko smo s svojim pasivnim in spravljivim vedenjem dopustili, da so o nas odločali bolj ali manj samo drugi, smo izgubili Primorsko in Koroško, torej celo tretjino svojega narodnega telesa in ozemlja, svoj položaj v matični državi, kar naj bi bila Jugoslavija, pa spravili na raven drugorazrednega partnerja. Niti ne partnerja, saj smo se morali ves čas boriti proti pritiskom poenotenja na skupnem imenovalcu velikosrbstva, ki nas je v naši narodnostni istovetnosti v resnici ogrožalo. Nikakor pa te države ni kaj dosti zanimalo - vsekakor ne zadosti močno - da bi se odločilno potegovala za naše interese v Avstriji in Italiji. Prav iz obnašanja generala Maistra na Štajerskem je najbolj razvidno, kaj pomeni biti aktivno udeležen, ko se odloča o tvoji usodi. Politika čakanja na milost drugih nas je vsekakor stala izgubo Koroške (Hribar, Spomini). Pa tudi naš nezavidljivi položaj v Jugoslaviji je v glavnem posledica takega pasivnega vedenja in čakanja na milost drugih.

Tega si ne moremo več privoščiti. Možnost, da se ohranimo kot narod, je v današnjem dinamičnem času v tem, da si tudi sami najdemo svoj specifični prostor. To sicer ni vloga v velikih svetovnih razmerjih, saj bi bilo na kaj takega smešno misliti. Toda svoj specifični prostor v Evropi si moramo najti in ga tudi sami ustvarjati, pri čemer moramo upoštevati razmere, s katerimi se srečujemo. Zakaj naj bi bili zavezniki po sedanji vojni v nasprotju s svojim odnosom do nas v preteklosti bistveno drugačni in nam bolj naklonjeni? Posebno, ko nimamo nikakršnih pomembnih mednarodnih zvez. Izhodišče za svoj močnejši položaj si moramo ustvariti sami.

Upoštevati pa je treba še naslednjo okoliščino: slovenstvo se lahko ohrani šele na podlagi zavesti, da se spleča biti Slovenec. Navdušenje delavstva in najrevnejših kmečkih slojev za Nemce ob njihovem prihodu je jasno pokazalo, da hočejo ljudje najprej in predvsem vsaj približno zagotovljen gmotni položaj, da si želijo predvsem red in socialno varnost. Če naj bi ljudje videli kako perspektivo v slovenstvu, bi jo morali videti predvsem v primerni gospodarski in socialni urejenosti - torej predvsem v tistem, česar jim stara Jugoslavija ni zagotavljala. (Zaradi pomanjkanja take perspektive smo na Koroškem izgubili plebiscit. Slovenci so se raje odločili za Avstrijo, saj so verjeli, da jim nudi boljši gospodarski in socialni položaj). Ne gre torej samo za to, da s čakanjem

preživimo, ampak je treba pustiti prosto pot tudi novemu pogledu in upanju in to stvarnemu upanju na lastno državo, ki bo taka, da se je zanjo smiselno boriti. Že zdaj je torej treba izdelati narodni program, in to predvsem na analizi našega preteklega ravnanja.

Ob tem je treba presoditi tudi naš odnos do drugih jugoslovanskih narodov. Ali je Jugoslavija, kakršna koli že, sploh primerna oblika in povezava za uresničevanje naših narodnih ciljev? Z okupatorji se v sedanjem trenutku vsekakor soočamo popolnoma sami, popolnoma odtrgani od ostale Jugoslavije. Ob groznji narodnostnega uničenja se je pokazalo, da nam Jugoslavija ni mogla prav nič pomagati. Ali je naša narodna usoda povezana z dogajanjem v Srednji Evropi ali na Balkanu? Vse to so stvari, ki jih je treba ponovno presoditi. Vsekakor ljudje doslej nikoli niso imeli možnosti, da bi o tem sami povedali svoje mnenje. A jim jo je treba dati!

Taka usmeritev v osvobodilna dogajanja je zato integralno povezana z globoko narodno prenovo. Gre ne samo za ponovni pregled vse naše zgodovine in našega ravnanja v neposredni preteklosti, ampak tudi za prenovo nas samih. Osvoboditev, ki bi jo ljudje dejansko sprejeli kot osvoboditev, mora biti popolna prenova vsega narodnega življenja.

In na čem naj temelji ta narodna prenova kot podlaga za osvoboditev? Vsekakor ne samo na poslušnosti okupatorju. Treba je izdelati nov narodni program osvoboditve, treba je že sedaj postaviti začasno strukturo oblasti oziroma narodnega vodstva, ki mora po svoji sestavi čim bolj jasno odraziti celotno narodovo različnost, ki bo torej nujno večstrankarska, nadideološka in demokratična. Njen temeljni cilj pa mora biti: v čim večji možni meri zagotoviti fizično preživetje naroda ter se z lastno dejavnostjo in organizacijo usposobiti, da bomo po koncu vojne lahko nastopali kot dejavnik, ki ga ni mogoče enostavno zanemariti.

Vsega tega v okviru legalnih, od okupatorja dopuščenih institucij, ni mogoče uresničiti, saj se postavlja v popolno nasprotje okupatorjevim ciljem. Zato je treba ustvariti vsenarodno organizacijo, ki bo delovala po dveh tirih: njeno legalno krilo naj deluje prek institucij, ki jih odobrava okupator, sodeluje z okupatorjem, kolikor to ščiti in pospešuje narodne koristi in kolikor je o tem tako odločilo narodno vodstvo; tudi organizacijsko mora biti podrejeno vodstvu ilegalne narodne organizacije. Njena ilegalna dejavnost se nanaša predvsem na lastno samoorganiziranje in izvajanje dejavnosti, ki služijo sprejetim ciljem in odrejenim nalogam. Sleherna dejavnost, pa naj se izvaja po legalni ali ilegalni poti, izvira iz ilegalnega organizacijskega središča.

V.

Vsenarodni značaj take organizacije mora že pri svoji ustanovitvi zajeti vse narodove segmente, predvsem vse dotodanje organizirane politične stranke, pa tudi organizme, ki so zunaj neposredne politike in ki tako ali drugače odražajo narodno voljo. Zato more biti tudi program take organizacije samo tisto, kar je sprejeto od vsch. Predvsem pa sta taka organizacijska širina in popolna soglasnost nujno potrebni, če naj organizacija nastopa kot narodno vodstvo. Samo

taka enotnost ji daje pravico, da lahko nastopa v imenu naroda. Brez tega nima potrebnega opravičila, da deluje v narodovem imenu, prevsem pa ne, da uvaja tudi prisilne ukrepe.

Taki prisilni ukrepi pa bodo nujni že zato, ker je organizacija ilegalna. Kakor hitro se namreč spusti na raven ilegalnosti, se sooča s težkim vprašanjem, kako zlasti nasproti takim nasprotnikom, za kakršnega se je pozneje izkazal nemški gestapo, zagotoviti nepredirnost svojih vrst; kako zagotoviti potrebna gmotna sredstva za svojo dejavnost, pa tudi različne storitve, ki jih terja ne samo od svojih neposrednih udeležencev, ampak tudi od drugih narodnih pripadnikov, ki niso neposredno vključeni v ilegalno delo. Če organizacija takega nedvomnega priznanja nima, ne more nastopati v imenu vsega naroda, njeni ukrepi pa nimajo oziroma ne morejo imeti obveznosti, ki jo je mogoče pravno sankcionirati - čeprav na temelju norm, ki jih je organizacija sicer sama sprejela. Te obveznosti jim ne more dati niti vlada v inozemstvu, sploh pa ne v inozemstvu živeči politiki bivšega režima.

Ne gre namreč za pravno kontinuiteto s predvojno državo. Legalna vlada v inozemstvu sicer še obstaja, vendar ne predstavlja dosti več kot samo simbol nepriznanja protizakonitega napada in okupacije. Sporno ostaja celo vprašanje, ali lahko sprejema mednarodne obveznosti v okviru pooblastil, ki jih je še pred begom iz države dobila za dejavnost v izrednem stanju. Na znotraj pa ne more več delovati, ker ne obstaja nikakršna institucija več, prek katere bi se njena dejavnost lahko izražala. Bivši predstavniki oblasti, kolikor jih je okupator sprejel in prevzel in kolikor nadaljujejo delo, niso v nikakršni pravni zvezi z bivšo državo, ampak so izvršilni organi okupatorjeve oblasti. Za bivše poslance kot člane parlamenta še zlasti velja, da kot taki ne predstavljajo kontinuitete oblasti, ampak lahko delujejo samo v parlamentu. Tega pa ni več oziroma se ne more sestajati.

Taka ilegalna organizacija lahko pravno podlago za svoje delovanje išče samo v naravnem pravu, ki daje slehernemu narodu pravico do obstoja in življenja. Te norme pa je mogoče uveljavljati samo ob domnevi, da dejansko predstavlja voljo naroda. Ta domneva je vedno le domneva, saj je v okupacijskih in ilegalnih razmerah ni mogoče v celoti preveriti. Preveriti jo je mogoče le relativno, prek soglasja vseh ugotovljivih narodnih segmentov, strank in samoupravnih organizmov. Dokler ne dobi soglasja vseh - vsekakor pa predstavnikov najpomembnejših segmentov naroda, kolikor jih je v takih razmerah mogoče ugotoviti - nima legitimacije splošnega narodnega predstavništva. S tem seveda ni rečeno, da se taka organizacija ne bi smela ustanoviti tudi mimo volje nekaterih narodnih segmentov in celo proti njej in da se ne bi mogla potegovati za uveljavljanje svojega programa. Toda ne more nastopati kot vsenarodni predstavnik, ne more zahtevati dajatev in storitev od drugih niti ne njihovega ravnanja v skladu s svojimi zahtevami kot splošno narodno obveznost. Na drugi strani pa se narodni segment, ki se z njenim programom ne strinja, njenim odredbam ni dolžan pokoriti; in če njena dejavnost pomeni nasilje, napad zoper življenje, telesno celovitost ali premoženje, ima po naravnem pravu pravico, da tak napad z ustreznimi sredstvi zavrne oziroma poišče pravno varstvo pri legalni oblasti - v tem primeru okupatorski, ki je po mednarodnem pravu dolžna prebivalstvo na okupiranem ozemlju zaščititi v okviru veljavnega

pravnega sistema.

V tem pogledu je treba posebno pozornost posvetiti slovenski katoliški Cerkvi kot izjemno pomembni sili, ki s svojim moralnim naukom odločilno vpliva na ravnanje svojih vernikov tudi v posvetnih zadevah. Ali je kot organizacija lahko partner v taki vsenarodni ilegalni organizaciji?

Formalno nima in ne more imeti statusa politične organizacije, zato tudi ne more biti partner v taki ilegalni organizaciji. Tudi glede na svoj nauk se ji ne more pridružiti. Če se ravna po svojem nauku, da je vsaka oblast od Boga, mora priznati de facto oblast, ki je v tem primeru okupatorjeva. Vendar samo kot dejstvo, s katerim računa in ga upošteva. Ne spušča pa se v presojo njene legitimnosti, ker to ni področje njenega delovanja. Sleherno dejanje tudi okupatorjeve oblasti pa mora presojeti z vidika skladnosti s svojim krščanskim naukom. Vendar ne kot politična protisila, ki daje svoje soglasje ali nesoglasje k posameznim okupatorjevim ukrepom, saj bi ji tega niti ne dopustil. Ocenjuje jih v svojem dušnopastirskem odnosu do svojih vernikov, saj je prav v tem velik del dušnopastirskega delovanja. S tem pa seveda posredno, a izredno pomembno vpliva na njihovo ravnanje tudi v posvetnih zadevah. Posredno je in ostaja pomembna politična sila, ki jo je oblast vedno upoštevala, čeprav ne nujno tudi odobraval. Tudi okupator. Celo Nemci. Stališče Cerkve je še posebej pomembno v političnih vprašanjih, kolikor se, sicer zopet posredno, kaže na organiziran način prek delovanja političnih strank, ki so po svojih stališčih in programih odsev katoliškega pogleda na svet in s tem tudi do posameznih političnih vprašanj. Če s tega stališča Cerkev formalno ne more biti partner v vsenarodni politični organizaciji, je posredno lahko njen partner prek katoliških političnih strank. In ker je katoliška Cerkev pred vojno oziroma ob okupaciji obvladovala izredno velik narodni segment, je na prvi pogled razvidno, da brez sodelovanja katoliških strank v takem položaju ni mogoče ustanoviti nikakršne organizacije, ki bi lahko nastopala v imenu vsega slovenskega naroda. Tudi če upošteevamo, da je Cerkev velik del naroda usmerjala le formalno in samo delno, je vendarle tisti del, ki se je dejansko ravnal po cerkvenih naukih in jih upošteval v svojem praktičnem delovanju in odnosu do družbenih vprašanj, predstavljal zelo upoštevanja vredno silo in narodno sestavino.

Čeprav politična dejavnost ni tekla oziroma ne bi smela teči neposredno preko katoliške Cerkve kot formalne organizacije, pa je velik del duhovščine nastopal tudi politično. Ne kot predstavnik cerkvene hierarhije, pač pa kot državljani, kot Slovenec. Ta dvojnost, težko sprejemljiva s stališča današnjih pogledov in tudi formalnega stališča katoliške Cerkve, je vendarle tako značilna za slovensko politično preteklost. Mnogi duhovniki so bili pomembni kulturni delavci, narodni prosvetitelji, organizatorji gospodarsko pospeševalnih dejavnosti, hranilništva in združništva itd., kar je izjemno pomembno prispevalo ne samo k narodnemu osveščanju, ampak tudi k utrjevanju narodove hrbtenice v njegovem boju za obstanek. Politična udeležnost duhovništva je seveda lahko bolj sporna in povezana s klerikalizmom, ki je prinesel tudi mnogo slabega. Toda taka je bila stvarnost. Kdor koli bi hotel nastopiti s kakršnim koli vsenarodnim programom, ne bi mogel mimo katoliške strani, kot da je zanemarljiva sestavina narodovega življenja.

Katoliška Cerkev dejansko ni obvladovala vsega tistega narodnega prostora, ki ga je formalno pokrivala. Poleg tega pa katoliški politični del tudi sam po sebi ni bil enoten. Med njegovim t. i. konservativnim in t. i. krščansko socialističnim delom so bile politično-nazorsko tako velike razlike, da bi ju le težko uvrščali v isti katoliški tabor. Vendar zaradi posebnih odnosov med katoliškimi političnimi organizacijami in formalno cerkveno hierarhijo ne bi mogli nobene katoliške politične stranke imeti za predstavnico katoliškega tabora, ki bi lahko govorila in nastopala v njegovem imenu in z njegovimi pooblastili, če ji je cerkvena hierarhija, v prvi vrsti njen najvišji predstavnik, odtegnila svoje soglasje.

VI.

Ali je v takšnem položaju poleg omenjenih dveh možnosti obstajala še kakšna drugačna možnost ravnanja? Možnost v takem smislu, da jo lahko imamo za sprejemljivo s političnostrategskega in moralnega stališča?

Kot teoretično možna se ponuja samo druga varianta v svoji popolni radikalizaciji: Okupacije ne priznamo, ker je ilegalna in v nasprotju z osnovnimi človečanskimi pravicami; zato z okupatorjem sploh ne sodelujemo, pač pa se neizprosno bojujemo do konca - ali zmaga ali smrt; vsakdo, ki sodeluje z okupatorjem, in to v kakršni koli obliki, je narodni izdajalec; organizacijo za boj proti okupatorju ustanovimo tisti, ki tak program sprejemamo kot temeljno izhodišče, in povabimo k sodelovanju vse druge; kdor se ne pridruži, bo ostal zunaj kot protinarodni element, kolikor pa bo neposredno nasprotoval našim ukrepom, bo zagrešil narodno izdajstvo; edino naša organizacija ima pravico govoriti v imenu vsega naroda in izdajati vsem obvezne naloge kot narodno-obrambno obveznost. Tako pravico si jemljemo na temelju ugotovitve, da s svojim predstavnilstvom v organizaciji predstavljamo večino naroda. Ta pa ima po splošno veljavnih načelih pravico, da nastopa v narodovem imenu in da zahteva, da se ji podreja tudi manjšina. In ker gre za izredne razmere, ki jih predstavlja vojna, in ker je pravni sistem prejšnje države razpadel, si organizacija postavlja svoje lastne norme, ki jih uveljavlja proti vsem narodnim pripadnikom in jih sankcionira tudi z grožnjo najhujše, celo smrtne kazni.

Taka radikalna smer že po svoji zasnovi pelje v državljansko vojno. Ker ne upošteva okupacije, kot rezultata sile, ki je močnejša kot sposobnost naroda, da bi se ji uprl in jo pregnal - o tem priča sam njen obstoj, ki ga z dosedanjimi sredstvi ni bilo mogoče preprečiti - izhaja iz sicer nedokazane in apriorne domneve, da je to vendarle mogoče, če se ne oziramo na žrtve, češ, naroda, ki se v nobenem primeru neče podrediti, ni mogoče pokoriti. Ob takem stališču je treba vnaprej računati na neizprosne represalije okupatorja, ki bo na upor odgovoril z vsemi razpoložljivimi sredstvi, in to z maščevalnimi ukrepi, ki naj imajo zstrašujoč vpliv, tako da že s svojo razsežnostjo odvrnejo misel na kakršen koli ponoven odpor. To je bila dejansko taktika Nemcev, pa tudi Italijanov, čeprav pri slednjih vsaj v začetku ni bila tako izrazito brutalna.

Ker se okupator večinoma ne bo mogel neposredno maščevati nad tistimi,

ki so storili dejanja, zaradi katerih uporablja povračilno-maščevalne ukrepe, se bo znesel nad prebivalstvom, ki v upor ni neposredno sodelovalo ali je bilo kvečjemu pasivni objekt medsebojnega obračunavanja. Če se bo to ponavljalo večkrat, bo tako prizadeto prebivalstvo potisnjeno v obup, iz katerega vodita dva izhoda: ali se pridružiti enemu ali drugemu. Pridružitve upor ni pomeni še stopnjevanje začetne radikalizacije, pomeni odpovedati se vsem možnostim dotedanjega življenja, svojim gospodarskim koreninam (npr. kmetiji, podjetju, obrti, itd.), celo svoji družini, kolikor se fizično ni sposobna pridružiti upor in sodelovati v njem. V to smer bodo razmišljali zlasti tisti maloštevilni, ki jih je dotedanje medsebojno obračunavanje nasprotnikov dejansko že spravilo v tak položaj in pravzaprav nimajo več česa izgubiti. In če so se odločili za tako izbiro, ki pomeni nadaljnjo radikalizacijo, bodo tudi sami postali najbolj radikalni in tudi najbolj iracionalni element nadaljnega razvoja.

Drugi izhod je v iskanju lastne obrambe in samozaščite, kar pomeni, da je treba proti tistim, ki so nasilni, odgovoriti z enako silo. To je upor proti upor zoper okupatorja, katerega račune morajo poravnati oni, ne tisti, ki se mu je uprl. Ta upor pa je v bistvu že začetek državljanske vojne.

Organizacija bojevnikov proti okupatorju, ki se je proglasila za edinega predstavnika naroda, bo po isti logiki sleherni upor proti sebi razglasila za narodno izdajstvo. Če teza, da so oni edini narodni predstavnik, vzdrži kritični preizkus, potem ga enako vzdrži tudi teza o narodnem izdajstvu. Zato pa je vprašanje legalnosti lastne razglasitve za narodnega predstavnika pri presoji vprašanja narodnega izdajstva ključnega in odločilnega pomena. Vprašanje razumnosti in primernosti takega načina vojskovanja proti okupatorju in za narodno osvoboditev je čisto na drugi ravni.

Ker je upor proti taki osvobodilni organizaciji upor proti spreminjanju stanja glede na okupatorja, ki je bil vzpostavljen v obliki, ki smo jo še sposobni in pripravljeni prenašati, cena za spremembo pa je tolikšna, da je nisem pripravljen sprejeti, sledi, da je v te odnose po sami logiki razmer nujno in neposredno pritegnjen tudi okupator. Tudi če se upiram upornikom proti okupatorju, posegam na področje, ki si ga okupator povsem pridržuje. Uporabljam namreč silo - gre predvsem za fizično, večinoma oboroženo silo - ki jo ima sleherni državna oblast za svoj absolutni monopol. Z njim stoji in pade kot oblast. Uporaba sile je zato v vseh primerih dopustna samo s pristankom državne oblasti. Že samo pristonek na pravico do lastne zaščite z lastno uporabo fizične sile bo skoraj popolna izjema, na katero bo država pristala v res izjemnih primerih, saj pomeni erozijo njene lastne moči. Država bo vedno sama posredovala in sama ukrepala po svoji lastni presoji. To bo že toliko bolj veljalo za okupatorjevo oblast, ki bo toliko bolj previdna pri delegaciji svoje najbolj varovane in tudi dejansko najbolj kritične pristojnosti.

Zato do upora proti uporniku zoper okupatorja, čeprav v obliki samoobrambe in samozaščite, ne more priti brez soglasja okupatorja, če naj ne bo istočasno tudi upor zoper njega. Brez takega soglasja bo okupator skušal oba uničiti s svojo fizično silo, ker mu tudi dejansko rušita monopol, na katerem temelji svoj obstoj. Samoobramba je zato v razmerah, ki jih predstavlja upor zoper osvobodilno organizacijo, s katere metodami se ne strinjam in menim, da ogrožajo moj nadaljnji fizični obstoj, možna samo z okupatorjevim

pristankom. Že to dejstvo samo po sebi pomeni sodelovanje z njim. V bistvu opravljam dejavnosti iz njegove lastne pristojnosti. To dejstvo velja tudi, če za to ne prejemam od njega nikakršne podpore. Če pa prejemam orožje, to pravno relevantno ničesar ne spremeni. Akt sodelovanja je že v sami samoobrambi, ki se ji okupator ne upira.

Samozaščita lahko tudi pomeni, da okupatorju povem, pred kom, kdaj, v kakšnih okoliščinah ipd. želim biti zaščiten. To pa se z drugimi besedami pravi: prijava kaznivega dejanja oziroma nevarnosti pred kaznivim dejanjem, kolikor menim, da gre za moje obnašanje in dolžnosti do legalne oblasti, ki ima edina pravico, da me zaščiti. Če pa na stvar gledam z obratnega vidika, to je, da legitimnosti take oblasti ne priznavam, se temu početju pravi ovaduštvo.

Dalje: Če si od okupatorja oskrbim orožje, za katero mislim, da mi je zaradi samozaščite potrebno, je to po isti logiki oboroženo sodelovanje z okupatorjem.

Vse je odvisno od ključnega vprašanja, ali priznavam oblast upornikov zoper okupatorja za legalno in edino oblast ter njihovo ravnanje kot zakonito oziroma, ali sem jo pravno in moralno dolžan priznati oziroma odkloniti. Če menim, da je ravnanje upornikov - bojnikov za osvoboditev - takšne narave, da ne samo ne služi osvoboditvi, ampak da neposredno ogroža narodni obstoj, je z moralnega stališča lahko celo moja dolžnost, da se proti takemu ravnanju borim in ga skušam preprečiti. Toda nikoli s pristankom ali celo v sodelovanju z okupatorjem, ker sicer opravljam del njegove funkcije.

Ker pa je sodelovanje z okupatorjem vsaj v najmanjši meri vedno neizogibno in se mu torej ne morem izogniti, se spet znajdem pred že postavljenim vprašanjem, kdaj tako sodelovanje preraste čez še sprejemljive meje v narodnoizdajstvo.

Pojmovno je očitek sodelovanja z okupatorjem v kvalifikaciji narodnega izdajstva odvisen od pojmovanja in razlage strank v sporu in nima kekega povsem objektivnega in neovrgljivega imenovalca. Je odločilen namen? Namen, ki posvečuje sredstva? Vsekakor ga določa stran, ki hoče z določenim ravnanjem doseči zastavljene cilje. Sodelovanje z okupatorjem v tem smislu, da si zagotovim temeljne pogoje za življenjski obstoj (hrana, prevoz, zaposlitev ipd.), je nujno potrebno tudi za osvobodilno organizacijo, ki razglašá nelegalnost okupatorjeve oblasti in prepoveduje sleherno sodelovanje z okupatorjem. Brez vsaj najmanjšega sodelovanja z njim ne bi bila možna niti osvobodilna organizacija, ker se mora pri svojem delovanju naslanjati na vrsto okoliščin, ki jih zagotavlja samo sodelovanje z okupatorjem. Vendar se to ne opredeljuje kot sodelovanje, ker pač koristi osvobodilni organizaciji. Nasprotno pa se vsako sodelovanje, če ni v skladu s cilji, ki jih je določila organizacija - cilji pa niso objektivno določeni, ampak jih določa sama - opredeljuje kot izdaja. S tem pa tudi sodelovanje z okupatorjem ni objektivno opredeljivo kot narodna izdaja, ampak vedno le s subjektivnega stališča tistega, ki ima moč, da svoje mnenje kot obvezno vsili vsem drugim - še posebej, če gre za zmago v državljanski vojni.

Sodelovanje z okupatorjem v kvalifikaciji narodnega izdajstva je namreč kot tako opredeljivo samo z vidika, da se je naklepno pridružilo okupatorjevemu cilju za genocid nad podjarmljenim narodom ali da je vsaj pristalo na

to. Kak prikrit in drugačen namen takega sodelovanja te temeljne kvalifikacije dejanja ne more spremeniti.

Težave pri pravnem opredeljevanju narodnega izdajstva z vidika pozitivnega prava nastajo predvsem zaradi tega, ker je objekt pravne zaščite praviloma država, ne pa neposredno narod. Niso tako redki primeri, da sta narodno izdajalstvo in veleizdaja po državnem pravu v medsebojnem protislovju. V pozitivnem pravu zaman iščemo razrešitev tega protislovja. Ravno narodnoosvobodilna gibanja skoraj vedno prihajajo s pozitivnim pravom v protislovje.

Po avstrijskem kazenskem zakonu (StG §58,59) je kot objekt veleizdaje opredeljena ustavna ureditev, celovitost državnega ozemlja in država sama. Nobeden od teh objektov zaščite med našo državljansko vojno ni obstajal, ker ni bilo kontinuitete s staro Jugoslavijo.

Francoski Code pénal v čl. 86 prav tako pozna napad na ustavno ureditev pod kaznivimi dejanji zoper varnost države, poleg tega pa je v členih 97-99 tudi posebno kaznivo dejanje udeležbe v odporniškem gibanju.

Zahodnonemški StGB § 70 uvršča med pojme veleizdaje nasilje zoper obstoj Nemške zvezne republike in zoper njeno ustavno ureditev.

Sovjetski Ugolovnyj kodeks RS FRS že pozna pojem izdajstva domovine (torej ne države!). Kazniva dejanja pod tem pojmom pa so seveda akti zoper državo: naklepno izvršena dejanja na škodo državne neodvisnosti, ozemeljske celovitosti in vojne sile SSSR (čl.64).

Podobne določbe imajo tudi druge Vzhodnoevropske države. Tako kazenski zakonik ČSSR uvršča pod pojem izdaje domovine (čl. 91) kazniva dejanja z namenom rušenja republike, terorizem, škodljivstvo in sabotažo; kot kaznivo dejanje posebej obravnava (čl. 98) izpodkopavanje socialistične ureditve.

Madžarski kazenski zakonik pozna v poglavju kaznivih dejanj zoper državo zaroto, izzivanje nemirov, sabotažo, diverzijo, atentat, ščuvanje zoper družbeno ureditev, izdajo domovine, špijonažo, opustitev prijave takih kaznivih dejanj.

Pojem kolaboracije s sovražnikom v vojnih razmerah pa pozna italijanski Codice penale. Kot tako navaja v členu 242. sodelovanje v oboroženih silah nasprotne vojne sile. Izrecno pa seveda določa, da se ne pojmuje kot kolaboracija, če je bil kolaborant v to prisiljen na temelju zakonodaje sovražne sile.

Pojem kaznivega dejanja služenja v sovražnikovi vojski je poznal tudi kazenski zakonik Kraljevine SHS iz leta 1929, vendar z izrecnim pridržkom: če v to obtoženec ni bil prisiljen.

Najstrožji v tem pogledu je sedaj veljavni kazenski zakon SFRJ. V poglavju Kazniva dejanja zoper temelje socialistične samoupravne ureditve ima v 119. čl. določilo, da se služenje v sovražnikovi vojski med vojno ali v drugih oboroženih sovražnih formacijah pojmuje kot zločin - vendar brez izrecnega dostavka oziroma omejitve, ali je bila taka služba v sovražnikovi vojski izsiljena ali ne. Podobna kazniva dejanja so tudi pomoč sovražniku pri rekviziciji, jemanju živeža ali drugih dobrin ali sodelovanje pri drugih ukrepih proti prebivalstvu (čl. 120). Posebej pomembne so v tem pogledu tudi določbe o priznanju kapitulacije ali okupacije, kar je edinstveno v kazenski zakonodaji. Kaznivo dejanje, ki se lahko kaznuje tudi s smrtjo, je podpis ali priznanje kapitulacije oziroma sprejem ali priznanje okupacije SFRJ ali njenega

posameznega dela. Te določbe so vsekakor v nasprotju z mednarodnim in naravnim pravom - izgledajo pa kot naknadno opravičilo za obsodbo narodnega izdajstva vseh tistih politikov oziroma odgovornih oseb, ki so med preteklo svetovno vojno pri nas priznali nemško oziroma italijansko okupacijo.

Če bi torej v skladu z večino kazenske zakonodaje v Evropi in priznavajoč pravno kontinuiteto stare Jugoslavije sodili udeležencem državljanske vojne pri nas, bi lahko obsodili vse: tiste, ki so se borili za novo družbeno ureditev proti obstoječi, bi lahko obsodili že zaradi izpodkopavanja ustavne ureditve, torej za veleizdajo; tiste, ki so bili na nasprotni strani, pa zaradi služenja v tujih oboroženih silah in pomoči sovražniku, torej tudi zaradi veleizdaje.

Ker pa kontinuitete stare Jugoslavije ne priznavamo, oziroma ker o tem odloča zmagovalec, bo zmagovalec tudi sam odločal, kaj ima za narodno izdajstvo in česa ne - vendar le z vidika pozitivnega prava, ki ga izdaja sam. Naravno pravo pa je nad njim.

3. Nujnosti, s katerimi smo se soočali kot narod, in stališča političnih strank

I.

Kaj je bilo treba glede na položaj, ki je nastal z okupacijo, in glede na naše možnosti storiti?

To najpomembnejše vprašanje nima svojega nedvoumno in objektivno utemeljenega odgovora. Ker ga ne more imeti! Vsako vprašanje, kaj bi bilo objektivno treba narediti, sloni namreč na predhodni opredelitvi ciljev in vrednot, ki jih želim s svojim ravnanjem doseči oziroma jih uresničiti. Če je nekdo nameraval istočasno z osvoboditvijo doseči tudi monopol oblasti in če se mu je to tudi posrečilo, bo na to vprašanje odgovoril takole: vse tisto, kar je bilo storjeno, je bilo tudi najbolj pravilno. Tisti, ki je v državljanski vojni izgubil, bo verjetno analiziral svoje napake in ugotavljal, kaj bi bil moral storiti, pa ni - če se ne bo v svoji črnogledosti in zagrenjenosti prepustil vsesplošnemu obtoževanju nesrečnih okoliščin in nasprotnikove nemoralnosti kot edinega vzroka za svoj poraz. Zato je že zastavljanje vprašanja samega v tej obliki delno izziv zmagovalcu. To, kar je bilo storjeno, je bilo edino pravilno in prav. Tako zastavljeno vprašanje pa pomeni že postavljanje neke vrste dvoma, ali je doseženo stanje zadovoljivo in sprejemljivo. Zato zmagovalec vprašanja v taki obliki praviloma sploh ne bo dopuščal.

Tu ga poskušamo zastaviti z nekimi domnevno splošno sprejemljivih izhodišč.

Prva naloga: doseči, da bi Slovenci kot narod prišli iz vojne čim bolj neokrnjeni.

Kot narod smo izrazito maloštevilni: niti dva milijona nas ni. Okupator nam je ne samo pokazal, da nas kot narod hoče izbrisati, ampak je to tudi že začel. Pred dobrimi dvesto leti pa nas je bilo številčno toliko kot npr. nekaterih skandinavskih narodov. Teh je danes še enkrat do dvakrat toliko kot je Slovencev. Število Slovencev se je predvsem zaradi množičnega izseljevanja

proti koncu prejšnjega stoletja in v začetku tega, ki so ga povzročile ekonomske razmere, ter izgub v prvi svetovni vojni znižalo za več kot četrtno (glej: Drago Jančar: Slovenski eksil, Nova revija št. 57). Okupator grozi in ima neposredno pripravljene načrte, da velik del Slovencev razseli, drugega ponemči. Ali si tedaj lahko privoščimo, da nas okupator z nasiljem, ki bi ga dodatno še sami izzivali, ne samo zdesetka, ampak morda kar dejansko uniči? Morda bi mu lahko upor prišel prav celo kot opravičilo. Da pa je izbrisane takega malega naroda, kot smo Slovenci, povsem izvedljivo, in to brez kakih večjih tehničnih težav, je v Rusiji pokazal Stalin, ki je razselil celo vrsto narodov, od katerih so bili nekateri po številu dosti močnejši od Slovencev. Ali ni sedaj najbolj pametna, celo imperativna politika storiti vse, kar je v naši moči, da se kot narod čim bolj ohranimo, da ne izkrvavimo zaradi kakih neprehtanih in nerazsodnih dejanj? Ohranitev narodne substance je zato naloga, ki ima prednost pred vsemi drugimi in stoji absolutno na prvem mestu. Vse druge so tej podrejene.

Druga naloga, ki nas čaka kot narod, je združiti in povezati vse dele svojega narodnega telesa.

Kot narod nismo nikoli živeli povezano v skupni politični enoti. Tudi v stari Avstriji, ki sicer ni zajemala vseh Slovencev, vendar pretežno večino, smo bili razdeljeni po različnih t. i. kronovinah kot dednih habsburških deželah, s kar precejšnjimi razlikami v pravnem, predvsem pa v gospodarsko-razvojnem pogledu. Zato se je zavest o pojmu Slovenca, v nasprotju z nekdanjim Štajercem, Kranjcem, Korošcem itd. tudi sorazmerno zelo pozno razvila. Po prvi svetovni vojni smo ostali razkosani, saj smo izgubili tako Koroško kot Primorsko, da o Beneški Sloveniji niti ne govorimo. Tako se ta druga zahteva v bistvu navezuje na prvo: če hočemo kot narod preživeti in se uveljaviti, moramo priti do skupnega doma. Brez tega je preživetje prav tako vprašljivo, čeprav na drugačni ravni in v drugačnem odnosu.

Tretja naloga: kot evropski narod, neposredno povezan s kulturo in izročilom predvsem Srednje Evrope, moramo iz vojne priti notranje tako organizirani in povezani, da bomo lahko nadaljevali to izročilo in da se bomo sposobni vključevati v Evropo.

To pomeni, da moramo svojo notranjo strukturo utemeljevati na pluralizmu, demokraciji in spoštovanju posameznika kot nosilca tudi vseh družbenih vrednot. To izključuje sleherni monopolizem - tako ideološki, politični kot tudi gospodarski, saj nam samo to daje spričevalo naše evropskosti. Ideološki in rasni monizem, ki smo ga v obliki fašistične okupacije občutili na lastni koži, je primer, kam taka izključnost lahko pripelje. Povezanost z zahodno-evropskim izročilom pa je po drugi strani neposredna nujnost za naš narodni obstoj. Ker smo iz zahodnoevropskega okolja zrasli in ga s svojim prispevkom tudi sooblikovali, bi pomenila prekinitev s tem izročilom v bistvu odpoved svoji narodni istovetnosti, kar bi v končni posledici pomenilo izgubo narodnosti. Tudi če bi fizično preživeli, bi se s tem začel proces našega spreminjanja v nekaj drugega, kar smo bili in smo.

Zgodovinsko oblikovanje v to, kar smo, je bilo notranje izrazito protisloven proces. Sprejeti zahodno krščansko kulturo, na kateri je zgrajena kultura in civilizacija Zahodne Evrope, je za Slovence pomenilo podrejanje se ne

samo kulturni, ampak tudi politični dominaciji predvsem Nemcev. Iz notranje dialektike tega protislovnega procesa smo sicer izšli kot samostojen, evropsko oblikovan narod z jasno oblikovano zavestjo svoje posebnosti in kulturno - civilizacijske sposobnosti, da smo kot enakopraven narod sposobni živeti v skupnosti z vsemi drugimi - vendar je bilo treba z velikimi napori to zavest šele buditi, jo utrjevati in dokončno utrditi, kar ni bila povsem preprosta naloga. Ker smo v primerjavi s svojimi sosedi, ki so si nas stoletja politično podrejali, v zgodovinski proces narodnega osveščanja prišli z nekoliko zamude, je prebujanje zavesti o naši lastni istovetnosti ter kulturni in civilizacijski enakovrednosti pomenilo izziv predvsem tuji politični dominaciji nad nami. Zato so jo skušali potlačiti predvsem z vcepljanjem občutka naše manjvrednosti ali vsaj nemoči in nebogljenosti zaradi naše številčne majhnosti. Naša obramba je bila in je ostala možna samo v dejanskem doseganju in ohranjanju te naše kulturne in civilizacijske enakovrednosti. Sleherno zaostajanje na tem področju pomeni za nas praktično isto kot nadaljevanje naše narodnostne erozije, ki je skozi vso našo zgodovino temeljila na našem kulturno-civilizacijskem zaostajanju za agresivnimi sosedi.

Pomembnosti te okoliščine, ki se je z vso jasnostjo pokazala zlasti po prvi svetovni vojni ob koroškem plebiscitu, nismo ne takrat ne pozneje ovrednotili v vsej njeni razsežnosti. Plebiscit smo, kot rečeno, izgubili prav zaradi bojzani, da bi s priključitvijo v novo jugoslovansko državo prišli v kulturno in civilizacijsko drugačno okolje, ki bi pomenilo prekinitev z dotodanjim izročilom in načinom življenja. Resda je to okoliščino znala napihnniti in do kraja izkoristiti nemška šovinistična propaganda, toda v bistvu je bila karikiranje nekaterih dejansko obstoječih dejstev. Zato pa je bila tudi uspešna.

To dejstvo se z vso ostrino kaže šele danes in ga šele zdaj lahko ovrednotimo na vsej črti. Ohranjanje naše evropskosti, kulturne in civilizacijske ravni, na katero se nam je uspelo dvigniti, je trenutno najbolj pomemben način reševanja našega narodnega obstoja. Zato je prav danes ob tej zavesti vzniknila zamisel oziroma pojmovanje skupnega slovenskega kulturnega prostora ne glede na politične meje. Političnih meja ne moremo spreminjati. Niti niso tako nenavadno pomembne, kot se na splošno misli, niti nas narodnostno neposredno ne ogrožajo. Kar nas resnično ogroža, je naše oddaljevanje od evropskega kulturnega in civilizacijskega izročila, ki se na zunaj kaže zlasti v gospodarskem zaostajanju, v drugačnih družbenih in gospodarskih institucijah, kot so tiste, na katerih temelji Zahodna Evropa. To nas glede na tiste dele našega naroda, ki so ostali izven meja t. i. matične Slovenije, spreminja v tužce, ki se med seboj vedno težje sporazumevajo, čeprav še govorijo isti jezik, a imajo drugače zelo malo skupnega. Zamejcev ne ogroža le potujčevalni pritisk, ki ga še vedno občutijo - čeprav se bolj prosvetljeni in kulturno osveščeni pripadniki sosednjih držav temu danes odpovedujejo. Najhujša grožnja je v tem, da se ti deli našega narodnega telesa sami ne čutijo z nami več isto. V kakršni koli politični združitvi z matično Slovenijo vidijo izgubo svojega načina življenja in kulturno-civilizacijske ravni, ki so jo že dosegli oziroma so je deležni v sosednjih državah. Zato tudi narodno najbolj zavedni deli naših narodnih manjšin vidijo možnosti svojega slovenstva predvsem v kulturnem sodelovanju. Ta kultura pa se vedno bolj cepi v struje, ki so povsem drugosmerne in

počasi, a vztrajno izgublajo stik.

Problem pa ni samo v zgubljanju delov našega narodnega telesa, ki so dobili čuden naziv narodnih manjšin, ampak v tem, da se narodna erozija nujno nadaljuje, če gre za bistveno spremembo kulturno - civilizacijske podlage, na kateri je bil doslej utemeljen naš narodni obstoj in način življenja. Zato ni naključje, da se vedno bolj širijo glasovi, češ da smo Slovenci kot narod ogroženi tudi v svoji matični državi.

To je sicer problem, ki ga v vsej razsežnosti lahko dojemamo šele danes. Ob začetku okupacije in bolj ali manj še tudi precej časa po osvoboditvi ni bil prisoten, vsaj ne v zavesti glavnih akterjev. Vsekakor ni bila prisotna zavest, kaj od možnih alternativ ravnanja v okupacijskih razmerah pomeni odločitev za ohranjanje dotedanjega vzorca konservativne katoliške tradicije in kakšne daljnosežne posledice ima morebitna boljševiska varianta. Tudi večina tistih, če ne celo vsi od kraja, ki so se odločili zanjo, si ni mogla niti približno predstavljati, da odločitev v to smer pomeni prekinitev z dotedanjo evropsko tradicijo. Za neko prekinitev z dotedanjim slovenskim narodnim izročilom si je sicer zavestno prizadevala predvsem z vidika zavrnitve dotedanje pasivnosti, okrepitve narodne samozavesti in tega, da naj Slovenci postanejo aktiven dejavnik v odnosih s sosedi in nasploh pri odločanju o svoji narodni usodi. Toda kaj ta prekinitev daljnosežno pomeni, se ni nikomur niti sanjalo: ne katoličanom, ki so v obrambi svojih stališč videli predvsem obrambo vere proti ateizmu, niti komunistom, ki so stremeli predvsem za preoblikovanjem družbene strukture po boljševiskem vzorcu.

Boljševizem namreč pomeni prelom z evropsko tradicijo. Tega se ne zavedajo niti komunistične stranke na Zahodu. Ne gre samo za drugačno pojmovanje lastnine - privatna lastnina pa je bila eden od stebrov v razvoju zahodnoevropske kulture - ampak predvsem za povsem drugačno pojmovanje vloge in statusa posameznika v družbi, za drugačno pojmovanje države. Korenine boljševizma ne izhajajo samo iz filozofskih temeljev marksizma, ampak predvsem iz vzhodnjaškega pojmovanja vloge države in s tem posredno tudi statusa posameznika v družbi, ki je v temelju drugačno kot v zahodni kulturi. Evropska država, ki se odloči za boljševisko varianto, se s tem odloči tudi za prekinitev s svojo evropsko tradicijo. Kolikor pa je bila nekaterim srednjeevropskim narodom ta varianta vsiljena od zunaj, pomeni, da jim je na silo spodrezovala njihove lastne korenine, s tem pa najbolj neposredno ogrožala njihovo narodno samobitnost. (Glej Milan Kundera; Tragedija Srednje Evrope) Zato je za Slovence kot srednjeevropski narod prekinitev z njihovo zgodovinsko tradicijo še posebej usodna, ker gre za številčno izrazito majhen narod. Z vidika današnjih izkušenj lahko ugotavljamo, da je boj za narodno osvoboditev prek mostu, ki ga je predstavljala boljševizacija, pomenila v bistvu odpoved svoji narodni samobitnosti - vsaj na daljši rok. Spremenil se je v svoje lastno protislovje. Tega v taki meri takrat ni bilo mogoče predvideti, saj ni jasno niti današnjim boljševiskim gibanjem v Zahodni Evropi. Narodom s srednjeevropsko tradicijo, ki so prišli v politični okvir boljševizma, se v vsej jasnosti kaže šele danes. To spoznanje pa izhaja tudi iz reakcije boljševiskih strank na poudarjanje srednjeevropskih korenin s strani intelektualcev teh narodov. Poudarjanje srednjeevropskosti postaja eden naglavnih grehov in se v bistvu

pojmuje kot napad na boljševiško politično in ideološko strukturo. Očitek seveda ni neutemeljen.

II.

Soočanje s tako opredeljenimi nujnostmi, zlasti z možnostmi našega nadaljnjega narodnega obstoja kot naroda, zasidranega v srednjeevropskem kulturnem izročilu, je terjalo od nas opredelitev predvsem do dveh temeljnih vprašanj: do skupne države z drugimi jugoslovanskimi narodi in do bodoče družbeno - politične ureditve, posebej pa tudi do vprašanja taktike in strategije glede na okupatorja.

Stik z drugimi jugoslovanskimi narodi je bil z okupacijo prekinjen, saj je bila istočasno z njo ustanovljena tudi ND Hrvatska, ki je kot samostojna država prekinila našo fizično povezanost s preostalim delom bivše Jugoslavije. Tu seveda ni šlo samo za fizični stik, kar terja v vsakem primeru našo posebno opredelitev najprej do Hrvatske same, pod kakršnim koli političnim režimom. Če Hrvati ročejo posebne skupnosti z drugimi jugoslovanskimi narodi, so se s tem praktično odločili tudi o enem najpomembnejših vprašanj, ki zadevajo Slovence. Naš stik z drugimi jugoslovanskimi narodi je možen samo ob enakem stališču in soglasju Hrvatov.

Gre pa še za več kot samo za odločitev, ali želimo biti v taki ali drugačni politični povezanosti z ostalimi jugoslovanskimi narodi. Soočeni z dejstvom, da smo okupirani, smo se znašli nasproti okupatorju popolnoma sami. To nas je pripeljalo do tega, da samostojno z vidika naših narodnih interesov, kot jih razumemo in pojmujejo sami, odločamo o svojem odnosu do njega. S tem pa seveda tudi o svojem stališču do kakršne koli politične zveze z ostalimi jugoslovanskimi narodi.

Že z vključitvijo v t. i. prvo Jugoslavijo oziroma Kraljevino SHS smo v glavnem prekinili s svojo evropsko povezanostjo, ker smo se znašli v državi, kjer je vladajoči narod narekoval državno ureditev s koncepcijo državnosti in družbene ureditve, ki je odstopala od našega srednjeevropskega modela. Ne da bi se spuščali v razmišljanje in ugibanje o tem, koliko je bila taka vključitev v Jugoslavijo nujna za naš narodni obstoj (s tem smo proces germanizacije vsaj v okvirih Jugoslavije temeljito prekinili) in je bila torej za nas tudi življenjsko koristna, je vendarle dejstvo, da je bila cena za tako osvoboditev zelo visoka. Pretrgali smo navezanost na svoje tisočletno izročilo in se povezali s tokovi, ki so zgodovinsko skozi tisočletja tekli skoraj povsem mimo nas. Vsekakor o svoji narodni usodi, o življenjsko najbolj pomembnih vprašanjih za naš narodni obstoj, nismo mogli več oziroma še vedno ne moremo sami odločati. In ker se je središče odločanja o naših narodnih zadevah preneslo na izvor našemu narodnemu izročilu tujega in z njim prežno neskladnega pojmovanja, je imelo to za nas kot narod še veliko usodnejše posledice. Boriti smo se morali celo za priznanje svoje narodne samobitnosti, za pravico rabe svojega jezika, za svoje solstvo, za pravico do svoje univerze itd.

Če resnično hočemo svojo osvoboditev, potem je povsem jasno, da prihaja za nas kot narod v poštev le taka politična ureditev - v popolni

samostojnosti ali povezanosti z drugimi - da bomo o svojih narodnih vprašanjih odločali le sami, in to popolnoma samostojno. Drugače o osvoboditvi ni mogoče govoriti. Zato nam nihče ne more vnaprej določiti naše politične ureditve in opredelitve. Za Jugoslavijo ali proti njej. O tem lahko odločamo le sami - in za osvobojene se bomo lahko imeli takrat, kadar nam bo ta možnost dejansko zagotovljena. Zato taka zahteva pomeni prekinitev kontinuitete z dotedanjo Jugoslavijo. Ne samo zaradi tega, ker je bila ta kontinuiteta z okupacijo dejansko prekinjena, ampak tudi zato, ker je z vidika narodne osvoboditve ne moremo sprejeti.

Vsakršno vnaprejšnje odločanje o tem vprašanju brez najširšega narodnega soglasja, ki ga je mogoče ugotoviti le prek referendumu, vsekakor pa ne v okupacijskih razmerah, je v svoji končni posledici isto kot nasilje nad narodom - pa čeprav je lahko opravljeno z najboljšim namenom. V okupacijskih razmerah si te pravice nihče ne more prisvojiti in se v nobenem primeru ne more sklicevati na svoj položaj vsenarodnega predstavništva. To je vprašanje, o katerem se prek predstavništva sploh ne more odločati. Narodni program katerega koli predstavništva ali organizacije ne more vsebovati zahteve, da o tem vprašanju odločamo drugače kot prek povsem svobodnega in demokratičnega referendumu - pa celo v tem primeru odločitev ne more biti nepreklicna in se pozneje lahko spremeni, če se spremeni narodovo razpoloženje ali če narod kako drugače pojmuje svoje koristi. Tu gre dejansko za neodtujljivo pravico naroda, da sam odloča, kako se bo upravljal in urejal svoje lastne zadeve. Slovenci kot narod se lahko imamo za samostojne šele takrat, ne glede na kakršno koli politično kontinuiteto ali politično konstituiranost, kadar lahko o svojih življenjskih vprašanjih dejansko samostojno odločamo. To je temeljna zahteva osvoboditve. Vsakršna odločitev o tem vprašanju brez narodove privolitve in soglasja je z vidika naravnega prava protizakonita in nesprejemljiva, narod pa se ne more imeti za svobodnega oziroma osvobojenega, dokler si te pravice in možnosti ni zagotovil.

To je mogla in morala biti ena od sestavin slehernega narodnega programa. Glede tega se konservativne stranke nikakor niso mogle sklicevati na kontinuiteto stare pravne ureditve, kakor si na drugi strani t. i. napredne politične stranke niso mogle privoščiti, da bi se politično povezovale s silami izven slovenskega narodnega prostora in bi o tem vprašanju vnaprej odločale brez narodovega soglasja. S tega stališča je tudi med vojno sprejeta odločitev, da se ponovno oblikuje enotna jugoslovanska država, čeprav na federativni podlagi, z vidika naravnega prava lahko le začasna. O teh vprašanjih enostavno ni mogoče odločati drugače kot z referendumom, v popolni svobodi in demokraciji. Še zlasti pa so z vidika naravnega prava popolnoma neutemeljene sleherne razprave o tem, ali je s sprejetjem ustave, ki temelji na vključenosti vseh jugoslovanskih narodov v eno državo, dokončno izkoriščena pravica naroda, da odloča o svoji usodi, da lahko v taki državni skupnosti ostaja ali da se izloči. O tem vprašanju ne more nepreklicno odločiti nikakršna ustava. Če o tem narod ne more več odločati povsem samostojno, v popolni demokraciji, ni mogoče govoriti o njem kot svobodnem narodu. Tak narod je v bistvu še vedno podložen in nesvoboden.

Pa tudi o svoji notranji politični ureditvi in odnosih do drugih držav in

narodov lahko odloča le narod sam. Zato si je moral z vsemi sredstvi prizadevati, da si tako možnost izbori, in to še pred koncem vojne. Ob koncu vojne je tak položaj že potreboval, ker se je prav takrat odločalo o njegovi usodi. Prav zato, da bi po končani vojni o tem lahko odločal v miru in popolni svobodi. Če si te pravice in možnosti ni izbral, še ni osvobojen; če je o tem kdor koli odločil v njegovem imenu, je bil do njega nasilen, kar je po naravnem pravu v nasprotju z njegovimi najbolj temeljnimi pravicami.

Gre torej za dve povsem različni stvari: za možnost, ki si jo narod izbori, da bo lahko v miru svobodno odločal o svoji usodi, in za samo odločanje. Enkrat gre za ustvarjanje možnosti, drugič gre za izkoriščanje tako ustvarjene možnosti. Če pa smo odločili v imenu naroda, smo mu odvzeli temeljno pravico, da o svojih življenjskih zadevah odloča svobodno in samostojno.

III.

Podobno je z narodovo možnostjo in sposobnostjo, da si sam izbira družbeno in gospodarsko ureditev. Tudi odločanje o teh zadevah je njegova naravna pravica, ki mu je zakonito nihče ne more odvzeti. Res, v njegovem vidanju svobode je vedno zaobsežena tudi neka predstava o človeka vrednem življenju, saj je svoboda pogoj in hkrati bistvena sestavina takega življenja. Zato je ustvarjar je upanja in prepričanja, da se je vredno boriti za svobodo, ker le ta lahko ustvari podlago za boljše, človeka vredno življenje, tako rekoč nujna sestavina pri spodbujanju ljudi, da se borijo za svoje življenje. Vsekakor pa so to le splošne predstave, ki nikakor ne presežejo kaj dosti meja golih želja. O kakšni podrobnejši razdelavi teh predstav v kake neposredne načrte v boju za goli življenjski obstanek v razmerah tako izjemno trde okupacije, kot je bila nacistična, ne more biti niti govora. Pa ne samo to. Tudi splošne predstave o možnostih po končani vojni so lahko le zelo medle in nujno vezane na pogoje, ki jih večinoma niti ne obvladujemo, celo niti ne poznamo. Zato že preprosta pamet pove, da je odločanje o teh življenjskih vprašanjih treba preložiti na čas po vojni, ker bodo šele takrat okoliščine postale toliko jasne, da bo mogoče odločati razumno in se odzivati na položaje, ki so in kakor so nastali, ne pa na neke vnaprejšnje predstave o nekem idealnem stanju, ki ga izvajamo iz kakršne koli ideologije. Na drugi strani za odločanje o takih vprašanjih med vojno tudi ni nikakršnih stvarnih možnosti, ker je tudi to eno izmed tistih področij, ki jih ne moremo urejati prek predstavništva, ampak samo prek neposrednega odločanja ljudi, ki jih ta vprašanja zadevajo.

Iz tega sledi, da tudi o družbenih in gospodarskih vprašanjih kot podlagi za ureditev družbenega življenja ne moremo in ne smemo odločati med vojno, ko za to ni nikakršnih dejanskih možnosti, pa tudi ne potrebnih predstav. Trditi, da se je ljudstvo odločilo za neko povsem določeno in v podrobnostih izdelano družbeno ureditev, je - celo ob domnevi, da sicer obstaja dokaz o narodnem soglasju in popolni enotnosti - nesmisel. Ljudje v svoje predstave o osvoboditvi sicer vključujejo tudi neizdelane podobe o bistveno lepšem življenju, kot je bilo dosedanje in je sedanje, ter pri tem svoja upanja krepijo tudi z najbolj rožnatimi in neuresničljivimi sanjami.

In če so se za tako "boljše" življenje odločili že z samim vstopom v borbene vrste za narodno osvoboditev, se s tem še niso odločili za nikakršno konkretno družbeno ureditev, ampak kvečjemu za to, da bodo po osvoboditvi o tem lahko svobodno odločali, da glede tega ne bodo postavljeni pred golo dejstvo, kot se jim je to praviloma dogajalo v dotedanjem življenju. Spet gre le za ustvaritev okoliščin, da bodo o teh vprašanih lahko svobodno odločali, ne da so postavljeni v določeno družbeno ureditev, za katero si zmagovalec predstavlja, da nudi največ možnosti za največ svobode, in je o tem lahko tudi prepričan.

Trditev, da so se ljudje z vključevanjem v boj za osvoboditev, s katero so povezovali tudi predstave o boljšem življenju, prepletene s celo vrsto neuresničljivih utvar, opredeljevali tudi za družbeno ureditev, ki jo imam kot zmagovalec za najboljšo in najustreznejšo, pomeni nič drugega kot pripisovati svoje lastne opredelitve tudi vsem drugim - za kar pa nimam niti najmanjšega dokaza. Še manj mi to daje pravico, da trdim, da so se ljudje že s samim vključevanjem v osvobodilni boj izrekli tudi za določeno družbeno revolucijo, ki ustreza mojim predstavam kot najbolj zaželeno družbeno stanje. Uveljaviti v takih okoliščinah svojo lastno predstavo o (ljudski) družbeni revoluciji, je povsem nelegitimno. Gre za pravico, ki si jo jemljem sam, in to ne samo proti volji dotedanjih nosilcev družbene ureditve, ampak tudi brez volje ljudi, v imenu katerih in za katere nepooblaščen nastopam. Tu ne gre za revolucijo, ampak za prevzem oblasti, ki jo izkoristim za svoje predstave o družbeni ureditvi in seveda tudi za svoj položaj v njej.

Tu torej ne gre za odpiranje razprave o tem, ali je revolucija zakonita ali ne, saj je bistvo revolucije med drugim v tem, da v nasprotju z dotedanjo formalnopravno ureditvijo spremeni družbeni sistem. Gre za to, da ima revolucija svoje moralno opravičilo, ki ga črpa iz večinske volje ljudi. Revolucija, izvedena med narodno-osvobodilnim bojem, pa prav te večinske volje ljudi nima, ker je ne more imeti. Ljudje niso mogli imeti jasnih predstav o bodoči družbeni ureditvi, niti se niso mogli o njej izrekati že zaradi okupacijskih oziroma vojnih razmer, pa tudi potrebe za to ni bilo nobene. Da bi se o tem lahko izrekli, je potreben mir, osvoboditev. To so pogoji, ki jih šele ustvarjamo, in prav v tem ima lahko organizacija za narodno osvoboditev svoj smisel in opravičilo. Če pa spreminjam družbeno ureditev, ne da bi za to poprej ustvaril potrebne pogoje - da bi se ljudje dejansko lahko opredeljevali za tisto, kar resnično želijo - pa takega procesa ne morem opredeliti kot boj za osvoboditev, pač pa kot boj za osvojitve oblasti, brez pristanka tistih, nad katerimi ga izvajam, ali celo proti njim. Skratka, za spremembo družbeno-gospodarske ureditve, za t.i. družbeno revolucijo, ni bilo v okupacijskih razmerah nikakršne potrebe, niti zakonite možnosti. Nihče je ni niti zahteval niti želel.

Če se danes ozremo nazaj, se kot najpomembnejše pokaže tole: čim bolj pretehtan načrt za narodno osvoboditev, za največjo možno ohranitev narodne celovitosti, in taka notranja samoorganizacija, da bi bili ob koncu vojne čim bolj usposobljeni za obrambo svojih narodnih pravic in narodne celovitosti, tako da bi mogli svobodno odločati tudi o svojem odnosu do sosedov, zlasti jugoslovanskih, ter o svoji politični, gospodarski in družbeni ureditvi.

IV.

Tak položaj je nekako sam po sebi narekoval tudi taktiko in strategijo. Ker smo bili, kar se fizične moči tiče, v primerjavi z okupatorjem v izrazito podrejenem položaju, in ker ta okupator ni priznaval načel mednarodnega prava, pač pa je oboževal golo nasilje, okupator, ki so ga vodile rasistične in imperalistične ideje in že zato Slovencev ni obravnaval kot enakovrednih, čeprav podrejenih bitij - in ker jih je imel za take, je menil, da v tem primeru ne veljajo splošno obvezujoče moralne norme naravnega prava - so te okoliščine terjale prav posebno previdnost. Tako nismo mogli na nobenem področju uveljaviti neposredne premoči nad njim, ki bi nas lahko reševala. Taktika je zato mogla biti v glavnem le obramba: kjer si in doker si v podrejenem položaju, se zaradi bistveno manjše moči izogibaj slehernemu spopadu. Ker se s potekom vojne okupatorjeva moč, s tem pa tudi njegov pritisk oziroma možnost pritiska zmanjšuje, se za okupirani narod hkrati povečujejo možnosti odpora. Za ta odpor se je treba skrbno in sistematično pripravljati, oblikovati tudi vojaške formacije, ki v začetku delujejo v čim večji ilegali in čim večji bojni pripravljenosti, hkrati pa se izogibajo slehernemu nepotrebemu spopadu s sovražnikom, ker so v vsakem takem spopadu nujno v slabšem položaju - s tem pa je seveda izpostavljeno okupatorjevemu maščevanju neoboroženo ljudstvo, ki se ne more z ničimer braniti. Izzivanje sovražnika z nepretehtanimi in nerazsodnimi spopadi, pri katerih izzivamo množične represalije nad neoboroženim in nezaščitenim prebivalstvom, je z vojaško-taktičnega stališča nesmiselno in iracionalno, z vidika posledic za prebivalstvo, ki v spopadu ni bilo udeleženo in ki ga s svojo močjo nismo bili sposobni zaščititi, pa izrazito nedopustno in nemoralno. S svojim delovanjem smem sprožati le posledice, ki zadenejo mene samega oz. tistega, ki je na moje ravnanje vnaprej pristal. Vse drugo je z moralnega stališča nesprejemljivo. V vsakem primeru pa je z vidika pametne strategije temeljna zapoved, da udarim tam, kjer bom imel od tega večjo korist kot izgubo. Ta okoliščina je posebej pomembna zlasti v začetku okupacije: bili smo popolnoma prepuščeni samim sebi, na kakršno koli pomoč katerega koli zaveznika sploh ni bilo mogoče računati. V kolikor pa bi bil v posameznih primerih zaradi samoobrambe oborožen spopad neizogiben, bi bila še toliko bolj pomembna skupna vsenarodna organizacija, prek katere bi se dalo kolikor mogoče enakomerno porazdeliti in omiliti posledice okupatorjevega maščevanja.

Obrambna taktika je intelektualno in organizacijsko in psihično neprimerno bolj zahtevna in obremenjujoča kot napadalna. V okupacijskih razmerah je še toliko bolj utesnjujoča, ker nekako sproža naraven odpor, predvsem najbolj dinamičnega dela prebivalstva - mladine. Zlasti ta se čuti z okupacijo najbolj prizadeta in se najbolj nagiba k dejavnemu odporu proti okupatorju. Sleherno pomirjanje in pozivi k previdnosti so hitro ožigosani kot poziv k spravljivosti, kot oznanjanje defetizma. Samo malo je treba in taka politika se ožigosa kot narodno odpadništvo. Zato je potreben posebno velik napor in politična modrost, da se mladina ne obrne proti neki narodno-rešilni politiki. Še posebej zato, ker je obrambna taktika tudi sama po sebi vedno v veliki nevarnosti, da zdrkne na raven spravaštva in tudi moralnega propadanja. To je

bila v glavnem dejansko usoda zlasti polpretekle slovenske politične zgodovine. Izogibanje spopadam z nasprotnikom nekako samo po sebi vodi k določenemu sodelovanju z njim. Zlasti pri delitvi oblasti. Oblast pa je bila vedno mikavna. Kdor je dalj časa sodeloval z njo, se je vedno nalezal tudi njenih slabosti. To se je v slovenski politiki izredno močno izrazilo in je po mnenju mnogih opazovalcev eden glavnih vzrokov, da se ob najpomembnejših prelomnicah v naši moderni zgodovini nismo znali pravilno odločati, saj so prav take prelomne dobe zahtevale obratno ravnanje: samozavest in zanašanje na lastne moči. Ker smo se zanašali na druge, to pa predvsem zaradi svojega spravljlivega in obrambnega ravnanja v preteklosti, smo v vseh teh prelomnih obdobjih potegnili kratko.

Intelektualno najbolj razgibani sloj se je že pred vojno uprl takemu tradicionalno spravljlivemu, v konservativnem usmerjenemu ravnanju zlasti katoliške politike; ta ni sledila spremembam v svetu, ki so tudi od nas terjale razmislek in novo opredeljevanje. To velja zlasti za znano katoliško mladinsko gibanje, ki se je naslonilo na Krekovo socialistično izročilo in ki se je pozneje uveljavilo v gibanju krščanskih socialistov, najbolj viden zunanji izraz pa je dobila ob prelomu v tradicionalnem katoliškem taboru. Mnoga njihova za takratne razmere napredna stališča so bila pozneje potrjena tudi v stališčih Vatikanskega koncila. Vendar je večinsko konservativno katoliško politično krilo ta podvig krščanskih socialistov odločno zavrnilo. Pa ne samo to. Večina podeželja je ostala trdno pod vplivom konservativnega katoliškega vodstva - kar je bilo izjemno pomembno za poznejšo t. i. Ljubljansko pokrajino, saj je prav tu manj razvito podeželje (v smislu modernega industrijskega razvoja) najbolj prevladovalo. Vpliv krščanskih socialistov se je omejeval bolj ali manj na intelektualni vrh v slovenski kulturi in na določene študentske vrste (npr. akademsko društvo Zarja) ter na določeno število sindikalno organiziranega krščanskega delavstva, ki pa v tej pokrajini že zaradi njene nerazvitosti ni moglo imeti posebno pomembnega deleža in vloge.

Tako imenovani liberalni tabor, ki ga je predstavljalo predvsem sokolstvo, pa v večinskem kmečkem okolju Ljubljanske pokrajine tako ali tako ni imel kakih globljih korenin. Liberalizem je bil nasledek meščanskega razvoja. Kjer ni bilo meščanstva, tudi ni bilo liberalne politike. Nekoliko posplošeno rečeno: liberalizem (sokolstvo) je bil doma bolj ali manj le v mestih, na podeželju pa se je omejeval na dele uradništva, trgovcev in nastajajočega polindustrijskega podjetništva. Tako je podeželje, kar se udeležnosti v političnem življenju tiče, ostajalo popolnoma pasivno in trdno zasidrano v tradicionalnem katoliškem konservativizmu. Vpliv katoliške duhovščine na pretežno večino prebivalstva je povsem nesporno prevladoval.

Tako se je prav v Ljubljani - v glavnem tudi zaradi pregona slovenskih intelektualcev z Gorenjske in Štajerske - osredotočilo skoraj vse intelektualno jedro, ki ga je takrat premogla Slovenija, predvsem pa ves dinamizem, ki ga je bila sposobna. Ta dinamizem je bil, če ga ocenjujemo z današnjega stališča, objektivno v izrazitem nasprotju z zahtevami tedanjega časa, ki so terjale izjemno zadržanost in previdnost. Slovenija je ta dinamizem zelo potrebovala, saj je predstavljal najpomembnejši del v njenih naporih za osvoboditev, ki takrat sicer še nikakor ni bila na vidiku, a jo je obetala trdna vera in

prepričanost v zmago pravičnosti in človečnosti. Ta veliki dinamizem, ki je prihajal do izraza zlasti pri mladini, ki se nikakor ni mogla sprijazniti z okupacijo in je kar drhtela od notranje napetosti, kako bi se okupatorju postavila po robu, in ki je bila pripravljena na vse žrtve ter ni niti za hip podvomila o končni zmagi, je bil kot sleherna potencialna energija izvor nujno potrebne moči za osvoboditev - če jo je mogoče podobno kot npr. atomsko energijo smotno zajeti, obvladati in usmerjati, sicer se kot neukročena in neregulirana spremeni v velikanski rušilni naboj, ki s svojo elementarno silo ruši vse okrog sebe in končno tudi samo sebe.

To je bila temeljna naloga in tudi problem slovenskega vodstva: kako primerno zaježiti, usmeriti in podrediti to prvinsko voljo po dejavnosti v potrpežljivo, premišljeno in spretno taktiziranje, v začetku gotovo predvsem izrazito obrambno, pripravljalo dejavnost, v zbiranje energije in usposabljanje za udarnost, ki pa se sproža samo na temelju hladne analize položaja.

Ta naloga je bila seveda v izrazitem nasprotju s splošnim razpoloženjem, ki je terjalo akcijo, dejavnost; predvsem pa tudi v nasprotju z odporom proti dotedanji pasivnosti slovenskih političnih strank, zlasti katoliške, ki so vedno nastopale izrazito spravljivo in kompromisarsko ter si že v stari Jugoslaviji zapravile ugled kot politične stranke, ki niso sposobne niti voljne učinkovito zastopati in braniti slovenske narodne koristi. Do velikosrbskega unitarizma so se vedno obnašale neobgljeno in si v očeh Hrvatov, ki so se odločno borili za avtonomijo oziroma federalizem - Slovenci pa so sklepali zavezništva proti njim - nakopale prezir in trajno nezaupanje. V osveženem in dinamičnem jedru v Ljubljani osredotočenega razumništva, zlasti pa mladine, katoliška politična stran ni uživala posebno velikega zaupanja. Prej sumničenje, če ne celo obsodbe. Zato je bilo to, kako načrtno zadržati in smotno usmeriti tako veliko potencialno energijo, ki je žarela iz tega velikega intelektualnega jedra, še posebej težka in kočljiva ter glede na dotedanje izročilo skoraj nemogoča naloga.

Edini možni odgovor na nastali položaj je bil: to energijo takoj in brez obotavljanja vpreči v smotno organizacijo za narodno osvoboditev in jo takoj in neposredno umestiti v dejavnosti, ki bi bile vse načrtno usmerjane proti končnemu cilju narodne osvoboditve in kontrolirane, vsekakor pa neposredno podrejene skupnemu organizacijskemu vrhu. To je bil takrat imperativ; brez tega bi se ta energija ali entropično in rušilno razpršila ali pa se kanalizirala drugam.

V.

Ta naloga pa se je ujemala z drugo, ki je bila prav tako organski del nastalega položaja: obrambno taktiko izvajati ob popolni narodni enotnosti, ker je taka taktika, če naj bo sploh uspešna, že pojmovno možna samo ob popolni enotnosti. Samo ta lahko zagotovi potreben moralni pritisk na vsakogar, da se podredi zadanim nalogam in z njimi uskladi svoje ravnanje. Brez takega psihičnega pritiska ni mogoče izvesti tako notranje protislovne naloge, kot je obrzdanje in usmeritev k dejavnosti nagnjene energije v načrtno

samoobvladovanje in usmerjeno sproščanje. Kdor hoče uveljavljati obrambno taktiko, mora že pred tem izbojevati psihološko zmago nad tistimi, ki jih želi usmerjati.

Enotnost v razmerah, s katerimi se je srečevalo slovensko politično in kulturno središče, pa je bila v resnici sama po sebi protislovna naloga.

Slovensko intelektualno, politično in kulturno jedro, ki se je znašlo v Ljubljani, je bilo ne samo notranje izrazito diferencirano, ampak v bistvu tudi polarizirano: prvič na del, ki je bil kritično usmerjen do slovenskega političnega izročila, bolj odprt za spremembe in zlasti nagnjen k sodelovanju s t. i. politično levico, v kateri ne le da ni videl nevarnosti za obstoječi red, ampak je nasprotno videl nujno potrebno uverturo za spremembe, ki so bile, če smo hoteli v korak z razvitim svetom, ne samo potrebne, ampak tudi neizogibne; drugič na del, ki je bil bolj ali manj vključen v katoliško konservativno stranko, na katero so se navezali tudi ostanki prejšnjih meščanskih strank. Ta je bila nagnjena k taktiki in strategiji svoje preteklosti, torej predvsem k preživelim vzorcem ravnanja, na drugi strani pa je prav v politični levici videla le roko komunistov, katerih program je odklanjala kot največje narodno zlo - konec koncev nič manjše zlo kot okupacija. Boj proti komunizmu je imela za svojo prvo dolžnost, enako nujno in pomembno kot boj proti okupatorju, le z določeno razliko: z okupatorjem je vendarle mogoče v določenih stvareh sodelovati, kar se je pokazalo zlasti v nadaljnjem razvoju, s komunisti pa v nobenem primeru.

To stališče je bilo tudi dejavnostno podkrepljeno s študentsko organizacijo Straža v viharju in dijaško-študentsko organizacijo Katoliška akcija; obe sta bili ustanovljeni in vzgajani prav za boj proti komunizmu, po svoji notranji zgradbi pa sta bili, predvsem Katoliška akcija, vojaško hierarhično organizirani. Vsekakor sta o komunistih obe imeli izrazito odklonilno mnenje, celo borbena nasprotujoče.

Tako je bilo za enoten nastop dejansko zelo malo prostora in možnosti. Paradoks pa je v tem, da je bila enotnost absolutno nujna.

Na obrobju tako razporejenih sil pa je stala številčno praktično povsem zanemarljiva stranka, Komunistična partija Slovenije, povezana s Komunistično partijo Jugoslavije in prek nje s kominternom. Ta številčno zanemarljiva stranka pa je po svojih zmogljivostih predstavljala pomembno politično silo. Poglavitno je predvsem to, da je šlo za jedro političnih aktivistov in poklicnih revolucionarjev, ki so bili neposredno vodeni in organizirani iz Moskve, njihovega mednarodnega usmerjevalnega središča. Njen kader so bili ljudje, ki so imeli pred seboj samo en cilj: za vsako ceno priti na oblast; zanje je osvojitve oblasti predstavljala tudi edino preostalo možnost, da bi se sploh še kdaj ponovno vključili v normalno civilno življenje. In ne samo to. Okupator jih je takoj potisnil v ilegalo, ker jim je grozil s fizičnim uničenjem. Z ilegalnim delom pa so imeli bogate izkušnje, ker so bili vanj potisnjeni že v predvojni Jugoslaviji. Ni šlo samo za fanatične privrženca boljševiški ideologiji, ki jim je osvojitve oblasti pomenila edino preostalo alternativo in temeljno izhodišče za uresničitev praktičnih ciljev njihove ideologije. Šlo je tudi za ljudi, ki jim je osvojitve oblasti pomenila razrešitev tudi njihovega osebnega problema: otresti se tegob ilegalnega dela in življenja ter pogostih

zaporov. Izkušnje iz zgodovine boljševiških političnih strank so jim tudi jasno pokazale, da ni zadosti, da se dokopljejo do oblasti samo kot partner kake levičarsko usmerjene koalicije, v katere so pred vojno vstopali predvsem v obliki t. i. ljudskih front, ki jih je iz Moskve narekovala in usmerjala njihova politična centrala, komunistična internacionala. Treba je osvojiti oblast kot svoj popolni monopol, sicer svojih ciljev ne morejo doseči, niti dalj časa ostati na oblasti, pa čeprav le kot partner v kaki politični koaliciji. Zato se nikakor niso mogli zadovoljiti samo s programom, ki bi terjal narodno osvoboditev, pa čeprav bi vključeval tudi zahtevo po korenitih gospodarskih in družbenih reformah. Tak program osvoboditve in družbene reforme je bil zanje lahko le odskočna deska za cilj, ki je bil zanje sprejemljiv: osvojitve monopola nad oblastjo.

To je cilj sleherne boljševiške partije. Tudi boljševiška partija v Sovjetski zvezi je mogla ostati na oblasti samo tako, da si je nad oblastjo izborila monopol. Do oblasti je prišla sicer v zavezništvu z drugimi političnimi strankami, predvsem tistimi, ki so bile za korenite družbene in gospodarske reforme in ki se niso mogle pomiriti s konservativizmom in despotizmom carske Rusije, skratka, s politično ureditvijo, ki je bila v očitnem nasprotju s takšno, kot jo terja nastajajoča moderna industrijska družba, v katero je začela vstopati takratna Rusija. Razmer, ki so terjale korenito preosnovo celotnega družbenega reda - političnega, gospodarskega in družbenega - seveda ni ustvarila boljševiška stranka, saj ni bila sposobna s svojimi lastnimi silami doseči temeljne preusmeritve. To je bila koalicija cele vrste t. i. naprednih političnih strank, med katerimi je boljševiška predstavljala skoraj obrobno manjšino. Odločilnega preboja, do katerega je prišlo v t. i. februarški revoluciji, ni izvedla boljševiška stranka, pač pa vrsta drugih reformno usmerjenih strank - danes bi jim lahko rekli strank naprednega levega centra. Za boljševiško stranko seveda to še ni bilo sprejemljivo stanje. Za uresničitev svojega radikalnega programa je potrebovala monopol oblasti, ki si ga je izborila v oktobrski revoluciji - tudi tega v zavezništvu s strankami, ki so bile bližje njenemu radikalnemu programu in ki jih je po izvršeni revoluciji v glavnem tudi fizično likvidirala. Za revolucijo je poleg tega potrebovala še izjemno stanje, ki ga je predstavljala vojna, ter vsesplošno pomanjkanje in brezizhodnost, kar je terjalo korenite in odločilne spremembe. To je bilo stanje, ki se je samo po sebi nagibalo k radikalizmu.

Take razmere so v glavnem dozorele tudi z zlomom predvojne Jugoslavije in z nastankom okupacije.

Boljševiška partija se pred oktobrsko revolucijo na zunaj ni zavzemala za revolucijo, pač pa za tisto, kar je bila splošna skrb vseh: za mir, in to brez prispevkov, in za to, da bi dobili zemljo kmetje. To je bila platforma, za katero je lahko pridobila večino vseh prebivalcev Rusije, predvsem vse nižje sloje, ki jih je vojna najbolj prizadela. Tako je tudi Komunistična partija v Sloveniji kot svojo izhodiščno platformo sprejela geslo, ki je bilo vabljivo in sprejemljivo bolj ali manj za vsakogar: narodno osvoboditev in demokratično ureditev po vojni. Temu geslu se skoraj ni mogoče upreti, tako je splošno in sprejemljivo. Vendar komunistična partija sama nikakor ni imela pravice, da s tem nastopi.

VI.

Nacionalno vprašanje je v marksistični teoriji drugotnega pomena in služi samo kot sredstvo za doseg edinega resničnega cilja, razredne enakosti, ki naj jo po svojih kriterijih uveljavi delavski razred. Zato Marx in Engels nacionalnega vprašanja nista vključevala v svojo revolucionarno teorijo. Njun odnos do tega vprašanja je bila mešanica hegeljanskih teorij in meščanskih pojmovanj ob pomladi narodov leta 1948: evrocentrizem in zaničevanje manjših, t.i. nezgodovinskih narodov. Poseben odpor in omalovaževanje sta čutila do balkanskih narodov (Bolgari so narod svinjskih pastirjev, za katere je najbolje, da počakajo na evropsko revolucijo pod turškim gospostvom; Madžari naj gospodujejo nad Slovaki in Hrvati, Avstrijci nad Čehi in Moravci - vsi ti mali narodi so sovražniki razvitega Zahoda in carjevi zavezniki. Nemčija in Madžarska naj uničita male, reakcionarne slovanske narode. Rosa Luxemburg je bila npr. odločna nasprotnica vzpostavitve Poljske itd.) Šele Lenin je dojel pomen nacionalnega vprašanja in ga kot izjemno pomembno postavko vključil v svojo revolucionarno strategijo. Vendar vseskozi samo kot taktično sredstvo. Zato so nacionalni interesi podrejeni revolucionarnim vprašanjem, pri njem konkretno diktaturi proletariata. Tudi praktično je Lenin pokazal, da podpira narodno osvoboditev samo, če in kolikor služi ciljem proletarske revolucije.

Enako stališče je zavzela tudi jugoslovanska komunistična partija v predvojni Jugoslaviji. Dokazano je, da se je v tem pogledu dosledno ravnala po navodilih svoje moskovske centrale. Večinoma se je zavzemala za razbitje države, podpirala je hrvatski separatizem in sprejela splošno jugoslovansko izhodišče šele, ko je bilo utemeljeno njeno upanje, da bo prek boja za osvoboditev lahko prišla na oblast v vsej državi. V takem primeru se je seveda obnove Jugoslavije pokazala v vsej celovitosti kot najboljša rešitev, saj ji je omogočila priti na oblast v vsej državi, ne samo v kakem posameznem delu. V nobenem primeru pa ne more KPJ zase trditi, da se je vedno in dosledno zavzemala za ohranitev Jugoslavije kot države, kar je povsem skladno z njeno leninistično doktrino, da nacionalno vprašanje podreja razrednemu. (Primerjaj; Kosta Čavoški; Sporna boljševiška zapuščina, Nova revija 46/47.)

KPJ pa ni mogla ne po svojem številu niti po zgodovinskih referencah nastopiti kot protagonist za narodno osvoboditev. To so mogli bolj drugi: politične stranke, ki so se vedno zavemale za nacionalna stališča, ki pa so bile po drugi strani s svojimi programi komunistični ideologiji toliko blizu, da KPJ niso vnaprej odklanjale kot zaveznice v koaliciji, ki bi imela za program narodno osvoboditev. Kdo je koga sprejel za svojega zaveznika, je v bistvu drugotnega pomena. S stališča komunistične partije, ki nacionalno podreja razrednemu, je logično, da ji je narodna osvoboditev samo taktično sredstvo za prodor do oblasti. Zato so ji s tega vidika lahko zavezniki oziroma partnerji v koaliciji samo tiste politične stranke ali skupine, ki je ne odklanjajo že vnaprej, ki torej menijo, da je z njo možno sodelovati, in jih ima partija za zaveznike, ki jih bo lahko podredila svojemu osnovnemu cilju - osvojitvi oblasti. Samo take stranke in skupine so lahko zaveznik oziroma partner.

Na zunaj partija v nobenem primeru ni mogla nastopati v svojem imenu, pa čeprav je šlo za nalogo, ki je splošno sprejemljiva. Nastopiti je mogla

samo kot vodja koalicije, ki bi bila na zunaj sprejemljiva kot splošni narodni predstavnik in v kateri bi imela partija vendarle tako odločilno vlogo, da bi koalicijo v celoti vpregla v svoje politične cilje, ki pa niso nujno tudi cilji koalicije. Vse, česar ni bilo mogoče vključiti v njen program, zanjo ni bilo sprejemljivo niti zanimivo, ker bi se partija sicer odrekla svoji lastni biti.

Za partijo je bistvena naloga preobrazba družbe v skladu z njeno marksistično-leninistično ideologijo, ne pa narodna osvoboditev; to je lahko le podrejena taktična naloga, ki naj služi temeljni. Če bi se komunistična partija odrekla revolucionarni preobrazbi družbe v prid narodne osvoboditve, bi se odrekla sami sebi. Zato je povsem logično in nujno, da je z njenega stališča boj za narodno osvoboditev lahko samo taktična naloga, ki naj pripelje do izpolnitve osnovne naloge.

S tem je opredeljen tudi odnos do zaveznikov v tej taktični nalogi. Zaveznik je lahko samo tisti, ki je pri tej temeljni nalogi ne bo oviral, tisti, ki ga bo mogla v celoti podrediti svojim ciljem ali ga iz koalicije izločiti, če bi postal ovira na tej poti.

Po njenem se za takega zaveznika vsekakor niso mogle kvalificirati bivše uveljavljene politične stranke, s svojim trdno zasidranim in izkušenim političnim vodstvom, stranke, ki so bile globlje povezane v različnih slojih prebivalstva in bile zaradi tega precej neodvisne. S takimi strankami, še manj z njihovimi vodstvi, ni mogoče manipulirati. Kot najbolj primerne prihajajo v poštev skupine, ki so se zaradi notranjih programskih nesoglasij med tradicionalnimi političnimi strankami iz teh strank izločile ali od njih odcepile, ali pa so jih one same izločile; nato so postale ali samostojne stranke oziroma skupine ali pa samo relativno samostojnejše krilo v okviru starih strank. Zato je vprašanje njihove reprezentativnosti vedno do določene mere sporno in nedognano. Koga dejansko predstavljajo? Dokler se niso pojavile na javnih volitvah ali se kako drugače izpostavile javnemu preizkusu, je njihova reprezentativnost bolj ali manj omejena samo na posameznike, ki so se tako ali drugače izrecno opredelili za poseben, od uradnega strankinega programa različen program ali vsaj različen pogled na nekatera pomembna narodna oziroma družbena vprašanja. Gre sicer za ljudi, katerih osveščenost in razgledanost presega sleherno strankino povprečje, ki pa morda prav zato lahko govorijo samo v svojem imenu. Skoraj v nobenem primeru ne gre za izoblikovane samostojne politične stranke z jasno opredeljenim članstvom oziroma pripadnostjo somišljenikov. Njihovo vodstvo navadno nima političnih izkušenj, zlasti ne spretnosti v političnem taktiziranju, in trdnosti, ki jo dajejo dolgoletna rutina in izkušnje. Samo take skupine, ki so predstavljale v bistvu disidente starih političnih strank, so mogle sprejeti sodelovanje s komunisti kot enakopravnimi partnerji, na drugi strani pa jih je lahko partija sprejela kot primerne sodelavce.

S tem se seveda takoj postavi vprašanje narodnega predstavnitva. Ali lahko taka koalicija nastopa kot edini narodni predstavnik, če sicer povezuje bolj ali manj vse bivše politične stranke, vendar povsod le njihova disidentska krila, za katera je sicer mogoče domnevati, da odražajo tudi določeno mnenje strankinega članstva, težko pa večino, saj bi sicer morala taka stranka razpasti in se na novo oblikovati prav na stališčih disidentov? Za partijo je bilo

vprašanje predstavnštva tako oblikovane koalicije bistvenega pomena. Zanj je bila koalicija sredstvo, da pride do oblasti. To je stari vzorec, ki so ga boljševiki uporabljali že od prve ruske revolucije dalje in ga v bolj ali manj nespremenjeni obliki uporabljajo povsod po svetu še danes; zbrati koalicijo za splošno narodni cilj ali se, če se je oblikovala že prej in mimo komunistov, vanjo vključiti, nato v njej prevzeti vodstvo, zatem pa se počasi in sistematično, odvisno od okoliščin, svojih partnerjev znebiti in prevzeti monopol nad gibanjem. To pa je mogoče samo, če partiji uspe gibanje predstaviti kot splošno narodno, koalicijo pa kot edinega predstavnika naroda. Taka koalicija jo avtomatično pripelje na oblast. Ostane le vprašanje, kako se znebiti partnerjev, to pa se je skoraj vedno pokazalo kot sorazmerno lahka naloga.

Tako taktiko so boljševiki uporabljali že pred drugo svetovno vojno, ko se je zdelo, da začenjajo dozorevati razmere, ki so ugodne za boljševiški prodor. Evropo je vse bolj zajemala vojna kriza, fašizem je ogrožal ustaljeni red in tradicionalno družbeno ureditev, ljudi sta se zaradi negotove prihodnosti polaščala nemir in bojazen. Treba je bilo nekaj storiti, ne samo čakati, kot so to počele meščanske vlade in politične stranke, ki so se umikale in pogajale z izsiljevalskim fašizmom. Po veliki svetovni gospodarski krizi so bili to prvi veliki znanilci splošne družbene krize, ki je zajela ves svet. Začela se je katastrofalno z drugo svetovno vojno in se po njej še bolj občutno nadaljevala vse do današnjih dni in segla na vsa področja od idejnega, gospodarskega in strukturnega, do političnega in razvojno ekološkega. Komunizem sam se je pojavil kot odgovor na krizo, ki je imela svoje korenine že v kapitalizmu v prejšnjem stoletju. Predstavlja povsem določen odgovor na to, kako rešiti krizo. Danes lahko z gotovostjo trdimo, da je bil napačen in predvsem popolnoma nezadosten, vendar odgovor, kakršnega ni ponudil nihče drug. V tem je tudi pojasnilo, od kod taka privlačnost komunizma, kljub tolikim razočaranjem, ki jih je prinesel. Privlačnost predvsem pri miselno razboritih ljudeh. Ti namreč najbolj izrazito čutijo krizo, v kateri se je znašel sodobni svet - odgovora pa ni in marsikdaj tudi pripravljenosti, da bi ga iskali ali krizo samo sploh priznali, ne. Boljševizem kot odgovor pa je celosten in enostaven, zato tudi s tega stališča privlačen.

Boljševiki so zelo hitro in z občutkom ugotovili, da gre za naraščajočo krizo, in presodili možnosti, ki jim jih nudi. Samo huda družbena kriza lahko nudi tiste splošne možnosti, ki obetajo prihod na oblast. Samo prek oblasti namreč lahko uveljavijo svoj vzorec družbene ureditve, kar v njihovem izrazoslovju pomeni družbeno revolucijo. Zato je vprašanje oblasti zanje osrednje vprašanje, okoli katerega se vrti vsa njihova pozornost in ki je pred vsemi drugimi, tudi če so boljševiki sami v še tako hudi krizi. In v tej naraščajoči splošni družbeni krizi so uporabili recept, ki so ga v matični domovini, Sovjetski zvezi, že s pridom uporabili: povezati vse družbene sile in tokove, ki težijo k spremembam, ker se zavedajo družbene krize, jih predstaviti kot koalicijo, kot splošno ljudski odgovor na nastali položaj - ter prek take koalicije počasi prevzeti oblast, kar je tudi končni cilj. Dokler tega še ni mogoče doseči, je treba prek take koalicije vsaj širiti zavest o obstoječi krizi in prepričanje, da je s povezovanjem "vseh naprednih sil" treba presekati z dotedanjo politično negibnostjo ter okrog takega programa zbrati čim več somišljenikov (po

možnosti odtrgati vse članstvo ali čim več članstva iz tradicionalnih političnih strank, če ni mogoče pritegniti k programu kar celotnih z vodstvom vred).

To je znani model ljudskih front, s katerim so z večjim ali manjšim uspehom nastopali v tradicionalnih evropskih demokracijah. Najbolj znana primera sta Španija in Francija, a tudi posledice v obeh deželah.

Ljudsko fronto smo bolj kot scenarij kot pa pomembno politično silo dobili tudi v Jugoslaviji. Vendar so pogoji zanjo vse bolj zoreli šele z naraščanjem politične krize, nezadovoljstva z gospodarskim stanjem in grožnjo vojne nevarnosti. Do najpomembnejšega preloma je prišlo v katoliškem taboru, kjer je katoliška politična stranka pravzaprav v celoti obvladovala vse podeželje, pa tudi pretežni del mest. Predvsem od njenega vedenja je bilo odvisno politično in družbeno življenje v Sloveniji. In prav tu je prišlo do najbolj usodnega preloma. Vsaj formalno je bil razkol znotraj stranke sprožen s poznanim Kocbekovim člankom Premišljevanje o Španiji, objavljenim v reviji Dom in svet. To je bil izziv dotedanjim političnim tabujem v katoliških vrstah, predvsem pa drugačen pogled na sodelovanje s komunisti. Z njimi so si delili v temelju enak pogled na nepravilnost dotedanje družbene ureditve, na zatiranje in krivičnost nasproti socialno najnižjim plastem ter upor zoper samozadovoljnost in samopašnost vodilnih struktur, ki so svoj položaj gradile na tej revščini. Velik del te graje je padel tudi na katoliško hierarhijo. Predvsem pa je katoliški hierarhiji pomenil izziv drugačen pogled na možnost sodelovanja s komunisti. Socialni cilji komunistov naj bi bili v temelju skoraj povsem istovetni s prvotnimi krščanskimi načeli. Zaradi tako različnih izhodišč je seveda moralo priti do popolnega razhajanja tudi v celi vrsti strateških in taktičnih vprašanj. A most, ki je katoliško stranko povezoval s komunisti in Ljudsko fronto, je bil postavljen.

Tako so komunisti pričakali vojno temeljito pripravljeni. Manjkali sta samo dve bistveno pomembni stvari: vsesplošna zaostritev krize do neznosnih razmer in pa popolnoma odklonilno stališče katoliškega tradicionalnega tabora, ki pa je, kot rečeno, še vedno obvladoval večino slovenskega prebivalstva.

Prvo stvar je okupator temeljito izpolnil. Tako zelo, da ljudem ni preostalo nič drugega, kot da so se na tak ali drugačen način postavili po robu.

Druga je postala za komunistično partijo osrednje vprašanje v vsem njenem boju za oblast: ker katoliškega tabora ni bilo mogoče pritegniti v koalicijo, ki bi jo obvladovala partija, ga je bilo treba s političnega prizorišča iztisniti. Najprej tako, da bi ga čim bolj oslabil. V ta namen je bilo treba uporabiti preizkušeno taktiko ljudske fronte ter mu prek krščanskih socialistov, ki so bili pripravljeni sodelovati v koaliciji, zvleči čim več pristašev na svojo stran. Krščanski socialisti so postali v taki vlogi nadvse pomembno sredstvo za pridobivanje članstva in slabitev tradicionalnega katoliškega tabora. Zato z njimi kot partnerjem v koaliciji ni bilo mogoče prekiniti, dokler so v strategiji Partije igrali tako pomembno vlogo. Optimum na tem področju bi bil dosežen, če bi se dalo katoliški tabor skrčiti v bistvu samo na vodstvo - kar se je komunistom v nekaterih drugih delih Jugoslavije glede različnih političnih strank tudi v resnici posrečilo. (Glej npr. Čavoški: Politični pluralizem ali monizem.) Ostala so samo vodstva, ki jih je bilo pozneje mogoče z lahkoto likvidirati.

Kolikor pa tega ni bilo mogoče opraviti po tako neposredni poti, je bilo treba z radikalizacijo stališč v okviru Ljudske (pozneje Osvobodilne) fronte doseči, da so se razlike vedno bolj povečevale in da je sodelovanje postajalo čim bolj nemogoče. Če je bil program, ki ga je Partija zagovarjala, narodna osvoboditev - katoliško stran ji je uspelo dobro izriniti iz sodelovanja pri tem programu prav zaradi stališč, ki jih katoliška stran ni mogla sprejeti (npr. upor zoper okupatorja ne glede na posledice, razglašanje za narodne izdajalce vseh tistih, ki so se upirali taki strategiji komunistov, ipd.) - je bila že s tem katoliška stran izločena iz morebitne delitve oblasti, kolikor bi tako vodena osvoboditev uspela. To je celo več kot samo nevtralizacija nasprotnika. Če pa ga z nadaljnjo radikalizacijo upora prisili tako daleč, da se mora zateči po zaščito k okupatorju, je cilj dosežen. Nasprotnik se je iz političnega spremenil v nasprotnika narodne osvoboditve. In tu je njegov konec.

To je bila osrednja naloga Partije v vsem njenem boju za oblast.

4. Pred nastankom Osvobodilne Fronte

I.

Kako so v tej vojni drami odigrali svoje vloge posamezni nosilci glavnih vlog?

Težišče moči tradicionalnega katoliškega tabora je bilo podeželje, ljudske fronte pa predvsem Ljubljana. S tem so bile v glavnem ustvarjene tudi že predispozicije za njihovo taktiko in strategijo.

Kmečkemu podeželju lahko sleherni dinamizem samo škoduje, zato je v takem položaju pravi rezervoar za konservativno politiko. Nagiba se k čim večji previdnosti, saj ima kaj zavarovati in kaj zgubiti. Izogiba se sleheremu tveganju in zlasti sleherni nepreračunljivosti, katere končnega izida se ne da predvideti. Če ob tem upoštevamo še zgodovinske okoliščine, je visoka stopnja previdnosti, zadržanosti in nezaupljivosti do vseh novotarij ter spoštovanje oblasti, pripravljenost na ubogljivost in spoštovanje reda pomembna družbeno kulturna usedlina, ki je pretežno narekovala obnašanje podeželja. Z vidika potrebne taktike in strategije, ki se je nekako objektivno prilagala politiki katoliškega tabora, je dani položaj na podeželju povsem ustrežal ravnanju tega tabora, pa tudi potrebam - če jih opredelimo kot skrb za preživetje v čim bolj neokrnjeni narodni substanci.

To seveda velja vse dotelej, dokler okupator takega naroda ne ogroža. Narodne neokrnjenosti pa italijanska okupacija v začetku ni ogrožala: Italija je Ljubljanski pokrajini zagotovila relativno avtonomnost; prebivalstva na okupiranem ozemlju ni izseljevala, tudi zemljišč ni razlaščala ali si jih kako drugače nasilno prisvajala; v gospodarstvo se neposredno ni vmešavala in ga je nekaj časa pustila povsem svobodno; v kulturno življenje ni nasilno posegala, šolstvo - od osnovne šole do univerze - je pustila v slovenskih rokah; prebivalcev pokrajine ni silila v opravljanje službe za okupatorja; na okupiranem ozemlju se ni spuščala v dejavnosti, ki bi jo zapletle v vojne spopade s sovražniki in tako prebivalstva ni izpostavljala nevarnostim vojaških operacij.

Okupator tudi ni zahteval javnega in deklarativnega opredeljevanja za fašistični režim - zahteval je izobešanje zastav in drugih znamenj, ki so dokazovala priznanje okupacije, dejstva torej, ki je dejansko obstajalo. Za prebivalstvo je bil tak položaj, če ga primerjamo s tistim v predelih pod Nemci, pa tudi s tistim, v kakršnem so med vojno živeli okupatorjevi prebivalci, ki so morali opravljati vojaško službo in krvaveti na najrazličnejših frontah, skoraj idealen. Če upoštevamo še dejstvo, da je bila Ljubljanska pokrajina, predvsem pa Ljubljana sama, veliko zatočišče za premnoge Slovence, ki so morali iz kakršnega koli razloga bežati ali so bili izgnani iz predelov pod Nemci, je bil položaj vsaj znosen, če že ne zavidljiv. Gledano z vidika trenutnega položaja, niso obstajali nikakršni razlogi in tudi nikakršne pereče potrebe, da bi s svojo dejavnostjo ta položaj spreminjali, ker bi ga bilo mogoče samo poslabšati. Še toliko bolj, ker je bila taka relativna avtonomnost tudi idealno izhodišče za organizacijo potrebnih dejavnosti in priprav za takrat, ko bi se te razmere spremenile, pa tudi za bodoče potrebe Slovenije kot celote.

Tak položaj je, gledano z vidika objektivnih koristi naroda, terjal čim večjo spravljalivost z okupatorjem, če seveda priznamo, da s svojo dejavnostjo in obrambnimi sposobnostmi nismo bili sposobni preprečiti okupacije. Z drugimi besedami bi se to lahko reklo: taktika uspavanja okupatorja z navidezno lojalnostjo. Dani položaj je tako taktiko naravnost terjal.

Taka taktika pa ni zadostovala in ustrezala silam, ki tega položaja niso hotele niti sprejeti niti se z njim sprijazniti, predvsem pa ni bila pogodba komunističnemu taboru, ki je prav v izzivanju okupatorja videl možnost za ustvaritev takega položaja, ki bi mu omogočal doseči njegov temeljni cilj: osvojitve oblasti. V tem pogledu je imel komunistični tabor nedvomne taktične prednosti, ki jih je znal tudi temeljito izkoristiti. V nasprotju s podeželjem je bila Ljubljana polna eksplozivnega dinamizma. V univerzitetnem središču je bilo veliko mladih ljudi, ki jih je okupacija duhovno in čustveno izredno prizadela in ki se z njo nikakor niso mogli sprijazniti. Čutili so se ponižani kot ljudje. Veliko med njimi jih je bilo beguncev z nemškega okupiranega območja. Poleg tega je bilo kar precejšnje število študentov vključenih v Komunistično partijo ali vsaj pod njenim neposrednim vplivom. Če pa upoštevamo še akademska društva, ki so združevala krščanske socialiste in levo usmerjene sokole, postaja število študentske mladine, ki jo je posredno ali neposredno usmerjala KP, kar odločilno. Odločilno predvsem po tem, da je na vsak način hotela dejavnost in silila vanjo. In kar je pri tem posebej pomembno: to je bil segment prebivalstva, ki v nasprotju s podeželjem ni imel česa varovati ali izgubiti. To so bili v pretežni večini mladi ljudje, ki niso imeli niti premoženja, niti služb, niti odgovornosti do družine, hkrati pa toliko stari, da so bili vsaj čustveno neodvisni od svojih staršev - dejavnostno torej povsem svobodni, po svojem mladostnem zanosu pa uporni in kritični do vsega ustaljenega. To je za mlade ljudi povsem normalno, položaj in katastrofa naroda pa sta jim bila tudi dejanski dokaz, da mora biti v družbeni zgradbi in odnosih nekaj hudo narobe.

Mladina je terjala program in dejavnost na njegovi podlagi, program, ki bi sam po sebi vseboval tudi kritično analizo danega oziroma preteklega, pa čeprav bi bil tak, da bi vključeval načrtno zadržanost do prenatrženih dejanj,

vendar hkrati jasno vizijo, kam je treba pozneje to zadrževano energijo usmeriti.

Katoliška stran ni ponudila ne enega ne drugega in se je zadovoljila z obstoječim stanjem. Mladino, ta najbolj dinamični del prebivalstva, si je s tem že vnaprej zapravila. Edina, ki je nastopila s programom, ki je ponujal vizije, je bila Komunistična partija. Njen program je bil program združitve vseh narodnih sil za osvoboditev. Takoj v začetku to ni bil nikakršen jasno in operativno izdelan program, vsaj objavljen ne. Toda bil je vsaj program in kot tak sploh edina ponujena in tudi sprejemljiva pot. Že samo z njim si je KP pridobila nesporno prednost pred vsemi drugimi. Splošno razpoloženje med ljudmi v Ljubljani je bilo izrazito protiiitalijansko, kljubovanje okupatorju - dokler ta ni nastopil s protiudarci, ki so zadevali tudi neprizadete in k spravljenosti nagnjene ljudi - je bilo vesplošno in je uživalo vsestransko odobravanje in simpatije. Kdor je bil protiiitalijansko razpoložen in se je nagibal k odporu, ta je imel eno samo izbiro: priključiti se osvobodilnemu gibanju, ki ga je vodila in usmerjala KP. Tako je nastajalo ozračje in navidezno prepričanje, da so pravzaprav vsi ljudje za program osvoboditve, ki ga je vodila KP, da vsi sprejemajo njeno vodstvo in njen program, da so vsi složni v skupnem in splošno sprejetem cilju.

KP je bila edina politična sila, ki je bila pripravljena na ilegalno delo že pred vojno. Ker ni bila vezana na državo, ampak je delala izven nje in proti njej, z razpadom Jugoslavije njena organizacija ni bila prizadeta - razen kolikor je prišlo pod neposredni okupatorjev udar - in je lahko povsem neokrnjena nadaljevala delo, za katero se je pripravljala skozi vse svoje ilegalno obdobje. Z razpadom države so šele dozorele okoliščine, na katere je bila pripravljena in ki so ji obetale, da bo dosegla svoje cilje. Njen položaj se je bistveno razlikoval od položaja vseh drugih legalnih strank.

Politične stranke se po svoji naravi lahko udeležujejo le v okviru države. Če država propade, propade tudi območje, na katerem se lahko uveljavljajo. Z razpadom stare Jugoslavije so izgubile tudi osnovo za svoje delovanje in političnega življenja je bilo s tem konec. Ostala je edina politična sila, ki ni bila vezana na državo, Komunistična partija. Že samo s tem so se njene možnosti neprimerno povečale.

Neposredni strateški cilj KP v začetku okupacije je bil na eni strani pri ljudeh vzbuditi razpoloženje za odpor proti okupatorju, pripravljenost za boj (brez jasne opredelitve vrste boja) in vtis popolne enodušnosti v podpori postavljenim ciljem, na drugi strani pa čimbolj osamiti in kompromitirati vodstva bivših političnih strank. Z diferenciacijo med prebivalstvom v tem začetnem stadiju KP ni začelnjala, ker bi bilo kaj takega v nasprotju z vtisom popolne narodne strnjenosti in enotnosti glede njenega programa. Z diferenciacijo je lahko začela šele potem, ko si je z začetnimi uspehi zagotovila množično podporo je s položaja tako pridobljene moči utemeljeno pričakovala, da bo lahko obračunala s svojimi nasprotniki.

II.

Za tako zastavljeni cilj je bilo primerno enostavno nadaljevati taktiko Ljudske fronte in njenega programa, ker še ni bil izoblikovan kot operacionaliziran program. Ljudska fronta je že takrat predstavljala politično povezavo, ki naj bi vsaj po svoji zunanji obliki dajala vtis vsesplošne ljudske koalicije. Po svojem bistvu pa je bila instrument politike kominterne, zato je tudi nastopala z gesli, ki so vsaj enako služili ciljem kominterne kot ciljem narodne osvoboditve. Vsa dejavnost Ljudske fronte je bila neposredno v rokah KP. Tako je npr. osrednje glasilo poznejše Osvobodilne fronte, Slovenski poročevalec, ki ga je izdajala KP, že leta 1938, ne šele leta 1941, začela propagirati ideje Ljudske fronte. (Izšli sta samo dve številki.) Ko je začel Slovenski poročevalec sredi maja 1941 ponovno izhajati, je bila njegova redakcija izključno v rokah Centralnega komiteja KPS. Prvo leto sta list urejala Boris Kidrič in Tone Tomšič, ki je bil takrat organizacijski sekretar CK KPS. Pomagal je tudi Boris Ziherl. Šele proti koncu leta 1941, od novembra dalje, je bil v redakcijo pritegnjen tudi Edvard Kocbek kot predstavnik krščanskih socialistov. (Ponatis Slovenskega poročevalca iz leta 1938 in 1941, Ljubljana 1951).

Prva številka, ki je, kot rečeno, izšla sredi maja 1941 (datum izida se da le približno ugotoviti, ker številka sama ni datirana), v ničemer ne govori o Osvobodilni fronti, čeprav naj bi bila ustanovljena že 27. aprila 1941, in naj bi bil to pač osrednji dogodek, o katerem naj bi pisalo njeno glasilo. To je bilo vsekakor glasilo Ljudske fronte, ki je takrat nastopala pod imenom Protiimperalistična fronta. V razglasu, objavljenem v prvi številki pod naslovom Naša nesreča in naša vera, predvsem ugotavlja, kdo je kriv za to narodno katastrofo. Odgovor: "Nemški in italijanski imperialistični grabežljivci, angleški in ameriški imperialisti in domača kapitalistična gospoda! Domača kapitalistična gospoda se je do kraja razgalila kot ogabni izdajalec brez mrvice narodnega in človeškega ponosa, brez trohice sramu." "Prihodnost svobode, bodočnost delovnih ljudi, ki ne bo poznala eksploatacije človeka po človeku in ne zatiranja naroda po narodu" je uresničljiva samo na razvalinah imperializma." Naša vera v našo končno zmago je - neomajna." Temelji na ramenih slovenskega proletariata, na "spoznanju, da je treba vse pozitivne sile slovenskega naroda združiti, hkrati pa odločno obračunati in prelomiti z izdajalskim meščanskim vodstvom." "Naša vera temelji na obstoju socialistične države - Sovjetske zveze - ki je up delovnega človeštva in zatiranim narodom vzor nacionalne svobode, enakopravnosti in pravičnosti. Naša vera temelji na protimperalističnih silah delovnega ljudstva in zatiranih narodov vsega sveta."

V tej številki je zanimiv tudi ponatisnjeni izveček iz prvomajskega razglasa KPS. Ta poziva vse Slovence v skupen boj proti okupatorjem za slogo in enotnost zasužnjenih narodov Jugoslavije in vseh balkanskih narodov, proti imperialistični vojni itd. in med drugim dodaja: "Z nami je orjaška in nepremagljiva sila dvestomilijonskega sovjetskega ljudstva, ki z boljševisko partijo na čelu in pod genialnim vodstvom velikega Stalina gradi komunizem ter uresničuje ideale najnaprednejših duhov zgodovine človeštva. Sredi splošnega besnenja kapitalistične reakcije stoji deželna socializma kot otok sreče

in svobode, blagostanja, življenjske radosti in bratstva njenih naročev. V čvrsti bratski zvezi slovenskega naroda z narodi Sovjetske zveze bo tudi slovenski narod kmalu doživel dan svojega vstajenja." (Op.: Sovjetska zveza takrat še ni bila v vojni in je bila vsaj formalno še v dobrih odnosih s Hitlerjevo Nemčijo!) Poleg vseh domačih novic številka prinaša, po mnenju urednikov, za okupirano Slovenijo vrsto pomembnih novic - iz Sovjetske zveze! Stalin - predsednik sveta ljudskih komisarjev; Svečana prevedba vojnih akademikov v Moskvi; Praznovanje prvega maja - praznika mednarodne solidarnosti proletariata - v SSSR; Borci internacionalne brigade prispeli v Moskvo; Ana Pauker na svobodi.

O Osvobodilni fronti ni govora niti v drugi številki, datirani z 8. junijem 1941. Na prvem mestu je sestavek Znanilci notranje krize, ki ugotavlja, da se po vseh imperialističnih deželah bliža čas, ko se ne bo več moglo vladati po starem, zatirani pa ne bodo več hoteli po starem živeti, in zaključuje: "Slovenski delavec, kmet, izobraženec, zavedni Slovenec, spoznaj in povej drugim: iz porajajoče se krize imperializma se bo rodila tudi tvoja popolna osvoboditev - socialna osvoboditev delovnega človeka, nacionalna osvoboditev slovenskega naroda." V enem naslednjih sestavkov (op.: razumljivo, da so vsi zelo kratki) komentira radijski govor angleškega zunanjega ministra Edena o ureditvi Evrope po vojni in ugotavlja: "Za slovenski narod je Edenov govor nov dokaz, da se izpod barbarskega jarma nemške in italijanske okupacije ne moremo osvoboditi z angleško imperialistično "pomočjo". Naš narod si bo usodo pisal sam, z ramo ob rami z drugimi zatiranimi narodi Balkana in Evrope, oprt na mogočno deželo svobodnih narodov - Sovjetsko zvezo" (op.: še vedno ne v vojni s Hitlerjevo Nemčijo!).

Tretja številka z dne 15. junija 1941 začenja z uvodnim člankom Izdajalska gospoda, v katerem med drugim ugotavlja: "Kapitalistična gospoda, ki se je zatekla pod angleško imperialistično okrilje, obljublja ohranitev kapitalizma, to se pravi, temeljnega vira socialnega in nacionalnega izkoriščanja...." in navaja, da veljajo bolj kot kdajkoli prej velike Stalinove besede: "Postalo je očitno, da si osvoboditve delovnih množic zatiranih narodov in odprave narodnega zatiranja ni mogoče zamisliti brez preloma z imperializmom, brez strmoglavljenja "lastne" nacionalne buržoazije in brez zavzema oblasti po samih delovnih množicah."

V številki, ki je izšla 22. junija in seveda še ni mogla predvidevati začetka napada na Sovjetsko zvezo, so že nekoliko bolj podrobno izdelali cilji osvobodilnega boja, in sicer v obliki "gesel": Pravica slovenskega naroda do samoodločbe, všteti pravico do odcepitve in združenja z drugimi narodi; Osvoboditev in združitev razkosanega slovenskega naroda, všteti koroške in primorske Slovence; Sloga in enotnost zasužnjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana; Bratstvo in mir med narodi; Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora v osvobodilni borbi slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov; Osvoboditev slovenskega naroda je možna samo na ruševinah imperializma; brez boja proti "lastni" izdajalski kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi. "Kdor je za osvojitve slovenskega naroda, ta se mora boriti tako proti nemško-italijanskemu imperializmu, ki je konkretna forma imperializma na naših tleh, kakor proti propagandi angleško-amerikanskih

imperialistov, ki se trudijo ohraniti kapitalizem, to se pravi izvor in pogoje za nacionalno zatiranje..."

Se vedno poudarja, da so to geslo Protiimperialistične fronte slovenskega naroda (op.: ne Osvobodilne fronte!).

Pomembno je tudi opozorilo v isti številki: "Pomni in povej drugim!"

1. Komunistična partija Slovenije (sestavni del enotne Komunistične partije Jugoslavije) ima kljub mejam, ki so jih postavili imperialistični okupatorji, trdno zvezo z vsemi svojimi organizacijami na slovenskem ozemlju.

2. Komunistična partija Jugoslavije (sekcija Kominterne) ima kljub mejam, ki so jih postavili imperialistični okupatorji, trdno zvezo z vsemi svojimi organizacijami na ozemlju zaslužjenih narodov Jugoslavije."

Iz vsega navedenega lahko z dokajšnjo zanesljivostjo ugotovimo: do napada Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 Slovenski poročevalec, ki naj bi bil osrednje glasilo Osvobodilne fronte, imena Osvobodilna fronta nikoli ne uporablja in ne omenja. Samo mimogrede nekajkrat omeni protiimperialistično fronto kot organizacijo osvobodilne fronte. Ustanovitev OF ni nikjer omenjena - niti njen program, niti temeljne točke tega programa. Nikjer niso omenjene tudi nikakršne organizacijske oblike ali organi protiimperialistične fronte. Večinoma se KP kar neposredno predstavlja kot organizator in vodja Fronte, sicer pa navadno govori kar v svojem imenu, brez sklicevanja na Fronto. Posebej se poudarja, da je KPJ sekcija Kominterne. Vse izrazoslovje, ki se uporablja, vsa pozornost posameznim vprašanjem in način njihovega predstavljanja in razreševanja je tipično kominternovsko-stalinističen. Glavna pozornost je usmerjena v boj proti zahodnemu, zlasti angloameriškem imperializmu. Do osvoboditve naj bi prišlo ob naslonitvi na Sovjetsko zvezo in kar je posebej pomembno, samo tako, da bi delovno ljudstvo premagalo "domačo kapitalistično gospodo" in prevzelo oblast. Iz tega povsem logično sledi: če je tudi nacionalna osvoboditev možna samo z zmago nad imperializmom - s čimer KP istoveti tudi obstoj kapitalizma v domači deželi, nacionalna osvoboditev pa je za narod imperativ, če hoče sploh še obstajati - tedaj je boj proti kapitalizmu (boj za to, da oblast prevzame proletariat, tega pa vodi partija) prvi pogoj za narodno osvoboditev. S tem je KP napovedala boj za oblast kot svoj najbolj osnovni cilj, ki naj ji omogoči spremembo družbene ureditve, v kateri za kapitalizem ni več prostora. Torej: boj za prevzem oblasti kot pogoj za izvedbo družbene revolucije. Narodna osvoboditev je šele derivat, nasledek tega boja. Boj za osvojitve oblasti je na ta način na prvem mestu, postulat, ki je pred vsemi drugimi. S tem je Partija v bistvu napovedala državljansko vojno. In to ne kot proces boja za osvoboditev, ampak kot samostojen cilj, ki mu narodna osvoboditev kot posledica šele sledi. Treba je imeti pred očmi, da Sovjetska zveza dotlej še ni bila v vojni z Nemčijo.

S tem je v bistvu tudi nesporno odgovorjeno na vprašanje, ali stoji za Protiimperialistično fronto Partija kot odločilna pobudnica in voditeljica, torej da gre samo za eno od oblik, prek katere Partija uresničuje svoj načrt za prevzem oblasti. Partija se v tem času še ni posebej potrudila, da bi postavila v ospredje OF oziroma Protiimperialistično fronto kot vsenarodno koalicijo, v kateri bi bila ona le eden od partnerjev, čeprav že naglaša, da je v Fronti združeno vse, kar je v slovenskem narodu zdravega in zavednega in da izven nje

stojijo samo skorumpirani vrhovi bivših političnih strank, kapitalistična gospoda. Do kake politične polarizacije v tem času še ni prišlo, ker za to ni bilo nikakršne potrebe in ker se je dejavnost Partije omejevala bolj ali manj samo na propagando - do polarizacije pa prihaja šele ob konkretnih vprašanjih, ki neposredno prizadevajo interese ljudi. Za Partijo je bilo v tem prvem času dovolj, da je ustvarjala vtis, da za njo dejansko stoji ves narod.

Za trditev, da je ves narod na njeni strani, seveda ni imela nikakršnega dokaza, niti opravičila. Tudi če so bili v Ljubljani vsi aktivni na strani Fronte, to še ni pomenilo splošnega predstavnštva. Večina je vsekakor vedno neaktivna. Neaktivnost pa se na zunaj ne vidi. Poleg tega je bilo podeželje v Pokrajini v bistvu malo aktivno, po svoji usmeritvi pa pretežno vezano na katoliški tabor. Zato se fronta niti v Pokrajini ni mogla predstavljati kot koalicija, ki združuje in povezuje vse Slovence. Še toliko manj je mogla kaj takega trditi glede na ljudi v nemško zasedenih predelih. Tu praktično o kaki fronti še ni bilo mogoče niti govoriti, ker za kaj takega ni bilo niti možnosti. Res pa je, da je Partija imela svojo organizacijsko mrežo razpredeno po vsej Sloveniji in je to, upravičeno ponosna, tudi posebej poudarjala. Toda to je bila partijska, ne vsenarodna organizacija. Tudi simpatij do Sovjetske zveze, ki jih je ta uživala potem, ko se je tako zelo izkazala v boju proti Nemcem, takrat med slovenskimi ljudmi še ni bilo - bila sta prej nezaupanje in dvom, še posebej zaradi sovjetskega zavezništva s Hitlerjevo Nemčijo. S tega vidika se niti Partija sama niti Fronta ni mogla sklicevati, da je katera od njiju edina predstavnic naroda. Zato tudi ni bila upravičena, da bi uveljavljala kakršne koli dejavnosti, ki bi imele posledice za ves narod. Sicer pa jih v tem času tudi ni.

III.

Katoliška stran v tem času ni storila ničesar, kar bi pomenilo nastop proti Partiji. Njeno nekoliko zapoznelo dokazovanje, da za Fronto v bistvu stoji KP, ni bilo posebno prepričljivo. Mladina se je množično opredeljevala za Fronto in je dejansko ustvarjala videz, da so vsi ljudje samo na eni strani. V tem času to vprašanje še niti ni bilo tako pereče, ker do akcij sploh še ni prihajalo. Pa tudi tako dokazovanje ni bilo tako pomembno, saj večina v njem ni videla ničesar slabega. Sodelovanje s komunisti je sprejemala kot nekaj samo po sebi dobrega. O dejanskem stanju v Sovjetski zvezi, o tem, da se Partija namerava boriti za oblast in uvesti komunistični sistem tudi v Sloveniji, se pretežni večini ni niti sanjalo! Pa celo tisti, ki so si bili ali bi si bili morali biti o ciljnih Partije na jasnem, niso imeli niti približne predstave o tem, kaj komunistična ureditev dejansko pomeni. Tako je bila npr. večina krščanskih socialistov po svojih gospodarsko-političnih nazorih kar precej blizu marksističnim pogledom - niso pa s svojimi voditelji vred niti približno razumeli, kaj to dejansko pomeni.

Tudi sama protikomunistična propaganda je bila zelo neprepričljiva, saj je bila izrazito črno-bela. Tudi če je bilo vse tisto, kar je govorila o negativnih straneh komunizma, res, je bilo to vedno le prikazovanje skrajnosti, kar ni ustvarjalo resnične podobe. Poleg tega je ta propaganda nekako lebdela v zraku.

Ni pokazala, da tudi v tradicionalni kmečko-meščanski ureditvi le ni vse čisto v redu, da je tudi tu veliko nerešenih vprašanj, da se dogajajo izredne socialne krivice in da vlada tudi velika, neznosna revščina. Samo zavračanje nečesa pa še ni nikakršen pozitiven program. Tak program pa je bil nujno potreben, ker je bilo treba ljudem ustvariti neko novo vizijo. Tega katoliška stran ni naredila in takšna, kakršna je bila - globoko zasidrana v konservativizmu in nenaklonjena kakršnim koli spremembam (to je pokazala že precej pred tem npr. ob razkolu s Kocbekom, v svojem odklonilnem stališču do pogledov t. i. bohinjskega tedna itd.) - niti ni mogla.

Gledano samo statično, s stališča trenutnega položaja, pa je bilo njeno priznanje italijanske okupacije objektivno povsem racionalno. V tem so katoliško stran podprli oziroma se z njo solidalizirali tudi predstavniki meščanstva. Ta okupacija je bila v danem položaju (ne glede na njen končni cilj) dokaj sprejemljiva - v danih razmerah je predstavljala še kar sprejemljivo rešitev. Kot rečeno: skrajno nespametno bi bilo, če bi z nepremišljenimi dejanji zapravili tak relativno ugoden položaj. Zato je škof Rožman ravnal zelo odgovorno, ko je ugodil Graziollijevi želji (treba je vedeti, kaj taka želja v okupacijskih razmerah pomeni!), da se italijanske zastave izobesijo celo v cerkvah. To je bilo javno priznanje okupacije, ki je s svojo silo nismo bili sposobni zavrniti. Položaj škofa Rožmana kot predstavnika Cerkve - čeprav neformalne pa dejansko najvišje avtoritete v pokrajini, ki so jo Italijani priznavali - je bil po svojem pomenu in posledicah nekaj povsem drugega kot položaj kakega ilegalnega organa, tudi KP. Vsako škofovo dejanje je lahko pomenilo bistveno spremembo v položaju prebivalstva - na dobro ali slabše. Ali si je mogel škof dovoliti, da bi s kakim kljubovalnim nastopom izzival okupatorja in tako bistveno poslabšal položaj prebivalstva, če to ni bilo neizogibno in če ni kazalo, da bi s tem pridobil za narod kake druge pomembnejše koristi? Ali je mogel škof brez pooblastila kakega višjega narodnega organa kaj takega storiti na lastno odgovornost? To bi bilo v resnici lahko inkriminirano dejanje. Tako pa je škof ravnal povsem odgovorno in, če analiziramo takratni položaj, tudi objektivno najbolj koristno. Če je v začetku maja 1941 Mussoliniju poslal vdanostno izjavo: "Duce, sprejmite tudi izraze naše brezpogojne vdanosti in sodelovanja...", je to čisto navaden akt priznanja obstoječega dejstva, ki ga tudi njegovi sedanji kritiki takrat niso mogli spreminiti, in izraz čisto navadne vljudnosti, ki odpošiljatelja postavlja na raven, ki zavezuje tudi naslovnika. Pripisovati taki vdanostni izjavi kak globlji pomen od tega, kar je dejansko bila, to je priznanje okupacije, je smešno in maliciozno. Priznati okupacijo kot dejstvo pa je bilo treba. Nemške ni bilo treba, ker se nemški okupator v svoji nadutosti za kaj takega niti zmenil ni in mu to ni nič pomenilo.

V Ljubljanski pokrajini je bila stvar povsem drugačna. Italijani so hoteli ohraniti videz kulturne države in so bili za to pripravljeni tudi kaj žrtvovati, priznati okupirani pokrajini poseben status. Razume se, da je bila to zanje samo taktika, ravno tako, kot je bila taktika za nasprotno stran priznanje okupacije kot dejstva. V najglobljem bistvu je šlo pri tem na obeh straneh za neke vrste quid pro quo - z določeno mentalno rezervacijo pri enem in drugem. Zakaj bi morali ravno škofu pripisovati kakršne koli izdajalske namene - če za to ni

imel nikakršnega razloga. Vprašanje bi lahko postavili kvečjemu glede politične oportuniteti njegovega dejanja, kar pa gledano s takratnega ali današnjega, bolj odmaknjenega gledališča, nikakor ni bila napaka. Nasprotno, danes bi lahko rekli, da je bila to politična modrost, ki je Slovencem pa tudi Osvobodilni fronti, vsaj na tem območju, omogočila temeljit predah.

To isto dejanje presoja Partija seveda čisto drugače. Če je po mnenju Partije narodna osvoboditev možna in če je pogoj zanjo zmaga nad imperialisti, s katerimi Partija istoveti tudi obstoječi družbeni red, in to, da prevzame oblast proletarijat, katerega predstavnik pa je Partija sama, tedaj je sleherno dejanje, ki zagotavlja kontinuiteto obstoječe družbene ureditve, istočasno tudi narodno izdajstvo. Toda to je tolmačenje samo za domačo rabo, ki pa ga Partija nikakor ne more razglasiti kot edini in splošno sprejeti kriterij. Priznanje okupacije, ki vključuje zagotovitev kontinuitete dotedanje družbene ureditve, ki ni komunistična, je narodno izdajstvo samo za tistega, ki v ohranitvi družbene ureditve, ki ni komunistična, vidi oviro za narodno osvoboditev. To je lahko "izdajstvo" proti Partiji, nikakor pa ne narodu. Do naroda se ne more neodgovorno obnašati škof, medtem ko se Partija lahko ravna samo po kriterijih lastne ideologije in navodilih kominterne. V tem, da je škof predstavljal legalno institucijo, medtem ko je Partija ni, je namreč bistvena razlika. Zanimivo pa je vendarle, da gre v primeru Cerkve in v primeru Partije za predstavnici dveh univerzalij, ki imata obe sedež izven Slovenije in ki se zavzemata za cilje, ki v obeh primerih presegajo problematiko slovenstva. Katolištva ne moremo enačiti s slovenstvom pa seveda tudi ne boljševizma, ki je po svoji ideologiji internacionalen in ki narodnost podreja svojim primarnim ciljem družbene revolucije. Šlo je za obračun med njima, slovenski narod pa je bil le bolj teren, kjer sta se spoprijemala. V primeru Partije se to tudi še danes dosledno potrjuje, saj je vprašanje slovenstva vedno postavljeno na drugo mesto, za probleme t. i. socializacije, ki so vedno v ospredju. Prav tako pa se je Cerkev pred vojno in ves čas med njo dokaj nekritično navdihovala pri stališčih Vatikana, ki v svojem protikomunizmu ni zavzemal dosti odločnega stališča do fašizma in ki je (z njegovega stališča razumljivo) težave in interese globalno manj pomembnih narodov podrejal svojim interesom boja proti komunizmu. Odnos Vatikana do Poljske je v tem pogledu posebej ilustrativen. In v takem duhu so bili vzgajani tudi Katoliška akcija in Stražarji.

Prav v tem lahko morda iščemo odgovor na vprašanje, ki se ob takem škofovem ravnanju vsiljuje, namreč: ali je bilo s temi izrazito političnimi dejanji pametno in potrebno izpostavljati avtoriteto škofovstva in Cerkve sploh. Saj Cerkev vendar ni politična institucija! Posebej še, ker teh dejanj škof ni opravil kot nadomestilo za nekaj, česar drugi niso opravili, pa bi bili, gledano z njegovega stališča, morali. V tem času je že obstajal t. i. Narodni svet, ki ga je vodil bivši ban dr. Marko Natlačen in ki je naredil v bistvu isto kot škof: poklonil se je italijanskemu komisarju Graziolliju ter ob priključitvi Ljubljanske pokrajine Italiji poslal kralju in Mussoliniju vdanostno izjavo. Zato velja tudi za presojo tega dejanja isto, kot velja za škofovo. Tudi v tem primeru pa se lahko seveda postavi vprašanje, ali je bila ta poteza, po obliki in vsebini, kot je bila izvedena, dosti diplomatsko spretna. To je seveda povsem drugo vprašanje, ki ga lahko presojamo z vidika profesionalne, diplomatske

spretnosti. Te najbrž niso imeli zadosti, pa tudi potrebna mera samozavesti ni bila ravno dar njihovega dotedanjega - sploh slovenskega - izročila.

Upoštevati je treba tudi dejstvo, da so Italijani pri svojem načrtu s ponujeno samoupravo Pokrajine, s katero so se hoteli svetu prikazati kot kulturni zasvojevalci (kolikor je okupator sploh lahko kulturen!), potrebovali sogovornika, ker sicer z njihovim načrtom o samoupravi ne bi bilo nič. Če bi na slovenski strani naleteli na odklonilen odgovor - kar bi bila ena od možnih poti ravnanja - bi to pomenilo izziv. Takega izziva pa takrat nismo bili sposobni prevzeti, saj bi lahko imel neslutene posledice. OF pa takrat še ni obstajala! Kljub trditvam, da je bila ustanovljena 27. aprila 1941, se pred 22. junijem, dnevem nemškega napada na Sovjetsko zvezo, v javnosti še ni pojavila. Vsaj ne v glasilu Slovenski poročevalec. In tudi pozneje še nekaj časa ne!

V taki luči je treba presoјati tudi neko visoko italijansko odlikovanje, ki naj bi ga škof dobil (menda) v začetku oktobra 1941. Kot dobro vemo, sleherno državno odlikovanje ne pomeni nujno ravno odlikovanja in priznanja: odlikovanje je pogosto blažilo, kadar se hoče oblast koga znebiti; je hipoteka, ki odlikovanca zavezuje; je lahko sredstvo za povečevanje in propagando tistega, ki odlikovanje daje, odlikovanec pa je samo objekt njegovih manipulacij itd. V omenjenem primeru je bilo tako odlikovanje gotovo hipoteka nad škofom, vez, s katero so mu hoteli omejiti svobodo ravnanja izven okvirov, ki jih določa okupacijska oblast, vsekakor pa tudi dosti uspešen propagandni manever (ki, kot je videti, še sedaj dokaj dobro učinkuje!). Vsekakor bi bilo za škofa mnogo pametneje, da takega odlikovanja ne bi bil sprejel. Ali pa bi bil kaj takega lahko storil? Odklonitev slehernega odlikovanja v vseh primerih, še posebej pa v vojni, pomeni odkrit izziv.

Dotedanje škofovo ravnanje je bilo zanj preveč zavezujoče, da bi si bil kaj takega lahko privoščil. Zavrnitev odlikovanja bi namreč izbrisala vse njegove pomirljive geste do Italijanov. Če se je premišljeno odločil za tako pot, tudi odlikovanja ni mogel zavrniti. Vsekakor pa bi bilo treba - če se odlikovanje danes navaja kot obremenilno - navesti tudi utemeljitev, za kaj je bilo podeljeno. Šele potem bi bilo mogoše sklepati, kakšen je bil motiv. Začeti kar s poudarjenim naslovom - "Mussolinijevo odlikovanje Rožmana za narodno izdajo" - brez dokazovanja, za kaj je bilo dano in kaj mu na podlagi tega lahko očitamo, pa ne more soditi v obravnavo na strokovni ravni.

IV.

Na splošno pa lahko ugotavljamo, da ni prišlo do kakega sovražnega nastopa med pozneje oblikovanima taborama v Sloveniji, sploh pa ne v Ljubljanski pokrajini, pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo, pa še tudi precej časa potem. V tem času katoliška stran kot tabor sploh še ni bila izoblikovana. Šlo je le za nekatera dejanja škofa in Narodnega sveta, v katerem so bili tudi predstavniki ostalih nekdanjih političnih strank. Ta dejanja so merila na to, da se v čim večji meri ohrani družbena, gospodarska in socialna celovitost stanja v italijanski zasedbeni coni. Širših ciljev ni mogoče zaslediti, še zlasti ne organizacijskih ukrepov, ki bi merili na notranje povezovanje kakega

protikomunističnega gibanja.

Pri tem je posebej zanimivo, da slovenski poročevalec samo na splošno govori o izdajalski gospodi, ki naj bi bila kriva narodne katastrofe, nikjer pa v tem času izrazito ne napade škofa, niti ga ne omenja posredno. Taka potreba je, zgleда, nastala šele pozneje.

A tudi Partija še ni imela izdelanega operacionaliziranega načrta. V tem začetnem obdobju so njena gesla bolj splošno propagandistična, vzeta iz kominternovskega arzenala, polna hvale za Sovjetsko zvezo, napadov na tuje imperialiste in domače kapitaliste - jasneje je opredeljena le bistvena strategija, ki pa je prav tako samo nasledek od Kominterne navdihnjene Ljudske fronte: Protiimperialistična fronta predstavlja vse Slovence, razen kapitalističnih izvržkov in izdajalcev, torej je poudarek na vsesplošnem predstavništvu, in na tem, da je osvoboditev možna samo prek sprememb družbene ureditve. Pod vplivom kominterne je jasno začrtan tudi cilj. Kako pa ga doseči in kakšno taktiko uporabiti, v tem času še ni bilo zadosti jasno. Še posebej zato ne, ker je bila Partija navajena slediti navodilom Kominterne (Ljudska fronta je sama po sebi najboljši dokaz), kakih operativnejših navodil pa v tem času ni bilo, še zlasti pa ne po izbruhu vojne med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, ko je tudi Kominternina sledila glavnemu cilju Sovjetske zveze, dobiti vojno proti Hitlerju.

Tu je prišlo do bistvenega notranjega preloma med kominterno in jugoslovansko partijo, in to ne formalno ali naenkrat, ampak postopoma, v procesu. Kominternina je namreč postajala vse bolj sredstvo in orodje t.i. domovinske vojne, jugoslovanska Partija pa je počasi dobivala monopol nad osvobodilnim gibanjem. Rezultat tega procesa, ki se je pokazal šele pozneje, ko je Sovjetska zveza v priznanju titoističnega osvobodilnega gibanja zaostajala celo za zahodnimi zavezniki in skušala zadrževati preveliko vneto jugoslovanskih komunistov v zavračanju legitimnosti kraljevske londonske vlade, je bil na strani kominterne v epohalnem prelomu vse njene dotedanje taktike in strategije. Vse, kar je dotlej delala, je delala s povsem jasnim in nespornim temeljnim ciljem, priti na oblast. Vse drugo je bilo samo sredstvo. Nenadoma pa je bil ta cilj potisnjen ob stran, vsekakor na drugo mesto. Prvi in glavni cilj je postal mobilizirati vse sile po Evropi, da bi Sovjetski zvezi pomagale v njenem boju proti nacistični Nemčiji.

Taka strategija kominterne pa je prihajala v nasprotje z dejanskim položajem Partije, kakor se ji ga je posrečilo zagotoviti pri nas: postajala je de facto nosilec oblasti, in to monopolni, kolikor se je osvobodilno gibanje, ki ga je vodila in nadzorovala, dejansko spreminjalo v edinega in odločujočega nosilca fizične, to je oborožene sile. Odpovedati se monopolu oblasti, in to zaradi potreb Sovjetske zveze, je postajalo nesmiselno, ker za to ni bilo nikakršnega utemeljenega razloga, pa tudi pomoč Sovjetski zvezi oziroma naporom zaveznikov se s tem ni zmanjšala. To dejstvo so zahodni zavezniki spoznali celo prej kot Sovjetska zveza.

Jugoslovanska partija, ki je sicer še ostajala podložna kominterni, si je morala v presoji svojega lastnega položaja sama izdelati potrebno strategijo in taktiko. To je nujno vodilo do medsebojnih trenj, ki se sicer niso pokazala takoj, povečevala pa so se med vso vojno in končno izbruhsila na dan v

kominformovskem prelomu. Kominform ima svoje dejanske korenine v 22. juniju 1941.

V tistem trenutku si tega tudi Partija ni mogla predstavljati, niti si še ni bila na jasnem, kaj naj dela kot zaveznik Sovjetske zveze. Res se v razglasu CK KPS, izšlem junija 1941, izjavlja (po Poročevalcu): "Vojna SSSR je naša vojna!" ..... "Vojna, ki jo vodi SZ je stvar vsega naprednega človeštva (op.: seveda ni opredeljeno, kaj je napredno človeštvo), a v prvi vrsti zatiranih narodov Evrope"....., "Zato bodo vsi zatirani narodi in vse izkoriščano delovno ljudstvo z vsemi svojimi silami in z vsemi sredstvi stopili ob bok Delavsko Kmečke Rdeče Armade." To, kaj naj pri tem delajo, se tedaj še ni izoblikovalo. Zaenkrat se je vedelo samo: "Nobenega žeblja, nobene hrane fašističnim bandam, ki so napadle SSSR." Sicer pa je bila propaganda Partije še vedno tipično nadaljevanje kominternovskih metod. V uvodniku Slovenskega poročevalca z dne 28. junija (ki še vedno nima oznake, da je to glasilo OF!), je med drugim tudi takle odstavek: "Angleški narod je za nadaljevanje vojne. Njegove ljudske množice se bodo zoperstavile vsakemu poskusu reakcionarnih angleških finančnih krogov, da se danes, ko je Hitler napadel deželo socializma, sporazumejo z nemškim imperializmom." Tipična skrb Sovjetske zveze in tipičen načinreagiranja!

V tem uvodniku pa je posebej pomembno, da se prvič, in čeprav bolj mimogrede, omenja "osvobodilna fronta Slovenskega naroda", ki postaja, združena s herojskim bojem Sovjetske zveze, "živo, razgibano, množično dejstvo." V rubriki Pomni in povej drugim, se ugotavlja, da je KPS dala pobudo za najširšo osvobodilno fronto slovenskega naroda, v kateri naj sodeluje vsaka skupina in vsak posameznik.

OF še ni kako prevladujoče dejstvo, niti ni povedano, kdaj je bila ta pobuda Partije dana, še manj, kako je bila sprejeta in kakšen program naj bi imela. Bistveno je, da se pojavi kot vseljudska organizacija. Njena vseljudskost je predvsem v tem, da je edina osvobodilna organizacija, ki sploh obstaja. Vse, kar je bilo narodno čutečega, je nekako organsko čutilo nagnjenje do te organizacije, ki je vsaj kot geslo poudarjala narodno enotnost, boj zoper okupatorja (še sedaj ni opredeljeno, kakšen naj bi bil ta boj zoper okupatorja, razen da okupator ne sme dobiti nobenega žeblja in nobene hrane!), povezovanje za končno zmago - naslonitev na Sovjetsko zvezo pa v tem času ni bila nikakršen tabu. Zaradi svojega boja je tudi na Zahodu uživala nedeljene simpatije. Zato tudi ni bilo nikakršnega vnaprejšnjega odklonilnega stališča do Partije. Ta je splošno razpoloženje proti okupatorju znala temeljito usmeriti sebi v prid. OF je kot simbol narodnega odpora hitro prestopila tudi meje Ljubljanske pokrajine in povsod dejansko med vsemi Slovenci uživala velike simpatije.

To seveda ni bilo nikakršno opredeljevanje za program Partije, ampak za organizacijo, ki naj bi bila pripravljena zbirati ljudi na temelju narodne zavesti, organizacijo, ki bi v splošni ohromelosti vzpostavila vsaj kanček tako potlačene in ponižane narodne zavesti, organizacija, ki bi vzbujala upanje. Za Partijo pa je bilo ravno to zadosti: zbrati čim več ljudi v organizacijo - to organizacijo pa tako ali tako vodi in nadzoruje ona sama. Sleherni pristop k OF samo krepi njen položaj. In kar je še posebej pomembno: ker je bila to edina osvobodilna organizacija, je nudila tudi edino izbiro. Kdor se je hotel aktivno

opredeljevati za slovenstvo, se je lahko samo tako, da je pristopil k OF. To so delali tudi meščani, trgovci, uradniki itd., predstavniki tistih družbenih slojev, ki jih je Partija po svoji ideološki zasnovi morala nujno likvidirati kot predstavnike "buržoazije."

V tem času še ni prišlo do diferenciacije, prišlo je pa že do odločitve. Partiji je uspelo že v tej dobi - ravno brez družbene diferenciacije - položiti temelje organizacije, ki je v svojih okvirih zbirala vse tiste, ki so hoteli vsaj potrditi svoj narodni ponos. Ko se je pozneje soočila z nasprotnikom, je že imela prednost, ki je on zlepa ni mogel nadomestiti. Nasprotniki Partije so se šele pozneje organizirali, zato so to prvo in edino priložnost popolnoma zamudili. Kdor se jim je hotel pridružiti, je bil že vnaprej v nemogočem položaju: moral se je opredeljevati proti osvobodilnemu gibanju in dokazovati, da to ni osvobodilno gibanje, pač pa organizacija, ki naj Partiji omogoči priti na oblast. To dokazovanje pa je bilo zelo težko in protislovno, Partija pa je temeljito poskrbela, da je bilo tudi neprepričljivo.

Nasprotniki Partije so tako svojo križarsko vojno v bistvu izgubili še preden se je začela. Že samo nadomestiti zamujeno, je bila izredno težka in ne-hvaležna naloga. Če že niso hoteli ustanoviti svoje lastne organizacije, ki bi morala v svojem programu ravno tako imeti boj proti okupatorju, bi se morali vključiti vsaj v OF in tam s svojo težo Partiji onemogočiti, da ne bi prevzela monopol nad organizacijo. Tega pa niso ali ne znali ali ne hoteli, Partija pa je skrbno pazila, da tudi ne bi mogli. To je sploh postala ena njenih glavnih taktičnih nalog: preprečiti zlasti katoliški strani, da bi v OF postala enakopravna in da bi kot taka lahko opredeljevala njen program in dejavnost. Treba jo je bilo - k čemur je prispevala zlasti poznejša radikalizacija dejavnosti OF - z vsemi silami potiskati v nasprotno smer. Katoliška stran si je tako vlogo z navdušenjem izbrala, v svoji gorečnosti prepričana, da dela edino prav. V resnici pa je delala natančno tisto, kar si je Partija želela, Partija pa jo je s svojo dejavnostjo stalno spretno potiskala v prav to smer. Uspeh Partije je bil v tem pogledu tako velik in nesporen, da njeni nasprotniki tega še danes ne sprevidijo.

5. Uvod v politično diferenciacijo

I.

V pozivu "K dejanjem" (Slovenski poročevalec, 11. julija) se je Partija čutila že toliko močno, da je stopila pred javnost s trditvijo, da je "osvobodilna fronta Slovenskega naroda, ki ji je dala pobudo Komunistična partija Slovenije in ki se ji je na temelju popolne enakopravnosti pridružilo vse, kar misli in čuti odkritosrčno slovensko, zavzela tak razmah, da jo smemo po pravici imenovati edinega slovenskega predstavitelja." Hkrati pa je neposredno napadla nasprotnike, peščico gosposkih izdajalcev, ki se je prodala okupatorjem in ki razen svojega izdajstva ne predstavljajo nikogar in ničesar kot reakcionarno vejo na živem narodnem telesu, "medtem ko pomeni osvobodilna fronta slovenski narod, skoraj enodušno pripravljen za boj." Hkrati je v komentarju k

Stalinovemu govoru ugotovila, da ta govor ni samo direktiva za sovjetsko ljudstvo in Rdečo armado, pač pa navodilo za vse, ki se hočejo iskreno boriti. Po njenem je bila dolžnost slehernega slovenskega domoljuba narediti vse, da bi okupatorju otežil obstanek na naših tleh, ne pa stati ob strani, ker bi s tem sam sebe izločil iz najbolj življenjske manifestacije slovenske narodne in osvobodile zavesti ter skupnosti.

Ta slednja ugotovitev naj bi bila še posebno pomembna za poznejši razvoj: če Partiji uspe že samo to, da bi se ji katoliško stran oziroma "klerofašiste", kot jih imenuje, posreči držati izven OF, jih že samo s tem izloči iz poznejšega javnega življenja, vsekakor pa iz udeležbe pri oblasti oziroma upravljanju družbe.

Še bolj jasna je bila v naslednji številki z dne 25. julija. "V osvobodilni fronti sodelujejo vse borbene slovenske skupine ne glede na ožje politične in svetovnonazorske razlike.

Vodstva Osvobodilne fronte obstajajo iz najaktivnejših borcev ne glede na njihovo ožjo politično in svetovno-nazorsko usmerjenost. Osvobodilna fronta prodira v vsak kotiček zatirane in razkosane slovenske zemlje.

Osvobodilna fronta prehaja iz predhodnih političnih in agitatorskih priprav - v osvobodilno akcijo.

Osvobodilna fronta je postala edini legitimni predstavnik slovenskega naroda."

Do kvalitativnega preskoka pa je seveda prišlo šele z odločitvijo o oboroženem uporu zoper okupatorja. To je bila za slovenski narod epohalna odločitev, ki je korenito spremenila njegov tok zgodovine. S to odločitvijo se je začela diferenciacija, ki je dosegla svoj vrh v neposrednem oboroženem soočenjurazklaneganaroda.

Kdaj je bila ta odločitev sprejeta, ni mogoče natančno ugotoviti, a vsekakor ne pred napadom Nemčije na SZ. Res pa je, da je Partija že v prvem obdobju po zlomu stare Jugoslavije ustanavljala t. i. vojne komiteje. Vendar je šlo sprva samo za zbiranje in pripravljanje orožja, organiziranje borbenih skupin in postavljanje potrebnih postojank na podeželju. Seveda je nekaj povsem drugega preiti naravnost v oborožen upor. To pomeni neposreden izziv okupatorju in sprejemanje vseh posledic, ki iz tega izvirajo.

Zahteva po oboroženem uporu je vseskozi, od samega začetka izhajala iz partijskih vrst. Znano je, da odločitev za oboroženi upor ni doživela enakega navdušenja pri drugih v OF. Sokoli so se ji še najmanj upirali; člani kulturne skupine se niso kaj prida zavzemali zanjo; zelo pa so omahovali krščanski socialisti. "Šele pod težo argumentov so tudi oni privolili v oboroženo vstajo in oborožen boj z okupatorjem" (Boris Kidrič).

Kakšni so bili ti argumenti, ni mogoče ugotoviti - le sklepamo lahko. Vsekakor pa je odločitev za oborožen odpor prinesla neslutene spremembe, ki so jih povzročile na eni strani okupatorjeve represalije, na drugi pa odpor žrtev, nad katerim jih je okupator izvajal.

Povsem razumljivo je, da so bili zoper upor vsi tisti, ki so njegove posledice neposredno občutili, predvsem svojci tistih, nad katerimi se je okupator znašal, pa tudi tisti iz vodstvenih skupin obstoječe oblastne strukture, ki jim je nova strategija Partije povsem spremenila položaj v odnosu do

okupatorja kot v načrtih za ohranitev njihovega socialnega in gospodarskega položaja. Na svojem vratu so začutili dih dužbene in politične revolucije, ki jo je napovedovala Partija. Brez dvoma je za OF stala Partija - OF je bila v bistvu njeno orodje. OF sama je zrastle iz Ljudske fronte, oziroma Protiiimperalistične fronte, ki jo je ustanovila Partija. Ta je sprejela odločitev o ustanavljanju vojnih komitejev, in to kar sama, brez sodelovanja Fronte. Še zlasti pa je bilo to razvidno iz njenih razglasov, v katerih je napovedovala, da je osvoboditev možna samo, če hkrati ukine obstoječo družbeno ureditev, ki je po njenem kapitalistična. Vse njeno delovanje je naročala ali vsaj usmerjala Kominternu. Tako je Partija pred 22. junijem 1941 agitirala tudi proti Angležem in Francozom, čeprav so bili v vojni z Nemčijo. Do spremembe je prišlo šele, ko je v vojno proti Nemčiji stopila tudi Sovjetska zveza. Po mnenju Partije so pogoji za oborožen upor proti okupatorju tako nastopili šele z izbruhom vojne med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Da je Partija imela OF za svoje taktično sredstvo, so pokazali tudi nadaljni dogodki, zlasti ko ji je uspelo, da je vse svoje partnerje v OF podredila svoji politiki in jim odvzela celo organizacijsko samostojnost. Še zlasti pa se to vidi iz dogodkov po osvoboditvi, ko je OF prevzela oblast. Vsebina vseh ukrepov od nacionalizacije do enostrankarskega političnega sistema je vzeta naravnost iz arzenala VKP(b).

Toda, ali so lahko njeni nasprotniki to vedeli že takrat? Partija je nastopala v svojem imenu le izjemoma in še to predvsem takoj po zlomu stare Jugoslavije. Ko pa je bila izoblikovana OF, je skrbno pazila, da je v ospredje vedno postavljala OF kot splošno ljudsko organizacijo, nikoli sebe. Odločno je nasprotovala trditvam, da je OF istovetna s Partijo, in to vse do konca vojne in še nekaj časa po njej, dokler ni svoje oblasti dokončno utrdila. Danes ni težko ugotoviti, da so nasprotniki OF v njej videli samo orodje Partije. Zgodovina je pokazala in dokazala, da so imeli prav.

Prehod v oborožen upor je bil za Partijo najprej vprašanje čisto navadne discipline. Če je Stalin pozval v oborožen boj proti fašistom vse evropske narode, je samo po sebi umevno, da je za stalinistično partijo, kot je bila jugoslovanska oziroma slovenska, to že neposredna direktiva, ki jo je treba izvajati za vsako ceno. Že samo geslo "... ne koščka železa, ne mrvice živil okupatorjem" je vzeto iz Stalinovega govora, ki ga je imel 3. julija 1941. Za Partijo vprašanje v tem pogledu ni predstavljalo dileme.

Kolikor pa je oborožen upor proti okupatorju pomenil tudi začetek notranje narodne diferenciacije, je bilo to samo v prid končnim ciljem Partije, pod pogojem seveda, da je v okviru OF mogla zbrati čim več ljudi in jih iztrgati iz članstva oziroma vpliva obstoječih političnih strank oziroma povezav. Diferenciacija je v takem primeru pomenila, da vodstva institucij, vezana na dotedanjo družbeno ureditev, ostajajo osamljena, brez članstva in družbene moči. Kot smo videli, je v začetku okupacije Partiji to v glavnem uspevalo.

II.

Ko pa je oborožen upor, ki ga je sprožila Partija, imel za posledico okupatorjevo maščevanje in ko je postajalo jasno vse bolj, da oborožen upor

hkati omogoča, da Partija spremeni OF v močno oboroženo silo, s katero bo lahko celotni družbi odredila svoje poglede na njeno ureditev, je bilo to hkrati tudi znak za njene nasprotnike. Proti Partiji je bilo treba nekaj ukreniti, da bi se zajezil njen pohod. Ta zahteva se je kot absolutni imperativ pojavljala še toliko bolj pri tistih katoliških krogih, ki so najbolj verjeli papeškim enciklikam o nevarnosti komunizma. To sicer še ni bilo neposredno soočenje, ampak samo začetek organizacijskega povezovanja OF nasprotnega tabora, ki se je v začetku omejevalo predvsem na svetovno nazorsko istovetenje, propagandno indoktrinacijo in tudi že na oblikovanje borbenejših jeder, ki pa seveda v tem času še nikakor niso začenjale nikakršnih oboroženih protiakcij.

Za Partijo samo pa tako organizacijsko povezovanje nasprotnega tabora samo na sebi tudi še ni moglo pomeniti kakega inkriminiranega dejanja take vrste, da bi ga mogla imeti za narodno izdajstvo. Slovenski poročevalec z dne 9. avgusta 1941 je v tem pogledu še značilno zadržan. Ugotavlja sicer, da "kdor danes še ostaja izven OF, ta je suha veja na živem narodnem telesu. Kdor pa kakorkoli deluje proti OF in njeni enotnosti - ta je samega sebe izločil iz narodne skupnosti in bo nekoč še polagal račun pred narodom!" Vendar je bilo za Partijo tako povezovanje njenih nasprotnikov zlovešče znamenje, mimo katerega ni mogla ravnodušno, saj je ogrožalo vse njene dotedanje uspehe. Pa tudi še 23. avgusta le ugotavlja, da je treba nepoboljšljive kapitulante, pred narodom brezobzirn razgaliti. "OF ima danes moči dovolj, da lahko razkrije in v poštenu slovenski družbi onemogoči nepopravljive škodljivce. OF bo to tudi storila, kajti slovenskim partizanom je treba zajamčiti moralno in materialno podporo vsega slovenskega naroda."

OF je sicer že začela s fizičnimi likvidacijami izdajalcev in okupatorjevih ovaduhov. Do tega naj bi imela pravico na temelju samozaščite. Pri tolmačenju, kdo je izdajalec oziroma ovaduh, je lahko imela tudi nekoliko preširoke poglede v svojo korist, vendar to ni samo po sebi vodilo do kakih odkritih sporov. Ko Poročevalec v isti številki poroča o ubitih denunciantih pa na koncu poroča tudi o "Izdajalcih iz Prebujene Slovenije." To naj bi bila neka "reakcionarna skupinica", ki je izdala že svojo drugo okrožnico, "v kateri sicer hlini svojo pripadnost slovenskemu narodu, hkrati pa poziva na boj proti Komunistični partiji, dobro vedoč, da so komunisti doslej največ žrtvovali v osvobodilni borbi. Kdor se danes bori proti Komunistični partiji - ta je na isti postojanki, kakor so nemški in italijanski zatiralci, ta je sovražnik in izdajalec lastnega naroda.... Take ljudi je treba brezobzirn izločiti iz sleherne poštene slovenske družbe ter jih izročiti preziru in sramoti, ki jih zaslužijo." Za narodne izdajalce torej prezir in sramota, ne pa še kazen! Partija si še ni upala nastopiti proti svojim nasprotnikom kot izdajalcem naroda. Zaenkrat je še vedno bila boj le na propagandni ravni. Vendar je v propagandi proti te vrste nasprotnikom čutili že določeno nervozo, ki se kaže prav v krepitvi gonje proti nasprotnikom in pozivih k narodni enotnosti. Nasprotna stran se je namreč že začela organizacijsko povezovati, tako da bi bilo vedno težje trditi, da je OF edini predstavnik slovenskega naroda, ne glede na to, kakšen program ima nasprotna stran.

Zato je bilo treba v takih razmerah delovati predvsem v dveh smereh, ki sta v prizadevanju Partije, da bi prišla na oblast, postali stalnica:

1. Čim več pripadnikov katere koli stranke je treba spraviti pod okrilje OF, vodstva strank in skupin, ki bi ostala izven OF pa tako osamiti, da ne bi predstavljala nikogar več razen samih sebe. V takem primeru bi jih bilo kot nasprotnike OF mogoče ožigosati tudi kot narodne izdajalce. Ravno tako taktiko je treba uporabiti tudi za svoje zaveznike v okviru OF, in sicer tako, da se vodstvo strank ali skupin kooptira v vrhovni organ OF, članstvo pa je enotno povezano v neizdiferencirano maso na vseh nižjih ravneh organizacije. Tako bi ostajala vodstva strank in skupin prazna lupina, ki jo Partija odpihne, kadar koli bi ji to narekovala taktična smotnost.

2. Preprečiti je treba sleherni poskus kakršne koli organizacije izven OF, tudi če bi bil njen program boj proti okupatorju. V ta namen je treba uporabiti vsa sredstva, tudi teror in zastraševanje, po potrebi tudi silo. Največ pa bi se doseglo, če bi se nasprotno organizacijo pripeljalo do tega, da bi bila prisiljena iskati zaščito pri okupatorju.

Ta strategija je bila tako v Sloveniji kot drugod po Jugoslaviji temelj partijskega prizadevanja za oblast med vso okupacijo in celo nekaj časa takoj po njej. Nekateri elementi te strategije so bili tudi notranje protislovni, kar je od Partije terjalo, da se je v taktičnem pogledu stalno prilagajala nastalemu položaju. (Tega ni mogoče trditi za njene nasprotnike!)

III.

Na tretji seji Vrhovnega plenuma OF(16. septembra 1941) se je plenum razglasil za slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki "v času osvobodilne vojne edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju". Ob tej priložnosti je izdal tudi prve "revolucionarne zakone" (o zaščiti slovenskega naroda, o vključitvi slovenskih partizanov v jugoslovanske partizane, o narodnem davku in posojilu svobode). Tako je plenum OF sebe razglasil za edinega in najvišjega narodnega predstavnika in temu ustrezno zahteval zase tudi vse prerogative, ki takemu najvišjemu organu gredo. Na temelju take enostranske razglasitve je sebe pooblastil, da lahko prisilno ukrepa proti vsem pripadnikom naroda, (kar je logična pristojnost sleherne oblasti in tudi njen najpomembnejši zunanji znak).

Izpeljava vseh posledic iz tega enostranskega akta je povsem logična in tudi pravno brezhibna. Le njen temelj ostaja sporen, iz tega pa sledi vse drugo: enostranskost lastne razglasitve za najvišji predstavniški in oblastni organ.

To je tipično revolucionarni akt, ki mu manjka sleherni legitimnost. Svojega predstavništva ni mogel z ničimer dokazati. Kakih volitev, referendum ali kakega podobnega postopka, v katerem bi ljudstvo lahko izrazilo svojo voljo, seveda med tujo okupacijo ni mogel izvesti. V plenumu OF so razen Partije sodelovale večinoma samo disidentske skupine bivših političnih strank, ne pa katoliška konservativna stran, ki je prav gotovo zastopala pomemben del naroda. Poleg tega je OF odražala predvsem samo določeno razpoloženje Ljubljane, manj podeželja, sploh pa ne tistih, pod nemško zasedbo. Partijskih akcij na Gorenjskem in Štajerskem nikakor ni mogoče imeti za kako plebiscitarno opredelitev prebivalstva, čeprav je to simpatiziralo

z dejavnostjo proti okupatorju.

In tu je s pravne strani jedro celotnega vprašanja: Ali se je mogla OF enostransko, brez kakršnega koli preverjanja razglasiti za vrhovno slovensko oblast? Te legitimitete ni imela in je ni mogla imeti.

Partiji ni mogoče odreči pravice, da se bori za komunistično ureditev in da v ta namen pridobiva čim več somišljenikov. To je v vseh primerih, tudi v okupacijskih razmerah, njena legitimna pravica. Vendar z vidika legitimitete prav tako Partija ne more izpodbijati enake pravice svojim nasprotnikom; ti se lahko borijo proti komunizmu oziroma za tako družbeno ureditev, kot jo imajo sami za najbolj primerno. Nikomur od tistih, ki se niso strinjali s programom OF, ki so bili za drugačen pogled in drugačno taktiko upora proti okupatorjem, kot jo je imela OF, ni mogoče očitati nikakršnega izdajstva ali oportunitizma. Ne pravno in ne moralno. Z vidika morale in naravnega prava bi OF lahko nastopila samo zoper tisto dejavnost, ki bi neposredno merila na sodelovanje z okupatorjem z namenom, da podpre njegove protinarodne namere. Tega pa OF svojim nasprotnikom, vsaj v izhodišču, ni očitala. Njen očitek se nanaša na zavračanje sodelovanja z OF. To pa je seveda nekaj popolnoma drugega. Zavračanje OF je povsem legalna pravica vsakogar, kdor se z njo, zlasti pa z njeno taktiko oboroženega upora, ne strinja.

S tega stališča je zlasti nastop VOS (varnostne obveščevalne službe) proti nasprotnikom OF kot narodnim izdajalcem, moralno in pravno nevzdržen. Še zlasti pa OF ni imela pravice fizično likvidirati nikogar od tistih, ki so zastopali drugačen način upora proti okupatorju, kot ga je uveljavljala ona, vse dokler to ni pomenilo ovajanja okupatorju z namenom, da bi okupator represivno nastopil zoper člane OF kot borce za narodno osvoboditev. VOS kot orodje Partije pa je to nedvomno delal. Če se omejimo samo na primere likvidacij vidnih predstavnikov Straže, Katoliške akcije, pa tudi organizatorjev četništva, da ne govorimo o takih predstavnikih nasprotnega političnega življenja, kot sta bila Erlich in Natlačen, vidimo, da vsem tem gotovo ni mogoče očitati narodnega izdajstva, ampak seveda nasprotovanje OF. Tega pa ni mogoče označiti kot narodno izdajstvo, razen če ga ocenjujemo z enostranskega stališča same OF, ki svoj (v bistvu partijski) program istoveti z narodnimi interesi in ima svojo strategijo upora proti okupatorju za edino dovoljeno in sprejemljivo. Take likvidacije nasprotnikov so zlasti z vidika katoliške morale povsem nesprejemljive in je zato povsem logično, da je moral proti njim nastopiti tudi škof kot najvišji cerkveni predstavnik. Škofu bi, če tega ni bil storil, kvečjemu lahko očitali zanemarjanje njegovega poslanstva. Tudi Kocbeka njegov prebeg v t. i. "blaženo krivdo" in pristajanje na take likvidacije, ne odvezuje velikega moralnega bremena in odgovornosti. Naj ne bo odveč na tem mestu posebej opozoriti na okolnost, da je bil VOS v bistvu partijski organ za izvajanje terorja nad partijskimi nasprotniki. Celotni vosovski aparat je bil pod neposrednim nadzorstvom Partije. Člani Vosa so bili samo partijci oziroma skojevci. Njeno organizacijo je določal neposredno CK Partije in ni bil pod pristojnostjo Izvršilnega odbora OF. Sestav vodstva in članstva sta ostala prikrita celo samemu partijskemu aktivu. Prav obstoj, organizacija in delovanje VOS sta naboljši dokaz, da je bila OF samo taktično sredstvo Partije pri njenem boju za prevzem oblasti. VOS kot udarna pest

Partije je bil njej tudi neposredno podrejen in edino njej odgovoren (O VOS je Kardelj dejal: "Dejansko je ves aparat sestavljen iz članov Partije in tega naši ne dajo iz rok, niti ne dovolijo kontrole." Ljubljana v ilegali, III., Ljubljana, 1967:)

IV.

S tem, da je škof obsodil take likvidacije, ki so imele seveda v prvi vrsti zastraševalen namen, vsakogar odvrniti od sleherne misli, da bi se Partiji postavljaj po robu, je posredno obsodil tudi samo dejavnost OF, v imenu katere in zaradi katere so bile take likvidacije izvajane. To je v pridigi 30. novembra 1941, ko se je odločno opredelil zoper oborožen upor proti okupatorju, proti podvigom "raznih osvobodilnih gibanj nerazsodnih ljudi...", ki narodu prav nič ne koristijo, pač pa mu hudo škodujejo, še posebej poudaril.

Več kot razumljivo je, da je škof zavrnil sodelovanje z OF in tudi sleherne pogovore z njo. Partiji je bilo izredno veliko do tega, da bi v OF pritegnila tudi katoliško stran. Z udeležbo krščanskih socialistov v OF je bil ta cilj sicer delno dosežen, vendar še daleč ne v taki meri, da bi Partija lahko nastopala s trditvijo, da so v OF tudi katoličani - kar bi bilo za njeno tezo, da OF dejansko predstavlja ves slovenski narod, izredno velikega pomena. Če bi sodelovali tudi katoličani, bi bila ta teza precej bližje stvarnosti. Tako je Slovenski poročevalec že 6. septembra 1941 (prvič z oznako, da je to informacijski vestnik OF!) objavil poseben "Apel katoliškemu duhovniku". Mar je za bodočnost krščanstva in katolištva koristna gonja Natlačena in njegovih somišljenikov proti OF? "Kje je po Tvoji vesti pravična stvar - pri požrtvovalnih borbah za svobodo ali pri ljudeh, ki se udinjajo zatiralcem slovenskega naroda, italijanskim fašistom?!" Tak način propagande je že sam po sebi odbijal slehernega trezno mislečega človeka. Saj vendar z nobenim dejanjem ni bilo dokazano, da se Natlačen in skupina okrog njega udinja italijanskim fašistom, ker se niso z navdušenjem in takoj vključili v OF. Zato je že tak način propagande, razen pri mladini, dosegal večinoma nasprotno učinke.

Partija je prek t. i. skupine katoličanov v OF naslovila na škofa več pisem (menda štiri), v katerih IOOF izraža željo, naj bi v osvobodilnem boju sodelovala tudi duhovščina, če pa že to ne, naj bi bila vsaj nevtralna. Škof naj bi s svojimi navodili vplival na tako vedenje duhovščine. Vabili so ga tudi na pogovore, a se ni odzval. Ali je to inkriminirano dejanje, češ da se ni zmenil za take pozive, ko je vendar šlo za usodna narodna vprašanja?

Povsem razumljivo je, da se takim vabilom ni mogel odzvati. Kot škof bi že s samim pristankom na pogovor sprejel OF kot partnerja, ki mu priznava status sogovornika, s katerim se vsaj toliko strinja, da se je z njim mogoče pogovarjati. Potrdil bi, da je OF organizacija, ki združuje Slovence različnih političnih smeri in svetovnih nazorov kot enakopravne partnerje, da torej ni le sredstvo v rokah Partije, ki je dejansko prek OF njegov resnični sogovornik. Stopil bi torej v neposreden stik s Partijo, kar bi s strani najvišje verske avtoritete ovrglo tezo, da je OF v resnici samo krinka za Partijo; to pa bi bilo hkrati pa tudi že opredeljevanje v politični diferenciaciji. Tega zagotovo ne bi

bil mogel storiti, tudi če bi bil takemu predlogu naklonjen. Poleg tega pa kot škof, zavezan papeškim direktivam, ni smel nikjer in v nobenem pogledu sodelovati s komunisti. Ker je bila vsaj formalno glavna dejavnost - in tudi razlog za obstoj OF v takratni obliki in vsebini - oborožen boj proti okupatorju, bi s tem vsaj posredno priznal tudi upravičenost takega načina bojevanja. Tega pa ni mogel, ker je bil tudi osebno globoko prepričan v nesmotrnost in nekoristnost, celo neposredno škodljivost takega boja za narodne interese. To je najbolj jasno potrdil v pismu, ki so ga prebrali v cerkvah ljubljanske dekanije po atentatu na katoliška študenta Župca in Kiklja in v katerem tako delovanje najostreje obsoja kot zločin nad narodom, še posebej ostro pa v govoru ob Natačenovem grobu, ko je pozival v boj proti komunizmu: "Združite se vsi, ki verujete v Boga, ter sebi in potomcem želite življenje lepše, boljše, kakor ga ponuja brezbožni komunizem, združite se in preprečite, da tisti, ki so z vami sicer iste krvi, a s tujo blodnjo miselnostjo zaslepljeni, ne bodo mogli več pokončavati najplemenitejših bratov in sestra." (Slovenec, Ljubljana, 18. oktober 1942)

Ker Partija katoliške strani ni mogla pridobiti za sodelovanje, je izgubila mogočen argument v svojem dokazovanju, da dejansko predstavlja ves narod. Še več, njena teza o vsenarnodnem predstavnštvu je bila s tem ovržena. To pa v bistvu spodbija njeno enostransko razglasitev SNOO za najvišje predstavnško telo Slovencev med vojno in iz tega izpeljano zakonitost ukrepov, zlasti proti nasprotnikom oziroma neopredeljenim. (Tu navajamo samo katoliško stran, čeprav ni edina nasprotovala OF, a so se pozneje bolj ali manj vse druge polarizirale okrog nje.)

V.

Kaj v storiti v takem položaju? Treba je bilo nadaljevati v dveh smereh.

Na eni strani doseči, da bi vse, kar je kakor koli in iz kakršnega koli razloga prišlo v tako nesoglasje z okupatorjem, da mu je normalno življenje onemogočeno, avtomatično prešlo v OF oziroma partizane.

Na drugi strani preprečiti, da bi katera koli organizacija ali organizirana skupina kot tekmeč v boju proti okupatorju nastopila kot enakopraven udeleženec v boju za osvoboditev. To pomeni, da bi si Partija morala zagotoviti monopol: na eni strani kot edina nosilka boja za narodno osvoboditev, ki bi se tako po vojni na oblastniškem prizorišču predstavila kot edini naslovnik, na drugi strani v okviru lastne OF organizacije kot edina organizirana politična stranka.

Od tod naprej so se kazale zlasti tele možnosti:

- nadaljevati teror, tako da bi vključevanje v OF nasprotne povezave postalo skrajno tvegano in nevarno. Teror povezati in dopolniti s čim bolj intenzivno propagando;

- nadaljevati snubljenje vseh, ki še niso posebej opredeljeni, a so narodno čuteči, za vstopanje v OF. Ta taktika je bila posebno uporabna izven ljubljanske pokrajine; posebno učinkovita je bila zlasti na Primorskem, kjer

je bilo splošno razpoloženje izrazito protitalijansko, narodna zavest pa izrazito visoka. OF je tu uspelo pritegniti v osvobodilne vrste pretežno večino ljudi, skoraj celoto, in, kar je posebej pomembno, tudi velik del duhovščine. Z ne tako mogočnim uspehom, a vendarle dosti učinkovito, je OF prodrla med ljudi tudi na Gorenjskem, pa tudi na Štajerskem. Razlog je v bistvu povsem preprost: okupatorjevo nasilje je postajalo vedno bolj neznosno, upornost zato vedno večja, na obzoru se je začelo svetlikati prvo upanje v zavezniško zmago - OF pa je bila edina organizacija s programom, ki je bil za ljudi sprejemljiv, obetajoč in upanje vzbujajoč, in, kar je pri vsem najbolj pomembno, bila je sploh edina narodnoosvobodilna organizacija. Kdor se je hotel priključiti narodnoosvobodilnemu boju, je imel eno samo pot: OF.

Kako je bil tako ustvarjeni položaj za OF oziroma Partijo ugoden, se najlažje vidi iz usode slovenskih fantov, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko. Mobilizacija je tekla približno po takšnem vzorcu: mobiliziranec je bil najprej poslan na urjenje (največ v Francijo ali Zahodno Nemčijo), kar je trajalo nekako do 6 mesecev, nato je pred odhodom na rusko fronto dobil kratek dopust, ki ga je vsaj v začetku lahko prebil doma. Ta dopust je za večino pomenil usodno odločitev: ali oditi na rusko fronto ali pa pobegniti v gozdove k partizanom. Druga možnost je bila za večino kljub vsemu le vabljivejša, čeprav povezana z velikim tveganjem zase in za svojce. Odhod v partizane za posameznika ni pomenil nikakršnega političnega opredeljevanja. Bil je edina izbira. Za ustrezno politično opredelitev je Partija v partizanih že sama poskrbela. S tem je bil tak partizan, bivši nemški vojak, na življenje in smrt povezan s partizanstvom. Poleg njega pa tudi vsi njegovi svojci. Vse, kar je bilo proti partizanstvu, je bilo neposredno proti njihovemu golemu življenjskemu obstoju. Šlo je torej za bistveno več kot samo za politično opredeljevanje. Tega v bistvu niti ni bilo. Šlo je za preživetje. Od tod taka izjemna in strastna navezanost na OF, potem ko je bila enkrat sprejeta taka usodna odločitev.

Prav s tega stališča je bila tako Gorenjska kot Štajerska - pa tudi Primorska, kjer je šlo za podobno dogajanje - za nasprotnike OF že vnaprej izgubljena. Kdor koli je prišel v tak položaj nasproti okupatorju, da mu je bilo legalno življenje onemogočeno, je imel samo eno možnost: oditi v partizane. Tako se je Partija na večini slovenskega ozemlja zlahka predstavljala kot edina narodna organizacija, ki se bori za osvoboditev, in ki jo ljudstvo dejansko bolj ali manj v celoti podpira. In kako smešna je bila propaganda njenih nasprotnikov, ki je partizane prikazovala kot krvi željne komuniste, ki nimajo drugih ciljev kot pobijati in moriti, ali vsaj kot ljudi, ki jim ni mar trpljenja, ki ga povzročajo drugim.

Tudi v tem primeru se je zelo jasno pokazalo: les absents ont toujours tort. Lepo sedeti doma, nič tvegati, biti lojalen do okupatorjeve oblasti - čeprav nikakor ne izdajalski - in se pripravljati na odpor, ko bodo drugi rekli (ko bo prišel ukaz iz Londona) - ljudje s tako filozofijo so pokazali, da so zapečkarji, ki nič ne razumejo, ki se zganejo šele, ko jih drugi v to potisnejo, ki seveda vedno zamudijo pravi trenutek. Če katoliška stran jadikuje nad katastrofo, ki je zadela ne samo njo, ampak ves narod - k tragediji na Rogu je treba prišteti še strahoto pobojev, ki so jih povzročili partijski zanesenjaki v letu 1942, pa vse

tisoče smrti, ki so jih povzročili posredno z nepotrebnim izzivanjem okupatorjevih represalij (sleherno nasprotovanje in boj proti okupatorju seveda ni bilo nepotrebno izzivanje!), pa tudi veliki eksodus po vojni, ki je strahotno oslabil narodovo življenjsko moč, da o vsem drugem trpljenju in gmotnih izgubah niti ne govorimo - tedaj je treba ugotoviti, da tudi ona sama ni samo nedolžna žrtev. Greh ni storjen samo z dejavnostjo, ampak tudi z opustitvijo. Tudi njo samo zadene velikanska odgovornost za tisto, za kar sama sebe predstavlja kot žrtev. Vsekakor ni imela voditeljev, ki bi bili kos položaju. Namreč laičkih, političnih voditeljev. Njeni voditelji so seveda samo nadaljevali politiko, ki je bila že celih sto let v bistvu enaka: predvsem pasivna, lojalna do vsake oblasti, zamudniška in kot taka je v nemajhni meri oblikovala tudi narodni značaj, delno pa tudi izhajala iz njega. In zato je zahteva, ki jo je postavila OF kot del svojega programa, da je namreč v tem narodnoosvobodilnem boju treba preoblikovati tudi naš narodni značaj, tako zelo pomembna. Ni važno, koliko je bila to lahko samo utopija ali pobožna želja, niti ni pomembno ali se strinjamo v tem, kako ga je treba preoblikovati. Dejstvo je, da so se ljudje v OF zavedali, da z dotedanjim obnašanjem in ravnanjem vodilnih političnih ljudi v naši zlasti polpretekli zgodovini nekaj ni bilo v redu in da je treba to spremeniti. Tega so se zavedali tudi katoličani v OF, ki so bili še posebej kritični do preteklosti katoliške politike, voditelji izven OF pa očitno ne. V življenju politične stranke (ali gibanja ali samo usmerjenosti), ki kar v nekaj zaporednih izjemno usodnih trenutkih narodne zgodovine, kot smo jo Slovenci doživljali zadnjih sto let, ni mogla roditi političnih voditeljev, ki bi razumeli zgodovinski trenutek in bili sposobni temu primerno ukrepati, mora biti nekaj zelo narobe.

Partija je znala taktično izkoristiti položaj, ki je nastal z okupacijo, znala pa je tudi zelo večše ustvarjati razmere, ki so ljudi same po sebi silile v partizane. Temu je služil že sam boj proti okupatorju. Sleherni spopad z njegovo vojsko, sleherna sabotaža, celo sama navzočnost partizanske vojske - vse to je izzvalo okupatorjeve represalije. Ob njih so bili prizadeti prebivalci skoraj vedno postavljeni v položaj, da ali tvegajo okupatorjevo meščevanje, z vsemi posledicami tudi za svoje in imetje, ali pa se pridružijo partizanom. To so bile pogosto strahotno krute dileme, ki so jih ljudem vsilili partizani s svojim bojem. Bolj ko se je partizanski boj širil, več je bilo ljudi, ki so hočeš nočeš pristopali k partizanom. V tem je tudi del pojasnila, zakaj je Partija tako dosledno vztrajala v boju proti okupatorju, čeprav je iz njene zgodovine znano, da njen življenjepis v pogledu narodnega vprašanja ni ravno zgleden (*Kosta Čavoški, Sporna boljševiska zapuščina, Nova revija, št.46/47, Ljubljana). Ljudje, na tak način prisiljeni v izbiro, ki jim je vsekakor prinesla obilico gorja, so bili seveda polni najhujšega emocionalnega naboja proti vsem, ki so jih lahko krivili za svoje gorje (ob takem čustvenem razpoloženju je bilo mogoče to sliko seveda primerno retuširati!); še zlasti pa so bili ogorčeni nad vsemi tistimi, ki so kakor koli sodelovali z okupatorjem in celo z njim skupaj hodili v boj proti partizanom. Diferenciacija je bila torej ne samo politična, svetovnonazorska, pač pa tudi izjemno emocionalna.

Partija je s svojim bojem proti okupatorju sama ustvarjala razmere, ko se je bilo treba opredeliti ali za partizane ali internacijo - in odločitev je bila, kar

je povsem logično in razumljivo, v večini primerov za partizane - poleg tega pa je pozneje sama prisilno mobilizirala v partizane, in to za boj sposobne mlajše moške, večinoma tako, da je ponoči blokirala naselja, kjer je bila njena organizacija, OF, že dokaj zasidrana: zlasti na Gorenjskem, Štajerskem in Primorskem. Vsaka mobilizacija posameznika je imela tudi globlje socialne posledice. Svojci takega mobiliziranca so bili s tem avtomatično potegnjeni v krog, ki ga je obvladovala OF, saj se niso mogli boriti proti lastnim bratom, otrokom in očetom - čeprav je znanih tudi več tragičnih razkošev v samih družinah.

Vendar so bile prisilne mobilizacije prisilne le do določene meje. Mobiliziranec je imel - sicer ne vedno, pa vendar dostikrat - možnost iz partizanov pobegniti. Kljub temu so bili taki pobeži velika izjema. Tak prebežnik je vedno tvegjal, da ga bo okupator poslal v internacijo, če ne še kaj hujšega, ali pa ga bo kaznoval VOS, kar je, če se mu ni uspelo temeljito skriti, v takih okoliščinah pomenilo smrt. In kar je pri tem posebej pomembno: splošno razpoloženje med prebivalstvom je bilo izrazito proti takemu dezertstvu iz partizanov, saj se je skoraj vedno končalo v takem ali drugačnem sodelovanju z okupatorjem. Sleherno sodelovanje z okupatorjem pa je bilo deležno soglasne obsodbe in prezira. Konec koncev je bila vsaka mobilizacija istočasno tudi manifestacija, skoraj plebiscit za OF; uspela je namreč lahko le tam, kjer jo je prebivalstvo vsaj s svojimi simpatijami podpiralo. Organizacija OF, njeni terenski odbori, pa tudi na teritorij vezane partizanske enote se niso mogli obdržati nikjer, če je bilo prebivalstvo proti njim sovražno razpoloženo. Obstoje strukture OF in njenih organov ter na teritorij vezanih partizanskih enot je že sam po sebi pomenil, da OF uživa, če že ne povsem enotne, pa vsekakor večinsko podporo prebivalstva. Stalno prisotna grožnja Vosa je pri omahovanju v odločitvah vedno pripomogla, da je bila sprejeta pravilna odločitev.

Pri tako doslednem vztrajanju v boju proti okupatorju za vsako ceno in ne glede na žrtve, ki so dejansko presegale vse razumne meje in grozile narodu, da bo izkrvavel, je v vsakem pogledu imela absolutno korist Partija, pred vsemi je mogla pokazati nase kot na najbolj doslednega in neizprosnega borca proti fašistom. To jo je posebej legitimiralo zlasti pri velikih zahodnih vojnih zaveznikih, ki so jo pozneje priznali kot edino upoštevanja vredno silo v boju proti silam osi in ji zato dali tudi svojo materialno pomoč; posebej pomembno je, da so ob kapitulaciji Italije njenim vojaškim enotam ukazali, da morajo orožje predati partizanom, kar je njihov položaj nenavadno okrepilo. Ker so bili v bistvu edina sila, ki se je borila proti silam osi, so jo zavezniki hočeš nočeš morali upoštevati kot svojega zaveznika in v vsakem primeru tudi kot naslovnika ali vsaj enakopravnega soudeleženca pri prevzemu oblasti po osvoboditvi. O razumnosti posameznih oboroženih akcij se zavezniki niso spraševali, saj ni šlo za prelivanje njihove krvi. Partija pa je iracionalnost svojih vojaških odločitev (iracionalnih z vidika drugih, ne nje same!) lahko vedno prikrivala z izjemno okupatorjevo okrutnostjo.

Ravno okrutnost je naravnost pospeševala diferenciacijo v njen prid: večje ko je bilo nasilje, bolj se je ljudem kot edina kazala možnost, da se zatečejo k partizanom. Zato je Partija z neizprosnim bojem proti okupatorju vedno znova ustvarjala razmere, ko so se ljudje morali opredeljevati zanjo in proti

okupatorju.

Presoja smiselnosti posameznih oboroženih akcij proti okupatorju je odvisna od kriterija, ki ga uporabljamo, in ciljev, ki jih pri tem hočemo doseči. Če je tak boj potiskal v njen vplivni okvir vedno večje število ljudi, je bil za Partijo v vsakem primeru smiseln, saj ji je pomagal pri njenem temeljnem cilju: priti na oblast. In pri tem je še prav posebej pomembno, da ji tega nihče ne more neposredno dokazati, saj se je borila proti okupatorjem. Nesmotrnost posameznih akcij ji je mogoče očitati le s strateško-taktičnih razlogov. To pa je seveda nekaj povsem drugega.

S tem da je Partija za pretežno večino Slovencev ustvarila razmere, da se morajo, če se želijo kakor koli boriti proti okupatorju ali jim je onemogočeno legalno življenje pod okupatorjem, opredeljevati zanjo oziroma za OF, je v bistvu že uresničila svoj temeljni strateški cilj: dejansko je postala edina organizacija, ki v resnici odloča o usodi naroda in h kateri se v stiski pred okupatorjem edino lahko zatekajo vsi narodni pripadniki. Hkrati si je s tem ustvarila tudi oboroženo silo, ki je lahko tak njen položaj uspešno zaščitila. Tako je Partija dobila državljansko vojno, še preden se je ta dejansko začela. Odločitev o prevzemu oblasti je šla njej v prid, še preden so se njeni nasprotniki tega zavedli. Ko pa so se, je bilo zanje že zdavnaj prepozno.

VI.

Njeni nasprotniki bi jo mogli ogroziti le v tem, da bi ji izpodbili njeno temeljno prednost, prednost edine organizacije, ki se bori proti okupatorju in predvsem edine organizacije, ki odvzema možnost slehernemu posamezniku, da bi se opredeljeval tudi kako drugače kot za OF oziroma partizane. Za njene nasprotnike je to pomenilo možnost dejavnosti v dve smeri: prvič, da se vključijo v OF in postanejo sila, ki bo soodločala ter enakopravno krojila njeno usodo in uveljavljala tudi svoje lastne poglede na dejavnost OF, kar bi seveda pomenilo, da od znotraj ruši partijski monopol v njej in da jo dejansko spremeni v vsenarodno organizacijo; drugič, da ustanovijo organizacijo, ki bo konkurenčna OF; torej organizacijo, ki bo sprejela boj proti okupatorju kot svojo temeljno dejavnost, ki se torej ne bo borila proti OF, ampak vzporedno z njo proti okupatorju, kar bi ji seveda omogočalo svobodo v presoji položaja in dejavnosti, ki jo na takem temelju sprejema, to se pravi: odpraviti monopol Partije od zunaj.

Ustanovitev osvobodilne organizacije izven OF - še posebej če bi taka organizacija imela tudi svoje oborožene enote - bi za Partijo pomenila grožnjo z dveh strani. Na eni strani bi izpodbila njeno trditev, da je OF edina organizacija, ki združuje vse Slovence v boju proti okupatorju, s čimer bi bila izpodbita tudi njena pravna in moralna podlaga, da lahko, ob sklicevanju na zakonitost svojega predstavnštva, izdaja obvezne ukrepe za vse. Na drugi strani pa bi ogrozila njen monopol v razpolaganju s fizično, vojaško silo. Tudi če bi pravni argumenti odpovedali, bi bila tu kot glavni argument še vedno na voljo fizična sila. Z njo bi bilo mogoče slehernega oporečnika prisiliti k molku, ljudi pa k pokorščini. Pravni in moralni argumenti bi se nato kaj lahko

prikrojili zmagovalčevim željam. S svojo dejavnostjo in nastopanjem Partiji ni v bistvu nikoli uspelo, da bi OF predstavila kot edinega zastopnika slovenskega naroda, svoje nasprotnike pa kot narodne izdajalce. To dejstvo najbolj zgovorno potrjujejo tele okoliščine: da zgodovino NOB še vedno lahko pišejo le do Partije lojalni zgodovinarji; da arhivi iz NOB oziroma revolucije še vedno niso dostopni javnosti; da je celotna zgodovina obdobja, na katero se lahko neposredno ali posredno nanaša vpliv Partije, prilagojena partijskim pogledom in razlagam, ki gredo vedno povsem v njen prid, itd.. In če mora še po 40 letih po svoji zmagi in po formalnih sodnih procesih, s katerimi naj bi bila pravnoveljavno dokočno obsodila in moralno izničila svoje nasprotnike, še kar naprej dokazovati narodno izdajstvo svojih nasprotnikov, s tem samo dokazuje, da po moralni strani ni tako lahko izbojevati zmage. Resnice se ne da zbrisati. Da pa se jo prikrivati, dokler imaš potrebno fizično moč, da svojim nasprotnikom onemogočiš, da bi govorili o čem drugem, razen o tistem, kar sam želiš, da se pove in kakor si želiš, da se pove. Taka je bila zgodovina NOB vse doslej. In tega Partiji ni zagotovila njena moralna premoč ali premoč resnice na njeni strani, pač pa njena fizična moč. Boj proti okupatorju ni toliko prizadeval njegove vojaške moči, vsaj ne toliko, da bi to bistveno vplivalo na potek vojaških dogajanj v širšem evropskem merilu. Mnenja o tem so si precej deljena in treba bo še počakati, da bodo popolnoma dostopni arhivi tudi nasprotne vojskujoče se strani, in podane objektivne strokovne ocene. Doslej je bil vojni prispevek partizanstva ocenjevan - pretirano povelečevan ali omalovaževan - bolj ali manj vedno z ideološko-političnega stališča. Nasprotniki Partije so vedno hoteli izpodbijati vojaško vrednost partizanstva, Partija pa ga je nasprotno hotela čim bolj povzdigniti. Z dokazovanjem strateške manjvrednosti partizanstva naj bi partijski nasprotniki dobili dokaz, kako nesmiseln je bil boj proti okupatorju in kako prav so imeli oni, ki so mu nasprotovali.

Pa saj sploh ni šlo za to. Partija se je bojevala za prevzem oblasti, kar je povsem jasno izjavljala že ob začetku okupacije: narodna osvoboditev je možna samo tako, da oblast prevzamejo delovni ljudje. Koga je s tem mislila, je povsem jasno. Z njenega stališča ni bilo tako pomembno, kakšno dejansko škodo je s svojim bojem napravila okupatorju, medtem ko je bilo z narodnega stališča večkrat na prvi pogled in brez sleherne strokovne ocene očitno, da je škoda neprimerljivo večja in da ni pravzaprav v nikakršnem sorazmerju z zlom, ki ga je partizanska akcija sprožila. S partijskega stališča pa je bila vsaka taka akcija očiten korak na poti k izgrajevanju oborožene sile, nad katero je imela Partija nesporno oblast. Za to pa je dejansko šlo. Za partijske cilje celo taktično sodelovanje z Nemci (torej s svojim formalno najhujšim nasprotnikom) proti četnikom in celo Zahodnim zaveznikom, ni bilo, kot navajajo pričevanja in dokumenti, vnaprej izključeno, če je v tem Partija videla pot do svojega glavnega cilja: osvojitve oblasti. Partiji je bilo to vseskozi povsem jasno. (Nora Beloff, Tito's flawed legacy, 1981)

Ta glavni cilj pa bi se ji utegnil izmuzniti iz rok, če bi se soočila z organizacijo, ki bi jo, če bi se borila proti okupatorju, ogrozila prav pri tem osnovnem cilju. Zato je bilo od vsega začetka njeno osnovno načelo preprečiti nastajanje sleherne oborožene enote - zlasti pa večje organizacije, ki ne bi bila pod njenim neposrednim nadzorstvom - tudi če bi se borila proti okupatorju.

Boj proti okupatorju je bil povsem v drugem planu, ob glavni poti. Bil je sredstvo, ki je krepilo njeno vojaško silo, in s tega stališča je izgledalo kot edinstveno pomembna, sploh edino pomembna dejavnost; in to ne v prvi vrsti za slabitev okupatorjeve zmogljivosti, ampak za neposredno ustvarjanje vojaške sile, s katero je razpolagala Partija; edina bi ji namreč lahko omogočila, da bi prišla na oblast kot edina politična stranka.

Če bi se bili nasprotniki Partije zavedali te najbistvenejše okolnosti v državljanski vojni, ki jo je sprožila Partija, bi moral biti od vsega začetka njihov osnovni cilj, zbrati oboroženo silo proti Partiji, ki bi bila večja od partijske. V vojni velja pač samo večja fizična moč. To je bil imperativ, kateremu se v nobenem primeru ni bilo mogoče izogniti. Narekoval je ustanovitev ilegalne organizacije, ki bi delovala proti okupatorju in po potrebi tudi proti Partiji, kolikor bi ta v prizadevanju za svojim monopolom nastopila neposredno proti njej. Vsekakor pa bi morala biti to organizacija, ki bi brez prestanka in sistematično gradila svojo vojaško moč: vseskozi proti okupatorju in nikoli v povezanosti z njim. Če in ko bi bila zadosti močna, bi tudi sama narekovala odnos do okupatorja in ne bi smela dopustiti, da bi imela Partija tudi v odnosu do okupatorja popolnoma proste roke.

Vsega tega ne bi bilo mogoče brez odkritega soočanja z okupatorjem. Še zlasti takrat ne, če bi morala taka vojaška organizacija vsem tistim, ki bi iz kakršnega koli razloga ne mogli več shajati v legalnih okoliščinah, ki jih je narekoval okupator, nuditi možnost za priključitev oboroženemu boju. In končno: zadosti močna vojaška organizacija bi lahko tudi nasprotni strani narekovala način obnašanja do okupatorja. Partija bi sicer sodelovanje odklonila, ker je tako sodelovanje ne bi vodilo do monopola oblasti, kar je bil zanjo zadnji smisel vsega njenega delovanja. To je dokazala tudi v odnosu do četnikov. Toda tudi v tem primeru ne bi bili odločilni nameni in cilji, pač pa stvarna moč. Tisti, ki jo ima, lahko narekuje pogoje sodelovanja.

To so sicer pogledi, ki ne upoštevajo vključenosti Slovenije v ostalo Jugoslavijo, saj je bila Slovenija bolj ali manj povsem ločena od ostalega dela Jugoslavije. Kolikor je bilo stikov, so bili skoraj samo partijski, in tudi Partija je odločila, da se slovensko partizanstvo vključi v jugoslovansko, ker je bila pač slovenska Partija že sama po sebi del jugoslovanske.

Ali bi mogla Slovenija sama odločati o svoji vključenosti v Jugoslavijo in s tem posredno tudi o svoji notranji gospodarsko-družbeni ureditvi v nasprotju z ureditvijo drugod po Jugoslaviji, kjer je Partija izbojevala zase odločilno zmago? To so razmišljanja, ki omogočajo zelo različne odgovore zlasti če predvidevamo razmere, ki bi bile drugačne od dejanskih, saj do organizacije nasproti OF, ki jo je vodila in nadzirala Partija, ni prišlo, in sicer zaradi spleta med seboj temeljito dopolnjujočih se okoliščin. Nasprotniki Partije si niso ne želeli ne upali prekiniti lojalnega odnosa do okupatorja, saj jim je dajal sorazmerno visoko stopnjo varnosti in ugodja. Zato niso mogli niti pomisliti na ustanovitev organizacije, ki bi bila po svojem bistvu ilegalna in ki bi v določenih primerih izzvala tudi reakcije okupatorja, kar bi dotakratno "idilo" temeljito porušilo. Pokazalo se je, da v položaju, kot ga je ustvaril okupator, nikakor ni zadosti, da si pripravljen samo na "pametno" sodelovanje, ampak da je potrebno tudi tveganje in žrtve, s katerimi je treba že vnaprej računati. Tako

vedenje je bilo seveda v popolnem nasprotju z dotedanjo slovensko tradicionalno politiko. Če so se hoteli spoprijeti s Partijo in preprečiti njene cilje, je bilo treba ustvariti razmere, ki bi ji onemogočile monopol. Brez organizacije, ki bi bila že s samim obstojem konkurenčna OF, to ni bilo mogoče. Seveda je to spoznanje, ki ga omogoča pogled na preteklost, saj je vse, kar takrat ni bilo razvidno - bi pa vsaj moralo biti razumljivo tistim posameznikom, ki so bili na vodstvenih položajih v slovenskem družbenem življenju - danes povsem jasno. Takrat pa sta, izgleda, manjkala sposobnost in pogum.

Ne enega ne drugega ni manjkalo Partiji. Pogum je seveda povezan tudi z odgovornostjo. Kdor se sooča z moralno odgovornostjo - ta je bila zlasti ob soočenju s tako brezobzirnim okupatorjem, kot so bili nacisti, pred strahotno preizkušnjo - bo gotovo bistveno bolj zadržan pri dejanjih, ki bi utegnila sprožiti posledice, za katere take odgovornosti ne more prevzeti. "Prednost" je bila vsekakor na strani Partije, ki se ni čutila vezane z nikakršnimi moralnimi normami "meščanskega izvora". To pa je bilo vse, kar ni izviralo neposredno iz njenega ideološkega arzenala. Vse, kar vodi k prevzemu oblasti, jo je vnaprej odvezovalo moralne odgovornosti, kajti prevzem oblasti pomeni ustvarjanje možnosti za družbeno ureditev, ki v njenih očeh predstavlja ideal, za katerega nobena žrtev ni prevelika.

In prav to "prednost" je Partija temeljito izkoristila tudi v odnosu do katoliškega tabora. Z radikalizacijo svojih nastopov, z likvidacijami svojih nasprotnikov, predvsem pa z akcijami, ki so izzvale ostre okupatorjeve represalije, so nastajali položaji, s katerimi se zlasti Cerkev nikakor ni mogla strinjati in jih odobravati. Tako je bila že od vsega začetka potisnjena ob stran. Tudi če bi bila pripravljena sodelovati z OF, tega ne bi mogla storiti, ne da bi pristala na take akcije, ki jih s svojega moralnega stališča ni mogla sprejeti. Sodelovanje je bilo tako že od vsega začetka onemogočeno.

VII.

Sicer pa je to vprašanje, ki sodi že na drugo področje. To je vprašanje, kako onemogočiti katoliškemu taboru, da bi se kot organiziran partner priključil OF. Je pa seveda povezano s prvim, kajti onemogočanje katoliški strani, da bi sodelovala v OF, jo samo po sebi sili v snovanje lastne konkurenčne organizacije. Kot smo videli, ta nevarnost za Partijo ni bila tako velika, ker na nasprotni strani ni bilo prave ocene položaja niti potrebne volje, da bi se soočili z resničnostjo. To resničnost pa je Partija tudi zavestno stalno zaostrovala, saj je skrbno pazila, da bi že v kali zatrla kakršne koli poskuse organiziranja svojih nasprotnikov. Za to je poskrbela predvsem s svojo varnostno-obveščevalno službo, Vosom. Med narodne izdajalce, ovaduhe, okupatorjeve sodelavce ipd. so bili uvrščeni vsi, ki jih je Partija osumila, da delujejo proti njenim interesom. Že v razglasu z dne 11. julija 1941 (Slovenski poročevalec št. 8) pribija: "Kdor pa bi kakor koli želel razrušiti sveto in nedotakljivo enotnost Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ta bi se s samim takim dejanjem uvrstil med izdajalske pomočnike fašistovskih zločincev."

Povsem razumljivo, da je v okviru takih pogledov zadosti prostora, da se za izdajalca obdolži vse tiste, ki nasprotujejo njeni politiki. Presoja o tem pa si je tako ali tako pridržala Partija sama, in tudi eksekucije je opravljala sama s svojim Vosom. (Doslej ni Partija objavila še nobenega dokumenta, ki bi pričal o nasprotnem in ki bi pokazal, kdo in po kakšnem postopku je ugotavljal izdajstvo, kdo je določil eksekucije, itd. Vsaj zdaj bi bilo zanimivo zvedeti, kdo je na primer odločil, da se likvidira Marko Natlačen in kakšen je bil pri tem postopek, kakšni konkretni zločini so mu bili očitani in ali je o tem že prej razpravljala organ OF, v katerem so bili tudi zastopniki drugih strank, ne samo Partije, saj je šlo za likvidacijo predstavnika, s katerim se je soočala OF kot celota.) Prav tako je Partija že 23. avgusta 1941 pod naslovom Izdajalci iz "Prebujene Slovenije" jasno povedala: "Kdor se danes bori proti Komunistični partiji - ta je na isti postojanki, kakor so nemški in italijanski zatiralci, ta je sovražnik in izdajalec lastnega naroda." Ne da bi to posebej omenila, si je s tem neposredno prisvojila pravico, da likvidira vsakogar, kdor ji nasprotuje, in sicer kot narodnega izdajalca.

Boj proti poskusom nasprotnikov Partije, da bi ustanovili svojo organizacijo, je dosegel svoj vrh v tajnem navodilu, ki ga je Partija zaupno izdala proti koncu leta 1941, in v katerem je jasno povedano, da se je treba tudi z orožjem upreti sleherni vojaški organizaciji, ki bi delovala zunaj OF, tudi če bi bil njen cilj boj proti okupatorju. S tem je Partija več kot jasno povedala, da je njej glavni in osnovni cilj priti na oblast, tudi za ceno boja proti tistim, ki se borijo proti okupatorju. V tem pogledu je slovenska Partija samo sledila enotnemu vzorcu, ki je bil sprejet za vso Jugoslavijo in ki je prišel do vidnega zunanjega izraza tudi pri pogajanjih med Titom in Mihailovičem: za nobeno ceno ne dopustiti organizacije oboroženih enot, ki ne bi bile pod neposrednim nadzorstvom Partije, kajti pot do oblasti pelje samo prek monopola nad fizično silo. Če tega ni mogoče doseči, odpade sleherno sodelovanje s komer koli, tudi če se bori proti okupatorju, kajti že s samo neodvisnostjo deluje proti Partiji, saj ruši njen monopol. Krog je tako sklenjen: kdor ruši monopol Partije, se bori proti njej, kdor pa se bori proti Partiji, je narodni izdajalec. Za Partijo je bil Mihailović narodni izdajalec že samo zato, ker se ji ni neposredno podredil. Vse ostalo je samo epilog, ki se je končal z njegovo ustrelitvijo po vojni. To logiko samo še ilustrirajo nedavno razkriti dokumenti o partizanskih dogajanjih z Nemci v marcu 1943 (V. Dedijer, N. Beloff), kjer je bilo Nemcem ponujeno premirje, nekaterim partizanskim enotam pa izdan že neposreden ukaz, naj do nadaljnjega Nemcev ne napadajo, ker je treba vse sile nameniti likvidaciji četnikov. Potreba po tem se je zdela toliko bolj nujna, ker so takrat na splošno prevladovala mnenja, da bo še tisto leto prišlo do zloma nacistov in do izkrcanja zaveznikov v Jugoslaviji. Nemcem naj bi bilo ob pogajanjih sporočeno celo to, da so se partizani pripravljani z orožjem postaviti po robu izkrcanju zaveznikov, kar je v končni posledici isto, kot da bi se postavili na stran Nemcev. Četudi se ta razkritja danes zdijo šokantna, so taka le zaradi stalne indoktrinacije s strani Partije, češ da je bila ona edina sila, ki je bila vseskozi dosledna v boju proti okupatorjem in ki ji je bila narodna osvoboditev edini in glavni cilj. Če narodno osvoboditev pojmujeemo v njenem lastnem pojmovanju kot prevzem oblasti, je taka njena trditev celo povsem točna. Vse, kar vodi do

take osvoboditve - tudi prehodno sodelovanje z Nemci - je samo etapa na lahko tudi nekolikanj vijugasti poti do končnega cilja. S tega stališča bi bilo trditi, da bi bila Partija kdaj le pomislila na kakršno koli resno sodelovanje z Nemci, seveda popolna kleveta, saj Partija na kaj takega ne more pristati že zato ne, ker sleherno sodelovanje ruši njen monopol. Brez monopola pa ne more niti prevzeti niti ohraniti oblasti.

Prav na tej črti se boj Partije v Sloveniji razlikuje od boja drugod v Jugoslaviji, čeprav je bila slovenska Partija del celotne jugoslovanske in njej podrejena. V Srbiji oziroma na ozemljih, kjer so bili naseljeni tudi Srbi, je četništvo kot oborožena sila nastalo že pred partizanstvom ali vsaj istočasno z njim. Kot tako je že samo po sebi predstavljalo oviro za glavni cilj Partije. V Sloveniji pa tega ni bilo, zato je bila glavna naloga Partije, vnaprej preprečiti, da bi do take ali podobne vojaške organizacije sploh prišlo.

6. Začetek državljanske vojske

I.

Državljska vojna se je dejansko začela s sklepom slovenske Komunistične partije, da, kot edina politična stranka v Sloveniji, prevzame oblast in to ne glede na voljo vseh ostalih in celo proti njim. Tak sklep je v naravi same leninistične partije in je vsebovan v vsem njenem delovanju. Zato je postavitev datuma, kdaj se je začela državljanska vojna in s katerim dejanjem, stvar povsem svobodne presoje, odvisno od tega, kdaj menimo, da je dejavnost Partije izzvala tako reakcijo njenih nasprotnikov, da so se ji bili pripravljeni zoperstaviti za vsako ceno, celo z oboroženim odporom. Dejanski izbruh oboroženih spopadov je zato samo eden od členov v logični verigi vzročnegazaporedja.

Partizani so napadli četniško postojanko v Št. Joštu 11. julija 1942, nekaj dni pozneje (16. julija) pa je četniški oddelek iz zasede pri Češči vasi pri Novem mestu napadel četo partizanskega Dolenjskega odreda. Ta dva dogodka imajo nekateri za začetek državljanske vojne v Sloveniji (Kos, 1984), bila pa sta seveda le posledica vrste dejavnosti in dogodkov že mnogo pred njima.

Kakšna sta bila dejavnost in organizacijsko usposabljanje Partiji nasprotne strani?

Z napadom na Jugoslavijo, še posebej pa nekaj dni pozneje, ko je bila ustanovljena samostojna hrvaška država (NDH), je bila pretrgana zveza Slovenije z osrednjimi oblastmi v Beogradu. Zato je ban Natlačen kot predstavnik izvršne oblasti v Sloveniji pozval zastopnike vseh političnih strank, da skupaj ustanovijo t. i. Narodni svet kot vršilca izvršilno-upravne oblasti. Vse stranke so se pozivu odzvale in nekaj za tem izdale razglas o prevzemu oblasti. V Narodni svet so vstopile Slovenska ljudska stranka (SLS), Jugoslovanska narodna stranka (JNS), Narodno radikalna stranka, Socialistična stranka Jugoslavije in Samostojna demokratska stranka. Svoje mesto v Narodnem svetu je zahtevala tudi Komunistična partija. Vendar so njeno zahtevo zavrnili z utemeljitvijo, da je načelno potrebno, da zastopajo Narodni svet samo predstavniki organiziranih

in priznanih političnih strank.

Ta zavrnitev je bila, gledano z današnjega stališča, prva usodna napaka nasprotnikov Partije. S tem, da so jo zavrnili, je Partija dobila alibi za vse tisto, kar so pozneje očitali temu Naodnemu svetu. Hkrati so jo tako rekoč porinili na pot samostojnega organiziranja narodnega odpora, ji omogočili, da je postala edini borec za osvoboditev, in da je vse breme sodelovanja z okupatorjem, ki je deloma vedno nujno in neogibno (kot smo ugotovili, celo za organizacijo narodnega odpora), valila na "izdajalski Narodni svet", sama pa je ostala neomadeževana pred slehernim očitkom sodelovanja z okupatorjem. Ta zgrešena poteza, ki je Partiji že na samem začetku omogočila boljši izhodiščni položaj, torej ni bila zasluga bistrovidne politike Partije (saj je hotela biti zraven!), ampak kratkovidnosti njenih nasprotnikov. Partija bi se pozneje gotovo opredelila proti Narodnemu svetu, saj je bila del KP Jugoslavije in ta ji je tudi odredila politiko. Pogajanja med Titom in Mihailovičem jasno kažejo, kako bi se njena politika usmerila. Toda njen položaj v in pri polarizaciji političnega opredeljevanja, do katerega je prišlo pozneje, bi bil precej drugačen: bistveno težji zanjo in bistveno ugodnejši za njene nasprotnike. Gre za tipičen primer podcenjevanja KP in napačne presoje položaja. Sicer pa so bila vsa dejanja Narodnega sveta, ne glede na to, ali jih s poznejšega zornega kota lahko označujemo kot ustrezne položaju ali ne, poskus vsaj delnega zavarovanja narodnih interesov pred neizogibno okupacijo in nikakor obračunavanje s političnimi nasprotniki.

S takimi merili gre presojati tudi ustanovitev Slovenske legije kot policijske formacije, ki naj bi vzdrževala red v tistih predelih Slovenije, ki jih dotedaj okupator še ni zasedel. Italijani so jo prepovedali že 13. aprila, 17. aprila, ko je oblast prevzel fašistični komisar (Graziolli), pa je bil prepovedan tudi sam Narodni svet.

Odtlej je Narodni svet deloval ilegalno, v povezavi s slovenskimi zastopniki v jugoslovanski begunski vladi v Londonu.

Vendar protipartijska fronta nikakor ni imela kakega skupnega programa, ker položaja ni ustrezno precenila in ni imela niti pojma, kaj se pripravlja. Kar jo je združevalo in povezovalo, je bil predvsem odpor proti sleherni dejavnosti, ki bi pomenila tveganje, in zanašanje na zmago zaveznikov. Do te zmage pa je nameravala kolikor mogoče lojalno sodelovati z okupatorjem ter čakati na direktive iz Londona.

Ker je bila taka politika v bistvu nadaljevanje politike in konceptov še iz stare Jugoslavije, so zanjo značilni predvsem neučinkovitost, spravaštvo ter neenotnost v konceptih in dejavnosti - lahko bi rekli nadaljevanje vseh bolezni, ki so jih prenesli iz prejšnjega obdobja. Prvo leto okupacije je vsaj po izkazani dejavnosti političnih strank nadaljevanje stare jugoslovanske politike v razmerah tuje okupacije, v katerih se je njena neustreznost pokazala še toliko ostreje.

Ker je bila t. i. ilegalna dejavnost namenjena pripravi za trenutek, ko bo iz Londona dan znak za začetek dejavnosti proti okupatorju, je bila zato nekako izven časa in prostora, vsekakor pa ne pod pritiskom nujnosti trenutka; zlasti pa je bila neenotna in strankarska, kot da bi se še naprej lahko šli prazni parlamentarizem iz mirne dobe pred vojno. Različne legije kot ilegalne vojaške

formacije - in vsaka politična skupina je hotela imeti svojo - so tako ostajale bolj operetne kot bojne. V tem pogledu so v resnici pohiteli in celo prehiteli Partijo. Tako je bila vojaška organizacija SLS t. i. Slovenska legija, (op: ta nima zveze s policijsko formacijo, ki jo je pod istim imenom že poprej ustanovil Narodni svet), ustanovljena že 29. maja 1941. Toda obstajala je le bolj v načrtih kot v stvarnosti. To seveda ni bila organizacija, ki bi lahko kakor koli nastopila proti partizanom, čeprav naj bi na koncu štela menda že okrog 8000 ljudi.

JNS je ustanovila t. i. Sokolsko legijo (avgusta 1941), ki je bila seveda bistveno šibkejša kot Slovenska legija. Skupina Stare pravde, ki je izstopila iz OF ter nekaj oficirjev in intelektualcev, so ustanovili Narodno legijo. Liberalne skupine so se proti koncu leta 1941 združile v t. i. Napredno delovno skupnost in se vključile v nastajajoče mihajlovičevsko gibanje.

Poleg teh je obstojala tudi posebna skupina, ki jo je pod mogočnim imenom Slovensko narodno gibanje zbral duhovnik Franc Glavač, štela pa je le nekaj deset dijakov in študentov. Ustanovljena je bila še pred okupacijo in naj bi združila "vse mlade Slovence, ne glede na sedanje politične stranke, v borbi za novo svobodno, samostojno in združeno Slovenijo", (t. i. glavačevci).

Študentje so bili samostojno organizirani v okviru akademskega društva Straža v viharju (t. i. stražarji); vojaško se sicer niso posebej organizirali, a so podpirali Slovensko legijo.

Izven uradne SLS je delovala tudi skupina Združeni Slovenci, katere člane sta zbirala prof. Jakob Šolar in dr. Andrej Gosar. Njen namen je bil, v razliko od vseh drugih, organizirati odporniško gibanje proti okupatorju, vendar izven OF (Jeseni 1943 sta se Šolar in Gosar priključila Narodni legiji). (Stane Kos, Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941-1945, Ldel, samozaložba, Rim 1984.)

II.

Tudi skupni politični program Narodnega Sveta, poslan v London dr. Kreku in prek BBC posredovan slovenski javnosti (23. novembra 1941 - poznan kot londonske točke) ni mogel biti posebno mobilizacijski, saj je predstavljal samo nadaljevanje političnega procesa, ki se je začel že pred vojno in ostal zaradi okupacije nedokončan. Za Slovence ni mogla biti privlačna že prva točka - obnovitev in razširitev Jugoslavije kot monarhije, saj so bile ljudem še vse preveč v spominu slabe strani dotedanje monarhične ureditve. Novost v programu je samo zahteva po federativni ureditvi Jugoslavije, v kateri naj bi bila Slovenija (z vsem ozemljem, kjer žive Slovenci) samostojna in tudi gospodarsko zaokrožena enota, (tč 2). Jugoslavija pa enoten gospodarski prostor (tč. 5). V ostalem delu programa je zahteva po podreditvi kraljevski vladi: kralj in jugoslovanska vlada sta edina zakonita oblast, edina vojna sila pa jugoslovanska vojska, v kateri naj se zberejo vse slovenske osvobodilne organizacije (tč. 4); vsa osvobodilna gibanja, ki se ne podredijo vojnemu ministrstvu, so izdajalska (tč. 6).

Ves program je bil na ta način v bistvu naperjen proti OF, ki ni priznala

kralja in njegove vlade; s pozivom in sklicevanjem na zakonitost naj bi dosegel tisto, česar Narodni svet in vanj vključene stranke niso mogle, in tudi ne hotele, z dejanji: podreditev OF Narodnemu svetu. Kako naj bi tak program realizirale, je ostalo povsem odprto vprašanje. Predvsem pa je program tudi notranje protisloven; zahteva podreditev kraljevski vladi, ta pa se nikakor ni mogla zediniti predvsem glede edine vsebinsko pomembne točke v programu, namreč federativne ureditve države.

Nasprotno je bilo bistvo OF njen jasni program in neposredna dejavnost. Proti slednji bi se bilo mogoče boriti samo z nasprotno dejavnostjo, česar pa protipartijska fronta ni bila pripravljena in ne sposobna storiti. Hkrati se je znašla tudi v precepu, ki bi ga lahko razrešila le z odločnostjo (te ni zmogla, bila je tudi v nasprotju z njeno temeljno usmeritvijo). Če bi se hotela postaviti po robu zlasti Vosovskim likvidacijam in pritisku, ki je meril na to, da se protipartijska fronta ne bi mogla organizirati, bi morala neposredno nastopiti proti Vosu. To pa bi pomenilo začeti z dejavnostjo, ki bi bila v nasprotju z njihovo usmeritvijo lojalnega sodelovanja z italijanskim okupatorjem: spustiti se v ilegalno dejavnost, začeti državljansko vojno. Tega si niso upali in tudi ne hoteli. Raje so se zatekli po pomoč k Italijanom, ki pa za to niso imeli posebnega posluha, saj ni bilo v njihovo korist. Vse dokler se protipartijska fronta ni bila sposobna in ni hotela postaviti po robu Vosu, je politično prizorišče v Ljubljani - središču vsega političnega delovanja - obvladovala Partija, ki si je bila povsem na jasnem, kaj v takih razmerah Vos pomeni.

Vsekakor notranje povsem razcepljena protipartijska fronta nikakor ni vlekla kakih samostojnih potez. Vedno je delala le, kolikor je bila v dejavnost prisiljena, in tisto, kar so ji narekovali drugi. Pa še pri tem je poskušala ostati "lojalna".

Njeno delo naj bi opravili Italijani.

Med vrsto poslanic italijanskim oblastem, v katerih je bila zahteva, naj Italijani kaj ukrenejo zoper dejavnost OF in partizanov, sta posebej pomembni poslanci prof. Erlicha in bana Natlačena. (Oba je Vos likvidirala.) V obeh gre za to, da Italijani dovolijo Slovencem lastno oboroženo silo za obrambo proti dejavnosti OF oziroma partizanov. Obe listini (Erlichova 1. aprila 1942, Natlačenova maja 1942) je škof Rožman odnesel tudi papežu v Rim. Sam pa je podobno poslanico poslal jeseni 1942 visokemu komisionarju Graziolliju.

Zanimivo je, da škof Rožman javno ni nikoli obsodil fašizma in nacizma, pač pa samo komunizem. Maja 1942 so dr. Arnejc, Finžgar, Šolar in brata Tominca predlagali, naj s prižnice obsodi italijansko nasilje nad Slovenci, zlasti požiganje vasi in deportacije ter streljanje talcev, in ravno tako nasilje Nemcev. Vendar pa je tudi tokrat obsodil samo komunizem. To je storil po obisku pri papežu v Rimu. Ta mu je obsodbo fašizma in nacizma odsvetoval, češ da bi ga to dejanje pripeljalo do internacije, Slovenci pa bi s tem izgubili njegovo podporo. (Dr. Jakob Kolarič, Škof Rožman, družba sv. Mohorja v Celovcu, I.del 1967, II.del 1970, III.del 1977)

Dejstvo je, da je škof o taki možnosti razmišljal - vendar se je podredil papeževi volji, poleg tega pa je bilo tako ravnanje v skladu s splošnim razpoloženjem takratne slovenske protipartijske politike.

Tudi general Leon Rupnik, ki so ga Italijani postavili za ljubljanskega

župana (2. junija 1942), je za boj proti OF oziroma partizanom predložil v bistvu enako rešitev: Italijani naj v vseh večjih in manjših krajih pomnožijo svoje oborožene posadke, hkrati pa naj dovolijo ustanovitev slovenskih protipartizanskih enot, ki bi jim poveljevali oficirji in podoficirji bivše jugoslovanske vojske. Zato je zahteval tudi njihovo izpustitev iz internacije.

Nihče se torej ni - tudi ne glede na to, ali je bilo to Italijanom prav ali ne - ukvarjal z mislijo, da bi kaj sami ukrenili. S tem so šli v celoti na roko temeljni politični tezi Partije, da je OF edini resnični predstavnik slovenskega ljudstva, njeni nasprotniki pa so v bistvu okupatorjevi sodelavci. Vsekakor si s tako politiko niso mogli pridobiti naklonjenosti širše slovenske javnosti. Zagovarjanje kontinuitete stare Jugoslavije in graditev na monarhistični državi Karadžordževićev pri Slovencih nista mogla naleteti na kako navdušeno odobravanje. Prej sta vzbujala nezaupanje, tako na podeželju kot pri kritičnem razumništvu v mestih. Obojim je spomin na staro Jugoslavijo vzbujal slab priokus. Zato je lahko računala na uspeh tista politika, ki je bila za prekinitev s staro državo. Njeno stališče je bilo: svojo usodo je treba vzeti v lastne roke, pri čemer so še vedno odprta vrata za dogovore z drugimi jugoslovanskimi narodi, in se pogovarjati kot samostojni partner, ne kot provinca, ki prosi za milost. OF je to znala in razumela in iz tega skovala mogočen propagandni kapital - privlačnost svojega političnega programa.

Prav tako tudi naslanjanje na Italijane kot okupatorja pri ljudeh ni želo odobravanja. Mržnja in prezir do fašistov sta bila vsesplošna. Iskanje pomoči pri okupatorju - celo če si subjektivno prepričan v upravičenost svojega ravnanja - ti v notranjosti pušča občutek ponižanja in osramočenosti. Kljub okupatorjevemu nasilju je pri ljudeh temeljni občutek ponosa ostal in se celo krepil. Politika sporazumevanja z Italijani pa je od ljudi terjala, da se odpovedo svojemu ponosu, vodila jih je v moralno degradacijo. Tudi če so bili ljudje pripravljeni na kompromise, so se vendarle skušali izogniti položaju, ki bi jih v to prisilil. Zato so lahko celo oprezneži, skrivači in oportunisti vseh barv, ki so se spretno izogibali slehernemu tveganju in dejavnosti - kakor hitro so se razmere tako spremenile, da so bili na varnem - s ponosom in dvignjeno glavo obsojali tiste, ki so pristali na sodelovanje. Še posebej pa so se čutili moralno vzvišene nad svojimi nasprotniki aktivisti OF in partizani. Do svojih poraženih nasprotnikov niso čutili spoštovanja, ki ga lahko vzbuja premagani tekmeč, ki je izgubil boj, a ohranil svojo moralno veličino, pač pa vzvišenost in prezir. To je največje breme poraza, ki ga je protipartizanska opozicija nakopala svojim, večinoma povsem dobronamernim ljudem. Ta vzvišenost nad moralno degradiranim nasprotnikom je zelo pogosto postajala nevarna hipoteka tudi za zmagovalce, kolikor ni izvirala iz njihove lastne osebnosti, ampak iz položaja, ki jih je objektivno postavil nad premagance. Iz tega se je dostikrat porajalo prepričanje, da do svojih nasprotnikov nimajo enakih splošno človeških moralnih obveznosti. V tem je tudi eden pomembnih ključev za razumevanje grobosti in okrutnosti, do katerih je prihajalo zlasti na partizanski strani. Še posebej, če upoštevamo, da se slehernemu gibanju, katere koli vrste in smeri, vedno in neizogibno prilepijo tudi različni psihosocialni deklasiranci, ki vselej v razmerah državljanske vojne lahko izživljajo svoje negativne strasti, še zlasti če se znajdejo v položaju, da za svoje negativno početje lahko

dobivajo celo navidezno moralno opravičilo.

Poleg tega taka politika ni mogla biti uspešna tudi zato ne, ker ni temeljila na možnosti edinega izhoda za prizadete, da se pridružijo različnim opozicijskim legijam. Po navadi se ljudje izogibljejo položaju, ko bi morali prevzemati nase različne nevšečnosti, če v to niso prisiljeni. Še posebej temu, da bi bili zapleteni v vojskovanje. Zato ljudje na podeželju niso bili pripravljene vstopati v različne vojaške formacije, razen, če niso imeli nikakršne druge izbire. Takega položaja pa ta politika ni ustvarila.

III.

Konec aprila 1942 so zastopniki političnih strank v Narodnem svetu ustanovili politično organizacijo z imenom Slovenska zaveza, katere naloga naj bi bila organizirati odpor proti partizanskim akcijam, pozneje pa naj bi na poziv iz Londona nastopila tudi proti okupatorju. V skladu s politiko kontinuitete je morala po navodilih Londona vojaško priznati generala Mihailovića. Njegov zastopnik za Slovenijo, major Novak, se je zato udeleževal plenarnih sej Slovenske zaveze in odredil obvezno mobilizacijo ilegalnih vojaških organizacij (Slovenske, Sokolske in Narodne legije). Vendar je bilo to le prazen veter. Le z največjo težavo je zbral skupino 17 ljudi, ki so v drugi polovici maja 1942 odšli od Sv. Urha nad Dobrunjami proti Suhi krajini oziroma Novemu mestu. Šele v začetku jeseni je ta enota narasla na približno 300 mož. Njena temeljna naloga seveda ni bil boj proti okupatorju, pač pa proti partizanom. Zato se je spajdašila z Italijani in kot t. i. Legija smrti postala legalna, Italijani pa so jo opremili z orožjem in jo poimenovali MVAC (Milizia volontaria anticomunista).

Povsem drugačna je bila partijska oziroma partizanska taktika. Z napadom na okupatorja so ustvarili take razmere, da je prizadeto prebivalstvo imelo navadno samo dve izbiri: ali se pridružiti partizanom ali pa se soočiti z okupatorjevimi represalijami. Poleg tega so v krajih, iz katerih so se Italijani umaknili, izvajali prisilno mobilizacijo; tako so njihove enote stalno naraščale ali se vsaj obnavljale.

Vendar je imela ta strategija tudi še dodaten, za partizane negativen učinek: pri prizadetih je rodila odpor. V posameznih primerih se je prebivalstvo znašlo v takih težavah, da ni videlo drugega izhoda, kot da se s silo upre. Najbolj znana sta upora iz Loškega potoka in Št. Jošta nad Vrhniko. Zadnji je uspel tako, da se je v kraju razvila stalna obrambna postojanka. In kakor hitro je bila ustanovljena prva, kot samozaščitna imenovana "vaška straža" so ji kot plaz sledile druge po vsej Ljubljanski pokrajini. (Kos, 1984, stran 207)

Povsem spontan ta upor le ni bil. V kraju je že moral biti vsaj zametek organizacije, ki je bila povezana s Slovensko legijo. Upor proti partizanom je bil v bistvu tudi upor zoper Italijane, ker so vaščani svojevoljno posegli v vojaško področje, ki je pripadalo edino okupatorju. Tako so morali računati tudi z možnostjo okupatorjevih represalij. Zato so se obrnili na Slovensko legijo, ki jim je sporočila, da so medtem Italijani privolili v to, da se za obrambo pred komunisti ustanovijo vaške straže. Že pred tem so Italijani

dovolili oborožitev nekaterih četniških odredov v Dalmaciji, tako da ta poteza ni bila posebna novost, namenjena samo Slovencem zaradi njihovih apelacij. Poleg tega je bila skoraj vedno, čeprav le v ozadju, gonilna sila organiziranja vaških straž domača duhovščina, ki je nudila potrebni "soft ware" za organizacijo, komunikacije z Italijani in slovensko legijo itd. Duhovščina gotovo ni mogla - ne glede na to, da je bila politično-nazorsko na strani SLS in vsa predvojna leta indoktrinirana proti komunizmu - molče sprejemati stiske in trpljenje, v katero je prebivalstvo spravljala partizanska dejavnost.

Kljub temu ostaja dejstvo, da do oboroženega odpora proti partizanom ni prišlo zaradi odločitve Slovenske zaveze oziroma legije, pač pa predvsem kot samostojen odgovor na akcije partizanov in še posebej na teror in likvidacije, ki so jih partizani izvajali v začetku leta 1942 na ozemlju, s katerega so se Italijani zaradi njihovega pritiska umaknili oziroma ki so ga partizani vsaj v glavnem obvladovali. V Ljubljani sami zaradi nasilja Vosa in italijanskih represalij ter množičnih deportacij, ki jih je izzvala dejavnost Vosa in OF, do neposrednega odpora sicer ni prišlo, vendar je na protipartijski strani izjemno hitro naraščalo prepričanje, da je proti Partiji treba organizirati oborožen odpor. Ravno zato je bila ustanovljena Slovenska zaveza, in s tem namenom so bile na Italijane naslovljene peticije, naj jim dovolijo organizirati oboroženi odpor. Sprožilo pa ga ni vodstvo Slovenske zaveze, pač pa neposredno partizanski teror - čeprav bi do tega prej ali slej prišlo zaradi dejavnosti Slovenske zaveze.

IV.

Zakaj je pomladi 1942 prišlo do tako izjemno ostrega partizanskega terorja, ostaja še vedno nepojasnjeno in nerazumljivo. Teror je sicer ena od bistvenih sestavin komunističnega revolucijskega arzenala. Neposredno naj bi likvidirali ljudi, ki bi bili sposobni organiziranega odpora. To je v Ljubljani delal predvsem Vos. Že v kali naj bi zatrli sleherni poskus protiakcije. Zato je bil Vos ne samo sredstvo za likvidacije, pač pa predvsem obveščevalna dejavnost, kar pove že ime samo (Varnostno-obveščevalna služba). Poleg tega pa naj bi teror "olajšal" izbiro, ko se je bilo treba odločiti za partizane ali proti njim. Teror je izbirne možnosti gotovo zelo zožil in puščal na široko odprta vrata za pristop k OF oziroma partizanom. Sicer pa je že sama odločitev za oborožen odpor proti okupatorju vsebovala tudi pristanek na povračilni teror, ki ga bo izvajal okupator. Teror je torej bistvena sestavina partijske revolucije. Takih izkušenj nasprotniki Partije dotlej vsekakor niso imeli.

Vendar s tem kljub temu še ni pojasnjeno, zakaj tako stopnjevanje terorja v tem pomladnem času leta 1942. Po navedbah Janeza Marna-Črtomirja, komandanta partizanskega bataljona, ki je marca 1944 prebegnil k četnikom, naj bi bilo do italijanske ofenzive 1942 likvidiranih nad 3000 civilistov, o čemer naj bi pričala cela vrsta množičnih grobov. Likvidirali naj bi bili cele družine z ženami in otroki vred. (Kos, 1984.) Hkrati se je teror razvil tudi v samih partizanskih vrstah; tu naj bi bila Partija začela z likvidacijo svojih zaveznikov, krščanskih socialistov in sokolov. (Kos, 1984, str. 221.)

Eno od možnih pojasnil bi bilo lahko v tem: partijsko vodstvo je bilo

prepričano, da bo že v letu 1942 vojne konec in da mora zato Partija temeljito počistiti prostor za prevzem oblasti. Vse, kar je po partijski doktrini sodilo med t. i. razredne sovražnike, je moralo izginiti. Torej čista kopija boljševiske revolucije in načina, kako so boljševiski pospravili svoje nasprotnike in zaveznike. To se da razbrati tudi iz poznejših Kardeljevih navodil, kako zatirati belo gardo: "... tiste, ki se bodo uporno borili, postreljajte... Duhovne v četah vse postreljajte. Prav tako tudi oficirje, intelektualce itd., ter zlasti tudi kulake in kulaške sinove." (Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, II.del, Ljubljana, 1961, str. 146) Kako je partijsko vodstvo prišlo do prepričanja, da bo že leta 1942 konec vojne, ni mogoče ugotoviti. Dejstvo pa je, da si se npr. izpostavil veliki nevarnosti, če si leta 1942 izrazil dvom, da morda le ne bo tako.

O tem, da je treba res "počistiti teren", seveda priča tudi celoten proces obračunavanja partije s svojim zavezniki, kar je pozneje pripeljalo do znane Dolomitske izjave.

Še posebej težko je razumeti grozodejstva nad žrtvami terorja. Kakšnim namenom raj bi služila mučenja? Zajeta žrtev je bila s tem zapisana smrti ter tako z vidika revolucionarnih ciljev nevtralizirana. K temu cilju mučenja niso ničesar prispevala, še posebej, ker se mučenja niso opravljala pred javnostjo in so jih tudi partizani sami skrivali. To je lahko le skrajni fanatizem, izživiljanje najnižjih strasti, ali kaj? Vsekakor so tako početje skrivali tudi pred partizani samimi; za večino je bilo tajnost, o kateri se je sušljalo, vedeti zanjo pa se ni smelo.

Vedeti pa je moralo, in je tudi v resnici vedelo, vodstvo Partije, čeprav ne morda za vsak primer posebej. A je proti temu nastopilo šele veliko pozneje, ko so se že organizirale vaške straže in je torej grozila nevarnost množičnega nastopa proti partizanom, novice o mučenjih in pobijanju nedolžnih ljudi pa bi škodovala interesom revolucije. Šele proti koncu novembra 1942 je Kardelj nastopil proti "raznim svinjarijam, ki se dogajajo na terenu (likvidacije), kjer gre ne samo za to, kateri ljudje so to, ampak tudi za to, kako jih likvidirajo... Izdajte strogo zaupno odredbo, da se justifikacije izvršujejo samo s streljanjem, a v takih primerih, kjer se streljati ne sme zaradi sovražnikove bližine, na tak način, ki ima za posledico takojšnjo smrt". (Jesen 1942, Ljubljana 1963, str. 462). Iz tega jasno sledi, da je Partija teror in mučenja podrejala izključno revolucionarnim ciljem in nikakršnim drugim kriterijem, vsekakor ne moralnim.

Nastanek vaških straž - bele garde, kot je Partija vzela ime zanjo iz boljševiskega besednjaka - je vsekakor neposredno ogrozil partijski temeljni cilj priti na oblast ter partizanom močno otežil vojaški položaj in zlasti njihovo preskrbo. Za Partijo je postal resna nevarnost. Zato je IOOF odredil, da bo vsak poskus mobilizacije v belo gardo, materialno ali kako drugačno podpiranje, še zlasti pa ovajanje pristašev OF beli gardi, kaznovan s smrtjo. (27. avgusta.) Glavno poveljstvo partizanov je istega dne izdalo ukaz, da so vsi pripadniki bele garde izven zakona, kar je pomenilo, da je lahko na mestu ustreljen vsak belogardist, ki ga najdejo z orožjem. In kar je bistveno: začelo se je medsebojno obračunavanje in pobijanje. Državljska vojna. Partija je to sprva skušala čim bolj prikrivati, ker je obstoj oboroženih sil, ki so nasprotovale Partiji in OF, izpodbijal njeno trditev, da je OF edini predstavnik

slovenskega naroda in njeno pristojnost, da na osnovi tega dejstva sprejema za vse člane naroda obvezne odločbe.

Hkrati pa je imela okolnost, da so vaške straže oziroma bela garda nastale pod okriljem in zaščito Italijanov, neprecenljivo vrednost za partijsko tezo, da so partizani edina vojaška sila, ki se bori proti okupatorjem. Nastopi proti beli gardi so torej nastopi proti narodnim izdajalcem. S tem je Partija rešena sila neprijetnega in težko ovrgljivega očitka, da v interesu svojih političnih revolucijskih ciljev izvaja teror in da svoje nasprotnike, pod izmišljeno obtožbo, da so narodni izdajalci, celo likvidira. Sedaj se je tega bremena popolnoma rešila. Nastanek bele garde pomeni bistveno prelomnico na partijski poti za osvojitve oblasti. Njen politično-strateški pomen je neprimerno večji kot vojaški. Tako je položaj ocenilo tudi partijsko vodstvo in se te okoliščine izredno razveselilo. Odslej je bilo treba le čim bolj poudarjati izdajalski značaj bele garde, ga čim bolj izpostavljati pred javnostjo, hkrati pa posredovati tudi zaveznikom: partizani so edina sila v Jugoslaviji, ki se dejansko bori za zaveznike in proti okupatorjem. Zato so partizani tudi edini resnično upravičeni, da jim zavezniki nudijo vojaško, materialno in propagandno pomoč. S pojavom bele garde je bila za Partijo dejansko že osvojena nadvse pomembna stopnica absolutne monopolne oblasti. Vsi drugi so bili po njenem izdajalci, okupatorjevi sodelavci, in kot takim jim gotovo ni pripadala nikakršna pravica, da bi se silili na oblast.

S tem je prišla v izjemno stisko tudi begunska vlada v Londonu, od katere je protikomunistična fronta pričakovala vse. Zavezniki so jo priznavali kot edino zakonito vlado, angleška vlada pa je najprej v parlamentu, nato pa še pisno zagotovila obnovitev Jugoslavije. Toda kako naj se taka zakonito priznana vlada obnaša pred javnostjo, še posebej pred svojimi pokrovitelji, ko pa se njeni oboroženi odredi v domovini borijo na strani fašistov in nacistov? Angleži so obsojali že Natlačenovo obnašanje ter njegovo lojalno sodelovanje z Italijani. Po maju 1942 pa so napade na slovenske partizane po BBC enostavno prepovedali. Ko so zvedeli za vaške straže, je bila mera polna. Proti koncu novembra so prek slovenske oddaje BBC pozvali pripadnike vaških straž in legionarje, naj se pridružijo partizanom v boju proti okupatorju. Z njihovega stališča je to povsem razumljivo: njihovi sovražniki so bili nacisti in fašisti in kdor jih je kakor koli podpiral, je delal tudi proti njim. V razglabljanje o notranjih zapletih v Sloveniji se niso spuščali. Za slovensko Partijo je bil s tem ustvarjen položaj, ki jo je izenačil z ostalo partizansko Jugoslavijo. Tu so namreč že obstajali četniki in sodelovali z Italijani, pozneje pa so tudi skupaj z Nemci napadali partizane. V Sloveniji četnikov ni bilo in torej tudi ne sodelovanja z okupatorji. Z vaškimi stražami in legijo smrti (četniško), se je položaj izenačil. Samo predstavljamo si lahko, v kakšnem položaju so bili slovenski predstavniki v Londonu, ko je moral Kuhar prek BBC pozivati k prenehanju bratomornega klanja in k temu, naj se ustvari enotna fronta proti okupatorju (februarja 1943). Nobene povezanosti z Nemci ali Italijani! Bratomotna vojna pa je bratomorna, naj bodo okoliščine kakršne koli že. (Mikuž, NOB II, str. 344-346).

V.

Ali je bila tedaj sploh še kakšna možnost, da bi se OF in protikomunisti združili v enotnem boju proti okupatorjem? Ali da bi nasprotujoči si strani vsaj sklenili sporazum o medsebojnem nenapadanju? Med Titom in Mihailovićem do takega sporazuma ni prišlo.

Škof Rožman je prav tako menil, da s komunisti ni mogoče doseči nikakršnega sporazuma: "... komunisti so bili nedostopni. Njim je šlo za oblast in nič drugega. Zato so morali uničiti vsak upor proti komunizmu. Nismo mi krivi, da ni prišlo do pametnega dogovora. Nihče pa, ki ni izkusil, ne verjame, da s komunizmom ni debate...." (Kolarič, III. 1977)

Čisto to ne drži. Tudi s komunisti je mogoče, tako kot z vsakim drugim partnerjem, skleniti sporazum. Kot smo videli, je celo Partija zahtevala, da jo takoj po okupaciji vključijo v Narodni svet - kar bi bil takrat, če bi se ji to posrečilo, zanj uspeh. Pozneje pa je bil položaj popolnoma drugačen. Ko so pod italijanskim nadzorstvom nastale vaške straže, so imeli komunisti v rokah že močnejše karte kot njihovi nasprotniki (že dobro utrjeno organizacijo, sorazmerno majhno, a prekaljeno vojsko) in dokazali so, da jih sovražnik ne more uničiti, niti v takem primeru ne, kot je bila velika italijansko roška ofenziva, ko so bili vojaško skoraj popolnoma na tleh. Njihovi nasprotniki pa so postali okupatorjevi sodelavci - vsaj tako so presojali položaj partizani, pa tudi Angleži. Toliko zaželena in v preteklosti komaj le sanjana možnost, da bi prišli sami na oblast, se je sedaj Partiji pokazala že kot zelo verjetna, čeprav še ne kot popolnoma gotova. Take izredne ugodnosti gotovo niso bili pripravljene izpustiti iz rok. Res jim je šlo samo za oblast, toda ta oblast je bila sedaj že na doseg roke. Take izredne priložnosti res ni šlo kar tako zavreči. Samo nekaj mesecev za tem, ko so se v Sloveniji pojavile vaške straže, je bilo 26. in 27. novembra v Bihaću zasedanje Avnoja, ki v bistvu predstavlja že oblikovanje vrhovnih državnih organov nove Jugoslavije. Jugoslovanska Partija je bila povsem navezana na sovjetsko, bila je tako rekoč njen poganjek na Balkanu. In tudi Sovjetska zveza je leta 1942 ugovarjala formiranju Avnoja, a jugoslovanska Partija celo nasveta tako mogočnega zaščitnika ni upoštevala. Vedela je namreč prav to, česar njen mentor in zaščitnik takrat še ni dojel, da ima namreč zmago skoraj že v žepu. Več kot razumljivo je, da Partija v Sloveniji ni bila pripravljena zavreči tistega, kar si je s takimi naperi priborila. Sodelovanje s komer koli, tudi v boju proti okupatorju, je zanj pomenilo pritegniti k delitvi oblasti še druge. Razumljivo, da kaj takega ni prišlo v poštev. Partija je pripravljena deliti oblast takrat, kadar je sama sploh nima, kadar je popolnoma potisnjena ob stran, zato hoče tudi sama biti zraven. Tako pa v tem primeru ni bilo.

Ali bi v takih razmerah nasprotniki Partije mogli ustvariti tak položaj? Če bi ga, bi bila Partija takoj pripravljena sodelovati. Seveda pa v takem primeru, če bi bila Partija tako na tleh, da bi jo lahko zanemarili, protikomunistom verjetno ne bi bilo do sodelovanja. To je sedaj samo ugibanje in predmet najrazličnejših možnih spekulacij. Treba je tudi upoštevati, da je bila slovenska Partija del vsejugoslovanske, ta pa vojaško ni bila v tako kritičnem položaju, kot je bila slovenska partizanska vojska po roški ofenzivi leta 1942. Če bi

nasprotniki OF tedaj vojaško nastopili proti partizanski vojski in OF oziroma partijski organizaciji, to že takrat ne bi bilo prav lahko delo, vendar verjetno izvedljivo. Udarci, ki jih je OF dobila, so bili za partijsko organizacijo (s čimer mislimo celotno organizacijo vojske ter političnega, preskrbovalnega in obveščevalnega zaledja) skoraj usodni. Treba je bilo skoraj vse ustvariti znova.

Toda, če bi nasprotniki Partije hoteli kaj takega, bi seveda morali v temelju spremeniti svojo politiko. Bilo bi sicer pozno, a zanje vendar še vedno možno, da bi storili tisto, kar bi bilo treba storiti že na samem začetku: odtrgati se od Italijanov, jasno opredeliti podoben ali celo enak program, kot ga je imela OF ter se boriti proti okupatorju. Pri tem bi lahko sami določali vsebino in obseg takega odpora. Če so si hoteli oziroma če bi si hoteli podrediti osvobodilni boj, bi morali s svojimi vojaškimi formacijami dobiti absolutno premoč tudi nad partizansko vojsko - jo povabiti k sodelovanju ali z njo obračunati. Če bi bila Partija potisnjena v tak položaj, bi bila seveda pripravljena tudi sodelovati. Takrat je bil še čas za to. Toda takega položaja njeni nasprotniki niso ustvarili.

Prvi pogoj za to je bila seveda prekinitve sodelovanja z Italijani, ali točneje: pobeg iz njihovih klešč. Dokler so imeli Italijani nad vaškimi stražami pokroviteljstvo, so jih ne samo omejevali, ampak tudi absolutno podrejali svoji politiki. Njihov interes ni bil, da bi v pokrajini razvili neodvisno vojaško silo, pač pa, da bi čim bolj utrdili svojo lastno oblast. To so nameravali doseči z medsebojno nevtralizacijo nasprotnih slovenskih sil: čim več Slovencev se med seboj uniči, toliko bližje so svojemu cilju.

Zato so Italijani predvsem preprečevali, da bi se belogardistične postojanke povezale v kakršne koli mobilne enote, sposobne za širše vojaške operacije. Vaškim stražam so prepovedali vsak vojaški nastop zunaj njihovih postojank. Povsem razumljivo, da so prepovedali tudi vsako enotno poveljstvo. (Določeno izjemo so napravili samo z II. in III. bataljonom legije smrti.) Posameznim postojankam so postavili zvezne oficirje, ki naj bi skrbeli za oskrbo z orožjem, hrano in materialom, hkrati pa so bili nadzorni organ, ki je pazil, da so vojaške straže s svojo dejavnostjo ostajale strogo v okvirih italijanskih vojaških načrtov.

S tega stališča bele garde ni mogoče imeti za pravo vojaško formacijo. Popolnoma nobenega vpliva ni imela na formiranje partizanskih enot, njihovo obnovev po roški ofenzivi in sploh na postavljanje njihove "infrastrukture". Za partizane je predstavljala kvečjemu motilni dejavnik pri njihovih operativnih posegih, saj so morali pri svojih premikih računati tudi z belogardističnimi postojankami. Dejavnost le-teh je bila izključno obrambna. Bistveno je, da na rast partizanske vojske niso imele nikakršnega vpliva. Partizani so se lahko razvijali ne glede na belo gardo, saj protipartijska fronta za Partijo ni imela nikakršnega enakovrednega protisredstva - niti po vojaški, niti po politični, niti obveščevalni in niti organizacijski plati.

S tem pa je protipartijska fronta izgubila svojo zadnjo priliko, da bi se postavila po robu svojim nasprotnikom. Ko so bili ti najbolj na tleh, so se lahko brez ovir ponovno postavili na noge, in to bistveno bolj okrepljeni ter obogateni z novimi izkušnjami. Predvsem pa so proti stacioniranim belogardističnim postojankam postavili svoje nove mobilne enote (brigade), ki so se

lahko premikale in povezovale, kakor je pač narekoval vojaški položaj. Torej je protipartijska fronta morala tudi vojaško nujno izgubiti, tudi potem, ko se je odločila za sodelovanje z Italijani oziroma ko je pristala nanj. Vodstvu Slovenske legije je šele poleti 1943 prišlo na misel, da bi iz izbranih vaških stražarjev organiziralo ilegalni mobilni odred, ki ne bi bil vezan na postojanke in ki bi bil v resnici šele zametek prave vojske (t. i. planinski četniški odred ali tudi "bele četnike"). Vendar tudi iz tega ni bilo nič, ker je že prej prišlo do italijanske kapitulacije.

Največjo nevarnost za Partijo je v resnici pomenilo organiziranje belogardistične policije v Ljubljani. Italijani so pristali nanjo konec oktobra 1942 ter ji dodelili za zapore nekaj prostorov v takratni belgijski kasarni in dovolili, da je samostojno opravljala aretacije. Ta policija je v sorazmerno kratkem času spravila v nevarnost celotno organizacijsko mrežo OF, začela je odkrivati tiskarne, bunkerje, javke itd., hkrati pa je aretirala okrog poldrug tisoč pripadnikov OF. Njene metode so bile v bistvu podobne vosovskim: obveščevalna in represivna dejavnost. Če bi ta policija delo nadaljevala, bi bila v sorazmerno kratkem času praktično onemogočila dejavnost OF v Ljubljani. Kljub temu, da so bili takrat najvišji partijski organi in organi OF že zunaj Ljubljane, bi izguba Ljubljane pomenila za OF nepopravljivo škodo. Glava komunistične revolucije je bila slej ko prej Ljubljana, saj je bil v njej osredotočen še vedno najpomembnejši narodni potencial, bila pa je tudi središče okupatorjeve oblasti.

Italijani so to policijo že sredi januarja 1943 razpustili in tako je bila Ljubljana za Partijo rešena. Slovenska legija, ki je bila dejanski organizator te policije, seveda njenega dela ni nadaljevala brez soglasja Italijanov. Spet se je izkazalo, da bi morala ta policija, podobno kot VOS, v ilegalo. Tega seveda ni storila.

Z vojaškega stališča je vse ostalo le še epilog, čeprav sega dejavnost bele garde vse do kapitulacije Italije. Največ, kar je bela garda dosegla, je bilo ohranjanje njenih postojank, ki so jih začeli partizani sistematično napadati. Pa tudi tu je bil njen uspeh le delen. Izgubila je vrsto svojih postojank, iz nekatereh manjših pa se je morala umakniti v večje. S strateškega stališča bela garda ni pokazala praktično nikakršne lastne pobude. Vseskozi so jo imeli v rokah partizani, ki so v zimi 1942/43 prešli v ofenzivo in dosegli vrsto vojaško dokaj pomembnih uspehov.

In kar je posebej pomembno: vojaško pomemben dejavnik so postajali tudi nasproti Italijanom. Nase so vezali kar precejšnje število italijanskih divizij (približno 52000 vojakov) in te so z letom 1943 prešle v dokaj živahno ofenzivno dejavnost, ki so jo vzdrževali vse do kapitulacije Italije. Italijani so hoteli partizane na vsak način uničiti. A se jim to nikakor ni posrečilo. Nasprotno, doživeli so celo vrsto hudih, ponižujočih porazov, (npr. v Jelenovem žlebu). Čeprav partizani po številu niso močno presegali belogardističnih sil, je bila bela garda nasproti njim v vojaškem pogledu skoraj zanemarljiva postavka. Partizani so postali tudi v vojaškem pogledu dejavnik, ki ga je bilo treba upoštevati. To so storili tudi Angleži, ki svoje vojaške misije niso poslali samo h glavnemu štabu in Titu, ampak so del te misije namestili tudi pri slovenskih partizanih, (major William Jones je prispel na

Rog 27. junija 1943), kar je povsem jasno priznanje, da so slovenskemu partizanstvu pripisovali pomembno vlogo na tem območju. In kar je posebej pomembno: tudi major Jones je belo gardo pozval, naj se pridruži partizanom. Ob kapitulaciji Italije je Partija svoj cilj, priti na oblast, že tudi praktično dosegla, vsaj kar se tiče območja, ki ga je dotlej nadzirala Italija. V vojaškem pogledu je bila nesporno gospodar položaja, ki se mu ni bila sposobna zoperstaviti nobena druga organizirana sila; v bistvu je imela organizirano tudi že strukturo nove oblasti; dejansko so jo zavezniki priznali kot edino vojaško formacijo, ki se bori proti okupatorju; njeni nasprotniki so bili politično in moralno diskreditirani. Vse ostalo slovensko ozemlje - čeprav v primerjavi z Ljubljansko pokrajino pretežna večina - pa je bilo v politično-vojaškem pogledu še skoraj popolna praznina, na voljo tistemu, ki bi prišel prvi. In prišla je Partija oziroma OF, ki je bila tega edino sposobna, ker je imela potrebno organizacijo in vojaško silo, njeni nasprotniki pa v bistvu ničesar. Seveda pa so bili tu še Nemci, ki so vojno nadaljevali in zasedli vso Slovenijo.

VI.

V nasprotju s slovensko protikomunistično fronto, ki se je neposredno vezala na Italijane in ki v bistvu nikoli ni hotela nastopiti proti okupatorju, je četniško gibanje pod vodstvom Mihailoviča začelo s taktiko, ki bi se na prvi pogled zdela povsem razumna in za dane okoliščine primerna. Četniki so od vsega začetka predstavljali vojaško formacijo, delovali so v ilegali, imeli so svojo organizacijo, bili pripravljene sodelovati tudi s partizani, vendar pod pogoji, ki bi zagotavljali njihovo neodvisnost. Niso pa se bili pripravljene zlit z njimi v enotne vojaške formacije, nad katerimi bi v bistvu prevzela poveljstvo Partija. Tudi njihovo načelno stališče, da sicer nastopajo proti okupatorju z oboroženim bojem, da pa čas in kraj ter intenzivnost tega boja podreajo kriterijem strateške racionalnosti, upoštevajoč žrtve, ki bi jih povzročili s svojo dejavnostjo, saj bi se okupator maščeval nad nezaščitenim prebivalstvom, je povsem sprejemljivo tako s profesionalno-vojaškega kot zlasti tudi z moralnega stališča. Vojaška dejavnost, ki bi sovražniku morda povzročila sorazmerno manjše izgube, izzvala pa bi njegove represalije nad nezaščitenim prebivalstvom v neprimerno večjih razsežnostih, ne bi mogla imeti nikakršnega posebnega smisla. Zlasti ker je bil nacistični vojni stroj pripravljen na popoln genocid in bi mu pretveza zanj celo prav prišla. Pošastna streljanja mladincev v Kragujevcu so najbolj zgovoren dokaz o okupatorjevem brezobzirnem nasilju in okrutnosti.

Tak četniški program se seveda ni skladal s strategijo Partije, katere načelo je bilo boj proti okupatorju ne glede na žrve, ki jih s tem povzroči - vse je bilo podrejeno temeljnemu cilju, pomagati v boju Sovjetski zvezi in priti doma na oblast. Zaradi take temeljne protislovnosti v ciljih in pogledih, je povsem razumljivo, da je Mihailović (s stališča svojih ciljev, seveda) ravnal povsem pravilno, da ni sprejel partizanskih ponudb za ustanovitev skupnega vojaškega operativnega štaba, skupno opremljanje in prehrano borcev, organizacijo

začasnih organov oblasti kot narodnoosvobodilnih odborov itd. Pozneje in vse do danes (npr. v Nikaragvi) se je namreč vedno dogajalo, da je Partija, ko je izkoristila tisto, kar so mogli prispevati, iz take skupnosti svoje zaveznike vedno izločila ter sama izkoristila tisto, kar so skupno ustvarili. Če bi Mihailović pristal na partijske pogoje, bi bil že takrat pristal na to, da prevzamejo oblast komunisti.

In vendar je tudi četniška stvar propadla. S tem je bil v glavnem odločen tudi izid v Sloveniji.

Iz tega bi morda sledil sklep, da je bila protipartijska fronta v Sloveniji obsojena na poraz ne glede na to, kaj je ukrenila in kako je ravnala.

V čem tičijo vzroki, da je četniška stvar propadla?

Četništvo je bilo predvsem in v prvi vrsti srbsko nacionalno gibanje, zato je tudi pognalo korenine bolj ali manj samo v krajih, naseljenih s Srbi (ožja Srbija, Črna gora, deli Bosne, Lika). Kot srbsko gibanje je bilo v bistvu nadaljevanje starojugoslovanskih unitarističnih teženj in pogledov. Zato je drugod po Jugoslaviji dobilo podporo bolj ali manj samo v tistih politično liberalnih krogih, ki so se že pred vojno zavzemali za enotno Jugoslavijo. V Sloveniji, kjer je protikomunistična fronta v svoj program sicer sprejela kontinuiteto stare Jugoslavije in zato priznala tudi Mihailovića kot vrhovnega vojnega komandanta, se četništvo v bistvu nikoli ni moglo prav razmahniti, v SLS oziroma Slovenski legiji pa je vseskozi telo nasprotovanje med njimi in Mihailovićevimi zastopniki. Pogledi in politični koncepti so bili preveč različni, saj Mihailović vse do februarja 1944 ni sprejemal načela za federativno ureditev Jugoslavije.

Četništvo ni bilo vsejugoslovansko gibanje, ki bi ga podprli vsi jugoslovanski narodi, čeprav se je formalno zavzemalo za enotno Jugoslavijo. V tem je glavni vzrok njegove nemoči. Podpiralo je politične koncepte, zaradi katerih je opešala stara Jugoslavija in ki so bili v nemajhni meri vzrok za njen propad. Četništvo torej ni moglo postati osrednje združevalno jedro za nov preporod države.

Na ustaške pokole nad Srbi v Hrvatski in Bosni so četniki odgovorili z enakimi poboji Hrvatov. Bili so udeleženci v medsebojnem klanju. S tem niso od sebe in ideje nove Jugoslavije odvrnili samo vseh neposredno prizadetih, ki so množično bežali in iskali rešitve v gozdovih, ampak tudi mnoge napredne in kulturno usmerjene ljudi, in sicer že med samimi Srbi, še bolj pa med Nesrbi. S tem so neposredno krepili moč Partije, ki je dejansko nastopila kot povezovalno jedro vseh preganjanih in rodoljubnih ljudi, ne glede na narodnost, s programom, ki je bil za vse sprejemljiv.

Tako je četništvo bistveno zmanjšalo svojo moč; okrog njega se tudi ni združevalo in povezovalo vse tisto, kar je uspelo zbrati Partiji. Uspeh Partije je v tem pogledu v glavnem posledica napačnega ravnanja četnikov in njihove nesposobnosti, da bi oblikovali za vse sprejemljiv in privlačen narodni program. Večina, celo pretežna večina ljudi, ki je vstopala v partizanske vrste, nikakor niso bili komunisti in večinoma niti pojma niso imeli o kakršnem koli boljševiškem programu.

Zaradi teh temeljnih napak četniki niso mogli mobilizirati sil, ki bi bile močnejše od partijskih. In to je bilo zanje usodno.

Če s komunisti niso hoteli sodelovati - prav tako pa tudi komunisti niso hoteli sodelovati z njimi, razen pod pogoji, ki so jih sami narekovali - je bila razrešitev mogoča samo s silo: zmaga tisti, ki je sposoben zbrati večjo silo. Zaradi svoje zgolj srbske usmerjenosti oziroma srbsko pojmovanega jugoslovanstva četniki tega niso bili sposobni, ker so se s tako usmeritvijo vnaprej omejili samo ali vsaj pretežno samo na srbske pokrajine. Partija pa je zaigrala na močnejše karte: jugoslovanska skupnost svobodnih, interesno povezanih narodov. Zato je Partija zmagala v Jugoslaviji, četniki pa samo v Srbiji. Tu so četniki zbrali večjo moč kot partizani. Zato je bilo v Srbiji proti koncu leta 1941 s partizanstvom vsaj kot pomembnejšo vojaško silo, bolj ali manj konec.

Ta, v primerjavi s partizani relativna šibkost četnikov, je bila vzrok, da četniki, razen v Srbiji, niso mogli obračunati s partizani. In kar je pri tem najpomembnejše: Mihailović je začel sklepati z Nemci in Italijani različne sporazume o nenapadnju, dobavi orožja; z njimi je celo sodeloval pri napadih na partizane. Tako sodelovanje pa je bilo tudi za Mihailovića usodno in je zapečatilo njegovo usodo ne samo v Jugoslaviji kot celoti, ampak tudi v sami Srbiji, ki jo je pred tem vendar obvladoval.

Tako za četnike kot za partizane, je bil prvi in osnovni cilj uničiti svojega nasprotnika, za kar so bili oboji pripravljene prehodno in taktično sodelovati tudi z okupatorjem. (Beloff, 1985.) Pri tem pa je spet odločala relativna moč nasprotnikov. Mihailović partizanov ni mogel uničiti, saj so oni bolj ogrožali njega kot on njih. Zato se je tudi v večji meri zatekal k taktiki prehodnega sodelovanja z okupatorjem, delno tudi zato, ker je želel obvarovati svoj narod pretiranega in nepotrebne prelivanja krvi - pred čimer se Partija ni ustavljala. Trditev, da je izdajalec, je naravnost smešna. Toda sodelovanje z okupatorjem ga je, pa tudi celotno monarhistično Jugoslavijo, pokopalo. Zapravil si je priznanje zaveznikov kot vojskujoča sila na njihovi strani. Odtegnili so mu svojo materialno pomoč, in, kar je najpomembnejše, Tita oziroma partizane priznali za predstavnike stvarne oblasti v Jugoslaviji. Po sporazumu med Titom in Šubašićem, ki so ga izsilili zavezniki, so bili partizani sicer le partnerji v skupno izvajani oblasti, ki so si jo delili s kraljevsko vlado. Vendar je Partiji taka delitev zadoščala. Bili so mednarodno priznani udeleženec v oblasti. Po dobro utečeni metodi so svoje partnerje sorazmerno hitro, pravzaprav kar takoj, potisnili v podrejen položaj in jih potem kmalu po koncu vojne v celoti izrinili. Tako osvojeni položaj pa jim je omogočil ključno potezo, ki je odločila o izidu boja za oblast. Kot legitimirani predstavnik oblasti je Tito pozval rusko vojsko, da je stopila na jugoslovanska tla, ter dal hkrati Zahodnim zaveznikom jasno vedeti, da tega njim ne dovoli in da se bo takim poskusom uprl celo s svojo vojsko. Tako je bilo Titu omogočeno, da je s pomočjo Sovjetov z eno samo potezo likvidiral četniško Srbijo, z ostalim delom pa je opravil sam. Seveda je pri tem lahko vedno računal, da mu bodo tudi tu, če mu bo zmanjkalo moči za osvojitve oblasti, pomagali Sovjeti. Za Partijo je bila vojna torej dobljena. Zato Sovjeti še danes trdijo, da so oni osvobodili Jugoslavijo in spravili partizane na oblast. Res je, da bi brez Sovjetov partizani verjetno ne dobili Srbije, še bolj verjetno pa tudi ne Jugoslavije.

Odločila je večja partizanska vojaška moč. Ta je bila posledica za dane

razmere najbolj primerne, pametne in daljnovidne politike, s katero je bil usklajen program narodne osvoboditve ter taktike in strategije za njeno izvajanje.

Je bilo v takih razmerah in razsežnostih delovanje slovenske protikomunistične fronte v vsakem primeru nepomembno? Ali torej ni mogla v ničemer vplivati na splošni vsejugoslovanski izid?

S tako taktiko in strategijo, kot jo je pokazala, gotovo ne. Nikoli namreč ni dosegla niti ravni četnikov; nikoli ni stopila v ilegalo, od vsega začetka se je zavzemala za sodelovanje z okupacijskimi oblastmi, nikoli ni izoblikovala svojih oboroženih sil brez okupatorjevega pokroviteljstva, do kapitulacije Italije pa še v tem okviru ni zmogla več, kot da je oblikovala vaške straže, ki jih ni mogoče imeti za prave vojaške formacije.

Protikomunistična fronta pa je imela možnost, da že v letu 1942 napravi tisto, kar je ob koncu leta 1941 v Srbiji napravil Mihailović: partizane bi bilo mogoče iztisniti iz Ljubljanske pokrajine oziroma jih spraviti v podrejen položaj. Samo od sebe pa seveda do tega ni moglo priti.

Do sem govorijo dejstva. Vse drugo so ugibanja in fantastika, ki se morajo zadovoljiti s kaj bi, če bi. Če bi tudi v Sloveniji tako prevladale protikomunistične sile, če bi te imele organizirano svojo ilegalno vojaško silo, ki bi obvladovala položaj, in če ne bi prišlo do sodelovanja z Italijani (za kar v takem primeru ne bi bilo potrebe), bi bil že samo s tem položaj v Jugoslaviji povsem drugačen, moči drugače razporejene. Komunistična stran ne bi mogla narediti takega vtisa na Angleže in vplivati nanje, Avnoja ne bi tako gladko priznala itd., itd.. Slovenija bi lahko vsekakor drugače nastopila do četništva: postala bi njegov partner in bi lahko s svojim zgledom in svetom vplivala tudi na njegovo politiko. Tako pa jo je celo četništvo obravnavalo kot obrobno provinco, ne kot partnerja. V povsem drugačnem položaju bi bili Slovenci tudi v londonski vladi - dejavno bi lahko vplivali na njeno politiko, ker bi imeli svojo težo. Lahko bi dajali tudi veto na njene odločitve. Ne bi se mogli dogovarjati o usodi Jugoslavije, kot da Slovenije s posebnimi stališči in pogledi sploh ni.

Če se vrnemo v svet dejstev: protikomunistična Slovenija s svojim dejanskim ravnanjem ni v jugoslovanski areni predstavljala popolnoma ničesar, ne na domačem prizorišču ne v londonski vladi. Zato so o njeni usodi odločali tisti, ki so odločali o usodi Jugoslavije. Pri tem Slovenije ni bilo zraven, niti komunistične niti protikomunistične. Komunistične zato ne, ker njeni predstavniki niso bili predstavniki Slovenije, pač pa za območje Slovenije pooblaščen in hierarhično podrejeni organi enotne jugoslovanske komunistične partije, kljub nekaterim vrzelim še vedno podrejene ter nazorsko, ideološko in celo emocionalno vezane na sovjetsko; protikomunistične že zato ne, ker se je z vsem svojim dejanjem in nehanjem uspešno spremenila v popoln nič.

7. Likvidacija zaveznikov

I.

Ko so se nasprotniki Partije in OF naslonili (čeprav v samoobrambi) na Italijane, je bila njihova usoda zapečatena, zvezana z usodo Italijanov in pozneje Nemcev. Ker je bilo od vsega začetka jasno, da morajo Nemci in Italijani vojno izgubiti, če hočemo Slovenci sploh obstati, so torej nasprotniki partije svojo usodo povezali s tistimi, ki so jih dvakratno - izgubiti bi morali v vsakem primeru - prikovali na morilsko tnalno. Če bi zmagali nacisti, bi ti s Slovenci opravili; če bi nacisti propadli, bi z njimi propadli tudi tisti, ki so se z njimi vkrkali na isto ladjo.

Račun nasprotnikov Partije je bil sicer drugačen: Z Italijani in Nemci so se nameravali ubraniti partizanov, jih vojaško likvidirati in ob zlomu okupa torjev preiti na stran zahodnih zaveznikov; pri tem so računali na to, da bodo kot protikomunisti za zahodne zaveznike kljub kolaboracijskemu madežu še vedno sprejemljivejši kot prosovjetsko usmerjeni partizani.

Ali se je tak račun mogel vsaj teoretično ugodno iziti?

V vsakem primeru je tak načrt upošteval, da bodo Slovenijo zasedli zahodni zavezniki. Tako pričakovanje ni bilo povsem brez osnove. Angleži so vztrajno zagovarjali izkrcanje v Dalmaciji oz. Istri. Z možnostjo takega izkrcanja so računali tudi četniki, Nemci in Titov štab. Titove enote naj bi se izkrcanju zahodnih zaveznikov uprle in so v ta namen dobile tudi že ustrezna navodila. Da bi imeli doma čim bolj proste roke, so si za najbolj pomembno nalogo zadali uničenje četnikov in predlagali Nemcem skupen nastop. (Beloff, 1985.) Do tega izkrcanja zahodnih zaveznikov ni prišlo ne tedaj in ne pozneje. V vsakem primeru pa ni moglo priti v poštev pred zlomom Italije, saj so bili predvsem Angleži v taki življenski stiski, da so bili pripravljene kot svojega zaveznika priznati vsakogar, ki se je boril proti Nemcem (pač po načelu: sovražnik mojega sovražnika je moj prijatelj).

Partizani so bili kot zavezniki priznani že pred zlomom Italije, zato proti njim ni mogel nastopiti niti Churchill, ki gotovo ni simpatiziral s komunisti.

Celo on je lahko pričakoval največ to, da bi Titu kot partnerja pri oblikovanju nove oblasti vrinil kraljevsko vladno. To je skušal doseči prek znanega sporazuma Tito-Šubašić. Tito je bil v tak sporazum prisiljen, saj je vseskozi nastopal pod geslom, da partizanske sile predstavljajo vsenarodni odpor proti okupatorju ne glede na nazorske razlike, novo ustanovljeni organi oblasti pa organe, v katerih so prav tako zastopani predstavniki vsega ljudstva. S takih pozicij ni mogel vnaprej odkloniti sodelovanja tistih, ki sicer niso bili na partizanski strani, a si niso omadeževali rok s sodelovanjem z okupatorjem. Četniki in belogardisti, oz. pozneje domobranci, so bili tako že vnaprej izključeni kot udeleženci v oblasti. Kako je Tito pozneje izigral svoje v oblast vrinjene zaveznike in kako jih je drugega za drugim postopno sistematično likvidiral, je dobro poznano (Vojislav Koštunica in Kosta Čavoški, Stranački pluralizem isti monizem: Institut društvenih nauka, Beograd 1983). Likvidiral pa jih je lahko prav zato, ker je imel v rokah vojsko, s katero se ni mogla učinkovito soočiti nobena druga sila. Zastopniki kraljeve vlade so bili bolj ali

manj njegovi ujetniki. Zakonito priznana oblast, čeprav le prehodna in začasna, je predstavljala prednost in mu dajala možnost, da je lahko sleherno posredovanje Angležev odklonil in se opiral na Sovjete in njihovo zaslonbo. Kakršnakoli intervencija zahodnih zaveznikov nikakor ni bila možna-niti pravno, ker je šlo za suvereno državo, niti dejansko, ker bi kaj takega pomenilo konfrontacijo s Sovjeti, kar pa ni ne takrat ne pozneje, ko so se dobri odnosi s Sovjeti do kraja skrhali, nikakor prihajalo v poštev.

Četniško in protikomunistično stvar v Sloveniji bi lahko rešilo le priznanje zaveznikov kot sile, ki se bojuje na njih strani. Ne eni ne drugi to niso bili. In ne eni ne drugi niso bili sila, ki bi se bila sposobna uveljaviti nasproti partizanom, pa čeprav ne bi bili sodelovali z okupatorjem.

Tudi če bi bilo prišlo do izkrcanja še v letu 1944, ko je bilo to ponovno aktualno, partizanov ne bi bilo več mogoče potisniti ob stran kot nepomemben dejavnik, ker so vendarle uživali priznanje zaveznikov. V takem primeru bi kvečjemu ti lahko prisilili komuniste, da bi kot partnerje v vlado sprejeli tudi nekomuniste. To pa je bilo s sporazumom Tito-Šubašić tako ali tako doseženo.

Usoda Slovenije se je v najširših okvirih odločala prek Jugoslavije kot celote. V tej celoti pa slovenska protikomunistična fronta v bistvu ni bila aktiven udeleženec, saj ni ustvarila prav ničesar, kar bi ji dajalo določeno težo pri urejanju splošno jugoslovanskih zadev. Mihailoviću se je podredila samo formalno, saj sploh ni bila sposobna vplivati na njegovo politiko ali na politiko begunske vlade v Londonu. Za to bi si morala ustvariti moč, in to predvsem vojaško, ker v vojnih razmerah predvsem ta kaj velja. Vojaške moči pa ni ustvarila.

Če pa je računala na to, da bi Slovenija igrala svojo neodvisno politiko tudi nasproti Jugoslaviji in se morebiti-celo če bi v ostalih predelih zmagali komunisti, v Sloveniji pa bi ji uspelo komuniste nevtralizirati - celo odcepila od nje, bi bila za kaj takega potrebna bistveno širša mednarodna politika, naslonjena na sile, ki imajo besedo na mednarodnem prizorišču. O čem takim ni zaslediti nikakršnih znakov, zlasti pa ne kakega konkretnega programa. S tega stališča je ustanovitev slovenske vlade, s katero so poskusili ob zlomu nacističnih sil, v bistvu naivno dejanje. Zavezniki so priznavali kontinuiteto Jugoslavije, sprejeli obvezo, da jo bodo po vojni obnovili, prav tako pa je Slovenski narodni svet formalno potrdil svojo privrženost kontinuiteti Jugoslavije. Na kakšno pravno osnovo se tedaj, še posebej ko jo teži breme sodelovanja z okupatorskimi oblastmi, lahko sklicuje taka vlada? Svoje lastne moči ni imela nikakršne, niti kakršnih koli pomembnejših mednarodnih zvez, ki bi jo podprle v njenih stremljenjih.

Če bi zahodnim zaveznikom uspelo zasesti pomemben del Jugoslavije, seveda s Slovenijo vred, bi verjetno res prišlo do koalicijske vlade, ki bi bila oblikovana ob drugačnih pogojih, kot je bila koalicija Tito-Šubašić. Njen obstoj pa bi jamčili samo zavezniki, dokler bi bili v Jugoslaviji, ker je v tej koaliciji samo en partner, komunisti - vsaj v Sloveniji in na Hrvaškem - razpolagal z oboroženo silo. Vendar so to lahko le brezpredmetene špekulacije. Z nedejavnostjo in opiranjem samo na druge, (to je bila skoraj do konca vojne politika protikomunistične fronte), si ni mogoče ustvariti položaja takega

partnerja, ki ga upošteva tudi nasprotna stran.

Morda je prav ta usodna ujetost protikomunistične fronte v nerealni svet svojih sanj tista tipična poteza slovenske politike, ki se ni začela šele z drugo svetovno vojno in ki se z njo vsekakor tudi ni končala. Ta ujetost v sanjski svet želja in nemoč v stvarnosti dejanskih možnosti sta postali skoraj značilna sestavina slovenskega političnega mišljenja, zlasti kadar se razmišlja o državnosti.

Tega, da bi se slovensko narodno vprašanje reševalo izven splošnega jugoslovanskega okvira, ni zmogla niti OF, čeprav je njen program poudarjal tudi pravico do samoodločbe, torej tudi pravico do oblikovanja samostojne države. Partija, ki je vodila in usmerjala OF, je bila del vsejugoslovanske partije in torej njej podrejena. KPJ pa je na drugem zasedanju Avnoja oblikovala federativno Jugoslavijo ter s tem dokončno odločila tudi o usodi Slovenije. Ker je KP po svojem ustroju hierarhično zgrajena organizacija na temelju t.i. demokratičnega centralizma, je kot vodilna avantgardna sila in nosilka političnega monopola oblasti tudi državo kot celoto spremenila iz formalno federativne v dejansko unitarno državo ter s tem nanovo obudila in oživila tudi vse tiste iz nerešenega nacionalnega vprašanja izvirajoče endemične bolezni, ki so razdirale že predvojno Jugoslavijo. V vseji aktualnosti so se sicer pojavile šele šez nekaj desetletij, so pa vgrajene že v samo zasnovo leninističnega modela reševanja nacionalnega vprašanja, ki za Jugoslavijo nikakor ni primeren.

Legitimnost Avnoja je, kot smo ugotovili, z vidika naravnega prava lahko sporna. O tako usodnem vprašanju za neki narod, kot je odločitev o njegovi državni ureditvi in pripadnosti, ni mogoče odločati samo prek predstavnikov, katerih mandat je zaradi državljanske vojske tako ali tako le prehodni. Ker lahko narod odloči o takem vprašanju le na temelju splošnega soglasja z referendumom, do tega pa ni prišlo ne med vojno, za kar tako ali tako ni bilo možnosti, niti po njej - , je slovenska Partija s svojim ravnanjem izničila eno prvih in najpomembnejših programskih točk OF, da bo namreč slovenski narod o svoji usodi odločal sam - in to prvič v svoji zgodovini. O kaki taki samostojnosti seveda ni bilo niti govora; Partija pa je tudi ni mogla zagotoviti, celo če bi bila kaj takega hotela, ker je bila kot del podrejena celoti, t.j. KPJ.

Pa celo če bi bila slovenska partija dejansko hotela uveljaviti samostojnost Slovenije, za to ni imela zadosti moči. Jugoslovanska armada je svojo moč uveljavila tudi v Sloveniji, saj je ob zlomu nacizma pazila na to, da je čim prej zasedla predvsem Slovenijo ter s tem zaprla pot umikajočim se Nemcem, ter na to, da bi zavarovala neokrnjenost državnega ozemlja pred morebitnim prodiranjem zahodnih zaveznikov. To ji je v glavnem tudi uspelo.

Za slovensko partijo kakšna drugačna rešitev, kot je bila rešitev v okviru Titove Jugoslavije, sploh ni prihajala v poštev, niti si je ni želela, ker je bila, sledeč svojemu leninističnemu ideološkemu vzorcu prepričana, da je taka rešitev tako z narodnostnega kot tudi družbenorazrednega stališča najboljša.

II.

Bolj pomembno zanj je bilo vprašanje njenih zaveznikov v OF, vprašanje, ki ga je bilo treba rešiti že davno pred temi dogajanji. Dokler namreč Partija ni imela popolnega monopola nad oblastjo, tudi o državni pripadnosti, politični in družbeni ureditvi ni mogla samostojno odločati. Ni mogla uveljaviti edino sprejemljivega programa: monopolne oblasti kot sredstva za družbeno preoblikovanje v skladu z leninistično ideologijo. OF pa vsaj po svoji zasnovi ni bila tista organizacijska oblika, ki bi Partiji zagotavljala monopol. Bila je koalicija več strank, vsekakor treh temeljih, tj. krščanskih socialistov, sokolov in partije, čeprav sta bili vsaj prvi dve v bistvu samo disidentski skupini svojih matičnih strank, SLS oz. JNS. Vsaka od teh strank naj bi bila v OF enakopravni partner in kot taka enakopravna tudi pri odločanju o programu in politiki OF, pa tudi o vseh načelnih vprašanjih sprejete politike.

V tem se je slovensko osvobodilno gibanje v temelju razlikovalo od osvobodilnega gibanja drugod po Jugoslaviji. Tam se je partizanstvo začelo neposredno kot narodna vstaja (npr. v Črni gori), za rekrutiranje borcev pa so "poskrbeli" v glavnem ne samo okupatorji s svojim nasiljem, pač pa tudi ustaši in četniki z zverinstvi nad civilnim prebivalstvom. Seveda je vse te narodne vstaje in zbiranje ubežnikov pred okupatorskim, četniškim in ustaškim nasiljem in klanjem povezovala in organizacijsko usklajala v borbene enote prav Partija, ki je v vojni videla svojo veliko priložnost. Partija je že v vojaškem puču 27. marca 1941 začutila, da se ji odpirajo nove možnosti, čeprav pri samem puču in dogodkih, ki so mu sledili, kot organizator ni bila udeležena. Zato je še pred razsulom države terjala od oblasti, da prostovoljcem, ki jih je ona zbirala in organizirala, dajo orožje, predlagala je razveljavitv izrednih zakonov, ki so bili naperjeni proti komunistom, amnestijo za vse politične zapornike itd. Ko je začela armada razpadati, je takoj organizirala gonjo proti generalom in politikom, češ da so izdali domovino, sklenila, da je treba začeti z zbiranjem orožja, ki ga je zavrгла stara vojska, itd. Tako je tudi ustanovitev glavnega štaba narodnoosvobodilnih odredov Jugoslavije rezultat seje centralnega komiteja KPJ (27. junija 1941); v njem so bili člani politbiroja, dolžnost komandanta pa je prevzel Tito kot generalni sekretar partije. (Vlado Strugar, Osvobodilna vojna v Jugoslaviji, Lj.1967) Organizacija partizanstva je torej čisto partijska dejavnost. Pri tem nikoli ni prišlo v poštev, da bi se pridružili Draži Mihailoviću, ki je že pred njimi organiziral četniške odrede, oz. da bi iskali stike z njim. To so storili šele pozneje, na zahtevo Moskve, pri čemer pa so si hoteli podrediti tudi četnike.

V Sloveniji je bil položaj povsem drugačen. Do kakih večjih spontanih narodnih vstaj sploh ni prišlo, hkrati pa je bila partija politično tako šibka in tudi brez pravega ugleda, da ni mogla v svojem imenu dobiti na svojo stran javnega mnenja za svoje cilje. Še toliko manj pa je imela moči za to, da bi sama in v svojem imenu pridobila večje število ljudi, da bi tudi delali za tako postavljene cilje. Takšno narodnoosvobodilno gibanje, kot je bilo drugod po Jugoslaviji, tu sploh ni prigajalo v poštev.

Partija v Sloveniji pa je imela to prednost, da je namreč že leta 1938

začela organizirati t.i. Ljudsko fronto, ki je bila oblikovana po vzorcih iz Moskve in naj bi združevala vse protifašistične sile. To je bil tudi sicer čas ljudskih front v Zahodni Evropi. V Sloveniji Partija formalno ni organizirala Ljudske fronte pod tem imenom, dejansko pa je po vsebini tako frontno organiziranost pospeševala. In njeno glasilo naj bi bil prav Slovenski poročevalec. S tem je ta Ljudska fronta postala predhodnica poznejše Osvobodilne fronte oz. pred njo še t. i. Protiimperialistične fronte. Že poimenovanje jasno kaže na izvor v Kominterni. Protiimperialistična oz. Osvobodilna fronta je zato logično in organsko nadaljevanje tistega, s čimer je Partija v Sloveniji začela že pred vojno po navodilih iz Moskve. Formalno kritje za Ljudsko fronto je bilo Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Jeseni leta 1940 je Partija z nekaterimi levičarskimi skupinami sklenila poseben akcijski sporazum. (Kos 1984, 123)

Vendar ne krščanski socialisti ne sokoli niso vstopili v OF kot organizirane politične stranke. Kot rečeno so bile to v bistvu bolj ali manj le posamezne disidentske skupine formalno obstoječih političnih strank SLS oz. JNS, zlasti pa kar v celoti nekatera akademska društva, kot npr. Katoliška Zarja, katoliški delavski sindikati ipd. Šlo pa je celo samo za nekatere vplivne posameznike, ki so uživali sorazmerno velik ugled (npr. Kocbek), niso pa mogli trditi, da govorijo v imenu kakega organiziranega gibanja. In jih tudi Partija kot takih ni obravnavala, ampak jih je šele ona hotela spremeniti v tisto, kar niso bili: postali naj bi dejanski predstavniki katoliškega oz. liberalnega tabora. Tega Partija sicer ni počela, da bi v okviru OF sebi ustvarila močno protiutež organiziranih političnih sil, ampak zato, da bi na eni strani postala legitimna in bi tako lahko prek OF govorila v imenu vseh narodnih sil, na drugi strani pa bi postala privlačna sila, ki naj bi iz obstoječih matičnih političnih organizacij pritegnila v OF čim več pripadnikov, tako da bi od matične politične organizacije ostalo samo še vodstvo. OF ni torej nikoli nastala kot koalicija različnih političnih strank, ker formalno organizirane politične stranke nikoli niso pristopile k OF. Kot organizirana politična stranka je v njej delovala od vsega začetka samo Komunistična partija. To je Partiji že od vsega začetka dajalo določeno prednost pri sodelovanju s partnerji. Zato je Partija vseskozi dajala ton vsemu delovanju OF, vse dejavnosti je sporožala ona, vse pobude in načrti so izšli iz njenih vrst. Njeni sopotniki v OF pravzaprav niso bili njeni partnerji, ampak dejansko samo sopotniki. Znan ni niti en sam primer, da bi pobuda za kako večjo dejavnost ali usmeritev OF prišla iz nepartijskih vrst, da bi jo vsi partnerji skupaj obravnavali in da bi se ji končno pridružila tudi Partija. Vedno je bilo obratno. Partija je svoje sopotnike večinoma postavljala kar pred izvršeno dejstvo. Predvsem najpomembnejše odločitve, kot je npr. sklep o začetku oborožene vstaje, so bile nepreklicno sprejete v partijskih vrstah, drugi pa so se jim morali le pridružiti. Razlika je bila samo v načinu in času. Odstopanj pa ni bilo. Tudi odločitve o ustanovitvi Vosa je bila sprejeta v partijskem vrhu, drugih o njenem obstoju in delovanju niso niti vprašali. Ravno tako so bile odločitve o likvidaciji nasprotnikov OF, vključitvi slovenskih partizanov v partizansko vojsko Jugoslavije, sodelovanju v Avnoju itd. sprejete mimo sopotnikov. Nikjer ni zaslediti kakršnih koli poročil, da bi o tem posebej razpravljali, da bi odločitve

o tem nastale kot rezultat splošnega soglasja. Šlo je kvečjemu le za pritrditev oz. priključitev k že sprejetemu sklepu v vrstah Partije.

Bilo je tudi nemogoče, da bi bilo drugače. Slovenska Partija je bila del vsejugoslovanske Partije in so se tudi zanjo sprejemali obvezni sklepi na državnem partijskem vrhu, kljub temu da je slovenska partija že zaradi okoliščin in zapletenih komunikacij morala velik del svojih odločitev sprejemati zelo samostojno, vedno pa v skladu s splošno smerjo, ki je bila določena na državnem vrhu. Pa tudi v vseh operativnih partizanskih enotah je imela Partija svoje celice posebej organizirane izven OF; sestajale so se tajno in na svojih sestankih sprejemale sklepe, ki so jih obvezno uveljavljale v taki enoti. Kolikor so se posamezne zadeve obravnavale na sestankih celotnega moštva enote, je tudi v takih primerih šlo le za to, da se z njimi seznanijo drugi, in za njihovo formalno soglasje.

To je bil že od vsega začetka vzorec odnosov, ki jih je Partija nadaljevala tudi v poznejšem razvoju in v bistvu vse do danes. SZDL in vse politične organizacije, pa tudi delavski sveti in drugi organi upravljanja, naj bi bili le transmisije za uresničevanje partijskih sklepov: sleherno vprašanje se najprej obravnava v ustrezni partijski organizaciji, ki o njem sprejme svoje stališče, tega pa nato uveljavi prek formalnega sklepa ustrezne politične organizacije oz. organa upravljanja. To je tipično boljševiški vzorec, ki ga je Partija uporabljala od vsega začetka vse do danes. To je pač način izvajanja in uveljavljanja t.i. avantgardne vloge. Kakor hitro pa ima opraviti z enakovrednimi in enakopravnimi partnerji, tak avantgardizem ni mogoč. Zato partnerjev kot enakopravnih sodelavcev pri sprejemanju odločitev in določanju politike Partija nikoli ni trpela, ker so jo onemogočali. Zato jih kot enakovrednih in enakopravnih ni sprejemala niti v začetnih fazah OF. Povsem razumljivo je, da npr. ni mogla sprejeti sodelovanja z Mihailovićem, razen pod pogoji, ki jih je sama postavila, da se namreč Mihailović podredi njenemu vodstvu. Partija danes poudarja, da mu je ponujala roko, on pa je sodelovanje zavnil. Lahko bi postavili tudi obratno trditev: tudi Partija ni bila pripravljena sodelovati, razen pod pogoji, ki jih je sama postavila. Povsem razumljivo, da ni mogla ravnati drugače, saj bi se sicer odrekla svojemu osnovnemu cilju: priti na oblast kot edina politična sila (narodna osvoboditev je bila šele na drugem mestu).

III.

Partnerji v OF so bili Partiji izročeni na milost in nemilost. Imeli niso skoraj nikakršne lastne moči, zato bi se jih Partija lahko znebila že na samem začetku. Vendar pa jih je potrebovala, in sicer zato, ker so dajali domnevno legitimnost trditvi, da OF predstavlja ves narod, predvsem pa zato, ker je Partija prek njih v OF oz. v svoje načrte privabljala ljudi iz drugih strank. "Partija je v našem narodnoosvobodilnem boju nedvomno imela pomembno in odločilno organizacijsko vlogo, bila je tisto, kar imenujemo štab. Toda treba je bilo poiskati in pridobiti tudi moštvo. To moštvo pa so povečini pridobili krščanski socialisti in sokoli." (Penca, Naši razgledi 1986)

Partija že od vsega začetka ni nikoli pozivala obstoječih političnih strank,

da bi se ji v OF pridružile kot stranke. Tega ni niti mogla niti hotela, ker je ost svoje propagande že ob samem snovanju protiimperialistične fronte naperila proti vrhovom obstoječih političnih strank, proti "tujim imperialistom in njihovim domačim pomagačem", narodnim izdajalcem, ki so pahnili deželo v največjo nesrečo. Ti imperialistični pomagači in narodni veleizdajalci niso bili nihče drug kot "narodni veljaki", ki so stali na čelu "meščanskih" političnih strank in kot taki zavzemali tudi vodilne položaje v zgradbi obstoječe oblasti. Narodnoosvobodilni boj naj bi porušil ravno to krivično politično zgradbo: prvi pogoj za to pa je bil, da odstrani taka protiljudska vodstva. To je čista logika partijske taktike.

Zato Partija ne more vzdržati pozneje toliko povzdigovane in ponavljane trditve, da je OF k sodelovanju poklicala vse politične stranke, pa tudi škofa Rožmana, naj se pridruži osvobodilnemu gibanju ali naj ostane vsaj nevtralen, itd. Partija je pozivala le vse "poštene in rodoljubne Slovence", naj se pridružijo OF. "Pošten in rodoljuben Slovenec", ne glede na svoj svetovni nazor, pa je bil seveda le tisti, ki je v OF vstopal neorganizirano, kot gradivo za vojsko in oblast, ki ju je načrtovala Partija. V OF je lahko vstopal kot katoličan, sokol, liberalec ipd., vendar se ni mogel sklicevati na to, da vstopa kot pripadnik določene politične organizacije oz. stranke. Kaj takega že zato ni bilo mogoče, ker Partija političnih strank ni sprejemala zaradi njihovih vodstev, saj jih je imela za narodne izdajalce (po njenem tolmačenju tudi za razredne sovražnike). Pogoj za vstop v OF je bil torej destrukuiranje obstoječih političnih strank, kajti struktura neke stranke obstoji iz vodstva in članstva. Če vodstvo odstranim, sem porušil strukturo, in ostane samo še gradivo, iz katerega je bila ta zgradba sestavljena. In prav to je Partija hotela. Iz destrukuiranih političnih strank je hotela izveliči vse možno gradivo. S takega stališča je bila v svojih pozivih, da sprejme v OF "slehermega poštenega Slovenca neglede na svetovni nazor in politično prepričanje", če se je le pripravljen boriti za cilje OF oz. če te cilje sprejema, povsem iskrena. Čim več takih poštenih Slovencev ji je uspelo pritegniti, toliko večji je bil njen uspeh. Ta "poštenost" pa je bila pogojena s politično nevezanostjo. Če je bila politično vezana, se je spremenila v svoje protislovje: postala je nepoštenost, celo izdajstvo. Take nepoštene Slovence je bilo treba tudi fizično uničiti, če se je izkazalo, ali če je Partija sumila, da hočejo tako poštenost oz. s tem nepoštenost tudi politično aktivirati. Če pa postaneš samo politično gradivo, za kar si je Partija vseskozi prizadevala, resnično nič ne moti, če ima to gradivo še kakšno dodatno oznako različnega svetovnega nazora, tudi političnega prepričanja, ipd. Bistveno za gradivo je, da je pasiven objekt, ki ga v skladu s svojimi nameni oblikuje in uporablja aktiven subjekt.

V tem pogledu je tudi današnja SZDL dejansko nadaljevalka tradicij nekdanje OF, ker kot sredstvo Partije v tem pogledu nadaljuje popolnoma isto politiko. Danes SZDL poziva vse ljudi k sodelovanju "za izgradnjo našega samoupravnega socializma", ne glede na svetovni nazor in versko prepričanje. Poziv je namenjen predvsem katoličanom, ki si jih je Partija s svojim protiverskim stališčem in izrazito priticerkveno politiko po vojni v glavnem odtujila. Čim bolj se današnja vsesplošna družbena kriza pogloblja, toliko bolj je Partiji potrebno, da v svoj politični mehanizem pritegne čim več ljudi.

Pasivnost ljudi pomeni zanjo veliko nevarnost. Zato so ji potrebni zlasti katoličani, ki še vedno predstavljajo zelo pomemben segment prebivalstva. Če ti ne sodelujejo pri "izgradnji našega samoupravnega socializma", je težko vzdržati trditve o splošno sprejetem samoupravnem socializmu. Partiji je zato nujno potrebno sodelovanje katoličanov, toda ne kot pripadnikov organizirane Cerkve, ki kot institucija ruši njen politični monopol. In kar je še huje: Cerkev kot institucija ima svoj vrh zunaj države, torej zunaj območja, ki ga Partija lahko neposredno nadzoruje. Zato Partija pri nas ne dopušča niti take cerkvene dejavnosti, kot je npr. delo na socialnem področju, ki prav gotovo nima nikakih političnih ciljev in ki se neposredno vklaplja v humanitarne socialistične cilje, ki jih Partija razglša za svoj program. In vendar Partija tako dejavnost Cerkvi celo prepoveduje, češ da se vmešava v politiko. S sleherno organizirano dejavnostjo, ki svojega izvora nima neposredno v odločitvah Partije, se namreč resnično vsakdo politično negativno udejstvuje. Toda predznaka političnega udejstvovanja taki dejavnosti ne daje dejavnost sama na sebi, pač pa Partija, ki vidi v tem rušenje svojega političnega monopola. Kakor hitro katoličani sodelujejo v dejavnostih, ki jih organizira Partija oz. od nje postavljene družbenopolitične organizacije, niso več tekmeč politični oblasti. Spremenili so se v gradivo, s katerim manipulira Partija. Če ima tako gradivo naslov katolištva, to Partije ne moti. Opeka je uporabna ne glede na to, ali je iz ilovice državne opekarnice ali iz "farovskega vrta".

Takšna je danes partijska politika, ki je neposredno nadaljevanje politike OF iz časov NOB in ki jo skuša ponovno oživiti, potem ko jo je dejansko zaradi "vrtoglavice uspehov" (medvojni Kardeljev izraz) po vojni opustila, ker je menila, da ji ni več potrebna. Današnja družbena stiska jo je ponovno obudila.

Prav zaradi takega predznaka "krščanski" so bili krščanski socialisti Partiji nad vse potrebni, saj so ji dejansko služili kot najbolj pomembna črpalka za dotok novega ljudskega gradiva. Večina ljudi, tudi če so formalno pripadali določeni politični stranki, ni bila politično izrazito diferencirana. Za večino katoličanov je vključenost v SLS pomenila bolj izpovedovanje samo po sebi umevnega krščanskega pogleda na svet kot pa izrazito politično opredeljevanje. In če je imela kaka politična opredelitev predznak "krščanski", je zanje pomenila v bistvu tudi sprejemljivost z vidika njihovega krščanskega nazora. Še posebej, ko se še ni začela ostra politična diferenciacija, ki jo je pozneje sprožila dejavnost Partije. Zato so v začetku krščanski socialisti oz. katoličani lojalno sodelovali v OF, na da bi se spraševali o svoji ali drugih politični pripadnosti. (Penca, 1986)

In kar je najpomembnejše, niti Sokoli niti krščanski socialisti niso bili posebej organizirani kot stranka. Bili so brez posebne politične moči in kot taki Partiji popolnoma nenevarni.

IV.

In vendar je Partija menila, da se morajo tudi formalno odpovedati svoji pravici do političnega organiziranja. Obe skupini, Sokole in krščanske

socialiste, je prisilila k podpisu posebne izjave, znane pod imenom Dolomitska izjava (njeno besedilo je dokončno sprejel IOOF na seji 28. februarja 1943), s katero se skupini odpovedujeta svoji politični identiteti: sokoli organiziranju lastnih političnih aktivistov, krščanska skupina organiziranju lastne politične organizacije in sleherni posebni organizaciji lastnih aktivistov. Torej ima po tej izjavi samo Partija pravico do lastne organizacije svojih aktivistov in potrebo po njej, in samo ona ima pravico, da je organizirana kot posebna stranka. (Izjava nosi datum 1. Marec 1943, podpisali pa so jo: Kardelj, Kidrič, Leskošek, Rus, Lubej, Kocbek, Fajfar in Breclj.) To Dolomitsko izjavo je 27. aprila 1943 še posebej potrdil zbor aktivistov OF iz Dolenjske, Notranjske in Bele krajine, in sicer na Pugledu pri Starem Logu v Kočevskem Rogu (Pugleška izjava).

Tako je bil ukinjen koalicijski značaj OF tudi v vrhu, Partija pa je dobila prost vstop v oblast kot njen monopolni nosilec. Bilo ji je tudi formalno priznано to, za kar si je od vsega začetka prizadevala: monopolna oblast.

S tem je Partija v Sloveniji prehitela politični razvoj drugod po Jugoslaviji. Tam dejavnost partizanov nikoli ni imela politično stankarskega oz. koalicijskega značaja, tako kot v Sloveniji. Partizane je neposredno organizirala in vodila Partija. Zato tudi niso imeli posebnega razumevanja za dogajanje v Sloveniji - zdelo se jim je kot odmik od splošne politične linije, ki jo vodi KPJ. Predstavniki CK KPJ se niso strinjali s koalicijskim značajem OF, terjali so, da je treba prenehati s popularizacijo OF ter da naj Partija stopi iz ilegale in javno pove, da ona vodi partizansko gibanje. Vendar je morala KPJ po sporazumu Tito-Šubašić in na pritisk zahodnih zaveznikov šele v nekaj letih naposredno po koncu vojne opraviti tisto, kar je KPS opravila že z dolomitsko izjavo. KPJ je bila namreč po tem sporazumu prisiljena priznati večstrankarski značaj Ljudske fronte, Tito pa je še v letu 1944 izjavljal, da Partija nikakor ne stremi za političnim monopolom in si ga niti ne želi, ker bi bil v nasprotju s splošnim političnim demokratičnim ozračjem v Zahodni Evropi.¹ Potrebna je bila nekajletna politična manipulacija Partije, da je z bojkotom, šikaniranjem in prevarami počasi sistematično likvidirala vse druge politične stranke in formalno ustoličila svojo monopolno oblast.² V Sloveniji

---

¹Tako izjavo naj bi po izvlečkih iz britanskega zapisnika o razgovorih med Titom in Churchillom dal v Neaplju, 12. avgusta 1944, Tito sam: "Maršal Tito je dejal, kot je večkrat javno izjavil, da on nima nikakršne želje, da bi v Jugoslaviji uvedel komunistični sistem, če že zaradi drugega ne zato, ker je treba pričakovati, da bo po vojni večina evropskih dežel živela v demokratičnem sistemu, Jugoslavija pa si ne more dovoliti, da bi se od njih razlikovala. Neposredno za tem je Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) kot takratna začasna vlada v Deklaraciji svojega predsednika z dne 17. avgusta 1944 sporočil: "Glede na to še enkrat poudarjamo, da ima vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja Jugoslavije pred seboj edini in najpomembnejši cilj - boj proti okupatorjem in njihovim pomagačem ter ustvaritev demokratične federativne Jugoslavije in ne vzpostavitev komunizma, kot nam to podtikajo sovražniki."

²Še na prvem kongresu Ljudske fronte leta 1945 je Kardelj zavračal trditve, da je

vse to ni bilo potrebno, ker je bilo opravljeno že z Dolomitsko izjavo. (Čavoški - Koštunica, 1984)³

Ob tem se zastavlja dvoje vprašanj. Prvo: Ali je bilo Partiji potrebno, da je že v tem času odpravila koalicijski značaj OF in politično likvidirala svoje zaveznike? Drugo: Zakaj so ti zavezniki pristali na svojo politično likvidacijo?

Kar se prvega vprašanja tiče, stopa v ospredje premislek, ali je Partija z likvidacijo svojih zaveznikov utrpela kako škodo pri mobilizaciji še neopredeljenih ljudi za OF in ali ni s tem potrdila trditve svojih nasprotnikov, da je OF v bistvu orodje Partije, ki z njim zasleduje samo svoje lastne politične cilje. S tem naj bi Partija samo še pospešila politično diferenciacijo in nastajanje sebi nasprotne politične povezanosti, do katere je tako ali tako vse bolj prihajalo že z nastankom bele garde v letu 1942.

S tem je Partija vsekakor računala in je zato želela Dolomitsko izjavo držati v čim večji tajnosti; zato je CK KPS okrožnim partijskim komitejem izdal naročilo, da jo morajo držati v strogi tajnosti. Ta izjava naj bi bila izrazito interne narave in naj bi se tikala samo treh ustanovnih skupin, drugi naj zanjo sploh ne bi vedeli. Na zunaj naj bi bila OF še naprej to, kar naj bi bila po svoji vsebini: koalicija več strank. To je še posebej razvidno tudi iz okoliščine, da je Partija počasi in sistematično predstavnik sokolov in krščanskih socialistov silila, da potem ko jim je bila odvzeta možnost lastne organizacije, vstopijo v Partijo, na zunaj pa jih je tudi potem, ko so vanjo že stopili, predstavljala kot predstavnike svojih političnih skupin. Za mnoge med njimi se je šele po daljšem času po vojni zvedelo, da so dejansko člani partije, ne pa sokoli ali krščanski socialisti.

Politično diferenciacijo je Dolomitska izjava vsekakor pospešila, ni pa zaustavila dotoka v partizane.

Za Partijo je bila veliko bolj pomembna prednost, ki si jo je s tem pridobila na svoji poti do monopola oblasti. Če se že pričakovanje, da bo še v letu 1942 vojne konec, ni uresničilo, je na to močno kazalo leto 1943. Nemška vojska je namreč januarja 1943 kapitulirala pred Stalingradom, in to je pri mnogih rodilo utvaro, da se bliža konec vojne. To je bil vsekakor razlog za to, da je treba pohiteti, da je "revolucija" po učbeniku VKP(b) stopila v tisto fazo,

---

Ljudska fronta monolitna politična organizacija, v kateri ne bi bilo mesta za obstoj in delovanje političnih strank: "Nekateri mislijo, da je enotnost Narodno-osvobodilne fronte nezdružljiva z obstojem celih strank v Narodno-osvobodilni fronti. Takšno gledanje je zmotno. Narodno-osvobodilna fronta po svojem razredno socialnem sestavu ni homogena organizacija. V tem pogledu predstavlja blok, in to blok delavcev, kmetov in srednjih slojev, pri čemer ta blok ne izključuje tudi drugih svobodoljubnih elementov. Povsem možno je, da v takem bloku obstajajo tudi stranke, pod pogojem, da so to dejansko stranke, ki izražajo težnje in interese tega bloka oz. njegovih sestavnih delov in ne reakcionarnih sil naše dežele."

³V nasprotju s prejšnjo Kardeljevo izjavo pa je Josip Vidmar že takrat dokazoval in poudarjal, da v Sloveniji ni mesta za nobeno drugo stranko ali politično organizacijo, ker je v Sloveniji samo eno vseljusko gibanje, in sicer OF. Za to ima neprecenljive zasluge najnaprednejša partija, ki je kdaj koli obstajala v Sloveniji, to je KPS.

ko je treba pospraviti sopotnike. Še zlasti pa je to naglavo pospeševala bojznanost Partije, da bi njeni sopotniki utegnili začeti s tesnejšim političnim povezovanjem. Ti tega sicer niso delali. Toda dejansko jih je njih številčnost in enakost pogledov v posameznih primerih vedno bolj povezovala, saj so imeli na nekaterih območjih praktično vso organizacijo OF v svojih rokah. (Tako je bila npr. dejavnost OF v Ljubljani v glavnem v rokah krščanskih socialistov, kljub temu da je imela Partija v Ljubljani nekaj časa neposredno svoje najvišje organe, pozneje pa vsaj njih izpostave.) Skoraj popolna odsotnost komunistov v nekaterih odborih OF, ker so v njih bolj ali manj v celoti prevladovali nekomunisti, je pri Partiji vzbujala negotovost in sumničenja, čeprav večinoma brez kakršne koli osnove. Tako npr. Penca navaja: "V narodnoosvobodilnem odboru v Podbočju pri Kostanjevici, ki je bila vse od leta 1941 izrazito partizanska vas, so bili sokoli in kristjani, ni bilo pa nobenega komunista. Do poletja 1942 ni tod prihajalo do nikakršnih večjih trenj..." (Penca, op. cit.)

Kidrič je že julija 1942 na partijski konferenci na Cinku izrazil bojazen, da se je pri krščanskih socialistih pojavila težnja, da bi ustanovili svojo stranko v okviru OF. Taka težnja da pomeni veliko nevarnost za partizanstvo in njegovo enotnost in da Partija na kaj takega ne more pristati. Posledica je bila skrivna čistka med krščanskimi socialisti. (Dokumenti ljudske revolucije, 2. knj., Ljubljana 1964, str. 263.)

Po končani italijanski ofenzivi se je oglasil Kardelj, češ da so pri krščanskih socialistih "začele prihajati do izraza težnje in želje po rahljanju politične enotnosti OF, po njenem pretvarjanju v strankarsko koalicijo, po njenem umiku s fronte oborožene borbe ... in celo po razbijanju OF" ter da so krščanski socialisti ".....postali zbirališče za vse tiste, ki so se pripravljali za dezertiranje iz OF". (Citirano po Kosu, 1984 s. 263.) Kidrič je položaj ocenil, kot da je CK KPS pred izbiro, da ali dopusti, da OF iz koalicije na vrhu preide tudi v koalicijo na terenu in da se s tem krščanskosocialistična skupina spremeni v politično stranko, ali pa dopove tej skupini, da se sama od sebe odpove strankarskim tendencam, "čeprav bi navzven še zmeraj predstavljala katoliško politično tradicijo" (Mikuž, NOB II. s. 237). Po Kidričevem mnenju je začelo vodstvo krščanske skupine ustvarjati "lastno organizacijo lastnih aktivistov z lastno disciplino itd. - torej najnevarnejšo organizacijo z elitnim karakterjem". Krščansko skupino je osumil celo "londonaških stremljenj ali protisovjetskih pozicij", sovražnega razpoloženja do Partije, nasprotovanja prisilni mobilizaciji v partizane, očitkov Partiji, da nima pravilne kmetijske politike, itd.

Če pa se krščanski socialisti ne bi odpovedali svojim strankarskim težnjam, naj bi jasno povedali, da se imajo za politično stranko. V tem primeru bi seveda tudi Partija povedala svoje. Kakšen naj bi bil ta odgovor, je med drugim razvidno iz načina, o katerem poroča Penca, kako so krščanske aktiviste z Dolenske seznanili z Dolomitsko izjavo. Sekretar belokranjskega partijskega komiteja in okrožnega odbora OF Ivan Novak-Očka jim je sporcčil: "Če teh stališč ne sprejmete, imamo tudi druga sredstva." Šele mnogo let po vojni se je razvedelo (o čemer prav tako poroča Penca, *ibid.*), da ta "druga sredstva" niso bile le navadne grožnje, saj so izhajale iz temeljitih priprav za likvidacijo vseh pomembnejših aktivistov, ki bi se Dolomitski izjavi uprli.

Prav tako se Partiji ni zdelo potrebno, vsekakor pa ne primerno, da bi

posebej utemeljevala, zakaj zahteva, da se krščanki socialisti v celoti podredijo Partiji. Penca (ibid.) navaja, da so se v Dolomitih odločili pisati v Ljubljano Tonetu Tomanu in Stanetu Kovaču (dvema vidnima krščanskosocialističnima aktivistoma); v pismu naj bi pojasnili razloge za Dolomitsko izjavo... Pismo da omenja Kidrič v enem svojih dopisov, vendar ga naslovnika nikdar nista dobila.

V.

Dolomitska izjava pomeni, vsaj v formalnem pogledu, najpomembnejši mejnik na poti Partije do monopolne oblasti in tudi formalno priznanje poraza njenih sopotnikov, v prvi vrsti krščanskih socialistov. To naj bi bil najpomembnejši akt, s katerim je Partija v okviru OF dobila tujdi formalno legitimnost za politično likvidacijo svojih sopotnikov: sami so se odrekli pravici, da bi lahko nastopali kot Partiji enakovreden partner, sami so ji priznali pravico, da si jih podredi in da nastopa kot edina dejanska predstavnica narodnoosvobodilnega boja in predvsem kot lastnica njegovih sadov. S tem naj bi bila dokončno pokopana sleherna misel na politični pluralizem (demokratsko ureditev) po končani vojni in ustoličena partijska diktatura.

Mnogi, ki bi bili sicer pripravljeni sprejeti očitek oz. kritiko o napačni taktiki in strategiji uradnega katoliškega tabora med vojno, zlasti glede odnosa do OF, vidijo v Dolomitski izjavi potrdilo za pravilnost ravnanja katoliškega tabora: Partija je OF vseskozi uporabljala samo kot krinko na svoji premočrtni poti do absolutne oblasti in je za to izkoristila zlasti krščanske socialiste. Kolikor pa so ti pripravljeni tako kritiko sprejeti - kar bi pomenilo, da v bistvu priznavajo pravilnost vključitve kristjanov v OF oz. NOB - zvrčajo krivdo za tako popoln poraz na vodstvo krščanskih socialistov, v prvi vrsti celo osebno na njihovega najbolj vidnega predstavnika, Edvarda Kocbeka. To vodstvo je po njihovem izdalo katoliško stvar in celo najvišje narodne koristi. Pristalo je na diktaturo tiste politične stranke, katere (vodilna) ideologija v nobenem primeru ne ustreza narodnim koristim in ki mora narod slej ko prej pripeljati tako do gmotnega kot moralnega in duhovnega obubožanja ter zaostajanja celo na tisti že prehojeni poti civiliziranosti, ki so jo Slovenci kljub vsem svojim zgodovinskim teževam in zli sreči vendarle že prehodili. Gledano s takratnega stališča, naj bi bili imeli krščanski socialisti z vstopom v OF morda celo povsem prav in to naj bi bila politika, ki bi jo maral sprejeti katoliški tabor v celoti. S pristankom na Dolomitsko izjavo pa so krščanski socialisti zapečatili svojo lastno usodo in speljali ves slovenski narod v somrak boljševiske diktature. Če ne bi bilo te Izjave, bi se morda vse skupaj še vedno dobro izteklo.

Podpisa pod Dolomitsko izjavo Kocbeku še danes ne morejo odpustiti.

Ali pa je mogel Kocbek, oz. vodstvo, krščanskih socialistov sploh napraviti kaj drugega, kot da je Izjavo sprejel - in podpisalo? Ali se je sploh zavedalo njene daljnosežnosti? Gre res samo za vodstvo, kajti krščanski socialisti na terenu o dogajanjih okrog Izjave niso imeli niti pojma in je bila zanje popolno presenečenje.

Skoraj z gotovostjo lahko trdimo, da se niti Kocbek niti ostalo vodstvo krščanskih socialistov nista v celoti zavedala vse daljnosežnosti te Izjave. V vodstvu so si sicer na jasnem, da to pomeni konec njihove politične samostojnosti. To je razvidno tudi iz Kocbekove izjave, ki je bil po II. zasedanju Avnoja delediran v NKOJ kot poverjenik za prosveto: s tem imenovnjem da so se ga v Sloveniji odkrižali kot neprijetnega bremena in tako je bilo njegovega političnega vpliva v Sloveniji dokončno konec. To je bilo seveda tudi do kraja res. Vendar so krščanski socialisti še vedno vsaj deloma upali, da bodo po vojni vendarle lahko kot skupina nadaljevali svoje narodnopolitično in kulturno poslanstvo. To velja predvsem za Kocbeka samega, še zlasti, ker sta mu Kardelj in Kidrič po Kocbekovem zatrjevanju - nekaj podobnega tudi obljubila. Gojil je tudi iluzijo, da bo po vojni politično življenje tako ali tako drugače organizirano - ne kot jalovo nadaljevanje nekdanjega političnega življenja. Predvsem pa si še vedno ni bil v celoti na jasnem, kaj boljševidem, še posebej v naših slovenskih razmerah, v resnici pomeni. Bil je odločen pristaš "revolucije". Toda njemu je revolucija pomenila nekaj povsem drugega, kot je njegovim komunističnim partnerjem v OF, pomenila mu je predvsem moralno preno. "Zato je naša današnja silovitost v pravem pomenu moralna," premišljuje v svojem dnevniku Tovarišija po Natlačenovi likvidaciji. Težava je le v tem, da je to spoznaje ljudstvu samemu še nejasno. To revolucionarno pravico moramo ljudstvu približati ne samo od zunaj, temveč tudi od znotraj. Prepričan sem, da bo revolucionarno prepričano ljudstvo doseglo tako še silovitejše učinke, ki bodo že zelo oddaljeni od brutalne anarhije." (ibd.) Bil je prepričan, da bo verjetno "val revolucionarnega osvobajanja zagrabil vso Zahodno Evropo" (ibd.). O tem, kaj je bistvo socializma, še posebej pa njegove boljševidske variante, ni imel pravega pojma - to lahko zdaj trdimo z vso gotovostjo. Njegova revolucionarnost je bila v bistvu moralni odpor zoper zahtost in postanost z navideznim pobožnjaštvom odetega klerikalizma, z vso njegovo zlaganostjo in brezishodnostjo vred. Bolela sta ga njegova pritlikavost in sprava z vsemi režimi, samo da bi pustili nedotaknjeno njegovo pokroviteljstvo nad pohlevnim ljudstvom in njegove privilegije. Izhoda ni videl drugje kot v revolucionarnem dejanju. In tak oster in neizprosen kritik zlihanosti formalne vernosti in političnega režima je ostal tudi po vojni. V svojem bistvu je bil moralni revolucionar. Revolucionarnost ga je zbliževala s komunisti. Kajti revolucionar ne more biti tisti - tudi komunist ne -, ki svoje revolucionarnosti ne gradi na veri v neke vrednote.

Toda vrednote dialektičnega materializma so, spet v svoji leninistično-stalinistični izpeljanki, lahko tudi protivrednote krščanskim vrednotam. Povzdigovanje sovraštva - v kakršni koli obliki, naj bo to narodnostno, rasno ali razredno - za kristjana nikoli ne more postati vrednota, ki bi jo sprejemal. Še posebej pa revolucionarnost, spet posebej v leninistični izpeljanki, pomeni pristajanje na nasilje in nasilnost kot sredstvo za družbene spremembe, za revolucijo. Tako se revolucionarnost za kristjana spremeni v svoje lastno protislovje: z nasiljem kot krivico se hočem postaviti zoper krivico, za novo družbeno ureditev. Kot akt nasilja je s krščanskega vidika nekrščanska. Ali si lahko moralni revolucionar, če pristajaš na sredstva, ki jih uporabljajo boljševiki? Ali ne postaja taka moralna revolucionarnost s krščanskega, pa tudi

splošno humanističnega vidika nemoralna? To je največja notranja zadrega: moralna stiska, ki se je Kocbeku porodila v največji ostrini prav ob Natačenovi likvidaciji. In ki je ni mogel nikoli razrešiti. Njegovo premišljevanje o tem, opisano v Tovarišiji, ne pripelje do jasnega izhoda in se izteče le v bolj ali manj patetično in retorično modrovanje o porajanju novega prava z nasiljem. To temeljno vprašanje, ob katerem vse njegovo sodelovanje s komunisti stoji in pade, nikakor ni prepričljivo razrešeno. In tu je Kocbek padel kot moralni revolucionar. Poskušal je združevati dvoje povsem nezdrujljivega. S komunisti je združeval revolucionarnost, ki sta ji podlaga dva pola povsem različnih in v glavnem izključujočih se vrednot. Padel je na moralnem izpitu. Ne v celoti in na vsej črti. Njegove moralne veličine nikakor ne gre zanikati. Toda spodrsnil je na vprašanju sprejemljivosti nasilja kot sredstva za doseg družbene prenove na temelju krščanskih vrednot, kot so bratstvo med ljudmi, vrednotenje dela kot temelja posameznikovega družbenega položaja, pravičnost pri razdeljevanju ustvarjenih dobrin, enakopravnost in solidarnost med ljudmi itd., ki naj bi bile v veliki meri ne samo združljive s socializmom, ampak celo njegova podlaga. Za komuniste tako stališče seveda ni spodrsiljaj, ampak njihov temeljni kredo: za doseg takih plemenitih ciljev so dovoljena vsa sredstva, ki s takega teleološkega vidika zgubijo sleherni moralni predznak "stare meščanske družbe" - po svojih novih merilih jim ga prisojajo komunistična stranka sama.

Kakor hitro je Kocbek pristal na nasilje, je pristal tudi na svoj lastni konec: stopil je na področje, na katerem se s komunisti ni mogel meriti. Njegov politični konec se ni začel z Dolomitsko izjavo, ampak s prvim sprizajznenjem z dejanji komunistov, s katerimi se s krščanskomoralnega stališča ni mogel strinjati in jih ne sprejemati. Takrat bi se moral Kocbek z vso veličino, ki bi jo premogel, zoperstaviti in iti do konca. Z zlom se ne da in ne more delati kompromisa. Vsak veliki greh se začneja z malim. To je bil čas, ko bi morali krščanski socialisti iti do konca in tvegati tudi popoln prelom s komunisti in celo razpad Osvobodilne fronte. Vprašanje zase je, lahko pa tudi predmet povsem različnih špekulacij, kaj bi v takem primeru nastalo in ali bi krščanski socialisti sploh uspeli ali bi postali le žrtev. Nobenega pomisleka ne more biti glede tega, da se na nikakršno zlo v nikakršnem primeru ne da pristati. Razčiščevanje bi se moralo začeti že bistveno prej, kot pa ob Dolomitski izjavi. Ta izjava je bila, čeprav formalno začetek političnega konca partijskih sopotnikov, v bistvu le epilog tistega, kar se je dogalajo že zdavnaj pred tem in kar se je začelo s prvim pristankom na dejavnost komunistov, s katerimi se krščanski socialisti s svojimi vrednostnimi stališči niso mogli strinjati. Tu je najprej odločitev o tem, ali začne OF oborožen boj proti sovražniku ne glede na posledice, ki jih s tem izzove nad prebivalstvom. To je velikansko moralno, in šele podrejeno strateško vprašanje. Krščanski socialisti ga niso nikoli postavili in obdelali kot najbolj usodno vprašanje, s katerim so se soočili. Za tem gre za "izvedbena" vprašanja, kot je v prvi vrsti vprašanje likvidacij političnih nasprotnikov OF oz. Partije. Krščanski socialisti komunistom nikakor ne bi smeli dopustiti, da so brez njihovega nadzora in brez posvetovanja z njimi izključno po svoji presoji ugonabljalji vse tiste, ki so se Partiji zdeli nevarni, češ da so narodni izdajalci, in da so sami določali kriterije, kdo je

narodni izdajalec in kdo ni. Res da je likvidacije opravljal VOS, ki je bil izključno partijska institucija, in da Partija nikakor ni bila pripravljena iz svojih rok izpustiti to tako mogočno in v mnogih primerih odločujoče sredstvo "revolucionarnega terorja". Prav zato pa to ni bilo kakšno postransko vprašanje - bilo je tako pomembno, da bi morali krščanski socialisti ob njem postaviti na kocko svoje nadaljne sodelovanje v OF. In to takoj in z vso odločnostjo.

Kakor hitro tega niso storili takoj, kakor hitro so pristali na prvo, z vidika naravnega prava in krščanske morale nezakonito, dejanje ali ob tem vsaj na eno oko zamižali, so izgubili oz. začeli izgubljati tisto osnovno vsebinsko potezo, ki jih je razločevala od komunistov in ki jim je dajala značaj posebne istovetnosti. S tem se je namreč začel političnemu procesu vzporeden proces moralnega razgrajevanja sestavin OF v homogenizirano gradivo, ki niti politično niti moralno ni bilo preveč notranje diferencirano in ki ga je bilo prav zato mogoče čim bolj svobodno uporabljati, ali, povedano sodobno: s katerim je bilo mogoče čim bolj nevezano manipulirati. Za Partijo je manipuliranje z ljudmi kot sredstvom za njene cilje tako rekoč kvintesenca njenega avantgardizma. Taka manipulacija je bila temeljna značilnost delovanja Partije med vojno in taka je ostala vse do današnjega dne. Brez manipuliranja z ljudmi Partija ne more uresničevati svojih ciljev. Možno pa je samo takrat, ko je objekt manipulacije notranje zlomljen ali vsaj toliko načet, da ne more več nuditi odpora. Pogoj za manipuliranje je torej moralna degradacija osebnosti. Poti do tega je cela vrsta in Partija ima na tem področju vsekakor bogate izkušnje. Hkrati je to tudi največje zlo, ki ga Partija prinaša. Nikakor ni na prvem mestu družbena dezintegracija, razkroj tradicionalnih družbenih struktur, brisanje narodovega spomina, ahistorizem, gospodarska neuspešnost, teptanje temeljnih človeških pravic itd. Na prvem mestu je razkroj osebnosti, moralni zlom, iz katerega sledi vse drugo in ki je temeljni pogoj, da je manipulacija z ljudmi sploh možna. Moralni razkroj torej ni kakšna zla posledica boljše vizma, ampak temeljni pogoj za njegovo dejavnost. Ne moremo ga obravnavati samo kot etičen problem, ampak s tega vidika v prvi vrsti kot družbeni vzročnik, ki mu a priori ne pridevamo nikakršnih vrednostno pozitivnih ali negativnih namenov: brez dezintegracije osebnosti ni možna manipulacija, brez manipulacije ni možen avatgardizem, brez tega ni možno uresničevanje partijskih ciljev.

Pristajanje na manipulacijo je zato v prvi vrsti moralno vprašanje in šele kot tako se v političnem procesu preoblikuje v politično: moralni zlom ali popuščanje v moralnih vprašanjih se na političnem prizorišču preoblikuje v politični poraz. Krščanski socialisti svojega političnega poraza niso doživeli zaradi Dolomitske izjave, pač pa zaradi tega, ker so v začetku pristali na to, da so objekt partijske manipulacije. Z vsaklim nadaljnjim odstopanjem in popuščanjem so samo rušili za seboj mostove, tako da vrnitev ni bila mogoča. Vso njihovo tragiko in uspeh Partije dokazujejo prav tisti, ki so po Dolomitski izjavi - ne sicer takoj, a skoraj neizbežno - pristali v partijskem članstvu. In teh je bila skoraj večina. Le malokaterim res velikim osebnostim, med njimi v prvi vrsti Kocbeku samemu, je uspelo obstati vsem viharjem in pretresom navkljub. Bili so kot pravi viharniki, ki s svojo držo in kljubovalnostjo vzbujajo spoštovanje in občudovanje - a so samo simbol ponosa in neuklonljivosti, političnega pomena in vpliva nimajo nikakršnega več. Kot

politična skupina, s pomembnim kulturnim in prenovitvenim poslanstvom, so krščanski socialisti enostavno izginili s slovenskega političnega prizorišča. Prav kot nosilci moralne prenove - torej ne samo zaradi svoje privlačne moči za slovensko katoliško večino - so bili Partiji najbolj nevarni in nasproti njej tudi pomemben politični dejavnik. Zato je Partija tudi po Dolomitski izjavi skrbno pazila, in pazi še sedaj, da ne bi prišlo do kakršne koli oblike njihove oživitve. Njihovo idejo je takrat imela za najbolj nevarno žarišče odpora proti sebi. Še posebej zato, ker so bili tako kot ona sam ustanovitveni član OF in glavni sodelavec. Proti njim ni bil mogoč boj s položajev sodelovanj z okupatorji, s katerih je Partija pozneje obračunavala s svojimi nasprotniki.

VI.

Ko je po presoji Partije dozorel čas za izsilitev Dolomitske izjave, krščanski socialisti niso imeli, v bistvu nikakršne možnosti za odpor. Svoje politične organizacije niso imeli na terenu so bili kot izgubljeni v neizdiferencirani OF, saj jo je v celoti vodila in obvladovala Partija. Zato ta z Dolomitsko izjavo ni tvegala kakega globokega pretresa in poseganja v tkivo OF. Operacija je bila potrebna samo na vrhu. Ta vrh pa je bil od svoje "baze" pravzaprav praktično že povsem odtrgan, saj je Partija vse njegove povezave pa tudi vse pomembne krščanske socialiste osebno strogo nadzirala. Če bi se Izjavi uprli, bi jih partija fizično likvidirala, s Kocbekom vred, za kar je bil podrejeno tudi pripravljen skrbno načrtovan scenarij. Upor torej ne bi prinesel prav ničesar razen fizične likvidacije vodstva krščanskih socialistov. Dejstvo, ki bi ga Partija nekaj časa skrbno skrivala in pustila, da ga dogodki počasi pre-rastejo. Zato je s tega stališča tudi moralistični očitek, češ da bi moral biti Kocbek kot moralna veličina pri tem do kraja pripravljen tudi na lastno žrtvo-vanje, res samo moralističen. In popolnoma prazen. S tako žrtvijo ne bi ničesar dosegel, razen morda dobro zrežirane "slave", da je padel zadet od sovražnika v neuklonljivem boju za svobodo slovenskega naroda in pravičnejšo družbeno ureditev. Da pa bi se krščanski socialisti kot organizirana, tudi z vo-jno silo podprta stran postavili Partiji po robu, je bilo povsem brezpredmetno. Za to je Partija poskrbela že pred tem: vse pomembnejše krščanske socialiste je odstranila s poveljstvenih mest v partizanski vojski, komunikacije med njimi pa pretrgala.

Edino negativno težo za Partijo bi imela taka likvidacija na propagandnem področju. Protipartijski tabor bi dobil v roke zelo pomemben adut: sodelovanje s komunisti v nobenem primeru ni mogoče.

Prav to pa je bila glavna postavka v ideološkem (ne verskem!) arzenalu katoliških borbenih laičskih enot, zlasti mladcev (Katoliške akcije) in stražarjev (Katoliški študentje pod duhovnim vodstvom prof. Erlicha), pa tudi mladih kaplanov v njihovem laičnem političnem delovanju. Ta teza je, čeprav je izvirala iz Vatikana, in je za njo stal tudi sam papež s svojo avtoriteto, že pred vojno pripeljala do delitve duhov v slovenskem katoliškem taboru. Ali so katoličani dolžni brez ugovora slediti papežu, tudi če ne gre za stališča s področja verskih resnic? Kocbek in študentska mladina, ki se je zbirala v akademskem klubu

Zarja, sta imela v tem pogledu povsem odklonilno stališče: s komunisti je mogoče sodelovati, če gre za programe in dejavnosti, ki pomenijo dobro tudi z vidika katoliških vrednot. In če so pobudniki take dejavnosti komunisti, bi bilo celo v nasprotju s krščanskim načeli, če bi se taki dejavnosti zoperstavljali samo zato, ker so jo začeli in ker v njej delujejo tudi komunisti. Če so ti za socialno pravičnost, zoper krivice kapitalistične ureditve, za to, da se tudi revežu in potlačnemu vrne njegovo človeško dostojanstvo, ali ni dolžnost kristjana, da se takemu plemenitemu podvigu priključi, ne pa da se licemerno drži ob strani?! Še posebej naj bi to veljalo za katoliškega duhovnika, ki mora že po svojem poslanstvu stati na strani zatiranih in tlačanih, ne pa da se drži ob bogatinovi mizi. In ko je slovenski narod zadela ena največjih katastrof v vsej njegovi zgodovini, ali ni bilo ob takem stališču povsem samo ob sebi umevno, da se takoj in prvi odzovejo klicu za narodno rešitev? Kadar gre za pomoč narodu, njegovo reševanje, moramo sodelovati vsi, ne da bi se pri tem spraševali, kakšne politične barve je kdo. In če so bili pri tem plemenitem podvigu prvi komunisti, ki so dali pobudo za ustanovitev protimperialistične oz. poznejše Osvobodilne fronte, ali ni povsem samo po sebi umevno, da se morajo takemu klicu odzvati zlasti katoličani? Ne zato, ker naj bi bili neke vrste napredni katoličani, ampak zato, ker naj bi bili pravi, resnični kristjani. Katolištvo torej ni ovira ali celo prepreka za vključitev v OF, ampak prav nasprotno: resnično, notranje doživeto krščanstvo naravnost terja sodelovanje. Tistim, ki temu nasprotujejo ali stojijo ob strani, še posebej pa, če se mu v imenu katolištva organizirano zoperstavljajo, lahko s takih etičnih položajev samo upravičeno očitaš, da je njihovo katolištvo le fasada. V resnici pa so pobeljeni grobovi. Vedno stojijo na strani močnih, na strani tistih, ki imajo oblast. To so delali že v stari Avstriji in se zato v imenu katolištva upirali narodni emancipaciji Slovencev in njihovem boju proti habsburški monarhiji; to so delali v stari Jugoslaviji in se povezovali s srbsko čaršijo proti boju Hrvatov za preoblikovanje Jugoslavije na narodnostnih osnovah in, kar je najhuje, to delajo tudi sedaj: enaka politika, enako obnašanje, enako hotenje biti vedno na varnem in na strani mogočnih jih je spravilo v sodelovanje z okupatorjem. Za resničnega kristjana tedaj sodelovanje v Osvobodilni fronti ni predstavljalo nikakršne dileme. S svojim sodelovanjem v OF se je potrjeval tudi kot kristjan, saj je šlo prav za tiste prvinske cilje, na katerih je bilo utemeljeno že prvo krščanstvo.

Bojevito katolištvo pa je stalo na povsem nasprotnih stališčih. Če papež odklanja sodelovanje s komunisti, tedaj za pravega katoličana ne more biti nikakršnega vprašanja: s komunisti ni sodelovanja, nikjer, v nobenih okoliščinah in pri nikakršnem programu. Sodelovanje z njimi je največja nevarnost, z etičnega stališča pa greh, kajti komunizem je absolutno zlo. Z absolutnim zlom pa sodelovanja ni in ga ne more biti. Zato o kakem vključevanju v OF ne more biti niti govora. Nasprotno, sodelovanje v OF je greh in kdor sodeluje v OF, je sokriv za vse zlo in nesreče, ki jih je sprožil oborožen upor proti okupatorju. Sokriv je za vse umore in likvidacije, ki jih je zagrešila Partija in Vos. Svoje krivde ne more zbrisati s trditvijo, da pri takih negativnih stvareh ni sodeloval ali da zanje sploh ni vedel. Nase jo je prevzel že s svojim sodelovanjem v OF. Zato je bilo stališče bojevitega katolištva do

OF a priori odklonilno, ne da bi se spuščalo v presojo in tehtanje različnih okoliščin, ki bi govorile za ali proti OF. Vsa pozornost je bila usmerjena samo v to, kako bi dokazali, da se za OF skriva Partija. Dokaz o tem pa je pomenil zadostno osnovo za odklonitev: z absolutnim zlom ni mogoče sodelovati, katolištvo pa še posebej zavezuje k pokorščini in papeževim smerenicam.

Tako izključujoče stališče jim je zavezalo roke in jih popolnoma onemogočilo v politični taktiki. Odvzelo jim je sleherno fleksibilnost in prilagodljivost, kar tak ekskluzivizem vedno in nujno rodi.

Načelno je vedno možno sodelovati z vsakomer. Gre pa za vprašanje, pri kakšnem načrtu sodelujemo in za kakšne cilje gre, še posebej pa za presojo verodostojnosti partnerja, s katerim sodelujemo. Ta presoja pa seveda ni odvisna samo od zagotovil partnerja, ampak predvsem od našega poznavanja dejanskega položaja, poznavanja njegovih resničnih namenov in od naše moči, da uveljavimo svoje cilje tudi v primeru, če se nam partner izneveri, oz. da se ne pustimo spremeniti v objekt njegove manipulacije. Zato v načelu ni moglo biti nikakršnega razloga, da bi a priori odklonili sodelovanje s komunisti.

Odklonilno stališče do kakršnega koli sodelovanja s komunisti je takemu bojnemu katolištvu odvzelo sleherno možnost, da bi kakorkoli lahko vplivalo tudi na samo dogajanje v OF. Iskalo ni nikakršnih možnosti in oblik sodelovanja s katoliškim taborom v OF in se z njim ni povezovalo. S tem je vnaprej zavrglo sleherno možnost, da bi s svojo številčnostjo v vrstah OF in s svojo podporo krščanskim somišljenikom okrepilo njihov položaj tudi nasproti Partiji v OF. Imelo jih je za renegate, kar je v razmerah državljanske vojne, ki je sledila, hujše, kot če bi jih imel za sovražnika. Partija seveda ne bi bila pripravljena sprejeti katoličanov kot organizirano stranko. Vprašanje pa je, ali ne bi katoličani s svojo težo - kar pa seveda vnaprej terja sodelovanje, če že ne s komunisti, pa vsaj s svojimi sokatoličani v OF - lahko kljub vsemu zelo pomembno, morda celo odločilno vplivali na politiko OF. Tako pa so s svojo ekskluzivnostjo izključili predvsem sami sebe, in to pri početju, ki je odločalo o narodovi usodi. Niso odklanjali samo sodelovanja s komunisti, ampak tudi sleherni ustvarjalni stik s katoličani, ki so sodelovali pri skupnem projektu s komunisti.

Tako so se krščanski socialisti oz. katoličani v OF ob Dolomitski izjavi znašli v popolnem precepu: z ene strani je nanje pritisknila Partija, z druge protikomunistični katoliški tabor. Nikakršnega izhoda niso imeli, nikakršne podpore z nobene strani. In tega se je vodstvo Partije zelo dobro zavedalo. Svojo potezo je temeljito premislilo in skrbno pretehtalo, čeprav je bilo pri tem pod določenim pritiskom Juga. Za Partijo je bila to poteza, ki je morala prinesiti samo popolno zmago, sicer bi sledila katastrofa. Ko se je zanjo odločila, ji je bilo popolnoma jasno, da nasprotnika čaka samo neizbežen mat.

VII.

Ko se danes oziramo na dogajanja ob Dolomitski izjavi, ter popolnoma poznamo in neposredno občutimo posledice, ki so ji sledile, se kaže sleherni

očitek krščanskim socialistom in posebej Kocbeku, češ da so izdali katoliško stvar, kot krivica. Krivda zadeva katoliški tabor (če ta izraz v tem primeru sploh lahko uporabimo) kot celoto. Ker so se ob vprašanju sodelovanja v OF notranje razcepili, je bilo njihove enotnosti - ne glede na ločitev, do katere je prišlo že pred vojno - tokrat konec. Sleherno komuniciranje med skupino, ki se je vključila v OF, in skupino, ki je OF nasprotovala, je bilo pretrgano. Ne dejavnost ene in ne dejavnost druge strani ni bila in ni mogla biti pretehtana in obogatena z razmisleki nasprotne strani. In zato so oboji delali napake, in to hude. Skupne katoliške stvari enostavno ni bilo več. Obstajala seveda je. Toda ne ena ne druga skupina se ni do nje obnašala kot do skupne. Vsaka je upoštevala samo svoje poglede in z njimi enačila tudi skupno stvar.

Skupna katoliška stvar je zgubila svojega nosilca. Kdo naj bi to bil in kaj naj bi taka "skupna katoliška stvar" bila? Kdo naj bi jo opredelil? Tega vsekakor ni moglo niti vodstvo ene niti druge skupine; a tudi bistvo katolištva na Slovenskem ni v tolmačenju ene ali druge skupine.

Skupna katoliška stvar na Slovenskem (če naj še naprej uporabljamo ta povsem neopredeljeni izraz), je več kot samo katolištvo in abstracto, ker je aplicirano na neposredne razmere na Slovenskem. Nikakor pa ni zato že istovetno s programom in dejavnostjo ene ali več katoliških političnih strank oz. skupin z neko določeno politično usmeritvijo. Hkrati pa slovenski katoliški škof ni samo nosilec škofovske službe v cerkveni hierarhiji, ampak je tudi Slovenec. Kot škof in Slovenec je vedno v določeni oddaljenosti od vseh političnih katoliških strank in skupin, hkrati pa vedno nasproti vsem zastopa vrednote katolištva, evangelij. Tu so dejansko dostikrat potrebna dokaj prefinjena razlikovanja, ki terjajo veliko modrost. Posebej še v tako usodnih in ambivalentnih položajih, kot so nastali na Slovenskem z okupacijo in ustanovitvijo OF.

Kdor bi slovenskemu katoliškemu cerkvenemu vodstvu, posebej še škofu Rožmanu, očital, da ni pokazalo tiste velike modrosti, ki jo je terjal čas - s tem implicitno odgovarjamo na vprašanje, kdo naj bi bil nosilec "skupne katoliške stvari" - bi se sam izpostavil očitku domišljavosti, da tako modrost sam vendarle ima. Zato se bo sodbi raje izognil.

Vendar tudi to ne bi bilo pošteno. Dejstvo namreč je, da se katoliško cerkveno vodstvo v tem kritičnem času na politična dogajanja, ki pa so bila res vsa nabita tudi s temeljnimi etičnimi dilemami, ni odzivalo s potrebne distance. Skoraj v celoti se je poistovetilo z militantno protikomunistično skupino. Tudi problema katolištva na Slovenskem, te "skupne katoliške stvari", ni opredeljevalo z vsem potrebnim razločevanjem, kaj je bistveno v danih razmerah in kaj ni. Tudi v tem pogledu je to stvar preveč poistovetilo s pogledi katoliške protikomunistične skupine. Zato katastrofe krščanskih socialistov ob Dolomitski izjavi ni čutilo kot katastrofe katoliške stvari, njihove stiske ne kot svoje stiske, ampak prej kot neizbežen konec in kazen za odpadnike. V takem položaju je več kot razumljivo, da iz lastne pobude ni storilo ničesar, da bi jih reševalo ali jim v njihovi stiski pomagalo. Verjetno pa zanjo niti vedelo ni, saj komunikacij in stikov ni bilo. Seveda pa tudi krščanskim socialistom ni niti na misel prišlo, da bi tako pomoč iskali ali da bi jo sploh lahko dobili. Vsi mostovi so bili porušeni. Sicer pa je bilo v tem

trenutku tako ali tako prepozno. Prava pomoč bi bila lahko le rezultat skupne strategije, ki bi jo navdihovala trajna skrb za tisto, kar je bistveno za vrednote katolištva na Slovenskem. Do tega pa ob tako nastali diferenciaciji v katoliškem taboru ni moglo priti. In vendar je Dolomitska izjava kot formalni mejnik poraz ne toliko krščanskih socialistov v OF, kot je usodni poraz katolištva na Slovenskem v celoti. Če krščanski socialisti ne bi bili politično uničeni, tudi Cerkev po vojni ne bi prišla v tako stisko in preganjanje, v kakršnem se je znašla. Seveda, Dolomitska izjava je res le epilog.

8. Domobranstvo

I.

Slovensko protikomunistično vodstvo, ki je svoje upe stavilo v izkrcanje zahodnih zaveznikov v Istri, je vse svoje načrte opiralo na to domnevo. Njegovo razmišljanje je bilo tako: Vse oborožene enote, predvsem vaške straže, je treba povezati v prave, po vojaški doktrini izoblikovane formacije, jih razglasiti za slovensko narodno vojsko, jih postaviti pod formalno poveljstvo generala Mihajloviča in jim s tem zagotoviti legaliteto, predvsem nasproti zaveznikom. Ti so namreč formalno priznali legalnost jugoslovanske londonske vlade in zajamčili kontinuiteto Jugoslavije, iz tega pa logično sledi, da so legalne tudi vojaške enote, ki jim poveljuje vojni minister te vlade, medtem ko postane legalnost partizanske vojske sporna. Tako oblikovane vojaške formacije morajo navezati neposreden stik z izkrcanimi zavezniškimi silami in se jim postaviti ob bok.

Te načrte je omenjeno vodstvo začelo snovati že poleti 1942. (Kos 1984, 202) Temeljni pogoj, da jih bo mogoče izvesti, je bil, seveda, da se zavezniki res izkrcajo. Na drugi strani pa jih ni bilo mogoče izpeljati vse dotlej, dokler so vaške straže povezane z italijansko okupacijsko oblastjo, saj so bile že samo zaradi dejstva, da jih ta oblast priznava ali vsaj trpi, formalno-pravno del njenega legalnega ustroja. Zato jih takih ni mogoče prekvalificirati v oborožene sile, ki se proti tej oblasti bojujejo oz. pred katero so položile orožje. Uresničevanje teh načrtov je moralo biti tedaj po lastni notranji logiki odloženo do trenutka, ko bo bodisi tuja okupatorska oblast formalno prenehala ali ko bodo te sile formalno ali dejansko prekinile stik in pravno povezanost z njo. To bi v konkretnem primeru pomenilo, da morajo preiti v spopad s to oblastjo oz. stopiti v ilegalo. Ta pogoj pa je bil neizpolnjiv, ker je bil v nasprotju z drugo sestavino politike protikomunističnih sil, namreč z odločitvijo, da sodelujejo z okupatorjem kot nosilcem legitimne oblasti in da torej tudi odpor proti partizanstvu postavijo v okvir te legalitete.

To odlaganje do primerne trenutka ima nevšečno posledico, da ob nastopu primerne trenutka ni še nič storjenega za izvedbo načrta. Vojaških formacij ni mogoče izoblikovati kar tako z dekretom in čez noč. Zato ostajajo ob nastopu takega ugodnega trenutka vsi taki načrti samo na papirju, saj za svoje uresničenje nimajo pripravljene podlage, to je, že izoblikovane vojaške formacije. Taktika sodelovanja z okupacijsko oblastjo v okviru njene legalitete

se je tako tudi s te strani izkazala za popolnoma nasprotno interesom in ciljem, za katere se je zavzemala.

Ko je z razsulo italijanske vojske, z njeno kapitulacijo, tak trenutek nastopil - takrat naj bi šele začeli oblikovati vojaške formacije, ki bi oborožene z italijanskim orožjem nastopile proti svojim nasprotnikom - so ostali praznih rok. Italijani se niso hoteli predati njim, pač pa po sporazumu Italije z zavezniki o premirju partizanskim enotam; in kar je najpomembnejše, do izoblikovanja takih enot več ali manj sploh ni prišlo, ker so jim partizani to preprečili. Velik del vaških straž so kratkomalo likvidirali, z njihovimi moštvi ali vsaj tistimi, ki so ostali, pa okrepili svoje lastne edinice. Kolikor se je vaškim stražam in ostankom četnikov delno le posrečilo, da so se začeli zbirati v predvidene večje mobilne vojaške formacije (predvsem okrog Turjaka), so te kaj hitro postale plen partizanske udarne moči, če niso dobile zaščite pri Nemcih. Enote okrog Turjaka so se zatele v Ljubljano, kjer so jih Nemci najprej razorožili, delu enot iz Novega mesta pa je s pomočjo nemških graničarjev pri Kostanjevici uspelo odbiti partizanski napad in se ob nemški zaščiti obdržati. Iz te enote je pozneje nastalo slovensko domobranstvo. (Kos 1984, 349)

Ob vsem tem pa je bistveno, da ni prišlo do zavezniškega izkrcanja. Torej ponovno načrt, katerega izvedba ni odvisna od lastne dejavnosti, ampak od volje in dejavnosti drugih, ki jih s svojimi močmi ne moremo vključiti v izvedbo svojih načrtov. Popoln polom protikomunističnih sil je bil torej že vgrajen v njihove lastne načrte, ker so temeljili na napačnih podmenah. Kolikor pa je od njih ostalo, je bilo že s tem samim odvisno od volje Nemcev. Nemci so njih obstoj zagotovili oz. dopustili samo, če je bilo v njihovem lastnem interesu. Bilo pa je, in sicer bistveno bolj kot pri Italijanih. Nemci so bili s svojimi četami sila na tesnem, primanjkovalo jim jih je na vseh frontah. V njihovi strategiji jim je zelo koristilo, če je del boja proti partizanom prevzel kdo drug, še posebej na strateško tako občutljivem območju, kot je bilo ravno slovensko ozemlje. To ugotovitev je potrdil tudi SS general Rösener na zaslišanju, češ da je ukaz o formiranju domobranstva izdal gauleiter Rainer, prisojen tudi za območje Ljubljanske pokrajine: "Točnih razlogov ne morem navesti, zakaj je Rainer to storil, lahko pa izrazim svojo domnevo. Vsekakor je na formiranje vplivalo veliko pomanjkanje ljudi v nemški vojski sploh. Rainer pa je govoril tudi o tem, naj bi se Slovencem dala prilika, da organizirajo lastno vojsko, s katero naj bi si sami priborili svojo samostojnost. Slovensko domobranstvo naj bi končno nadomestilo nemške sile na področju Ljubljane." (Kolarič III) Isto potrjuje tudi škof Rožman: "Da je Rainer prigovarjal, naj si Slovenci ustanovimo svojo lastno narodno vojsko, s katero bomo na svojem ozemlju sami skrbeli za red in mir, to vendar ni nobena tajnost. To je Rainer povedal tudi meni sam osebno. Zato lahko to mimo povem in potrdim. On mi je brez ovinkov, četudi ne izrečno, vendar nedvoumno dal razumeti, da Nemci že jasno vidijo, da vsega ozemlja, ki so ga zasedli, ne bodo mogli obdržati. Zato naj si Slovenci že kar takoj organiziramo svojo lastno slovensko narodno vojsko, s katero bomo na svojem ozemlju sami vzdrževali red in imeli polno svobodo. Ponovno je rabil besedo volle Freiheit, kar mi je vzbudilo posebno pozornost. Rainer je o tem govoril tudi z Rösenerjem, kar je tudi Rösener

meni sam povedal, in sicer popolnoma v istem smislu, kakor je Rainer govoril meni..." In ponovno z Rösenerjevega zaslišanja: "Ali ste na obisku pri Rainerju oktobra ali novembra 1943, ki ga omenjate v preiskavi, govorili tudi o domobranstvu?" Odgovor: "Ni izključeno. Rainer je namreč stalno silil, naj bi se čim prej ustanovila neka domača vojska iz domačih sil." (Kolarič, *ibid.*).

Domobranstvo na Slovenskem je torej proizvod nemške ideje, ne slovenske. Je pa seveda posledica stanja, ki so ga ustvarili slovenski protikomunisti. Če bi namreč Nemci bili proti ustanovitvi slovenskega domobranstva, do njega ne bi moglo priti. Vaške straže so bile takorekoč likvidirane, ostanki mobilnih vojaških formacij protikomunistov pa pod nemško zaščito, ali celo razoroženi. Protikomunistične vojaške organizacije dejansko ni bilo več. Obstajala je bojazen, da bodo celo te ostanke mobilizirali Nemci in jih poslali na svoje fronte.

II.

Kako zelo se je Nemcem mudilo, da na kakršenkoli način vzdržijo in podprejo organizacijo protikomunističnih oz. protipartizanskih sil, je razvidno iz že navedenega sodelovanja nemških obmejnih enot pri Kostanjevici z novomeškimi protipartizanskimi enotami (to je bila edinica Vuka Rupnika) - brez izrecnega navodila višjih poveljstev do takega sodelovanja ne bi bilo prišlo, kar pomeni, da je nemško vojaško poveljstvo že poprej točno analiziralo položaj v Ljubljanski pokrajini in slovenske protipartizanske enote vključilo v svoje strateške načrte. Isto domnevo zelo jasno potrjuje tudi izjava Franca Krennerja, poznejšega domobranskega generala: "Tako j po 8. septembru sem imel zveze z nekim nemškim nadporočnikom, adjutantom iz štaba generala Rapkeja, ki je zasedel Ljubljano po italijanskem zlomu. Ta oficir me je prosil, da kot komandant vojaških formacij S. Z. (Slovenske zaveze) nadaljujem organizacijo protikomunističnih sil v Ljubljani." (Kolarič, *ibid.*) Idejo o protikomunistični vojaški formaciji so ob zasedbi Ljubljanske pokrajine Nemci že prinesli s seboj, tako da ni bila posebej iznajdena za ta primer. Bila je del širše nemške strategije ustvarjanja protikomunističnih vojaških formacij za borbo proti Rusom in njihovim zaveznikom iz rezerv, ki so jih predstavljali za orožje sposobni ljudje z okupiranih območij oz. vojni ujetniki. Najbolj znan primer je protisovjetska armada ruskega generala Vlasova.

Razumljivo, da je bila izvedba te nemške zamisli vedno odvisna od razmer na območju, kjer jo je bilo treba izpeljati, in odziva potencialnih sodelavcev pri njihovih protikomunističnih načrtih.

V Ljubljanski pokrajini so bile potrebne razmere že ustvarjene, pogoji izpolnjeni. Nemcem je bilo treba samo še potegniti obstoječe niti, jih povezati in se odločiti za najustreznejšo pot. Zato tudi kaže, da so poskusili po več linijah istočasno.

Glavni kanal, po katerem so se usmerili, je bil general Rupnik, ki so ga Nemci tudi s posredovanjem škofa Rožmana postavili za šefa pokrajinske uprave v Ljubljani. Po njegovem načrtu naj bi vojaško urjenje domobranskih rekrutov potekalo v Nemčiji, priseči bi morali nemškemu rajhu itd. To je

izzvalo celo pri njegovih sodelavcih odpor, ker so domnevali, da se po izurjenju v Nemčiji ti domobranci ne bi več vrnili domov, ampak bi bili poslani naravnost na rusko fronto. Zaradi tega je general Rupnik Krennerja, Peterlina in Visjaka razrešil vseh dolžnosti pri organizaciji domobranstva.

Nemci so se pri izvedbi načrta vendarle raje oprli na bolj operativnega Krennerja, s katerim so pozneje neposredno sodelovali. Ker Krennerjevo lastno pripovedovanje najbolj jasno osvetljuje tako nemške načrte kot tudi brezizhoden položaj, v katerem so se znašli, ga navajamo dobesedno (po Kolariču, *ibid.*): "V ponedeljek zjutraj ob 7. uri (op. mišljen je prvi ponedeljek po zadnji nedelji v septembru 1943) je prišel v moje stanovanje neki nemški nadporočnik in je javil, da hoče nujno govoriti z menoj. Ko sem prišel v pred sobo, se je predstavil in rekel, da je v službi v štabu Gruppenführerja generala Rösenerja. Ta oficir me je pozval, da naj grem z njim v štab. Z nasmeškom je pristavil, da se meni ni treba kaj bati. Oblekel sem se in ta oficir me je odpeljal s svojim avtomobilom v štab, kjer sem bil predstavljen načelniku štaba, polkovniku Petersdorfu. Na štab je prišel tudi ppk. Peterlin. Pred razgovorom naju je vprašal polk. Petersdorf, kaj sva imela z generalom Rupnikom, na kar sem to pojasnil. Nato je z roko pomahnil, češ da to ni važno. S Petersdorфом smo se pogovarjali o splošnem položaju in pri tem sem videl, da je Petersdorf do podrobnosti informiran o mojem dosedanem delovanju. Točno je vedel, da sem bil imenovan za komandanta Ljubljane, da vojaško organiziram fronto proti komunizmu. Razgovarjali smo se o številu bodočih domobrancev. Tudi tukaj sem pribil, da je mogoče dati samo približno število. Z ozirom na to, ker sem imel v Ljubljani že organiziranih 7000 ljudi, sem ocenil, da bo po rekrutiranju število domobrancev doseglo 15000 mož. Ko je to slišal Petersdorf, je rekel: "Es ist klar, für eine so grosse Macht ist der Rang eines Hauptmannes zu wenig!" Nato me je vprašal, pod katerimi pogoji bi prevzel poveljstvo S. D. Na to ponudbo sem dal sledeče pogoje:

1. Edinice S. D. morajo imeti: slovenske oficirje, poveljevanje v slovenščini, zastave v slovenskih barvah, lastne uniforme, vse vrste orožja z municijo, ki so potrebna za bojevanje

2. Poseben statut (ker S.D. ni bilo mišljeno kot formacija nemške vojske).

Polk. Petersdorf je takoj vse odobril, razen uniform..... Prosil me je, da podpišem tozadeven odgovor. Jaz sem prosil rok za premislek 48 ur, na kar je pristal."

"Drugi dan, v torek zjutraj, je zopet prišel v moje stanovanje tisti nadporočnik iz Rösenerjevega štaba, češ da moram takoj priti k polkovniku Petersdorfu. Petersdorf me je takoj vprašal, če sem se že odločil. Jaz sem mu odgovoril, da še ne, ker imam vendar rok 48 ur. Petersdorf mi je nato rekel, da je stvar zelo nujna, in da se moram takoj odločiti. Odgovoril sem mu, da sem pripravljen prevzeti poveljstvo pod pogoji, ki sem jih že dal. Ob tej priliki je Petersdorf tudi pristal na posebne uniforme: slovensko kokardo, kranjski grb na levem rokavu kot poseben znak domobranstva in posebne epolete. Ob tej priliki sem podpisal dogovor in Petersdorf me je pozval, da naj začnem z organizacijo takoj."

Po vsem tem ni nobenega dvoma več, da je domobranstvo nemška zamisel

in kvečjemu slovenska izpeljanka. Predstavlja tipičen primer kvislinške vojaške organizacije na Slovenskem. V tem pogledu se kakovostno razlikuje od vaških straž (bele garde) in nikakor ne predstavlja njihovega organskega nadaljevanja. Vaške straže niso bile vojaške formacije v pravem pomenu te besede, niso bile vojaško izoblikovane in izurjene, povezane so bile samo z nekaterimi postojankami in v bistvu obrambnega značaja. Tudi odnos Italijanov do njih je bil bistveno drugačen kakor Nemcev do domobranstva. Italijanom čet nikakor ni primanjkovalo. Vaške straže so bolj trpeli, kot pa jih podpirali. Nastale so bolj na pritisk slovenskih protikomunističnih krogov in v veliki meri same po sebi kot odgovor na nasilje partizanov. Tako Italijanom nikakor niso bile v kako večjo pomoč pri njihovih vojaških načrtih. Prej bi lahko rekli, da so bile očitek italijanskim zasedbenim oblastem in sramota zanje, da z vso svojo oboroženo silo niso bile sposobne obvladovati sorazmerno neznatnega ozemlja Ljubljanske pokrajine.

Zaradi tega bi belo gardo komaj lahko označili kot pravo kvislinško organizacijo. Ni bila vključena v okupatorjeve strateške načrte, ni postala del njihovega vojnega ustroja, predstavljala je povsem zanemarljivo vojaško silo, ker v bistvu sploh ni bila vojaška formacija, ne za Italijane ne za partizane. Bela garda se proti partizanom tudi ni bojevala, razen sorazmerno manjših četniških enot, t.i. legije smrti, ki pa jih formalno ne moremo prištevati med belogardistične enote. Slednje tako rekoč niso izvajale nikakršnih ofenzivnih akcij proti partizanom, niti samostojno niti v povezavi z Italijani, če manjših kontrolnih operacij neposredno okoli njihovih postojank nimamo že za ofenzivno dejavnost. Zaradi tega tudi nikoli niso predstavljale strateškega dejavnika, ki bi kakorkoli, tudi v neskončno majhni meri vplival na vojna dogajanja na katerikoli strani, zlasti zaveznikov proti silam Osi.

Zato je tudi le v taki luči presojati zakonitost sodnega procesa v Kočevju, ki naj "domači in tuji javnosti prikaže vso globino in širino izdajstva bele in plave garde" (Metod Mikuž, 1973). Tako je namreč sklenil vrhovni plenum OF (21. september 1943), ko je odločil, da se pripravi javni sodni proces. Vodilo ga je izredno vojaško sodišče, ki ga je postavil glavni štab (od 9. do 11. oktobra 1943). Obtožba je obdolžence (21) dolžila narodnega izdajstva, vodstva bele in plave garde, ovaduštva in morilstva. Ne da bi se spuščali v presojo posameznih dejanj, ki jih obtožnica očita obdolžencem, (celoten dokazni postopek je s pravnega stališča sila pomanjkljiv, dokazi neprepričljivi itd.), je bistveno predvsem vprašanje, ali je inkriminirano dejanje sploh kaznivo dejanje, in sicer s stališča naravnega prava. Samo s tega stališča je namreč možno presojati tako zakonitost samega sodišča kot zlasti pravno naravo dejanj, ki so predmet kazenskega procesa. Tudi na tem sodnem procesu se je sodišče, ki ga je postavil glavni štab ene od nasprotujočih si sil v državljanski vojski, postavilo na stališče, da je prav ta sila edini in zakoniti predstavnik slovenskega naroda in da je zato nasprotovanje in sleherna dejavnost usmerjena v izpodkopavanje njene moči, narodno izdajstvo. Z vidika naravnega prava taka dejavnost sama po sebi še ne more pomeniti narodnega izdajstva, če se ne dokaže, da je bila v povezavi s tujo okupatorsko silo neposredno usmerjena v izpodkopavanje narodnih naporov za osvoboditev, da si je neposredno prizadevala omogočiti tujemu okupatorju, da zadrži svojo oblast nad slovenskim

ozemljem in narodom.

Tega obtožnica tudi ni skušala dokazati, ker je sodila, da je že dejavnost zoper OF isto kot narodno izdajstvo. Potreben bi bil dokaz, da je dejavnost bele garde sovražnika vojaško okrepila, ker samo s tem bi bili ogroženi najvišji narodni interesi slovenskega naroda. Tak dokaz pa ni bil niti predložen niti izveden niti si ga ni sodišče prizadevalo kakorkoli priskrbeti. Dokler je dejavnost nasprotne strani v državljanski vojski samo samoobramba pred drugo stranjo, jo je težko opredeliti kot narodno izdajstvo. Partiji je bilo tako dokazovanje pri njenih ciljih priti na oblast kot njen edini nosilec nepotrebno in celo v nasprotju z njimi. Njej je bilo za priznanje legitimnosti njene oblasti nujno potrebno, da svoje nasprotnike prikaže kot narodne izdajalce. Če pri tem ne bi uspela, ne bi imela pravnega opravičila zahtevati za svoje nasprotnike, da so dokončno izločeni iz udeležbe pri oblasti. Kočevski proces naj bi po vojaški likvidaciji bele garde pomenil še njen popolni pravni in moralni poraz. Vojaški se je več ali manj v celoti posrečil, pravni in moralni pa ni uspel. Res pa je seveda, da je iz idejnih krogov, ki so navdihovali belo gardo, iz politike, da je treba vztrajati v okvirih zakonitosti, ki jo zagotavlja tuja oblast, in da je treba za vsako ceno, tudi sodelovanja z okupatorjem, preprečiti, da bi prišli komunisti na oblast, zraslo domobranstvo.

III.

Domobranstvo je po svojem nastanku, po svojih ciljih in moralno-pravnih okvirih nekaj povsem drugega kot bela garda, pa čeprav je v veliki meri zraslo prav na njenih moralno idejnih reuševinah. Po svojem izvoru gre za kvislinško organizacijo, ki so jo v bistvu ustanovili Nemci, jo vključili v svoje strateške cilje in jo tudi vzdrževali kot del svojih vojaških formacij. Cilj domobranstva ni bil samoobramba, kot lahko ugotavljamo za belo gardo, pač pa ofenziva. Partizane je treba na slovenskem ozemlju premagati kot vojaško silo, jih streti, razbiti njihovo organizacijo, partijo pa v celoti izločiti kot tekmeča za oblast.

Moralno-pravno je bilo domobranstvo od vsega začetka diskvalificirano. Pristali so namreč na to, da postanejo del nemškega vojaškega stroja. Objektivno so torej prispevali k ohranjanju nemške vojaške moči, nadomestili so del vojaških sil, ki bi jih bili morali Nemci uporabiti na tem območju in jih zato odtegniti z drugih. S tem so omogočili, čeprav na zelo majhnem območju, da se je lahko nemška vojaška moč obdržala dlje, kot bi se sicer mogla. Moralno tako ravnanje v nobenem primeru ni opravičljivo, ker se sicer postavljamo na nesprejemljivo izhodišče, da namen posvečuje sredstva. Voditelji domobranstva, tako njegovi idejni vodje kakor tudi njegovo operativno poveljstvo, niso imeli namena služiti Nemcem in jim pomagati pri njihovih vojaških naporih. Toda namen sam po sebi ni odločilen. Objektivno so se postavili v službo Nemcem in postali del sredstev za doseg njihovega vojaškega cilja. Po kakršnihkoli kriterijih naj to sodelovanje presojava, vedno so se bojevali proti zaveznikom, ne samo proti Sovjetom, še celo ne samo proti partizanom. Partizane pa so ob tem času zavezniki že priznali kot vojaško

silo na svoji strani.

S tem so dokončno in nepreklicno zapečatili svojo usodo. Kar je sledilo, je bilo samo še logična posledica njihovega objektivnega podpiranja Nemcev. Deliti so morali usodo premaganca, in sicer v širšem okviru celotnega nemškega poloma. In kar je najhujše: ne gre samo za vojaški zlom, pač pa tudi za moralno diskvalifikacijo. Nacizem ni bil samo vojaško poražen. Ves svet ga je ožigosal kot zločinsko gibanje. Vojaškemu porazu je namreč sledil še Nürnberg. Kdor se je zvezal z nacizmom, je delil njegovo usodo. Tu je povsem drugotno vprašanje, kakšni so bili njegovi nameni in motivi za tako sodelovanje.

General Vlasov moralno gotovo ni bil izdajalec ruskega naroda. Bil je celo goreč patriot, ki je prišel do prepričanja, da je prava osvoboditev Rusije možna šele takrat, ko se osvobodi boljševizma. Res pa je, da je začel tako razmišljati šele v nemškem ujetništvu, ne prej, vsaj ne očitno. Toda vojna ni ekskurz v psihologijo, še manj moralno psihološka študija. V vojni padajo glave, glava na vratu pa je pomembno dejstvo. Bojeval se bom proti vsakomur in z vsemi sredstvi proti tistemu, ki mi jo hoče zmakniti s tega mesta. Pri tem me predvsem ne zanima, zakaj to počne. Objektivno se je Vlahov bojeval proti zaveznikom. Tako so njegovo početje presojali tudi zavezniki in ravnali z njim kot s sodelavcem svojega težko premaganega in moralno zavržnega sovražnika. Izročitev cele armade v roke Stalina kot zmagovalca je zato povsem logična in pričakovana posledica. Za izročanje kvislinških enot zmagovalnim deželam, iz katerih so izvirale, so se še pred koncem vojske zavezniki celo izrecno dogovorili. Povsem drugo vprašanje pa je, kaj je s takimi kvislinškimi enotami naredila dežela, ki so ji bili vmjeni oz. izročeni. V civiliziranih deželah, če naj sploh veljajo za civilizirane, je samo po sebi razumljivo, da takih enot ni mogoče kratkomalo pobiti. Vprašanje je kvečjemu sodno - kazenska odgovornost njihovih voditeljev. Ali so zahodni zavezniki vedeli, da z izpolnjevanjem svojih pogodbenih obveznosti pošiljajo v klavnico cele armade, je seveda vprašanje zase. Vprašanje zase je tudi, ali bi bili morali vedeti, tudi če morda niso. Vprašanje je tudi, ali ni prva, najbolj osnovna človečanska moralna zapoved, da ljudi ne pošiljamo v gotovo smrt, še zlasti ljudi, za katere lahko domnevamo, da sami niso ničesar krivi in da so bili samo orodje v rokah tistih, katerih odgovornost bi bilo resnično treba preveriti. Tu gre za očitno kolizijo dveh norm, temeljnega moralnega zakona človečnosti nasproti pogodbeni normi, ki velja iz sklenjenega sporazuma. Zahodni zavezniki so se formalno držali pogodbene norme in si umili roke. Hipoteka kršitve najbolj osnovnih človečanskih norm še vedno visi nad odgovornimi iz njihovih vrst. Hipoteka, ki se ji ne morejo izogniti kratkomalo z molkom, še manj s sklicevanjem na formalno stran dogovora s Sovjeti. Ta moralna odgovornost je še vedno predmet razprav in raziskovanj na Zahodu, pa ne samo tistih, ki so bili s tem neposredno prizadeti. (Gl.npr.N.Tolstoy, The Klagenfurt conspiracy, Encounter, May 1983)

Vendar so ta vprašanja, ki z bistvom sodelovanja z Nemci nimajo neposredne zveze, čeprav iz tega izhajajo. Gre za objektivno dejstvo, da je bilo slovensko domobranstvo del nemškega vojaškega ustroja, čeprav formalno ni bilo zamišljeno kot formacija nemške vojske. Vse, kar je temu sledilo, izvira

iz tega objektivnega dejstva, ki ga ni mogoče zanikati.

Slovenskemu protikomunističnemu vodstvu je ob ustanavljanju domobranstva postalo jasno tisto temeljno dejstvo, ki ga skoraj do italijanske kapitulacije ni spregledalo, da je namreč treba partizane vojaško premagati, če hočejo komunistični partiji izviti iz rok temeljno sredstvo, ki ji odpira pot do monopolne oblasti. Če bi torej hoteli preprečiti, da bi Slovenija po vojski postala komunistična, bi bilo treba komuniste streti kot vojaško silo. Dokler so bili komunisti vojaška sila, v bistvu v Sloveniji edina in zato tudi najmočnejša in absolutno prevladujoča - so o urejanju notranjih domačih razmer odločali sami; tako o notranji družbeno politični in gospodarski ureditvi kakor tudi o povezovanju Slovenije z drugimi. Ker so bili komunisti, je jasno, da so Slovenijo povezali z ostalo komunistično Jugoslavijo in posredno čez njo tudi z Moskvo. Kot se je pokazalo pozneje ob razkolu z Informbirojem leta 1948, je Kardelj resno obravnaval celo možnost, da bi celotna Jugoslavija postala ena od zveznih republik, neposredno vključena v Sovjetsko zvezo kot njen sestavni del. Če so hoteli antikomunisti partiji preprečiti take načrte, je logično, da bi jo morali vojaško onemogočiti. Sila je v takih okoliščinah in odnosih edini dejavnik, ki lahko odloča o izidu.

Da bi antikomunisti ta cilj dosegli, bi bilo treba ustvariti vojaško silo, močnejšo od partizanske. Biti bi morala izurjena po vseh pravilih vojaške doktrine, opremljena z orožjem, ki bi bilo v vsakem pogledu močnejše od partizanskega, dobro in zanesljivo oskrbovana ter imeti poveljniški kader, ki bi bil v vojnih veščinah, v taktiki in strategiji vojskovanja, sposobnejši kot partizanski.

IV.

Partizane premagati kot vojaško silo v Sloveniji ni bilo posebno težka naloga. Kljub temu, da so ob kapitulaciji Italije dobili sorazmerno velike količine orožja, in kljub temu, da so jih zlasti v letu 1944 delno oskrbovali z orožjem tudi že zahodni zavezniki, so bili v glavnem omejeni na lahko pehotno orožje. Za težko orožje, tudi če bi ga imeli, niso bili sposobni, ker vse to zahteva transport in zaledno organizacijo, ki je niso imeli in niti ni združljiva s partizansko taktiko bojevanja. Partizani si ne morejo privoščiti pozicijskega vojskovanja. Sleherno vztrajanje na zavzetih položajih je zanje ne samo gotov poraz, pač pa grožnja neposredne smrti. Njihov sovražnik ima namreč možnost pripeljati neomejene količine dodatne vojaške sile, moštva in orožja, ki mu partizani, omejeni na pehotno orožje, nikakor ne morejo biti kos. Že samo to, da partizane prisili braniti se na položaju, s katerega ni umika, je za njihovega sovražnika zanesljiv uspeh.

Bistvo partizanstva je v njegovi gibljivosti, sposobnosti udariti na enem mestu in se brez odlašanja umakniti ter udariti na drugem. Pozicijsko vojskovanje je lahko le prehodna taktika, da sovražnika zadržiš za določen čas, da izvedeš vojaške naloge drugje, in se za tem čim hitreje umakneš. To ni boja-zljivstvo. Celo nasprotno, taktika, ki zahteva v bistvu neprestano bežanje, ki se bo že v naslednji fazi spremenilo v nov ofenzivni udar, je nenavadno za-

htevna in živčno strahotno izčrpavajoča. Beg namreč sam po sebi in že psihološko vnaša med borce paniko, defetizem, neborbenost. Beg ima vgrajen pozitiven feed-back: sleherni bežanje vodi k še večjemu begu, borca moralno razkroji. Še posebej če se sooča s silo, ki ji nikakor ne more biti kos. Psihološko obvladovati take enote, da se ne spremene v navadne trope bežečih skrivačev, ki imajo edini cilj za vsako ceno rešiti svojo kožo in ki jim še na misel ne pride, da bi po sovražniku tudi udarili, je naloga, ki v mnogih pogledih daleč presega štabno modrost redne vojske in njene doktrine. Že samo dolgotrajno mirovanje brez spopadov s sovražnikom razkroji partizansko enoto v neborbeno gmoto, ki je v celoti zaposlena s samo seboj in svojimi problemi in ki jo zato sleherni sovražnikov napad razblini v brezglavo panično krdelo. Pred tem jo varuje le brezizhoden položaj slehernega borca, mu ni več vrnitve - za kar so temeljito poskrbeli vsi njegovi sovražniki, od okupatorja do domobrancev, z neusmiljenimi represalijami nad ujetniki - zlasti pa varno zatočišče, ki ga je partizanom dajalo naklonjeno prebivalstvo s prehrano, oskrbo, zanesljivim obveščanjem itd. Predvsem slednje je bilo za partizane življenjskega pomena. Kakor hitro so bili partizani izgubili podporo prebivalstva na kakem območju, ali če jim je prebivalstvo postalo celo sovražno, se niso mogli več obdržati. V posebno izrazitih primerih čez tako območje sploh niso imeli prehoda.

Tudi ob vseh ugodnih okoliščinah se partizani niso mogli vzdržati, če je bil pritisk nanje sorazmerno nepretrgan, če jim sovražnik ni dovolil oddiha, če se po začetni "hajki" ni umaknil v svoje postojanke, pač pa je tudi po opravljenih dnevnikih operacijah vztrajal na zavzetih položajih. Takega pritiska partizani nikoli niso mogli vzdržati dalj časa, ker kratkomalo presega človeške sposobnosti.

Za protipartizansko vodstvo je bilo torej najpomembnejše svoje sile toliko pomnožiti, da bi bile sposobne vzdrževati stalen, nepretrgan pritisk na partizanske enote in da jim tako onemogoči nujno potreben predah. Tega domobranstvo v začetku še ni bilo sposobno, ker ni imelo izkušenj, kajti poprejšnja bela garda je bila v bistvu likvidirana, hkrati pa je bil dotok v partizanske vrste po kapitulaciji Italije zelo močan, predvsem iz še nenačetih mestnih središč v Ljubljanski pokrajini in po vsej Primorski. Po tem začetnem pljusku pa se je dotok več ali manj ustavil. Vir dodatnih sil za partizane sta pozneje predstavljali predvsem Gorenjska in Štajerska, kjer so v partizane odhajali mobiliziranci v nemško vojsko, hkrati pa so obstoječe partizanske enote izvajale prisilno mobilizacijo v vseh krajih, kamor so imele vsaj omejen dostop. Vendar čas v tem pogledu ni delal za partizane. Sposobnost mobilizacije ljudi za svoje vrste se je za domobranstvo stalno zviševala, ker so imeli možnost zajemati ljudi predvsem v mestnih središčih, kamor partizani kot vojaška sila niso imeli dostopa, pa tudi na tistih predelih, kjer so s svojo zasedbo partizanom onemogočili dostop. Domobranci so namreč lahko vodili pozicijski boj in zato lahko stalno držali "očiščena" ozemlja pod svojim nadzorom. Tako so ob koncu vojske imeli pod orožjem silo, ki je po številu vsaj dosegala, po mnogih ocenah pa tudi že presegala številčno moč partizanov. Zato so lahko domobranci stalno povečevali pritisk na partizane in bili proti koncu vojne sila, ki je partizansko vojsko že resno ogrozila. S posameznih predelov so partizane

sistematično izrivali.

K temu je pripomoglo tudi dejstvo, da so partizani počasi, a vztrajno izgubljali politično podporo med prebivalstvom. Kraji, kjer je poprej delovala bela garda, so bili za partizane politično tako izgubljeni, ker je bela garda nastala večinoma kot odpor proti njihovemu nasilju. Prebivalstvo je bilo zato partizanom v pretežni meri sovražno, vsekakor pa izrazito nenaklonjeno. Marsikje pa je prišlo do obrata iz prvotne naklonjenosti v nenaklonjenost in celo sovraštvu tudi zaradi partizanov samih. Deloma zaradi samopašnosti nekaterih partizanskih "vojvod", ki so prehitro pokazali svoj nadrejeni položaj nad ljudstvom, kar je bilo sicer v skladu s končnim ciljem "diktature proletariata", alias partije, a v nasprotju s taktiko, ki je zahtevala previdnost, postopnost in zakrivanje pravega bistva partije, ki je stala za partizanstvom. Deloma je k temu prispeval tudi sam vojaški položaj. Bolj ko so bili namreč partizani odrezani od svojih preskrbovalnih centrov, bolj so se morali naslanjati na ožje preostalo območje - kar pa je pomenilo povečan pritisk na manjšem prostoru, ki so ga poleg tega izvajali brez prevelike občutljivosti in razlikovanja. Seveda pa pri tem ne gre spregledati tudi načrtnega delovanja domobranskega vodstva.

Protikomunističnemu vodstvu je namreč postalo popolnoma jasno, da brez politične podpore prebivalstva tudi vojaško ne more zmagati in da je poleg tega boj za prevlado iz Ljubljanske pokrajine treba razširiti tudi na ostalo Slovenijo. Zato je začelo počasi prodirati tudi na druga območja, zlasti na Gorenjsko, delno tudi na Primorsko; Štajerska pa jim je ostala zaprta do konca vojske, ker Nemci domobranstva na "čisto nemškem območju" seveda niso dopustili in so za boj proti partizanom poleg svojih rednih vojaških enot organizirali tudi posebne pomožne enote domačinov (Wehrmanschaft).

Posebnega uspeha pri tem niso imeli. Večina prebivalstva je ostala povezana s partizani, ker so imele družine med njimi svoje člane - sinove, može, očete - in so bile s partizani tudi čustveno povezane. Kljub temu pa je protikomunistom z "izvozom" domobranstva iz Ljubljanske pokrajine uspelo ustvariti med prebivalstvom dotlej povsem neznano diferenciacijo. Notranje državljanske razklanosti, ki se je v Ljubljanski pokrajini že davno pred tem spremenila v državljansko vojno, drugod na Slovenskem niso poznali. Prihajalo je sicer do posameznih primerov narodnega izdajstva, in sicer tistih, ki so v Nemcih videli predvsem socialno rešitev. Delno tudi zaradi nasilnih metod gestapa, ki je svoje žrtve puščal na svobodo, če so se zavezale, da bodo na prostosti postali njegovi sodelavci. Ta prodor gestapovskih agentur celo v partizanske vrste je bil tako resna nevarnost, da je bil boj z njimi dostikrat veliko zahtevnejši, napornejši, vsekakor pa bolj tvegan kot neposredni vojaški spopadi z nemškimi enotami. Bil je še toliko nevarnejši, ker so se morali partizani, nevajeni takega načina, soočiti z verziranim nasprotnikom, ki pri tem ni imel nikakršnih moralnih ovir. Zato so tudi na strani partizanov padale žrtve, katerih krivica je bila le površno ugotovljena, ali pa tudi to ne. Velikokrat je zadoščal že rahel sum. Če je boj proti gestapu zahteval tako izjemno ostrost, pa so nedolžne žrtve klicale po maščevanju tako vnebovpijoče, da njihov glas med ljudstvom še danes, po toliko letih, ni povsem utihnil. To pa je seveda po svoje prispevalo k notranjemu narodnemu razcepu, ki ga je domobranstvo zavestno prineslo. Dolgoročne posledice tega notranjega narodnega razcepa so

hujše, kakor so bile vojaške posledice nastopa domobranstva.

Vojaško je domobranstvo šele dobivalo tisti zagon, da bi se lahko uveljavilo kot odločujoča sila na Slovenskem. Proti koncu vojske so domobranci doživljali vedno večji vzpon in je umestno postaviti vprašanje, ali bi bili partizani sposobni vzdržati domobranski pritisk, če bi vojska trajala še nekaj mesecev več kot je, oz. če bi bili Nemci sposobni vzdržati nekoliko dalj. Dejstvo pa je, da se domobranci kljub svoji naraščajoči sili do konca vojske niso mogli uveljaviti kot prevladujoča vojaška sila na Slovenskem. Že to dejstvo samo je bilo zadosti za njihov dokončni poraz. Delili so usodo Nemcev in zato tudi z Nemci bežali pred partizani.

Vojaške sile na strani OF oz. partije pa seveda niso bili samo partizanski odredi, ki so bili povezani z določenim območjem, uporabljali gverilsko vojaško taktiko in v bistvu v večji meri predstavljali oboroženo podporo političnemu delu partije kot vojaško silo na takem območju. Njihova naloga je bila predvsem mobilizacija borcev za vojaške enote in podpora celotni oblastni infrastrukturi, ki jo je partija ilegalno vzpostavljala na posameznih območjih. Glavnina vojaške sile OF oz. partije so bile redne vojaške enote, oblikovane v brigade in divizije, proti koncu vojske celo v korpuse, skratka struktura redne armade. Te enote so bile sposobne v določenih okoliščinah ne samo napadati sovražnika, pač pa celo povsem osvoboditi območja, ki so jih v celoti očistila sovražnih enot. Tako so bila ustvarjena znana "osvobojena ozemlja", na katerih je partija organizirala strukturo svoje prihodnje oblasti in jih spremenila v zaledno oporo svojim vojaškim enotam. Vendar so bile tudi te vojaške sile, čeprav po svoji zasnovi temelj redne vojaške armade nove partijske oblasti, po svojem bistvu še vedno večalimanj le partizanske enote. Vsaj v Sloveniji do konca vojske niso bile sposobne vzdržati kake pomembnejše pozicijske bitke, prav tako pa po svoji oborožitvi niso bile kos redni oboroženi armadi, ker za kaj takega niso imele niti potrebnega orožja niti preskrbovalnega zaledja niti strokovnega kadra. Vse do konca vojske je na Slovenskem prevladovala partizanska borba in Slovenija kljub donečemu imenu "slovenska narodnoosvobodilna vojska" s svojim vrhovnim poveljstvom in glavnim štabom, ni imela armade v modernem smislu, vsaj ne take armade, s katero bi slovensko vodstvo lahko učinkovito podprlo uveljavitev svojih odločitev proti kateremukoli nasprotniku. Da je bilo mogoče dalj časa obdržati t.i. osvobojena ozemlja, ni bilo v toliki meri odvisno od moči vojaških partizanskih enot, ampak bolj od drugih zunanjih dejavnikov, na katere ta vojska ni mogla neposredno vplivati. To velja predvsem za nemoč njenih nasprotnikov, ki so bili bolj zaposleni drugod in so proti njej resneje nastopali šele takrat, ko je njena dejavnost začela motiti ali bi po sovražnikovi presoji lahko motila njegovo dejavnost. Kadar so se nasprotniki partizanov odločili, da likvidirajo posamezna osvobojena ozemlja, jim je to vedno tudi uspelo. To je proti koncu vojske v večji meri uspevalo celo domobrancem samim. Zato partija sedeža svojih oblastnih struktur, vojske in vseh ustanov, ki jih je že organizirala kot pripravo za popoln prevzem oblasti, ni trajno locirala na osvobojenem ozemlju, pač pa na Rogu, torej območju, ki je najbolj primerno za gverilsko taktiko vojskovanja in ilegalnega delovanja.

Prav tako pa tudi domobranci ob koncu vojske niso predstavljali vojaške

sile, ki bi lahko podprla uveljavitev odločitev protikomunistične strani. Brez Nemcev je bila ta sila še vedno le skupek lahkih pehotnih enot, ki nima podpore v vzporednih težje oboroženih enotah, oz. tudi obratno. Kot vojaška sila je bila sposobna kvečjemu za podporo drugim enotam - ki pa jih seveda ni bilo.

V.

Ob koncu vojske Slovenija tako na eni kot na drugi strani ni imela vojaške sile, ki bi bila lahko odločilno vplivala na njeno usodo. Zato je povsem razumljivo postala samo objekt, s katerim in o katerem so odločali drugi. To je doletelo celo partizansko stran. Slovenska partizanska vojska je bila sicer formalno od vsega začetka vključena v jugoslovansko vojsko, vendar kot njen samostojni del, s svojim poveljstvom in štabom. Prav ta vojska naj bi dajala oporo slovenski državnosti. Ob ustanovitvi Avnoja je slovenska delegacija dobila posebej s strani Tita zagotovilo, da bo slovenska vojska ohranila svojo samostojnost tudi kot del redne jugoslovanske armade, da bo imela svoj oficirski kader, slovensko poveljevanje, slovenski vojaški obvezniki pa bodo svojo vojaško obveznost opravljali na Slovenskem. Od teh obljub ni ostalo nič. Spomladi leta 1945 je bila samostojnost slovenske vojske z odredbo vrhovnega komandanta kratkoma ukinjena, njen vrhovni štab razpuščen, vojska pa porazdeljena in vključena v druge redne enote iz sestava jugoslovanske armade. S tem pa je bilo konec ne samo samostojne slovenske vojske, ampak tudi slehernega upanja na vzpostavitev slovenske državnosti. V zaključnih operacijah proti Nemcem Slovenija kot samostojna nacija ni sodelovala, ker svoje vojske sploh ni več imela. Vojaško je bila likvidirana še pred koncem vojske. (Več o tem npr. pri Veljko Namorš, O vprašanju slovenskega jezika v JLA Nova revija št. 57)

Do te likvidacije ni prišlo po kakih pogajanjih z vodstvom slovenske partije (pogajanja s kom drugim, razumljivo, niso bila niti potrebna) niti kakih vnaprej predloženih načrtih, ampak na način, ki je do temelja razkril popolno odvisnost slovenske partije od svoje jugoslovanske centrale. Partija je po leninističnem načelu zgrajena na temelju t.i. demokratičnega centralizma, kar v bistvu pomeni, da je vsa izvršilna pa tudi dejanska moč osredotočena na vrhu sistema, vse nižje enote pa so večalimanj samo izvršilne enote, ki so v celoti, tudi kadrovsko odvisne od višjih oz. od najvišje systemske ravni. Slovenska partija zato nikoli ni bila samostojna politična sila v Sloveniji, ampak samo izpostava svoje jugoslovanske centrale. Posebnost njene taktike in strategije med vojsko je bila pač le v tem, da so okoliščine narekovale določeno samostojno ukrepanje, ker enoten jugoslovanski partijski obrazec za Slovenijo ni bil sprejemljiv. Toda tudi to posebno strategijo je bilo treba vedno predložiti v poprejšnjo ali poznejšo odobritev centrali. To je večinoma teklo v neposrednem sodelovanju med Titom in Kardeljem, ki je v politbiroju KPJ posebej odgovarjal za vodenje in nadzor nad partijskim delom v Sloveniji. V posameznih primerih pa je prihajalo celo do kratkih stikov, kolikor to Kardeljevo posredovanje ni bilo pravočasno. Najbolj znan primer je vsekakor iz

konca leta 1942. Takrat je prišel v Slovenijo Arsa Jovanović s skupino višjih oficirjev, ki sta jim vrhovni štab oz. partija zaupala nalogo, da v Sloveniji celotno vojsko reorganizirajo po vzorcu ostale Jugoslavije. Ti so zato ukrepali mimo vseh struktur, ki sta jih postavili slovenska partija oz. OF in frontne organizacije in naj bi po svoji presoji morebiti tudi umaknili celotno partizansko vojsko iz Slovenije na Hrvaško oz. v Bosno. (Namorš, *ibid*) Ta poskus zaradi neposredne Kardeljeve intervencije pri Titu ob revoltu celotnega izvršilnega odbora OF sicer ni uspel, bil pa je jasen znak tistega, česar prizadeti partijski in frontni funkcionarji takrat še niso mogli spoznati, da je namreč vsa njihova samostojno organizirana oblastna in frontna struktura v bistvu samo kulisa, za katero ne stoji slovenska, pač pa jugoslovanska partija, ki jo lahko z eno samo potezo pospravi kot nepotrebne kulise. In z vojsko se je to tudi zgodilo. V bistvu seveda tudi z vso preostalo strukturo, ki je v svoji navidezni samostojnosti ohranila svojo vlogo, da ohranja videz slovenske neodvisnosti in samostojne državnosti, v svojem resničnem položaju pa je v celoti odvisna od osrednje uprave, partijske in državne, ki jo vodi in ima v rokah partija. Vse to se do današnjega dne v bistvu ni spremenilo.

Slovensko partijsko vodstvo proti temu, ne samo da ni moglo, pač pa tudi ni bilo pripravljeno kaj storiti. Ni bilo namreč odvisno od organizacije, ki jo je vodilo, struktur, ki jih je ustanovilo, vojske, ki ji je ukazovalo, pač pa od jugoslovanske partijske centrale, ki je to vodstvo v bistvu postavilo. To so pač zakonitosti demokratičnega centralizma, kar se prav tako ni spremenilo do današnjega dne. Takrat pa vodstvo niti ni hotelo, da bi bilo drugače, saj je po svoji leninistični indoktrinaciji sodilo, da je tako edino prav in da drugače tudi ne more biti. Če pa mora danes sprejemati odločitve centra, s katerimi ne soglaša in ki jih ima za škodljive tako za Slovenijo kot za Jugoslavijo v celoti, jih mora sprejemati, ne zato, ker bi bile ustrezne, pač pa zato, ker nima druge možnosti. Ne razpolaga namreč z nikakršno silo, s katero bi lahko uveljavilo svojo voljo v nasprotju z voljo centra. To svojo silo je vsaj formalno, dejansko pa že poprej, izgubilo z likvidacijo slovenske vojske.

Slovenska vojska je bila samo partizanska vojska, torej vojska, ki se brez dodatnih ugodnih okoliščin ne more spremeniti v redno vojsko, ki je sposobna voditi tudi pozicijsko vojskovanje, ki lahko manevrira na ozemlju, kamor svojemu nasprotniku onemogoči dostop. Tega slovenska vojska ni nikoli urešničala. V razmerah, kakršne so med vso vojsko vladale na Slovenskem, tega tudi ni mogla. Ozemlje Slovenije in njegova tranzitna izpostavljenost kot most med zahodom in vzhodom pa tudi v veliki meri med severom in jugom kaj takega ni omogočalo. Partizansko vojskovanje je zato že po svoji naravi povezano z neko drugo silo, na katero se nasloni. Samo ni sposobno obstajati kot samostojna sila, ker ne more nikakor dobiti tistega prostora in časa, da bi lahko preraslo v redne, notranje ustrezno strukturirane vojaške formacije, ki bi bile kos modernemu vojskovanju. To se je v večji meri sicer posrečilo partizanom na širšem jugoslovanskem prostoru. Zaradi odmaknjenosti od komunikacij in širine osrednjega, sorazmerno težko prehodnega ozemlja notranjosti Jugoslavije so partizani lahko pridobili sorazmerno široka osvobojena ozemlja, na katerih so lahko začeli oblikovati redno armado. Vendar tudi to ne bi bilo mogoče brez podpore zaveznikov, njihove neposredne pomoči v orožju, zlasti

pa zmage nad Italijani, ki niso bili premagani v Jugoslaviji, ampak na drugih bojiščih. Zmago zaveznikov pa so lahko izrabili tudi partizani, da so se lahko oskrbeli z orožjem. Pa celo vse to ne bi bilo zadostovalo, če ne bi prišlo do invazije sovjetskih rednih enot, ki so partizane lahko razbremenile najhujšega nemškega pritiska, in jim omogočile, da so se notranje ustrezno organizirali in opremili. Šele ob vseh teh pogojih so lahko prerasli v redno armado, ki je bila sposobna samostojno ofenzivno nastopiti.

Tako je bila ob porazu Nemčije temeljna naloga te armade, da zagotovi komunistično oblast tudi v Sloveniji, ki je bila kot obrobna jugoslovanska pokrajina najbolj izpostavljena nevarnosti, da se izloči iz Jugoslavije. Bodisi tako, da jo zasedejo zavezniške sile, ki so Slovenijo obkrožile z vseh strani, razen na meji s Hrvaško, bodisi da v njej prevzamejo oblast protikomunisti, ki so na to tudi računali. Brez podpore drugih jugoslovanskih vojaških enot bi slovenska partizanska vojska le težko opravila z domobranci. Lahko bi se zgodilo celo nasprotno. Tako pa se slovenski domobranci niso soočili s slovenskimi partizani, saj so bili že vključeni v jugoslovansko redno armado, pač pa z redno jugoslovansko armado kot svojim edinim nasprotnikom. V vojaškem obračunu s to armado pa domobranci niso imeli prav nikakršnih, niti najmanjših možnosti za uspeh. Ni jim preostalo drugega, kot da se predajo ali da se skupno z Nemci kot svojimi pokrovitelji umaknejo, kar so tudi storili. Naloga redne jugoslovanske armade, ki je v hitrih pohodih prodirala proti Trstu in zahodnim slovenskim mejam, je bila prav v tem, da Slovenijo odreže od zahodnih zaveznikov, ki so jo obkrožali z zahoda in severa. Tudi to ji je v glavnem v celoti uspelo, razen na mejnih območjih v Posočju in na Koroškem.

Britanska armada, ki je obkrožala Slovenijo, je bila izrazito protikomunistično usmerjena in indoktrinirana. Brž ko je prišlo do vojaškega zasuka v prid zaveznikov, je bil cilj britanske politike pod Churchillom, da se zavezniške armade izkrcajo na jadranski obali, s čimer bi si zagotovili ne samo izhodišče za neposreden prodor v notranjost Nemčije, pač pa tudi odstranitev nevarnosti, da bi celoten Balkan prišel v komunistični krog. Z izkrcanjem bi se to gotovo tudi zgodilo. Tako so to možnost presojali tudi partizani, ki so se zato tudi pripravljali, da se takemu izkrcanju postavijo po robu, če bi do njega prišlo, oz. da diplomatsko preprečijo, da do njega sploh ne pride. Jugoslovanska partijska politika si je nenehno prizadevala izrabiti vojaško pomoč in diplomatsko priznanje zaveznikov, težišče britanske politike na jugoslovanskem območju pa je bilo kar najbolj izrabiti partizansko vojaško silo proti Nemcem, hkrati pa preprečiti, da bi v Jugoslaviji komunisti prevzeli oblast kot edina politična sila. Titu je uspelo v celoti doseči svoj cilj, medtem ko je Britancem njihov manever v celoti spodletel. Kakor hitro je namreč Tito za partizane dosegel priznanje vseh zaveznikov kot edine vojaške sile na njihovi strani v Jugoslaviji in s tem ob sporazumu Tito-Šubašić, ki so ga "vsilili" Britanci, naslov legitimnega udeleženca v organizaciji prihodnje oblasti v Jugoslaviji, je svoj cilj dosegel. Lahko je legitimno dovolil Sovjetom, da posežejo v vojna dogajanja v Jugoslaviji in s tem v bistvu tudi v prihodnjo družbeno ureditev, in legitimno je isto preprečil zahodnim zaveznikom. S tem je bila igra zanj dobljena. Brž ko bi zahodni zavezniki kako-

rkoli posegali s svojo vojaško silo na jugoslovansko ozemlje, bi partizani lahko to z vso legitimnostjo obsodili kot agresijo. Kaj takega pa bi pomenilo tudi prelom zavezništva s Sovjeti in v bistvu začetek oboroženega spopada z njimi, kar pa vse do današnjega dne nihče ni tvegala. Legalno bi zahodni zavezniki lahko zasedli le del Slovenije, ki je bil pred vojsko pod Italijo, in Koroško, ki je bila pod Avstrijo. Ker do teh območij Jugoslavija pred sklenitvijo mirovne pogodbe ni imela zakonite pravice, jih je lahko dobila samo po volji oz. ob pristanku zaveznikov, ne glede na to, ali jih je že pred njimi vojaško zasedla. Trst kot najpomembnejše pristanišče na skrajnem severozahodu tega prostora, je morala Jugoslavija vojaško izprazniti, čeprav ga je zasedla pred zavezniki. Prav tako je morala umakniti svoje čete tudi iz Koroške, četudi je nekatere predele na tem območju zasedla že pred britanskimi četami.

VI.

Ta dogajanja jasno dokazujejo, da je bila za prevzem oblasti v Jugoslaviji potrebna ne samo vojaška sila, ampak tudi pravni naslov, torej priznanje zaveznikov kot zmagovite strani v vojski. Dejstvo je, da Jugoslavija že leta 1918 ni nastala iz lastne moči, ampak po volji zahodnih zmagovitih sil, torej pod odločnim vplivom zunanjih dejavnikov. Prav tako je bila Jugoslavija leta 1945 obnovljena s pristankom zunanjih dejavnikov, ker brez njihovega soglasja ne bi prišlo do njene obnovitve, ne glede na vojaško moč partizanov. Če upoštevamo oz. bolje, če seštevamo vojaško moč vseh protikomunističnih sil v Jugoslaviji, od četnikov, ustašev do domobrancev, je bila njihova skupna vojaška sila vsaj enakovredna partizanski. Če pa bi hotele skupno nastopiti, bi bila potrebna neka povezovalna sila skupnega cilja, ki ga seveda niti približno ni bilo. Četništva in ustaštva ni bilo mogoče pripraviti do kakršnegakoli sodelovanja pri kakršnemkoli cilju. Pa celo če bi do takega soglasja prišlo, ne bi imele te sile nikakršnega pravnega naslova za udeležbo v oblasti. Tako ustaši kot domobranci so bili formalno del premaganega nemškega vojaškega ustroja. Četniki sicer niso bili tako diskvalificirani, vendar jih zavezniki niso priznali kot svoje soborce, saj so jim odtegnili vojaško pomoč in priznanje. Če bi se zahodni zavezniki povezovali in sodelovali s katerokoli od teh vojaških formacij, ali jo priznali, bi formalno pomenilo isto kot prekinitev zavezništva s Sovjeti in tudi če je semintja celo že prihajalo do posameznih nesporazumov, do formalnega razkola takrat še ni moglo priti.

Za slovenske domobrance oz. za slovensko protikomunistično vlado torej ni bilo nikakršnih realnih možnosti za uresničitev njihovega načrta, da bi doma premagali partizane, nato pa se pridružili zahodnim zaveznikom in z njihovo pomočjo doma vzpostavili protikomunistično oblast. Celó če bi bili vojaško v celoti premagali partizane, ob takih formalno-pravnih razmerjih, kakršna so bila ustvarjena med zmagovitimi zavezniki, bi morali odstopiti oblast legitimnemu naslovniku. To pa je bila partizanska oblast. Če bi lahko kakorkoli računali na uspeh, bi si morali že poprej zagotoviti priznanje zaveznikov. Tega pa si niso mogli, če so se bojevali na strani Nemcev.

Ni mogoče zanikati, da so se simpatije zmagovitih zaveznikov ob koncu

vojske precej hitro prevesile na stran protikomunističnih sil. Zaveznikom je bilo povsem jasno, da je komunistična Jugoslavija postala sovjetski satelit in da sleherna krepitev Jugoslavije pomeni v bistvu krepitev sovjetske moči, s katero so si prihajali vedno bolj navzkriž. Zato so Jugoslavijo onemogočali, kjer koli je to le bilo mogoče, seveda v legalnih okvirih formalno še veljavnega zavezništva s Sovjeti. Račun smo seveda plačali Slovenci z izgubo Trsta, Gorice in najzahodnejših delov Slovenije ter celotne Koroške. Za zahodne zaveznike bi bila v tem položaju protikomunistična Jugoslavija veliko sprejemljivejša kot komunistična. Vojske je bilo konec, prednosti partizanov kot borcev proti Nemčiji so se z zmago nad Nemčijo spremenile v negativno postavko zavezništva s Sovjeti. Toda odkrito nastopiti proti komunistični Jugoslaviji, kar bi predstavljalo sleherno dejanje, s katerim bi priznali katerokoli formacijo, ki se je bojevala na strani Nemcev, bi pomenilo več kot samo prekinitev s Sovjeti. Pomenilo bi neposredno sovražen akt.

Zahodni zavezniki so imeli v tem pogledu zvezane roke. Celo Sovjeti niso na ozemljih, ki so jih vojaško zasedli, že takoj z zasedbo nasilno spreminjali obstoječe družbene ureditve. Z različnimi metodami subverzije so sicer takoj začeli pripravljati razmere, da bi v naslednji fazi prevzeli oblast komunistični režimi - vendar vsaj formalno na legalen način. Podpora zaveznikov domobrancem, da bi v Sloveniji vzpostavili protikomunističen oz. vsaj nekomunističen režim, pa bi pomenila isto kot odcepitev Slovenije od preostale Jugoslavije. To so bili po svoje isti računi kot računi Nemcev, ki so upali, da se bodo lahko takoj neposredno po porazu postavili na stran zmagovitih zahodnih zaveznikov in z njimi začeli vojsko proti Sovjetom. Zato je razumljivo, da tudi ponudba prehodne vlade, ki so jo ustanovili slovenski protikomunisti neposredno pred kapitulacijo Nemčije, Hrvatom, da bi se jim pridružili v skupni slovensko-hrvaški državi, ni imela nikakršnega odziva. Vse to so bila dejanja v sanjskem svetu, brez kakršnekoli stvarne podlage.

Protikomunisti v Sloveniji svojega vojaškega nastopa niso povezali z ustrežno diplomatsko dejavnostjo, ki bi morala uspeli v tem, da bi jih zavezniki priznali kot udeležence na svoji strani. S položajem, kakršnega so ustvarili, zavezniki tega niso mogli storiti, celo če bi bili to hoteli. Pot do priznanja pri zaveznikih bi se začela takrat, ko bi se odločili za boj proti komunistom, tako da bi jim odvzeli monopol v boju proti Nemcem. Partizane so zavezniki priznali kot udeležence v vojni na svoji strani. Že s tem samim je partizanom uspelo, da je postal vsak, ki se je bojeval proti njim, že s tem tudi nasprotnik zaveznikov. Domobranci tako niso mogli dobiti statusa sobojevnika na strani zaveznikov, celo če bi se že od samega začetka ločili od Nemcev. Njihov položaj bi se na ta način v veliki meri izenačil s položajem Mihailovičevih četnikov. Nemci jih sicer ne bi napadali, če se ne bi bojevali proti njim, vendar jih tudi zavezniki ne bi mogli sprejeti, če bi se bojevali proti partizanom, ki so imeli status udeleženca na njihovi strani. To se je namreč zgodilo prav četnikom. Ko so Britanci prisilili partizane, da so oblikovali začasno vlado skupaj z demokratičnimi silami v Jugoslaviji, ki se niso omadeževale s sodelovanjem z okupatorji, so bili četniki izločeni iz te vlade. Posredno so se bojevali proti zaveznikom, s tem da so se bojevali proti partizanom.

Za protikomuniste sta bili edini možni poti, da se vključijo v OF in si v

okviru nje izbojujejo položaj enakovrednega partnerja, ki bo v OF kot koaliciji sodeloval tudi v odrejanju politike in postavljanju ciljev in ki ima v okviru partizanov lahko celo svoje posebne vojaške enote; ali pa da se zunaj OF samostojno organizirajo s podobnim programom kot OF in s tem nastopijo kot tekmeč partizanov v pridobivanju ljudi za sodelovanje v svojih vrstah. S partizani se ne bojujejo, pač pa tekmujejo z njimi pri zasledovanju enakih ciljev, kot jih ima OF: borba proti okupatorjem za narodno osvoboditev in za demokratično družbeno ureditev po vojski.

V obeh primerih bi to pripeljalo do spora s komunisti.

Taktika vključitve v OF, kar je bila odločitev krščanskih socialistov, je bila za partijo sprejemljiva samo kot prehodna rešitev, da okrepi gibanje, pozneje pa svoje zaveznike likvidira - kar se je tudi zgodilo. Če bi v OF sodelovala celotna protikomunistična fronta - seveda ne kot protikomunistična, pač pa kot sodelavec s komunisti, ki pa se jim pridružuje kot enakovreden partner, ki po potrebi lahko tudi samostojno nastopa, bi se že takoj na začetku sile povsem drugače polarizirale, kakor so se. Nekomunisti (ne protikomunisti!) bi seveda morali vseskozi voditi zrelo politiko partnerja, ki se zaveda svoje moči, ki skrbno pazi na svojo samostojnost in ki se ne da podrediti nikomur, ki nikakor ne prevzame vloge golega izvrševalca volje drugih. Tako odločno stališče bi si nekomunisti v OF lahko zagotovili le s tem, da bi imeli v OF svoje samostojne vojaške enote, v celoti vključene v njen program - ali vsaj enote, ki ne bi bile pod neposrednim poveljstvom komunistov. Takega odnosa partija po vsej verjetnosti ne bi sprejela, ker bi s tem vnaprej pristala na to, da bo oblast delila z drugimi. Zanj je to povsem nesprejemljivo, ker se s tem odpoveduje temeljnemu cilju, zaradi katerega je sploh šla v boj. Da bi do tega res prišlo (pri tem pa ne smemo izgubiti izpred oči dejstva, da bi v takem primeru OF in opredelitev ljudi zanj ne bi bila taka, kot je v resnici bila!), dokazuje primer četnikov. Partizani so bili pripravljene sodelovati z njimi v boju proti Nemcem samo s pogojem, da pristanejo na ustanovitev skupnega poveljstva in skupnega štaba za novačenje in oskrbo. Z drugimi besedami, na sodelovanje so pripravljene samo, če jim drugi vnaprej priznajo dostop do vseh tistih poveljniških položajev, s katerimi si vnaprej zagotovijo obvladovanje celotnega gibanja oz. boja, ker je samo v tem zagotovilo, da bodo prišli do monopola oblasti. Če tega zagotovila ni, se sodelovanju raje odpovedo, kar se je v pogajanjih s četniki tudi zgodilo. Do enakega položaja bi prišlo tudi v Sloveniji, če bi nekomunisti vztrajali pri svoji samostojnosti in si jo z ustrezno taktiko tudi resnično zagotovili.

V enakem položaju bi bili tudi, če bi od vsega začetka delovali zunaj OF; vendar bi bila taktika sodelovanja v OF in pripravljenost za sodelovanje z vsemi, ki sprejemajo skupno oblikovan program narodne osvoboditve, bistveno ugodnejša. Ne samo da bi komunistom onemogočili, da bi se polastili celotnega gibanja, pač pa bi jih s tem prisilili tudi v položaj, ki bi bil zanje bistveno neugodnejši. Naložili bi si breme dokazovanja, da jim ni prvi cilj monopol oblasti, pač pa narodna osvoboditev - dokaz, ki bi ga ob takem stališču komaj speljali do praga prepričljivosti.

S tem smo v prvem in drugem primeru prišli do položaja, ki je čisto podoben položaju četnikov po prekinjenih pogajanjih s partizani jeseni 1941.

In četniki so izgubili.

VII.

V čem so bile njihove napake? Če bi se strinjali s tem, da niso napravili nekaj usodnih napak, zaradi katerih so zapravili vse, bi to pomenilo, da objektivno ni bilo v zadnji vojski nikakršnih drugih možnosti, kot da pridejo do oblasti komunisti, da je bila to povsem logična pot naravnega zgodovinskega razvoja. Trditev, ki jo z globoko prepričanostjo zagovarja vsak pravi leninist. In če je to tako, logično sledi, da je bil sleherni odpor proti njihovemu prihodu na oblast ne samo nesmiselno prelivanje krvi, ampak v bistvu zločin. Taka je tudi v resnici komunistična razlaga njihovega prihoda na oblast in dejavnosti njihovih nasprotnikov.

Za slovenske protikomuniste: Karkoli smo naredili, smo naredili prav, in vse smo storili, kar je bilo v naši moči - vendar prodora komunistov ni bilo mogoče preprečiti. Kakšna razlaga nam potem še preostane? Ali samo metafizična, da se je tako pač moralo zgoditi, ali pa da je bila pretežna večina ljudi resnično za to, da komunisti prevzamejo oblast. Tudi če bi držalo slednje, je za protikomuniste to obsodba. Bojevali so se proti nečemu, kar je bilo vendar volja pretežne večine ljudi. Tudi argument, češ, ni bilo mogoče zmagati, če pa nas je pregazila komunistična armada, ki je prišla z juga, nima nikakršne veljave. S tem je bilo vendar treba računati ali pa poskusiti preprečiti.

Tu smo že pri dejavniku, ki smo ga mimogrede sicer že omenili, ki pa ga je na tem mestu treba ponovno osvetliti. Komunisti so bili organizirani in povezani kot vsejugoslovansko gibanje oz. bojna fronta. To jim je vnaprej zagotavljalo povezanost in usklajeno delovanje na območju celotne Jugoslavije. Kdorkoli je proti njim nastopal osamljeno, samo z vidika svoje lokalne ali ožje narodne problematike, ne da bi upošteval njeno povezanost z drugimi, se je že s tem samim postavil v podrejen položaj. Proti sebi je imel nasprotnika, ki je proti njemu lahko usmeril sile (vojaške, politične, diplomatske) vse države. Tako so četniki zmagali nad partizani v Srbiji, ostali pa so srbsko gibanje, ne jugoslovansko. Mihailović je kot poveljnik četnikov postal sicer tudi vojni minister jugoslovanske kraljevske vlade v izgnanstvu in bi s tega stališča lahko deloval kot predstavnik Jugoslavije, vendar je bila ta "jugoslovanska" vlada v izgnanstvu v bistvu tudi sama le srbska vlada. Ni se mogla sporazumeti za neki program, ki bi bil resnično jugoslovanski, sprejemljiv za vse jugoslovanske narode. Mihajlovičevi zastopniki, kolikor so delovali v Sloveniji, so bili predstavniki in nosilci pogledov in stališč jugoslovanske kraljeve vojske. Zato so ostali tako rekoč povsem osamljeni in niso nikoli postali dejavnik, ki bi kakorkoli odločilno in mobilizacijsko vplival na opredeljevanje ljudi v Sloveniji. V Sloveniji četniki niso mogli pognati korenin, ker niso bili jugoslovansko gibanje, pač pa srbsko. V bistvu nadaljevanje že pred vojno neustrezne srbske politike, ki nikoli ni bila jugoslovanska.

Slovenski nekomunisti prav tako niso delovali povezano z drugimi nekomunisti, pač pa povsem samostojno, bolje, osamljeno, tudi če odmislimo njihovo v celoti zgrešeno sodelovanje z okupatorjem. Ker so se soočali z

nasprotnikom, ki je bil organiziran in povezan v celotni Jugoslaviji, hkrati pa tudi z Moskvo, ki je nastopala kot bistveni sestavni del velike protihitlerjevske koalicije, je razumljivo, da je bila njihova protikomunistična strategija vnaprej obsojena na neuspeh, če so ostali povsem osamljeni in nepovezani tako v jugoslovanskem kot mednarodnem prostoru. Slovenski nekomunisti niso razvili nikarkšne širše diplomatske aktivnosti, ki bi jih povezovala s protikomunističnimi silami, ki bi lahko računale na uspeh, samo če bi se zlili v enotno fronto tako v Jugoslaviji kot na mednarodnem območju. In videli smo, da je o usodi Jugoslavije ponovno odločala zunanja diplomacija. Zgrešeno vojaško anagažiranost slovenskih nekomunistov je spremljala popolna odsotnost ustrezne diplomatske podpore. Seveda pa je zgrešena vojaška anagažiranost sama po sebi izključevala ustrezno diplomatsko podporo. Osamljena in ne povezana z drugimi partnerji, ki se soočajo z istim nasprotnikom, bi bila celo pravilna vojaška anagažiranost obsojena na neuspeh.

Vprašanje zase je, ali so bili četniki sploh tisti partner, s katerim bi bilo mogoče navezati potrebne stike. Razpoložljiva dejstva navajajo prej na nasprotno. Četniki niso bili nekomunisti, ampak protikomunisti, hkrati pa predstavniki tiste zgrešene velikosrbske usmerjenosti, ki je bila v največji meri kriva za razkroj že predvojne Jugoslavije. Četniki niso niti mislili niti delovali jugoslovansko, pa niti racionalno z vidika svojih lastnih interesov. Povezava slovenskih nekomunistov s četniki oz. srbskimi nekomunisti ne bi vnaprej pomenila že pristanka na srbski pogled na Jugoslavijo. Gre samo za usklajevanje dejavnosti proti skupnemu nasprotniku. Četniki so se izključili iz jugoslovanskega okvira predvsem zaradi svojega odnosa do Hrvatov. Na ustaške pokole srbskega prebivalstva so odgovorili z enakim pokolom Hrvatov. Ne glede na moralno nesprejemljivost takega ravnanja - saj so se s tem spustili na isto raven kot ustaši - so se s tem diskvalificirali kot Jugoslovani. Zavezniki pa so priznavali samo Jugoslovane, samo z njimi so hoteli imeti opravka. Ker je bila Mihailovičeva politika v bistvu velesrbska, se je kot partner, ki naj odloča o usodi prihodnje Jugoslavije, vnaprej izključil. Diplomatsko je ostal poraženec, s četniškim ravnanjem s Hrvati pa se ni samo formalno, ampak predvsem vsebinsko diskvalificiral kot Jugoslovan. Pogazil je namreč eno tistih vezi, ki so za kakršnokoli Jugoslavijo temeljnega pomena: medsebojno spoštovanje in zaupanje med njenimi narodi in priznanje medsebojne različnosti kot izhodišče za skupnost, ki jo povezujejo le tisti skupni interesi, ki jih vsi priznavajo kot skupne.

Slovinci se seveda nikoli nismo izpostavili možnim očitkom hegemonizma proti drugim, v Jugoslaviji gotovo ne možnim očitkom unitarizma in uveljavljanja svojih lastnih interesov na škodo drugih. Očitek je lahko le nasproten: bili in ostali smo provincialci. Tudi svojo usodo med NOB smo reševali na enak način. Bodisi tako, da smo se kot podrejeni partner spremenili v izvršilno orodje drugih, kar so počeli predvsem komunisti, bodisi da so delali brez povezave s svojim širšim okoljem in se prav zato spremenili v njegov pasivni objekt, kar so počeli predvsem protikomunisti. V obeh primerih je to vodilo do izgube, vsaj relativne, osebnostne in narodnostne svobode.

9. Obračun in bilanca

I.

Razpravljati in premišljevali o dogajanjih na Slovenskem med drugo svetovno vojno, o NOB in o boju med komunisti in njih nasprotniki samo z vidika, kaj so eni ali drugi naredili prav ali napak, da so prišli na oblast ali da so jo izgubili, pomeni postavljati se na stališče, da je samo oblast in politična moč osnovni vzvod za urejanje odnosov v družbi in za njeno oblikovanje. Kako je oblast pomembna za družbeno zgradbo in dogajanja v njej, nam je vsem postalo zelo jasno, ko je zmagovita stran začela vso družbo preoblikovati po svojih načelih in zamislih oz. vsaj zamislih, ki jih je kot svoje sprejela od drugih. Temu dogajanju je dala imdružbena revolucija. Usoda vseh in slehernega posameznika je bila odvisna od njega. Ali želimo v državo s tako ali drugačno družbeno ureditvijo, je seveda za življenje naroda in posameznika izjemno pomembno vprašanje. Posebno za nas, Slovence, je to vprašanje še posebej pomembno, ker vsaj doslej še nikoli nismo oblikovali svoje lastne države in smo živeli vedno v državnopravnih razmerjih, ki so jih ustvarjali drugi, države, v katere smo bili vključeni.

Med NOB oz. državljansko vojsko, ki je potekala v njegovem okviru, oz. ki jo je ta sprožil, je šlo v resnici za to, ali uveljavimo nek vzorec družbene ureditve, ki sloni na povsem drugačnih pogledih na življenje, njegov smisel in moralne temelje za medsebojno sožitje, kot pa ga je uveljavljalo, oz. na katerem je slonelo krščanstvo. Tu gre za soočenje dveh svetov, med katerima ne more biti soglasja. Ne samo na nazorski in metafizični osnovi, odraža se tudi v gmotnem položaju in družbenem statusu tako posameznika kot tudi položaja naroda in odnosu do drugih. Ta popolna različnost dveh svetov, vzeta v njuni idealni obliki, vpliva tudi na vprašanje, kako v medsebojnem soočanju prevladati nad drugim, kaj imeti za zmago in kaj za poraz, kako zmagati in kako prenesti poraz - če gre zanj. V stvarnem življenju se seveda posamezne kategorije nikoli ne srečujejo v čisti idealni obliki. Tako tudi v tej državljanski vojski ni šlo samo za boj komunizma s krščanstvom, ampak tudi za celo vrsto družbenih sestavin in z njimi povezanih interesov, ki so se povezovali s tema dvema temeljnima kategorijama. Zato lahko sodimo o udeležencih v medsebojnem obračunu, jih spoznamo in opredelimo - šele ko bomo lahko dobili bolj točno sliko o tem, kdo se je s kom bojeval, kdo je zmagal, kdo bil premagan, in kakšne napake ali dobre poteze je napravil. Tudi vloge so ob taki podrobnejši analizi lahko zamenjane. Za isto stvar so se lahko bojevali protagonisti v nasprotnih taborih, in obratno.

Prvo, kar lahko ugotovimo, če ta boj opredelimo kot boj krščanstva s komunizmom, kar so zelo radi in odločno poudarjali protikomunisti, je, da ta boj ni mogel biti to, za kar so ga opredelili. Krščanstvo, če ga pojmuje kot religijo ali kot skupek moralnih norm, zvezanih v svojem izvoru z božjim izročilom, kot tako ne more predstavljati neke prav določne zamisli o družbeni ureditvi in o družbeni zgradbi. Lahko daje in ustvarja moralne temelje, brez katerih ne more biti nobena družbena ureditev. Sama družbena ureditev pa je nasledek cele vrste dejavnikov, ki sicer ne morejo biti v nasprotju z moralnimi

temelji, ki jih oznanja krščanstvo, a sami po sebi niso izvedeni iz krščanskega moralnega kodeksa, pač pa iz vrste zgodovinsko razvojnih, narodno karakternih in naravnih danosti, predvsem pa iz svetovnih pogledov in predstav o načinu, kako najbolje zadovoljiti človekove gmotne in duhovne potrebe, tako kot posameznika kakor tudi na različnih stopnjah družbenih povezav. Zato ni mogoče označiti neke družbene ureditve kot edino skladne s krščanskim naukom, na drugi strani pa je cela vrsta povsem različnih družbenih ureditev še vedno skladna s krščanskim naukom, če le ne nasprotuje moralnim temeljem, ki jih mora po njem imeti in spoštovati sleherna družbena ureditev. Torej ni nujno, da mora biti taka družbena ureditev utemeljena neposredno na krščanski veri. Danes obstaja na svetu cela vrsta družbenih ureditev, ki niso utemeljene na krščanstvu, pa jih vendar lahko sprejema kot ustrezno družbeno ureditev z moralnega stališča tudi krščanstvo. Brez tega življenjev sodobnem svetu sploh ne bi bilo možno.

S tega stališča se krščanstvo kot krščanstvo sploh ne more opredeljevati do katerekoli konkretne družbene ureditve, ker za to ne samo da ni poklicano, ampak tudi nima za to na voljo potrebnih odgovorov. Lahko se opredeljuje samo do moralnih temeljev, na katerih je zgrajena. To pa je seveda nekaj povsem drugega kot soočanje s celotnostjo take družbene ureditve ali njenega projekta. Zato se krščanstvo kot krščanstvo ne more opredeljevati tudi do projekta, ki se imenuje komunistična družbena opredelitev. Saj nima nikakršnih odgovorov npr. glede tega, ali je državna oz. družbena lastnina ekonomsko ali ekološko in podobno bolj ustrezna kot zasebna; ali je z državnim načrtom usmerjano gospodarstvo ustreznejše (ustreznejše za kaj?) kot svobodno gospodarstvo, ki se samo ureja na temelju ekonomskih tržnih zakonitosti; ali je enopartijski politični sistem primernjši kot večpartijski, da zagotovi urejanje družbenih odnosov na temelju svobode in enakosti posameznika itd. V enem ali drugem sistemu pa se opredeljuje do moralnih vprašanj: ali je posamezniku zagotovljeno njegovo človeško dostojanstvo, ali sta zagotovljena svoboda in varstvo t.i. temeljnih človekovih pravic, ali mu je zagotovljena možnost živeti v skladu s svojim prepričanjem, zlasti verskim itd. Do tega vodi veliko različnih poti, krščanstvo pa lahko ugotavlja samo stanje in se s tega vidika opredeljuje do družbene ureditve.

V imenu krščanstva se zato ni mogoče bojevati proti komunizmu kot projektu neke določene družbene ureditve, kolikor ne temelji na načelih, ki bi bila v nasprotju s krščanskimi. Še celo pa se ni mogoče proti komunizmu bojevati z orožjem v imenu krščanstva. Krščanstvo je kot družbeno relevanten moralen kodeks z orožjem sploh nebranjljivo, oz. moralnih vrednot se ne da braniti niti uveljavljati z orožjem. Nimata namreč nikakršne stične točke, saj pripadata dvema povsem različnima svetovoma. Kdor se v imenu krščanstva bojuje z orožjem za uveljavljanje katerihkoli moralnih vrednot, ki so podlaga krščanstvu, se že pojmovno ne more bojevati zanj, pač pa za druge vrednote, ki so sicer lahko skladne s krščanskim moralnim naukom, se na videz z njim lahko celo pokrivajo, a same ne izvirajo iz krščanstva. Zaradi tega je vedno ne samo možen, ampak tudi nujen preskus, koliko je taka skladnost podana.

Z orožjem podprta obramba družbene ureditve, ki je nasledek znanstvene revolucije 16. stol., newtonsko - cartesianske paradigme, torej ureditve, ki je

uokvirjena v pojem sodobne meščanske države, v nobenem primeru ne more biti predmet boja za krščanstvo, še posebej ker je ta država, vsaj kot teoretičen model, zgrajena na racionalizmu, ki ni skladen s krščanskim pogledom na svet. Racionalizem, zlasti v svoji scientistični inačici, kot se je izoblikovala zlasti v preteklem stoletju, je v mnogočem izrazilo v nasprotju s krščanstvom. S svojim prepričanjem v neomejen napredek; prepričanjem, da je človeškemu umu v bistvu dosegljivo vse; da si je človek sposoben v celoti podrediti naravo, pomeni v bistvu upor zoper krščansko pojmovanje vloge Boga v stvarstvu in pomeni le sodobno obliko svetopisemskega starozaveznega upora zoper Boga, izraženega v geslu: "Ne bom služil!"

Prav tako newtonsko-cartesianska paradigma, ki je podlaga tudi sodobni državi, iz svojega okvira izpušča vse, kar se ne da meriti, kar se ne da izraziti kot količina, in zato zanika kakovost razen kot obliko količine, zanika celoten duševni svet (delovanje možganov je le odraz kemičnih reakcij in električnih impulzov in to je vsa človekova duhovna dejavnost), predvsem pa zanika vso metafiziko, področje, v katero vsekakor spada religija. Scientizem je bil zato izrazilo protiverski.

Sodobna meščanska država (izraz ni najbolj primeren, izvira iz marksističnega izrazoslovja, a ga uporabljamo, ker si je pač pri nas izboril pravico do uporabe) seveda ni neposreden nasledek te paradigme. Ni "idealtipska kategorija", kot bi dejal sodobni sociolog, ampak sad neposrednega prilagajanja nastajajočim razmeram. S krščanstvom se kot scientizmu in političnemu liberalizmu nasprotno doktrino ni spoprijela kot s svojim nasprotnikom. Nasprotno, z njim je ustvarila sožitje, ki naj bi bilo obema v prid. Res je sicer prav sodobna meščanska država iznašla rešitev, ki je dobila ime "ločitev cerkve in države", uvedla večjo ali manjšo sekularizacijo, odpravila verski pouk v šolah in podobno. V tem pogledu so med posameznimi državami kar precejšnje razlike, vendar do kakega preganjanja cerkve večalimanj nikjer ni prihajalo. Marsikje pa se je ločitev cerkve in države izkazala kot prav posrečena oblika sožitja, ker je v praksi pomenila v bistvu le bolj točno razmejene pristojnosti ene in druge strani in je tako pripeljala do stanja, ki bi ga lahko označili kot "čisti računi, dobri prijatelji".

Prav to "prijateljstvo", za obe strani navidez zelo ugodno, pa je marsikje pripeljalo do posledic, ki so bile vsaj za cerkev kot nosilko moralnega nauka hudo kvarne. Čeprav ne formalno, pa zelo pogosto dejansko, vsekakor v očeh nekritičnega pogleda praktičnega vsakdanjika, se je cerkev preveč poistovetila z obstoječo meščansko družbeno ureditvijo. Mnogokrat tako zelo, da so bili tisti, ki so branili svoje gmotne koristi, izhajajoče iz take družbene ureditve, prepričani, da se bojujejo za obstoj krščanstva, in je tako dobila obramba zasluženih ali še bolj nezasluženih privilegijev v družbi in gmotnem položaju nekako višje posvečenje obrambe najvišjih moralnih vrednot. Dostikrat in na mnogih mestih je prihajalo do velike moralne sprevrženosti, ki ji tudi cerkev kot institucija ni mogla uiti in je dostikrat tudi njene predstavnike okužila. Še posebej, če se je cerkev preveč poistovetila z obstoječim kapitalističnim redom in je tako v gmotnem pogledu postala preveč neposredno odvisna od kapitalističnih nosilcev družbene moči, hkrati pa preveč odmaknjena od usode tistih, ki so bili na dnu tega reda. Pogostni so bili primeri, da je cerkev postala tako

rekoč del obstoječega družbenega sistema. Vsi tisti, ki so bili v takem družbenem redu prizadeti in zapostavljeni, vsi tisti, ki so ga občutili kot družbeno krivico, so se v svojem uporuh zoper tako ureditev, kar pogosto obračali tudi proti cerkvi, saj so v njej videli podpornika družbene ureditve, ki jih pritiska k tlom in ki je do njih krivična. In če se sedaj najde kdo, ki v imenu neke pravičnejše družbene ureditve ne samo podpre in da pečat moralne upravičenosti temu uporuh, pač pa z varljivimi obljubami dvigne raven zahtev in pričakovanj celo do višine, kjer nikakor ne morejo biti izpolnjena, je skoraj avtomatično dvignil v uporuh zoper cerkev vso zapostavljeno družbeno spodnjo plast. Borba za boljši gmotni položaj naj bi bila tako sestavni del boja zoper cerkev. Prav to se je v veliki meri zgodilo v Evropi z nastankom socializma, na kar je cerkev reagirala zelo zapoznelo (primerjaj papeške enciklike *Divini Redemptoris* in *Quadragesimo anno*), vsekakor in izrazito pa s pojavom leninizma.

Na slovenskem je bila cerkev še posebej povezana z obstoječo družbeno ureditvijo, saj je ta nastala v veliki meri kot plod neposrednega sodelovanja med cerkvijo in državo, že od protireformacije naprej. Ker je v avstrijskih deželah, kamor je spadalo tudi slovensko ozemlje, protireformacijo izvajal neposredno habsburški dvor in se je po njeni zmagi postavil v vlogo zaščitnika cerkve, je v veliki meri razumljivo, da je ta pri nas v podpori habsburške vladavine videla tudi podporo obstoječi "krščanski" družbeni ureditvi. To istovetenje in sožitje je bohotno razcvetelo klerikalizem kot neposredno udeležbo cerkve v izvajanju oblasti, pa tudi avstrofilstvo. Oboje je predstavljalo težke menične hipoteke, ki so sicer omogočale daljši odlog, a prej ali slej nujno prispele v izplačilo. In to se je zgodilo prav med NOB. Račun je bil nujno zelo visok.

Med tem pa se je seveda nabrala tudi vrsta novih dolgov. Z Jugoslavijo je cesarski dvor sicer zamenjal srbsko kraljevski, politika, ki je slonela na že dolgo shojeni poti sodelovanja z nosilci oblasti, pa se je v bistvu nespremenjeno nadaljevala. In ker je Jugoslavija v razvojnem pogledu predstavljala tako gospodarsko kot družbeno nižjo stopnjo nasproti stanju, ki je bilo ustvarjeno že v stari Avstriji, je ta razlika posebej občutno prizadela prav najnižje socialne sloje v Sloveniji. Odpor proti Jugoslaviji v medvojnem času sicer še ni prerasel v odpor proti cerkvi, stalno pa se je povečevalo nezaupanje pa tudi nerazpoloženje proti klerikalizmu cerkve, ki je sodelovala z državo, kolikor bolj je postajalo jasno, da ta država nima pravega razumevanja niti za socialne niti za narodnostne probleme Slovencev. In ko je Jugoslavija tako hitro propadla pred prvim navalom nacifašistov, se je ta propad v veliki meri prelevil tudi v socialno psihološko hipoteko zoper cerkev. Partija jo je znala hitro in zelo dobro aktivirati in politično izrabiti.

II.

Komunistična partija je že po svojem programu protiversko usmerjena, kar ne izhaja toliko iz samega marksizma - čeprav se kot opora takemu prepričanju stalno navaja stališče iz Komunističnega manifesta, da je vera opij

za ljudstvo - pač pa iz scientizma, iz katerega je izšel tudi sam marksizem. Iz taktičnih razlogov je sicer stalno poudarjala, da velja taka svetovnonazorska opredelitev samo za njene člane, nikakor pa ne za druge državljane, češ da mora partija kot demokratična stranka upoštevati voljo ljudi - in ker so pri nas državljani pripadniki različnih veroizpovedi, torej verni, to voljo vsekakor spoštuje in ne dela razlike med verujočimi in neverujočimi. Tako stališče je bilo partiji potrebno še zlasti med NOB ne samo zaradi krščanskih socialistov, ki so se vključili v OF, ampak tudi kot protipostavka antikomunistom, ki so poudarjali, da partija preko OF predstavlja največjo nevarnost za katoličanstvo v Sloveniji. Tako politiko nadaljuje partija tudi še danes, češ da je v SZDL prostor tako za verujoče kot za neverujoče, kar je iz propagandnih razlogov povsem razumljivo.

V resnici je partija stalno vodila protiversko, pri nas konkretno protikatoliško politiko. Kljub trditvam o nasprotnem, verniki praviloma v vodstvu družbe, na političnem in družbenem položaju, v prosveti in zlasti v vojski, ne morejo priti na višja mesta in so na njih kvečjemu izjeme, ki potrjujejo pravilo. S tega stališča je vernik dejansko manj vreden državljan. Vernost vsekakor ni spričevalo za napredovanje v družbi.

Za partijo je tako stališče tudi razumljivo. Čeprav naj bi bili cerkev in država pri nas ločeni, omejeni vsaka na svoje področje, je taka delitev v resnici nemogoča. Ravnanje posameznika, kot državljana in kot vernika, določa njegov vrednostni sestav. Od tega, kako presoja svoje interese, je odvisno, kako se bo opredeljeval v vsakdanjih položajih, v katere ga postavljajo okoliščine in seveda tudi želje ter neposredne odredbe države. Zato ne samo cerkev, ki to dela že po svojem poslanstvu, pač pa tudi država, skuša dobiti pristop do državljanove duševnosti, mu kar najbolj vsiliti, v našem primeru, marksistični pogled na svet, ga indoktrinirati. Samo ustrezno indoktriniran (v našem izrazoslovju "zgrajen!") državljan je lahko predmet partijskega usmerjanja (s sociološkim izrazom "manipuliran"). Tako usmerjanje (manipulacija) pa je z vidika partijske vloge t.i. avantgardizma nujno potrebno, ker sicer partija ne bi mogla doseči svojega cilja: zgraditi družbo prav po določenem vzorcu. (V daljni prihodnosti naj bi bila to brezrazredna družba, sedaj konkretno kar družba po sovjetskem vzorcu, kljub temu da partija poudarja, da nima nikakršnih nagnjenj in niti ne zgodovinske povezave s stalinizmom. Kaj dejansko želi, pa ni opredeljeno, njej sami ni jasno, razen da se želi obdržati za vsako ceno na oblasti - kar pa je cilj vseh totalitarnih političnih režimov.)

Boj za človekovo dušo je tako področje, kjer sta cerkev in komunistični režim neizprosna tekmeca. Cerkev bi se odrekla svojemu poslanstvu, če bi od tega odstopila; enako bi se komunistična partija odrekla v bistvu svoji oblasti. Do skrajnosti neustrezna politika protikomunističnega tabora med vojsko, ki se ji je najmanj vsaj v tihi podpori priključila tudi slovenska cerkev, če že ne formalno, pa vsaj preko dejavnosti pretežne večine klera, je izhodiščne položaje partije močno okrepila, kolikor jih je ta branila in utrjevala s psihološkimi sredstvi in ne z nasiljem. Velik del formalno katoliškega prebivalstva, ki je neposredno ali posredno sodeloval v NOB, ali ki je z njo vsaj simpatiziral, se je začel od cerkve oddaljevati. Pozneje tudi tisti del, ki je bil od nove državne oblasti bolj ali manj gmotno odvisen. Za prepričanega vernika ne

eno ne drugo ne more biti razlog, da svoje prepričanje opusti. Res da je partija pozneje izvajala večji ali manjši pritisk na vernike, kar je lahko pripeljalo do tega, da ljudje svoje dejansko prepričanje prikrijejo, da se izogonejo položajem, kjer bi morali svojo vernost dejansko pokazati - ljudje pretežno niso svetniki in heroji - nekaj drugega pa je resnično oddaljevanje in končno tudi opustitev vere kot osebnega prepričanja. Kdor vero opusti zaradi takih zunanjih okoliščin, kot je poraz v vojski ali materialni pritisk, tudi politično nasilje, ta pač nikoli ni bil vernik po svojem prepričanju. Povsem možno je, da bo svojo vernost zaradi zunanjega pritiska skrival, lahko tako zelo, da zunaj na formalen način sploh ne bo opazna. Toda, naj to presojava kot pametno prilagajanje razmeram ali kot bojzljivost, v vsakem primeru je to nekaj povsem drugega kot izguba prepričanja, vere iz prepričanja. To lahko samo pomeni, da vernost pri takih ljudeh ni posledica notranjega prepričanja, ampak samo zunanjih okoliščin, da je samo formalna. Zato se spremeni ali sploh odpade, če se spremenijo take zunanje okoliščine. To pa pomeni, da pri vseh takih ljudeh dejanske vere sploh ni bilo.

Kakor ni mogoče vere braniti z orožjem, ki kot del materialnega sveta nima nikakršne neposredne zveze z duhovnim svetom, kamor sodi vera, tako je nasprotno z orožjem ali kakršnimkoli drugim materialnim pritiskom ni mogoče odpraviti in uničiti. Če se je partiji posrečilo, da je med vojsko in zlasti po njej s pritiskom zelo veliko ljudi odvrnila od vernosti, to tudi zanjo ni nikakršen uspeh. Te vere že poprej ni bilo. Bil je samo verski formalizem. Zato za cerkev, ki hoče biti občestvo versko prepričanih ljudi, ne pa udeleženec v oblasti s formalno versko preobleko, dejansko ni ničesar izgubila, razen zunanjega blišča, ki pa je bil v resnici samo slepilo. Na bistvo vernosti tako partija kot antikomunistični boj nista v ničemer vplivala, vsaj ne v takem smislu, da bi zaradi njiju vera opešala ali se razcvetela. Vplivala pa sta seveda na zunanje okoliščine, ki vplivajo na formalno izkazovanje vernosti. To pa z bistvom vere nima nikakršnega pravega stika.

Dejstvo, da je tolikšen del slovenskega prebivalstva odpadel od katolištva med NOB in neposredno po njem, je zato velikanski poraz ne toliko za cerkev - odpad formalnovernih je zanjo lahko celo zelo potrebno prečiščenje - pač pa za klerikalizem, ki se je povezoval z oblastjo in hotel vladati pod videzom splošne pripadnosti katolištvu. To samo po sebi pa vere tistih, ki jo dejansko imajo, ni moglo v ničemer ogroziti. Resnična moč katoliške cerkve pa je in more sloneti samo na pravih vernikih.

To okoliščino so zlasti jasno čutili Kocbek in njegovi somišljeniki, pretežni del krščanskih socialistov. Že pred vojsko so opozarjali na zločeste posledice zraščanja cerkve z oblastjo, na kvarni vpliv, ki ga ima to tudi za samo cerkveno hierarhijo, na njeno oddaljevanje od ponižnih in zatiranih, opozarjali na triumfalizem cerkve, ki se vse bolj oddaljuje od svojega poslanstva, vedno bolj poplitvuje pravo globoko vernost. V boju za narodno osvoboditev so videli tudi priložnost, da se težka narodova preizkušnja spremeni tudi v zdravilen preprič, ki bo temeljito pregnal zatohlost ne samo iz političnega, ampak tudi iz duhovnega in verskega življenja. Zato ni samo naključje, da je prav Kocbek predlagal znano 4. točko programa Osvobodilne fronte, na podlagi katere naj bi se temeljito spremenil tudi sam slovenski

narodni značaj. Kocbek ni videl nevarnosti za vero v svojem sodelovanju s komunisti. Prav nasprotno, v boju za cilje, ki jih je sprejela OF, je videl priložnost za slovensko versko prenovo.

In resnično, komunizem ni vere v ničemer ogrozil, ker je ne more. Res pa je, da je za mnoge močno otežil zunanje okoliščine, v katerih je mogoče ostati in se kot prepričan vernik vesti v najrazličnejših položajih, ki jih ustvarja vsakodnevno življenje. V tem pogledu so se za vernike razmere močno poslabšale. A hkrati je to izziv za slehernega, ki ima pravo vero. Kljub navideznemu porazu se je Cerkev v tem procesu okrepila. Brž ko je namreč nova oblast pričela s pritiskom, brez prave utemeljene osnove zapirati duhovnike, šikanirati versko dejavnost itd., se je tok obrnil proti njej. Oblast je začela zgubljeni "vojno za duše".

To je seveda analiza odnosov med cerkvijo in oblastjo oz. analiza gibanja vernosti, ki se omejuje samo na te odnose, in jih skuša osvetliti s tega vidika. Gibanje vernosti in nevernosti ima poleg tega vrsto drugih, v bistvu tudi globljih vzrokov, od katerih je veliko bolj odvisno. Na eni strani gre za splošno smer upadanja vernosti v industrijsko razvitem svetu, ki je posledica naraščajočega materializma in usmerjenosti v potrošništvo, vse to pa sodobnega načina blagovnega gospodarjenja, ki je prav tako nasledek cartesianske paradigme. Na drugi strani pa za izjemno široko poplitvenost, ki izvira iz močno povečanih možnosti neprebavljenih informacij in polinformacij (te posredujejo zlasti množična občila, ki so navadno v rokah sil, ki jih izrabljajo za indoktrinacijo), in odtrganosti življenja večine ljudi od narave in njenih nepisanih sporočil, ki jih zaznava samo še tisti, ki neposredno živi z njo.

Hkrati s tem tokom upadanja vernosti se vse bolj pogloblja zanimanje za duhovna gibanja, za metafizična vprašanja, ki so posledica duhovne lakote, brezupnosti in nesmiselnosti življenja, ki ga je sprožil materialistični potrošniški tok, in odpor proti temu. Vsa ta gibanja in tokovi pa imajo le malo ali nimajo skoraj nikakršne neposredne povezanosti z odnosom države do cerkve in vsekakor niso posledica ali nasledek izgubljene bitke oz. zmage med komunizmom in protikomunizmom med NOB.

Niti niso posebej predmet razmišljanja v tej obravnavi. Treba pa jih je vsaj toliko osvetliti, da se kar najbolj jasno pokaže, da boj protikomunističnega tabora med vojsko ni bil in tudi ni mogel biti boj za vero, za obrambo slovenskega katolištva, čeprav so jo nekateri tako razumeli in bili o tem celo iskreno prepričani. Protikomunisti so lahko vodili oborožen boj kvečjemu za obstoj in nadaljevanje družbene ureditve, ki je veljala v Sloveniji pred vojsko in ki je katoličanstvu res nudila več, kot je obetala komunistična ureditev. Torej se predvsem niso bojevali za krščanstvo, ampak za družbeno ureditev, ki je krščanstvu omogočala večji prostor, ki mu je bila v svoji klerikalni različici celo naklonjena in v veliki meri z njim neposredno zrasla. Cerkev kot občestvo verujočih s tem bojem zato ni mogla imeti nikakršnega stika, saj je šlo za družbeno ureditev, ne pa za vero - čeprav za družbeno ureditev, ki veri daje večji prostor. Toda prava vera takega večjega prostora v bistvu niti ne potrebuje.

Zato je zanimivo, da so se na isti strani znašli tudi pripadniki drugih meščanskih struj, ki se nikakor niso bojevali proti komunizmu zaradi vere,

ampak neposredno zaradi obrambe družbene ureditve, ki ne bi bila komunistična. V pogledu nazorske usmerjenosti pa ti sopotniki klerikalcev v boju proti komunizmu nikakor niso bili na isti strani kot katoličani. Če jih nekako nasilno spravimo vse na isti imenovalec, so bili to zastopniki liberalnega nazora, ki je v političnem krogu najbolj dosleden odraz scientizma 19. stol., torej iste paradigme, iz katere je zrasel tudi komunizem. Oba sta usmerjena proti veri, ker ta usmeritev izhaja iz scientizma. In marksizem ni neposredno znanje meščanske države oz. načel, na katerih je zgrajena, ampak njih najbolj dosledna izpeljava v družbenih odnosih. Tako liberalizem deli z marksizmom prepričanje o neomejenem in nezaustavljivem napredku, prepričanje, da človeškemu umu ni nič nedosegljivega, predvsem pa se izenačujeta v temeljni zahtevi redukcionalizma cartesianske paradigme: v potrebi po splošnem izenačevanju, saj bi socializem lahko imenovali kar evangelij enakosti. In s to razliko, da je socializem bistveno bolj dosleden in radikalen: Ne zadovoljuje se samo s formalno enakostjo, pač pa jo hoče izpeljati do konca; ljudi je treba izenačiti ne samo v formalnih možnostih, pač pa tudi v dejanskih. Razlikujeta se torej bolj ali manj le v sredstvih in načinu, kako priti do zastavljenega cilja.

V praktičnih in neposrednih posledicah pa je med njima velika razlika. Liberalizem temelji na politični demokraciji, gospodarski svobodi in osebni podjetnosti za tiste, ki so si v tem krogu izbojevali potreben prostor, ter na ekonomski prisili za tiste, ki razpolagajo samo s svojo delovno silo, medtem ko dosledno izpeljana cartesianska paradigma popolne enakosti socializma vodi v državni totalitarizem, redukcijo posameznika na upravljivo in vodljivo sestavino družbenega sistema, ki ga vodijo tisti, ki so na njegovem vrhu, ter s tem zanika sleherno svobodo posameznika v vseh zadevah, ki jih lahko nadzoruje državna oblast. V končni posledici pa oba na videz povsem različna sistema vodita do istega: do vsesplošne krize. Ta kriza je danes zajela bolj ali manj ves svet, tudi industrijsko najbolj razviti. Sodobni svet je temeljito vržen iz ravnotežja. V tej najgloblji krizi sta se enako srečala tako realsocializem kot sodobni zahodni kapitalizem oz. države t.i. družbenega blagostanja.

III.

To je razvoj, ki se je polno izrazil šele v drugi polovici oz. proti koncu sedanjega stoletja. V času NOB se stvari še niso tako jasno pokazale. Velike spremembe so nastopile šele po koncu svetovne vojske oz. celo precej pozneje. Proces nezadržno teče tudi še sedaj.

Predvsem se v tem času niso pokazale še vse razsežnosti sedanje krize. Omejene so bile več ali manj samo na gospodarske posledice. V ospredju je bil družbenogospodarski vidik krize, zlasti še niso bile jasne vse posledice splošnega izenačevanja, h kateremu je stremel socializem. Tako se je odpor proti komunizmu gibal predvsem v ekonomskih okvirih zasebne lastnine, kakor je tudi navdušenje zanj v okvirih upanja za zagotovljeno eksistenco delavca in kmeta.

Iz današnje perspektive se pokaže, da se pravi družbeni problemi, ki vsi izvirajo iz cartesianske paradigme oz. scientizma 19. stol., med državljansko

vojsko pri nas niso še pokazali v pravi luči, in zato rodili zelo čudna zavestništva na eni in na drugi strani. Nobeni pa ni bilo čisto jasno, zakaj se v končni posledici bojuje.

Pretežna večina članov komunistične partije je bila vanjo sprejeta šele med vojsko, zato niso imeli nobenega pravega pojma, kaj komunizem pomeni. Večinoma niti voditelji - predvojni, ki so že sami bili v Sovjetski zvezi in so se ob stalinskih čistkah lahko osebno prepričali, kaj je v resnici stalinistični sistem. Kakšna je bila njihova psihološka predelava stanja, ki so ga lahko videli in izkusili, in kako so ga vskladili s svojim videnjem prihodnosti, je vprašanje, na katero najbrž ni mogoče odgovoriti z neko splošno ugotovitvijo. Za vse drugo članstvo partije pa je komunizem predstavljal le neko zelo megljeno videnje prihodnosti, povsem nekritično, bolj projekcijo želja, katerih izpolnitev se jim je zdela toliko bolj uresničljiva, kolikor več nečloveških naporov so morali prenašati v nenehnih bitkah in pohodih.

Protikomunistična stran si je prizadevala, da bi sliko borcev - komunistov predstavila v kar najslabši luči in je nanje projicirala svoje črne poglede in strahove pred tistim, česar se je bala: predvsem izgube svojega privilegirane položaja na družbeni lestvici. Če naj bo boj proti partizanom psihološko učinkovit in utemeljen, nujno rabi nasprotnika, ki bo kar najbolj črn in moralno umazan. Zato so vsem komunistom naprtili odgovornost za zločine, ki niso bili majhni, ki pa jih je odredjalo partijsko vrhovno vodstvo in izvrševala peščica socialnih oz. moralnih zavržencev. Take se najde vedno in pri vsakem gibanju, če je le količkaj množično, pa naj bo usmerjeno v še tako plemenite cilje. Pretežna večina članov partije pa so bili izjemno idealni ljudje, predani ciljem, v katerih plemenitost so neomajno verjeli in bili pripravljeni zanje vse žrtvovati. Tudi po svojih sposobnostih so bili to najbolj izbrani ljudje, pravi cvet slovenskega ljudskega potenciala. Vodstvu partije je treba v tem pogledu dati vse priznanje. Kdorkoli je pokazal sposobnosti, ki so bile nadpovprečne, ki se je posebej odlikoval s pogumnostjo in predanostjo, je postal za partijo zanimiv in ga je prej ali slej, tako ali drugače, spravila v svoje vrste. Voditeljske sposobnosti se med drugim odrazijo tudi v sposobnosti, da si izbereš in najdeš kar najboljše sodelavce. Partiji gre v tem pogledu priznanje izjemnih voditeljskih sposobnosti. Povsem obrnjena slika razmer, ki so nastale, ko je partija prevzela oblast. Po prevzemu oblasti je bilo članstvo v partiji naslov za višji družbeni položaj, odgovornejša vodstvena mesta in gmotne prednosti, kar je v njene vrste takoj pritegnilo ljudi, ki so hoteli s članstvom izrabiti te ugodnosti. Začel se je partijski klerikalizem, ki ima enake korenine in posledice kot vsak drug. Zaradi totalitarnosti političnega sistema je še toliko hujši in neposreden naslov za izbor na posamezna mesta takih ljudi ki s svojimi manjšimi sposobnostmi ne bodo ogrozili tistih, ki take ali višje položaje že imajo, t.i. negativna selekcija. S tem se je na najvišji točki zmage že začel njen propad, notranji razkroj, ki teče do današnjih dni. Partija, danes zveza komunistov, ima formalno neposredno zvezo s partijo med vojsko in predstavlja njeno nepretrgano nadaljevanje. Dejansko pa sta to dve partiji, ki imata sorazmerno zelo malo ali skoraj nikakršne zveze, razen njenega višjega vodstva. To je bilo do nedavnega tudi osebno isto kot med vojsko, dokler ni posegla narava z izločanjem onemoglih. Vendar je tudi novo vodstvo, kolikor

je nadomestilo staro, nadaljevalo isto izročilo, ki je bilo med NOB: za vsako ceno priti na oblast, in se je sedaj spremenilo v: za vsako ceno ostati na oblasti.

To razlikovanje med komunisti, ki so postali člani partije med vojsko, in komunisti, sprejetimi v partijo po vojski, je bistveno za razumevanje nadaljnjih procesov v družbi, ko je partija prevzela oblast. Ohraniti pravo podobo komunistov - idealistov iz obdobja vojske - pa je nujno potrebno za narodno spravo, ki mora prej ali slej slediti, če hočemo zaceliti rane, ki jih je zasekala državljanska vojska in s katerimi se ne da živeti v nedogled, če hočemo kot narod preživeti. Izkrivljati to podobo v spako zločina, ki ga nikoli in nikakor niso zagrešili, pomeni ne samo odpirati stare rane, ampak umetno nadaljevati razdor in sovraštvo, ki nikomur ne koristi, razen tistim, ki so na razpihovanju sovraštva zgradili svojo oblast, in to oblast stalno pogrevajo z vspehujanjem zavisti in sovraštva kot njenim temeljnim gibalom. O tej okoliščini bi morali protikomunisti, ki so v svojem boju propadli, temeljito razmisliti. Z razpihovanjem sovraštva in izkrivljanjem prave podobe preteklosti koristijo samo svojim nasprotnikom in nadaljujejo napake, ki so se jim že preveč nagrmadile nad glavo.

In kaj so dosegli partizani, njihovo večinsko jedro in tisti ljudje, ki so jih podpirali, ali vsaj z njimi simpatizirali? Prav to so namreč tisti, ki so bili nosilci zmage v NOB oz. v državljanski vojski. Ne toliko neposredno zase kot za ideale, za katere so se bojevali.

Sad njihove zmage je sovjetski režim v osvobojeni Jugoslaviji, v katero je Slovenija formalno vključena kot federalna država, ki pa je dejansko bolj ali manj le upravna enota unitarne države, ker je to država, ki jo vodi leninistična politična partija. Ta že zaradi svoje totalitarne narave ne more sprejeti demokracije, ki je podlaga in prvi pogoj samostojnosti posameznika in naroda. Zato je resnični federalizem izključen. V unitarni državi pa je slovenski narod zaradi svojega majhnega števila neposredno ogrožen v svojem obstoju. Ob vsem tem je "sad" te zmage pod slovenskim praporom tudi dejstvo, da smo ponovno, to pot verjetno za zmeraj, izgubili Koroško, Trst, Gorico in Benečijo.

Slovinci kot narod tako nismo dosegli niti resnične narodne samostojnosti, nimamo svoje vojske, ne moremo samostojno odločati o zadevah, ki so za nas kot narod življenjskega pomena, ponovno smo kot narod razdeljeni med več držav, večinski del, ki živi v Jugoslaviji, pa je zaradi balkanske narave države, v katero je vključen in v kateri ne more pomembneje vplivati na razvoj, odtrgan od svojih kulturno zgodovinskih korenin, ki so ga vezale s srednjeevropskim izročilom. Zaradi splošne nacionalizacije proizvodjalnih sredstev in vseh javnih dejavnosti pa se je moč države nad njim bistveno razširila. To je totalitarnost, ki je razen sovjetskega doslej ni dosegel še noben totalitarni režim. In prav zaradi te totalitarnosti so vsi narodni obrambni mehanizmi skoraj v celoti zavrti in onesposobljeni.

Vendar je to stanje, ki se je v celoti izkristaliziralo šele v sedanjem času, torej štiri desetletja po "zmagi". Vse to spremlja še globoka gospodarska, politična in moralna kriza. Celotnega stanja vsekakor ni mogoče skrčiti na skupni imenovalce, ki naj bi bil sovjetska oblast oz. diktatura leninistične

politične partije. Kot del širšega svetovnega družbenega dogajanja je tudi Jugoslavija kljub sorazmerni zaprtosti proti zunanjemu svetu izpostavljena tem dogajanjem in njihovem vplivu. Ti vplivi so imeli globoke posledice tudi na dogajanja v Jugoslaviji, v mnogočem celo odločilne, tako v pozitivnem kot negativnem smislu in ne glede, ali jim je politični režim sledil ali se jim postavil po robu.

IV.

Neglede na stališča partije je prišlo do revolucionarnih sprememb npr. v kmetijstvu. Mehanizacija, nova kmetijska tehnologija in kemična sredstva so tako temeljito spremenili razmere v kmetijski proizvodnji, s tem pa tudi odnose med ljudmi na tem področju, da do takih sprememb ni prišlo niti v nekaj tisočletjih. Ker je kmečko prebivalstvo pred vojsko predstavljalo večino prebivalstva, so te spremembe za razmere v naši družbi najpomembnejše. Povzročile ali omogočile so tako temeljito preobrazbo celotne družbe, da se je na njeni podlagi spremenilo stanje tudi v vseh drugih družbenih dejavnostih, da so se spremenili podoba naših vasi in mest, poseljenost pokrajine, poklicna sestava prebivalstva, običaji in način življenja pretežne večine ljudi itd.

To je izjemno pomembno dogajanje, ki je teklo neglede na politiko naše partije, ker je posledica tehnološkega razvoja, ki ima korenine zunaj naše države, ki pa se mu tudi naša država ni mogla upreti. Politika partije ni bila revolucionirati kmetijstvo na temelju nove tehnologije, pač pa spremeniti družbene odnose v kmetijstvu, njegova kolektivizacija, čeprav za ceno zaustavitve tehnološkega razvoja. Tako se je partija dolga leta z vsemi razpoložljivimi silami upirala mehanizaciji privatnega kmetijstva, celo administrativno prepovedala posest in uporabo traktorjev v zasebnem kmetijstvu in podobno. In vendar kljub vsem prizadevanjem tega tehnološkega prodora ni mogla zaustaviti. Ko pa je končno sprevidela, da gre tok mimo nje in da ga ne more zaustaviti, se je ponovno izkazala za zelo spretno v politični taktiki. Postavila se je na čelo tega tehnološkega napredka in ga pripisala sebi. Kolektivizaciji kmetijstva se sicer še vedno ni odrekla, celo do današnjega dne, toda ta cilj zasleduje na bolj prefinjen način kot pobudnik tehnološkega napredka prek kmetijskih zadrug. Ves doseženi tehnološki napredek, ki mu je doslej nasprotovala, je čez noč pripisala kot zaslugo sebi in novi družbeni ureditvi, ki jo uvaja. Doseženi razvoj je primerjala s povojnim stanjem in celotni napredek pripisala sebi kot posledico svoje politike in "izvršene revolucije". In mnogi ljudje, ki v ta dogajanja niso imeli ali nimajo bližjega vpogleda in ki zlasti ne razmišljajo o tem, da je do enakih ali celo večjih sprememb prišlo povsod v sorazmerno razvitem svetu (tudi zato je pametno kar najbolj zapirati meje!), so si morali odkrito priznati: "No, res, partija je naredila tudi veliko napak. Toda roko na srce. Če primerjamo stanje na vasi pred vojsko in sedaj, je naravnost velikanski napredek nesporen. Moramo biti pravični tudi do nje. Ob takem izrednem napredovanju tudi storjene napake kar zbledijo."

Čeprav v svojih posledicah ne tako izrazito prelomen, je bil izjemno

dalnosežen tudi napredek v industriji. Nova tehnologija je omogočila izdelavo in dostopnost cele vrste proizvodov, ki so v temelju spremenili način življenja za vse ljudi, spremenili so bivanjske možnosti in navade, do doslej povsem neznanih razsežnosti povečali gibljivost ljudi v prostoru (npr. avto), spremenili celo način prehrane, oblačenja, stanovanja, omogočili dostop do kulturnih dobrin, ki so bile doslej velikemu številu ljudi povsem nedostopne, izredno povečali možnosti informacij itd. Hkrati pa je v proizvodnji velikemu delu ljudi olajšala težavnost dela, odpravila veliko število fizičnih opravil, ki so jih prevzeli stroji, itd. Ob tem pa seveda ne smemo spregledati družbenih posledic, ki jih je prinesel ta razvoj, ki so na eni strani osvobajajoče vplivale na človeka v teh procesih, na drugi strani pa ga zvezale z novimi vezmi odvisnosti in istočasno pripeljale do cele vrste novih kriznih položajev, za katere sploh še nimamo rešitev. Te številne pozitivne in negativne posledice ne prevevajo samo industrijske proizvodnje, ampak celotno družbeno življenje. Prišlo je do sprememb v odnosih med moškim in žensko, v položaju zakonske zveze in družine, sprememb v vzgoji otrok, v novi luči so se pokazali odnosi med starostnimi sloji prebivalstva, problemi ostarelih ljudi, upokojencev, t.i. staranje družbe, nanovo so se pojavila vprašanja družbene patologije itd. Seznam je skoraj neizčrpen, življenje k temu seznamu vsak dan dodaja nove točke. Prednosti in slabe posledice teh dogajanj pa niso še ustrezno uravnotežene in ne izmerjene. V veliki meri zanje ne poznamo rešitev, življenje postaja vse bolj zamotano, notranja soodvisnost vedno večja, sleherna napaka na enem mestu ima lahko grozljive in neslutene posledice v vsem sistemu, na kar ni bilo mogoče niti misliti - ranljivost celotne družbe se je neizmerno povečala.

Vse to so posledice tehnološkega razvoja, ki je svetoven proces. Naša partija ga ni sprožila niti ga ni mogla zaustaviti, ker se niti ne začenja niti ne končuje pri nas. Partija za to nima niti zaslug niti ne gre kriza, ki izhaja iz teh razmerij, na njen rovaš.

Če partija v takih okoliščinah nastopa s trditvijo, da je revolucionirala in spremenila celoten način življenja, da je po njeni zaslugi dosežen velikanski in nesluten napredek v primerjavi s stanjem pred vojno, da smo iz zaostale kmetijske dežele postali razvita industrijska država, je to prazno govorjenje. Do vsega tega je prišlo in bi tudi prišlo neglede na partijo in njeno politiko. Partija je ta razvoj lahko kvečjemu spremljala, mu odpirala prostor ali ga zavirala, ni ga pa mogla niti zaustaviti, še manj pa sama sprožiti. Samo s tega stališča je sploh mogoče presoјati ustreznost njenega ravnanja.

Tudi na tem področju pa se partija predstavlja kot tisti politični in družbeni dejavnik, ki je ves ta proces sprožil in ga omogočil. V ta namen vedno primerja stanje pred vojsko s sedanjim. Taka primerjava je nujno v njen prid, saj je razlika več kot očitna. Seveda pa je to manipuliranje. Primerjava je možna samo vzporedno, z deželami, ki so bile pred vojsko v podobnem položaju kot mi, in njihovim sedanjim stanjem. Za Slovenijo je ta primerjava že na prvi pogled izrazito neugodna.

Vsekakor pa je pretežni del vsega družbenega dogajanja, lahko rečemo celo izrazito večinski, zunaj neposrednega partijskega dosega. Partija teh dogajanj ni niti predvidela niti jih ni mogla predvideti, zato pa, razumljivo, tudi ni mogla

predvideti primernega programa za njih usmerjanje in obvladovanje. Že po svoji temeljni družbeni filozofiji za kaj takega tudi ni usposobljena. Njeno predvidevanje prihodnosti in zato prilagajanje sedanjosti glede na to prihodnost je izrazito deterministično. Se pravi, da sedanja dogajanja prenaša (ekstrapolira) v prihodnost. Lahko v povečanih razsežnostih, lahko v spremenjenih razmerjih, nikoli pa v teh načrtih ne more predvideti tega, česar doslej sploh še ni, kar se bo kot popolna novost pojavilo šele v prihodnosti, kot tolikšna novost, da je doslej nismo mogli niti slutiti, ker ne raste neposredno iz sedanjega oz. iz korenin sedaj znanega, ampak iz povsem novih odnosov, ki jih na temelju današnjega znanja še slutiti nismo mogli.

Tako deterministično načrtovanje in predvidevanje razvoja je tipična značilnost leninistične doktrine. Partija vse najboljše ve, zlasti pozna družbeni razvoj, ker na temelju zgodovinskega materializma pozna preteklost in njene zakonitosti, jih prenaša v prihodnost. Ker pozna prihodnost ji zato podreja tudi današnje ravnanje, da se doseže kar največja skladnost in kar najbolj pospeši prihod te prihodnosti. Zato mora biti nujno nasilna nad sedanjostjo. In ker je nasilna, je tudi zaviralna, ker v svojih programih ne more upoštevati tega, kar bo kot popolna novost nastalo šele v prihodnosti in čemur se je treba kvečjemu prilagajati.

Če bi leninistične partije pristale na to, da se le prilagajajo spremembam v okolju, bi se odrekle svoji avantgardnosti, s tem pa tudi svoji legitimnosti. Za prilagajanje je potrebna demokratizacija, za vodenje disciplina, za trenutno usmerjanje družbe pa je poklican tisti, ki najbolj pozna pravi odgovor na spremenjene razmere v okolju. Partija pa najboljšega odgovora ne more poznati, če je svojo politiko in strategijo zasnovala na tistem, kar je bilo že poznano, in ni mogla upoštevati tega, kar bo čisto novo. Tako prihajamo do tragikomičnega položaja, da so danes leninistične partije, ki svojo legitimnost opirajo na domnevo, da najbolj poznajo zakonitosti družbenega razvoja in iz tega izvajajo pravico do avandgardnosti, največji zaviralci družbenega razvoja. S svojo vlogo so postale uradni nosilci konservativnosti - reakcije v njihovem jeziku.

Več ali manj v ničemer ni šel razvoj tako, kot so predvidevale komunistične partije po svetu, seveda tudi ne v Jugoslaviji. Res da tehnološka in s tem posredno družbena dogajanja niso nastajala iz osnov, ki bi jih ustvarila partija, toda ta jih ni niti pravočasno ugotovila niti opredelila, zato je svojo politiko usmerjala mimo njih in v nasprotju z njimi. Tudi ko jih je sicer prepoznala, jih kot novosti ni bila sposobna vključiti v svoje programe, ker bi nasprotovale družbeni zgradbi, ki jo je vsilila na temelju svojega programa, in predvsem svojemu položaju v njej.

Ni namreč prišlo do takega družbenega sestava, kot je predvidela komunistična doktrina: do apsolutnega naraščanja in prevlade delavskega razreda, v imenu katerega partija opravičuje svojo oblast kot njegov predstavnik. Dejanski razvoj kaže prav obratno smer, vedno večji je delež umskih delavcev, znanje ima čedalje odločilnejšo vlogo tudi v tehnološkem razvoju, katerega nosilec ni fizični delavec, pač pa razumnik. Se pravi, da se je partija kot nosilec oblasti legitimirala na zgodovinsko napačni postavki. In ker je na njej utemeljila vso svojo politiko, je ta nujno napačna, razvojno zaviralna in zato

tudi nasilna, če se hoče partija kljub svoji zgodovinski zgrešenosti še vedno obdržati na oblasti. Njena politika je zato protirazumniška, protiznanstvena, protirazvojna in je družbo, ki se ji je postavila na čelo, nujno obsodila na zastajanje. Na žalost to ni samo teoretično razmišljanje, ampak že stvarnost, ki jo vsak lahko vidi na prvi pogled.

Tudi ni prišlo do takšne družbenosti proizvodnje, o kateri je bil prepričan komunizem: da bo privatna lastnina postala zavora družbenega razvoja in da bo zato nujna njena socializacija, t.j. razlastitev privatne lastnine in njen prenos na delavski razred, točneje, na državo, v kateri je oblast v imenu delavskega razreda prevzela partija. Pokazalo se je, da je ta "socializacija" v bistvu le prenos na novega lastnika, državo, točneje, na partijo. Pa naj se ta socializacija imenuje "podržavljenje" ali "podružbljanje". Vedno gre za prenos lastninskih pristožnosti na partijo. V imenu tako predvidenega razvoja si je partija prizadevala odpraviti zasebno lastnino v kmetijstvu in je zato z vsemi silami skušala zavreti njegov razvoj, več ali manj je v celoti zadušila t.i. drobno gospodarstvo. Ob vsem tem pa je na račun zapostavljanja vrste gospodarskih panog vzpostavila novo industrijo, ki jo je zgradila bolj po političnih kot gospodarskih kriterijih, ki jo s političnimi posegi vodi in obvladuje in ki je nujno manj uspešna, s tem pa preprečuje, da bi se država in gospodarstvo odprla navzven proti zunanjemu svetu. V jeziku sociologije oz. sistemske teorije bi ta razvoj lahko opisali takole: Razvoj v svetu gre svojo pot in stalno prihaja do novosti (temu pravijo proces diferenciacije). Ker živimo v svetu, moramo z njim stopati v menjavo, torej mu moramo ponujati stvari, po katerih povprašuje. Povprašuje pa po stvareh, ki jih potrebuje, ki izvirajo tudi in vedno bolj iz novosti, do katerih je prišel svet (uvoz novih sestavin v sistem iz okolja). Notranja zgradba našega sistema pa je zasnovana na starem, na pravih, ki ustrezajo obstoječi zgradbi sistema, npr. obstoječi vlogi partije, razumništva, obstoječemu sistemu diktature proletariata, itd. Če hočemo iz okolja uvažati v sistem novosti, ki so nastale v svetu, moramo prejalislej zamenjati tudi posamezne sestavine notranje zgradbe sistema. (Npr. ob vse večjem tujskem turističnem prometu ne moremo ostajati ob zaprtih mejah, najstrožji policijski kontroli, skrajno togih carinskih in deviznih predpisih itd., ki ustrezajo realsocialistični državi, ker je v takih razmerah tujski promet nemogoč; ali, če postaja znanost najpomembnejši dejavnik proizvodnje, če brez sodobnega znanstvenega upravljanja ne moremo doseči potrebne gospodarske učinkovitosti, moramo politične kriterije v upravljanju podjetij in znanstvenih zavodov zamenjati z znanstvenimi in ekonomskimi. To pa škodi vlogi partije, treba je spremeniti domneve o vlogi delavskega razreda itd.).

Obstoječi sistem se takim spremembam vedno upira (t.i. pravila notranje integracije sistema). Prejkoslej pa mora le popustiti, ker sicer ne more preživeti. V leninistični partiji pa je ta proces posebno težak. Če pristane na spremembe, se prejalislej odpove svoji uradno in zakonsko zagotovljeni vlogi avantgarde in s tem vnaprej zagotovljenemu položaju. V družbeno bolezenskem položaju (socialno patološkem) je ta odpor proti novostim tako velik, da sistem namesto menjavi posveča vso pozornost samoobrambi proti vdiranju novosti. Začenja se poudarjati samoogroženost, prek vseh razumnih meja se vsa pozornost usmerja samoobrambnim mehanizmom in temu namenja največ

sredstev, v vsaki novi misli se že sluti sovražnik itd. Na zunaj se v razvoju sistema to odraža kot čedalje večje zaostajanje, in sicer v imenu obrambe najbolj naprednega sistema.

Takega razvoja, ki se je v vseh svojih posledicah najbolj vidno začel odražati šele v najnovejšem času, partizani gotovo niso ne želeli ne predvidevali. Ni naključje, da je Bojan Štih, pisatelj in partizan, nosilec spomenice 1941, ob štiridesetletnici zmage, svoj esej, objavljen v Celovškem Zvonu (III / 8 - 1985), naslovil Poraz ob štiridesetletnici zmage ali mir pod Šmarno goro.

V.

Partizani se niso bojevali samo za novo družbeno ureditev, ampak predvsem za narodno osvoboditev, zato tudi NOB. Res pa je, da so vsi nekako megleno sanjali o novi družbeni ureditvi, tudi krščanski socialisti (glej npr. Kocbekovo Tovarišijo, 14. oktober), ne samo komunisti. Njihov boj pa je bil smiseln in tudi uspešen samo toliko, kolikor je delal in tudi napravil prostor novemu. Pri tem je bil uspešen, kolikor je stari družbeni sistem in njegove nosilce v celoti izločil. Več tudi ni mogel storiti glede prvega dela te naloge. Ni pa bil uspešen, in to je njegov poraz, kolikor tega prostora ni uspel predati slovenskemu ljudstvu, da bi si na njem nanovo postavilo svojo družbeno zgradbo. To izpraznjeno mesto je zasedla komunistična partija, ki se je predstavila (in tudi vsilila, celo z zelo "prepričljivimi" sredstvi) kot resnični predstavnik vsega ljudstva.

V tej osvobodilni vojski so bili torej poraženci bolj ali manj vsi udeleženci, tako na eni kot na drugi strani. Edini zmagovalec in dobitnik je bila komunistična partija v svoji najvišji vodstveni strukturi. Glavni poraženec pa je seveda bil in ostal slovenski narod.

S sedanje zgodovinske perspektive se nam državljanska vojna, ki se je odigrala med NOB in v njenem okviru, kaže kot neke vrste izmaličena fata morgana, kjer nastopajo različni igralci v zamenjani nerealni vlogi, se bojujejo z navideznimi sovražniki, bijejo po tistih, ki so v resnici njihovi prijatelji, in objemajo svoje sovražnike. Nihče prav ne ve, kdo je kdo, vsi segajo po neki odrešilni resnici, ki se končno izkaže le kot privid in slepilo: partizani za neko novo družbo, ki je niso niti poznali niti je niso mogli slutiti; uradna partija za povsem določno družbeno ureditev, za katero pa se je pozneje pokazalo, da je šel razvoj povsem mimo nje in da je s svojimi načrti in zamislimi ni mogla niti sprožiti niti zaustaviti ali usmerjati, soočila se je z nasprotniki, ki jih nikoli ni poznala in tudi ni bila pripravljena in usposobljena za boj z njimi; katoličani protikomunisti za obrambo vere, ki pa kot prepričanje sploh ni mogla biti ogrožena in objekt komunističnega napada, v resnici pa se je po sili razmer bojevala za stari družbeni red in ne za krščanstvo; protikomunisti narodnjaki in liberalci za ohranitev starega družbenega sistema, ki pa je neglede na njihovo zmago in poraz, tak kot je bil, izginjal z zgodovinskega prizorišča; vsi protikomunisti kot celota so se hkrati bojevali za svobodno Slovenijo in se pri tem povezali z njenim najhujšim sovražnikom, nemškimi nacizmom, ki jih je moral pokopati s svojo zmago ali porazom, ki se je zanje končal na Rogu.

Edino, ki je vseskozi vedelo, za kaj se bojuje in s kom, kdo je lahko njegov zaveznik in kdo sovražnik, ki je znalo z izredno taktiko in sposobnostjo izigravati enega proti drugemu vse udeležence te "jugoslovanske vojne drame", je bilo vrhovno, v kominternovski šoli vzgojeno in prekaljeno vodstvo komunistične partije. Samo ono je točno vedelo, kaj hoče in do česa mora priti za vsako ceno: do absolutne oblasti v državi. Prostor za to so mu izbojevali vsi udeleženci državljanske vojske, na eni in drugi strani.

Postalo in ostalo je edini zmagovalec. Vendar samo na področju popolne in izključne državne oblasti. To je tudi hotelo.

Ni pa vedelo, in v okviru svoje komunistične doktrine tudi ni moglo vedeti, da državna oblast ni tisti odločilni vzvod, s katerim je mogoče obvladovati celotno družbeno življenje in ga podrejati svojim ciljem, in je bilo zato tudi prepričano, da nihče ni sposoben ogroziti tega njegovega monopola.

Družbeno in posameznikovo življenje obvladujejo tudi druge silnice, do katerih oblast kot odsev fizičnega prisiljevanja nima dostopa. Zato je za dejavnost vodstva partije značilno prizadevanje, da bi svojo fizično prisilo razširilo tudi na ekonomsko prisiljevanje in duhovno podrejanje. Pri ekonomskem prisiljevanju je skoraj enako uspešno kot pri fizičnem. Ker si je osvojilo politično oblast, je z njo postalo z nacionalizacijo proizvodnih sredstev v bistvu tudi edini delodajalec. S tem si je pridobilo drugi temeljni vzvod za totalitarno nadzorstvo in podrejanje, ker je spravilo skoraj slehernega državljanja v gmotno odvisnost od države. Le zasebni sektor, zlasti kmetijstvo, se je temu izognil, ker si država kratkomalo ne more privoščiti, da bi ostala brez kmetov. Nima jih s čim nadomestiti. Brez hrane pa ne moremo. Zato sta tudi razumljiva razpoloženje in pogostno celo neposredna sovražnost režima do kmetov, ki so bili glavni in najpomembnejši zaveznik in podpornik v državljanski vojski. Prek njih je prišel do oblasti. Nadaljnji obstoj kmetov kot zasebnih gospodarjev pa neposredno ruši njegovo ekonomsko totalitarnost. Zaradi svojega političnega, ne gospodarskega naboja, ostaja zasebni kmet ne samo tuje telo v tem sistemu, ampak tudi stalna, nikoli premagana nevarnost za režim.

Podobno nevarnost za totalitarnost režima predstavlja v celoti ves t.i. zasebni sektor. S svojo gospodarsko samostojnostjo ruši njegov politični monopol, ki je za režim bistven. Zato tudi leporečje o pomembnosti drobnega gospodarstva, kot rešilnega ventila iz gospodarske krize, ostaja samo leporečje. Drobnogospodarsko je namreč po svoji naravi pristopno več ali manj le zasebni podjetnosti. V svoji zasebnosti pa je za politični režim nesprejemljivo.

Pri duhovnem podrejanju pa je režim veliko bolj ranljiv. Želenega monopola si skoraj ne more zagotoviti. Tudi tu sicer izrablja nekatere prednosti, ki mu jih daje obvladovanje fizičnega prisiljevanja. Kot nosilec ekonomskega monopola obvladuje namreč tudi sredstva za posredovanje informacij, od tiskanja knjig do t.i. množičnih občil. Politična oblast mu daje možnost cenzure, preprečevanja tudi neposrednega stika in povezovanja med možnimi nosilci za režim nesprejemljivih nazorov in stališč (nadzor nad društvi in združevanjem). Tudi to je velikanska sila, ki mogočno dopolnjuje njegov politični in gospodarski monopol.

Vendar pa prav na tem najbolj pomembnem področju ne more doseči

totalitarne zaprtosti svojega političnega modela. Vseh dostopov in kanalov do državljanske duševnosti in zavesti ne more obvladovati, torej prav do tistega motivacijskega dejavnika, ki je lahko najpomembnejši za posameznikovo ravnanje. To je zlasti področje verskih organizacij, nosilcev kulturnega udejstvovanja in humanistične inteligence, ki je v svojem mišljenju nujno lahko le samostojna in neodvisna, če hoče še biti to, kar po svoji naravi je. Zato so kulturniki, humanistična inteligenca in zlasti verske organizacije, slednje še posebej zaradi svoje organiziranosti, v določenem pogledu še hujši in nevarnejši nasprotnik totalitarnosti in s svojo dejavnostjo kar neposredno rušijo politični monopol. Njihovo nevarnost vsaj v očeh režima zmanjšuje le okoliščina, da nimajo skoraj nikakršne ekonomske moči in da so vsaj kulturniki in humanistična inteligenca večinoma neposredno ekonomsko odvisni od države. Kljub temu jih država ne podcenjuje. Najboljši dokaz je dejstvo, da država kot posebno kaznivo dejanje opredeljuje že samo izjave, ki jih po svoji volji opredeli kot sovražne (t.i. verbalni delikt po 133. čl. kazenskega zakona).

VI.

Totalitarnost sistema, ki ga obvladuje komunistična stranka, je torej zanekrat kljub navedenim šibkim točkam še vedno tolikšna, da politični režim v celoti obvladuje družbeno prizorišče. Nič se ne more in ne sme zgoditi, kar bi po njegovem mnenju ogrozilo njegov monopol.

Slehermi monopol pa je z družbeno razvojnega stališča negativen, in sicer zato, ker omejuje izbirne možnosti. Vzrok ne tiči v bolj ali manj neprimernem programu družbenega razvoja, ki ga pospešuje ali ščiti monopol. Analiza je pokazala, da komunističnega programa kot vzorca neke družbene ureditve ni mogoče spodbiti z versko moralnih stališč, po drugi strani pa so vsi nasprotniki komunizma v državljanski vojski stali na obrambnih položajih družbene ureditve, ki taka, kot je bila, ni mogla obstati. Poznejši razvoj je hitro pokazal, da tudi vzorec, ki ga je ponudila in s silo uveljavljala komunistična stranka, ni ustrezal, celo sploh ni imel pristne zveze z resničnimi problemi, kakršne je prinašal novi, predvsem tehnološki razvoj. Toda neustreznost komunističnega modela ni v njegovi pravi ali napačni odzivnosti na izzive okolja, pač pa je v tem, da se opira na monopol in s tem zapira možnosti najbolj ustreznega prilagajanja spremenjenim okoliščinam.

To je usoda slehernega vzorca družbene ureditve, ki si prisvaja naslov in s tem monopol edinega pravilnega odgovora na dane ali pričakovane razmere. Vsi graditelji "novega reda", "nove Evrope", "domovine svetovnega socializma" in pod. so končali v totalitarizmu. Tudi zagovorniki meščanske družbene ureditve kot edino možne in sprejemljive so končali kot fašisti.

Tako biološki kot družbeni organizmi so izpostavljeni izzivom okolja, s katerim izmenjujejo energijo. Na izziv okolja morajo ustrezno odgovoriti s svojim ravnanjem. Če niso več sposobni oblikovati pravih odgovorov, propadejo. Biološki organizmi imajo celoten "program odgovorov" že vgrajen v svoj genetski kod. Odgovarjajo pa seveda le na izzive okolja, za katere so genetsko prilagojeni. Če se razmere toliko spremenijo, da njihov način

odgovarjanja, genetsko prilagojen, ni več ustrezen, propadejo. Podobno dejavnost opravlja v družbenih sistemih kultura, ki jo behaviorizem označuje kot sistem priučenih odgovorov. Toda človek (in s tem tudi družbeni sistemi) ima pred vsemi drugimi biološkimi organizmi to prednost, da lahko odgovore sam sestavlja, da torej ni neposredno odvisen od svojega genetskega koda. Zato lahko preživi tudi v razmerah, ki so se povsem spremenile. Tu je bistvo človekove premoči nad vso drugo naravo in bistvo njegove ustvarjalnosti, ki ga usposablja za to, kar je. Če mu to možnost samostojnega ustvarjanja odgovorov na izzive okolja odvzamemo ali jo kako drugače onemogočimo, smo mu odvzeli njegovo človečnost in smo ga dolgoročno obsodili na gotov propad. Že sleherni ideologija, ki bi jo v taki zvezi opredelili kot sklop in vsoto vnaprej pripravljenih in obveznih odgovorov ter hkrati tudi vnaprej dano in obvezno razlago stanja okolja in njegovih izzivov, nosi v sebi nevarnost take izključnosti. Če je obvezna in jo podpira politični monopol, pa je zanesljiva pot v družbeno pogubo. Neglede na to, ali predstavlja trenutno pravičen ali napačen odgovor na trenutno stanje.

Če s tega stališča presojava ravnanje in lastno opredeljevanje udeležencev v državljanski vojni med NOB, lahko ugotavljamo, da so se vsi, s komunistično partijo vred, opredeljevali za svoje programe, za njihovo pravilnost in sprejemljivost: za komunistično, meščansko, krščansko družbo itd. Kot se je kmalu pokazalo, pa je bilo vseskozi odločilno le vprašanje političnega monopola. Protikomunistični boj kot boj proti določenemu vzorcu družbene ureditve je zato nesmisel. Za preživetje je boj proti političnemu monopolu življenjsko pomemben, tudi če bi bil ta dosežen na drugačni ideološki podlagi, npr. na temelju katolištva. V tistem trenutku bi se spremenil v klerofašizem. Res, da boj za leninizem že sam vsebuje tudi boj za njegov politični monopol in boj za meščansko družbeno ureditev praviloma tudi že prizadevanje za demokratični večstrankarski sistem. Toda polarizacija na temelju boja za različne vrste družbene ureditve, do katere je prišlo pri nas v državljanski vojni, je nasprotujoče si sile usmerila v napačne cilje. Če bi protikomunisti videli glavni problem v demokraciji oz. monopolu oblasti, če bi se torej odrekli svojemu lastnemu monopolnemu pogledu na najboljšo družbeno ureditev, bi postalo tudi zanje manj pomembno vprašanje prav take družbene ureditve, kot so si jo predstavljali kot najboljšo. Če bi bilo zanje glavno vprašanje demokracija, preprečevanje političnega monopola, bi se lahko gladko vključili v OF in v njenem okviru uveljavljali svoje poglede tako na potek boja za osvoboditev kakor tudi na razmere v sami OF, zlasti v odnosu do komunistične partije. Ali bi v takih razmerah prišlo do državljanskega razkola ali celo vojske, je seveda vprašanje zase, na katero ni mogoče odgovoriti. Vsekakor pa bi bila ta državljanska vojna drugačna, vodila bi se v okviru OF in za cilje, ki so resnično odločujoči. Zakaj bi morali npr. od nekega komunista zahtevati, da pristane na katoliško Slovenijo kot edino politično alternativo? Za vse pa je bistvena družbeno ureditev, ki slehernemu in družbi kot celoti omogoča oblikovanje odgovorov, ki po njegovi presoji najbolj ustrezajo danim razmeram.

Z izidom državljanske vojne smo to možnost izgubili. V tem in edino v tem je to največja izguba za narod kot celoto in grožnja za njegov prihodnji obstoj.

Kje iskati rešitev, kako vendarle zagotoviti naš obstoj tudi v prihodnosti, je vprašanje, ki se mu nikakor ne moremo in ne smemo izogniti; nanj moramo vztrajno iskati odgovor neglede na resnične ali samo namišljene nevarnosti, še celo pa neglede na navidezno brezizhodnost.

II. Del

OBLEGANI ZMAGOVALEC

10. Moč in nemoč zmagovalca

I.

Neustreznost leninističnega vzorca za družbeno ureditev torej ni v njegovih pozitivnih trditvah, kaj je potrebno za družbeno blagostanje in posameznikovo srečo. Te trditve so lahko točne ali napačne in kot take izpostavljene znanstvenemu preverjanju. Mnoge sta znanost, še bolj dejansko življenje, v celoti ovrgla. Marsikatero še vedno predstavljajo izziv, na katerega ne znamo odgovoriti, ker je zaobsežen v globoki krizi, v katero je zapadel svet, utemeljen na znanstveni revoluciji 16. in naslednjih stoletij. Ta kriza je tako globoka in vsestranska, zajemajoča celoten človekov odnos do narave in družbe, do imanence in transcendence, s kakršno se zlepa ni srečal v svoji zgodovini. Zato leninizma s tega stališča ne moremo kar tako odpraviti, češ vsakdanje življenje na vsakem koraku dokazuje njegovo zmotnost. Leninizem namreč predstavlja celosten odgovor na vprašanja sedanjega časa. Tudi na tista, na katera ne vemo odgovora. Leninizem pa odgovore ima in jih ponuja. Lahko so napačni. Mnoge lahko ovržemo s cartesijsko logično dedukcijo. Do drugih smo lahko nezaupljivi, a jih ne moremo ovreči, ker v stavke logičnega silogizma ne moremo vnašati nespornih trditev. Odtod njegova mikavnost, zlasti za razumnike, ki se niso sposobni soočiti s praznino, ki jo ustvarjajo izzivi brez odgovorov, izvirajoči iz sedanje človekove osebne stiske in družbene krize. Ne morejo živeti brez odgovorov, obesijo se na tiste, ki pač so - vsaj dokler niso ovrženi.

Nesprejemljivost leninizma je v tem, da je izključujoč. Preoblikovan v ideologijo predstavlja zbir trditev, zoper katere ne dopušča ugovora ali protidokaza, zlasti glede tistih, ki postavljajo trditve o prihodnjem družbenem stanju in ki zato niso dostopne izkustvenemu preizkusu. Preoblikovan v neposredno družbeno ureditev pa predstavlja politični sistem, ki po potrebi tudi s silo

uveljavlja skladnost ravnanja slehernega člana družbe s tako postavljeno ideologijo in iz nje izvedenimi neposrednimi političnimi ukrepi. Kot tak je podvrsta v družini etatizmov, za katere je značilna totalitarnost, izključnost in nasilnost.

Doslej še nobenemu ni uspelo uresničiti tistega, kar je obetal. Res pa je tudi, da noben doslej še ni propadel zaradi lastne nemoči, brez zunanjih posegov. Najbolj značilna in razvpita, nemški in italijanski, sta bila zrušena v vojni zaradi zmage njunih nasprotnikov. Izjemo bi lahko do neke meje predstavljal španski. Vendar njegova totalnost in notranja zgradba nista bili takšni, da bi v celoti izključevali vse druge sile. Po svoji totalnosti je daleč zaostajal za svojimi nemškimi in italijanskimi vzorniki. Kljub temu je neokrnjeno vzdržal do smrti svojega ustanovitelja.

Totalnost pa je dosežena v največji meri prav pri leninističnih političnih sistemih. Za te je značilno, da skoraj v celoti obvladujejo vse tri temeljne izvore družbene moči: fizično v obliki vojske in policije; ekonomsko prek poddržavljenja vseh proizvodjalnih sredstev tako, da je država kot orodje vladajoče partije tudi edini delodajalec, od katerega sta odvisna gmotni položaj in možnost fizičnega preživetja slehernega državljana; duhovno prek monopola nad vsemi sredstvi za obveščanje in posredovanje informacij, nad vsemi zavodi, ki posredujejo socializacijo in indoktrinacijo, ter prek monopola nad neposrednimi stiki z ljudmi, t. j. nad možnostjo povezovanja v društva in organizacije.

Kolikor so leninistični sistemi sposobni v celoti ali vsaj v prevladujoči meri obvladovati vse tri temeljne izvore družbene moči, so doslej uspeli v celoti obdržati svoj monopol nad družbo in preprečiti sleherni drugo izbirno možnost. Zlasti ker vse te izvore družbene moči lahko uporabljajo v medsebojni povezanosti in njihovi različni notranji soodvisnosti. Do današnjega dne so v tem uspeli.

Iz tega logično sledi, da je vprašanje monopola nad družbeno močjo - na zunaj izražena kot politična moč - osrednje vprašanje slehernega totalitarnega sistema, predvsem leninističnega kot doslej najbolj dosledne izpeljanke totalitarnosti v družbenih odnosih. Sleherni dejanje, sleherni ukrep, tako lastni kot drugih oz. nasprotnikov, presoja leninistični sistem najprej s stališča, kaj tak ukrep pomeni za monopol njegove oblasti, tudi če gre za dejavnost ali ukrepe, ki na zunaj nimajo nikakršne zveze s politiko, npr. kulturna, umetniška, dobrodelna dejavnost in pod. Leninistični sistem se kot totalitarni sistem namreč lahko obdrži le, če obvladuje monopol nad družbeno močjo. Vse drugo je temu podrejeno, vse se vrti najprej okoli tega osnovnega vprašanja.

V tem zanj življenjsko pomembnem vprašanju je tudi njegova temeljna protislovnost in nesprejemljivost z vidika družbenega obstoja. Ker družbeni sistem, kot sicer sleherni biološki organizem lahko obstane samo, če se je sposoben prilagajati spremenbam v svojem okolju, sta izključnost in iz tega izvedena totalitarnost leninizma v neposrednem nasprotju z zakonitostmi življenjskih procesov. Njegova ideološka togost mu onemogoča tisto mero prilagodljivosti, ki je potrebna za ohranitev življenjskega obstoja. Leninistični sistemi zato ne poznajo razvoja. Poznajo samo "reforme". Reforma pomeni zunanjo prilagoditev spremenjenim razmeram v okolju, tako da notranje bistvo sistema ostane nespremenjeno. Reforme leninističnih sistemov zato v bistvu

nikoli ne predstavljajo odgovora na izziv okolja, pač pa, nasprotno, poskus, kako se izzivu izogniti, da ne bi bilo potrebe po kakršnikoli resnični reformi - preoblikovanju svojega notranjega bistva. S tem seveda ne preprečujejo samo lastnega razvoja, ampak tudi razvoja in prilagajanja družbe, kateri so kot politični monopolisti vsilili svoje vodstvo. Družba, ki ji je leninistični sistem vsilil svoje vodstvo, ne napreduje, ampak stagnira. Lahko da gre tudi za velikanski razvoj, vendar vedno na podlagi že zatečenega. Sovjetska zveza se je npr. razvila v velikansko ne samo vojaško politično, ampak tudi industrijsko silo. Razvoj na temelju zatečenega pa ni napredek, ampak samo količinsko povečanje. Napredek je namreč vedno na podlagi čisto novega, ne samo uporabljanje že danega, čeprav je ta danost lahko tudi na videz zakrita in se kaže kot napredek.

Dolgoročno je družba, ki nima drugačne izbire kot leninizem, zapisana zastoju in v končni posledici lastnemu propadu. Kot je za leninistični režim bistveno vprašanje pridobitev in ohranitev monopola oblasti, ker je od tega odvisno njegovo preživetje, tako je za družbo življenjskega pomena, da se reši totalitarne omejenosti, ker ji je brez tega onemogočeno prilagajanje in s tem možnost obstoja.

Na tej točki se dolgoročni interesi obeh, partije in družbe, dialektično srečujejo. Ker leninistični sistem lahko obstaja, samo če obstaja družba, s katero in na kateri živi, sledi, da je dolgoročno tudi leninistični režim sam zainteresiran, da družbi odpira možnosti preživetja, ker sicer obsodi samega sebe. To pa je notranje protislovno. Leninizem se legitimira kot družbena avantgarda, ki za družbo in namesto nje oblikuje odgovore na izzive okolja. Ta legitimnost je seveda vzdržljiva, samo če so odgovori, ki jih narekuje partija, resnično skladni z objektivnimi potrebami družbe, t. j. če so odgovori pravilni glede na naravo izzivov okolja. Če odgovori niso pravilni - pravilnost odgovorov bi pomenila, da partija na temelju svoje ideologije pozna odgovore za vso predvidljivo in nepredvidljivo prihodnost, torej hipoteza, ki nikdar ne vzdrži preizkusa resničnosti - partija izgublja svojo legitimnost in se lahko vzdržuje samo s povečanim pritiskom in nasiljem nad družbo.

To je način reševanja njene legitimnosti, h kateremu se praviloma vedno najprej zateče. Povečan pritisk jo trenutno rešuje odpora, ki se proti njej samodejno poraja v družbi, ki ima vgrajeno težnjo po preživetju, podobno kot biološki organizmi. Povečan pritisk pa sam po sebi povečuje ideološko togost, saj se vedno začneja s sklicevanjem na slavno preteklost, na varovanje izročil revolucije, prek katere je prišla partija na oblast, na ideološko čistost, "idejnost in neomajnost", "pravo partijnost" itd., ker naj bi prišlo do krize oz. težav prav zaradi tega, ker smo se oddaljili od ideološke pravovernosti. Pritisk in obračunavanje s t. i. oporečniki vprašanja, zaradi katerega se je začel pregon, nikakor ni rešil. Prav nasprotno. Razlika med tem, kar je bilo storjeno, in med onim, kar bi bilo resnično potrebno storiti, se je samo povečala. Ko je partija svoje nasprotnike, resnične ali samo domnevne, s tako ali drugačno obliko nasilja utišala, kriza pa je ostala, se je lotila "reform" institucionalnega mehanizma, ki naj bi bil zaradi svojega neustreznega delovanja pripeljal do kriznega položaja. Reforme so zato vedno tehnično organizacijskega značaja in so vedno obrnjene navzven, proti drugim, ki morajo svoje neustrezno delovanje

spremeniti. Reform proti sebi oz. na sebi partija ne more uporabiti, ker bi kaj takega pomenilo, da z njo samo, z njeno ideologijo nekaj ni v redu. To pa bi delovalo proti njeni legitimnosti kot avantgarde. Zato "reformne", ki jih izvaja partija v svojih ideoloških podvigih, nikoli ne dobivajo oznake reforme, pač pa visokodoneče naslove nadaljnega razvoja socializma, še večjega poglobljanja demokracije in pod., kajti partija ne more napraviti nikakršnih bistvenih napak, pač pa samo koraka od ene zmage do druge, iz ene etape razvoja v višjo. Zato npr. reforma šolstva, zdravstva, organizacije socialnega skrbstva, gospodarska reforma in pod., vedno pa samo "nadaljnji razvoj samoupravljanja", "še večja demokratičnost volilnega sistema", "še več pravic neposrednega proizvajalca pri odločanju in razpolaganju z dohodkom" itd.

Vse reforme, naj nastopajo pod tem ali drugačnim imenom, pa se bistva krize ne lotevajo, ker je za partijo povsem nesprejemljiva domneva, da je vzrok krize morda v monopolu, ki preprečuje, da bi se odgovori na izzive okolja oblikovali tudi mimo nje oz. zunaj njenih vrst. Zato se kriza samo pogloblja. V taki ali drugačni obliki, v večji ali manjši neposrednosti. Značilna pa je za vse leninistične sisteme, od držav, kjer je prišlo do neposrednega, celo fizičnega odpora (Poljska, Češka, Vzhodna Nemčija, Madžarska), do same Sovjetske zveze. V krizi, ki se je v Jugoslaviji stopnjevala do nevzdržnih razmer, se je partijsko vodstvo zateklo celo k spremembi samega državnega ustroja (ustavne spremembe, začete v letu 1987), a je vendarle ostalo pri "reformi": sprememba institucionalnega mehanizma, nespremenjena partijska ideologija. Sleherna sprememba ideološkega oz. oblastnega monopola je še vedno povsem izključena. Kakršne koli nove oz. drugačne zamisli se še vedno odločno zavračajo kot napad na temelje revolucije in oblast delovnih ljudi.

Pri Romuniji lahko vidimo, da gre lahko partija v eroziji družbe in možnosti njenega preživetja zelo daleč. Teoretično ni mogoče določiti točke, kjer nadaljna degeneracija ni več možna. Ta točka je odvisna od cele vrste subjektivnih in objektivnih dejavnikov, pa tudi od sil, ki stoje zunaj konkretnega sistema (npr. Poljska). Dejstvo je, da do točke, s katere ni vrnitve, doslej še ni prišel noben leninistični režim.

Posebej je zanimivo dogajanje v Sovjetski zvezi, "domovini" leninističnega sistema, realsocializma. V najvišje partijsko vodstvo te države je prodrlo spoznanje, da sovjetski sistem tehnološko zaostaja za najrazvitejšimi zahodnimi državami. To pa pomeni, da država tudi v vojaškem pogledu ne zmora držati koraka in da bi kljub svoji ogromnosti prejalisej padla na stopnjo drugorazredne države. Ni mogoče vzdržati trditve, da je ta sistem najnaprednejši in upanje človeštva, če pa zaostaja v inovativnosti, tudi če pri tem zanemarimo nižjo življenjsko raven.

Začeli so reformo (t. i. perestrojka). Že ime samo nakazuje, da gre le za preureditev. Torej je to reforma, ne pa spreminjanje temeljnih konceptov. Cilj je tedaj doseči bolj učinkovit sistem z zunanjo reorganizacijo, s spremembami v kadrovske sestavi. Končni uspeh tega podviga je vnaprej obsojen, če partija ostaja pri monopolu oblasti, če naj bo še naprej to, kar je: leninistična partija, prek katere se legitimira tudi politično vodstvo, ki je začelo reformo. Odpreti ventile drugačnih odgovorov pomeni odpreti možnost politične demokracije, torej konec totalitarizma. V takih okvirih to protislovje ni rešljivo.

Ali je torej sploh možno, da se leninistični sistemi sami po sebi, na temelju svojega lastnega notranjega razvoja, iz totalitarnih spremene v demokratične?

II.

To je eno ključnih vprašanj ne samo posamezne dežele, ampak celo vprašanje vojne in miru v svetovnem merilu. Če drugega izhoda ni, ali je tedaj edini izhod samo oboroženi boj? Tako zastavljeno vprašanje že samo vsebuje podmeno, da je sožitje v svetu z leninističnimi državnimi sistemi nemogoče. Ali ta podmena sama drži?

Pritrdilen odgovor nanjo bi izhajal iz takega razmisleka: Če leninizem kot družbena ureditev nujno vodi v stagnacijo in s tem v zaostajanje za svetom, ki je sposoben novega razvoja in napredka, ki ga leninizem zaradi svojega monopolizma nima in ker s tem preprečuje, da bi se prilagajal izzivom okolja, in ker si tudi z reformami te sposobnosti ne more pridobiti, ne more vzdržati trditve, da predstavlja najnaprednejši sistem, ki mu je pripisana prihodnost svetovne ureditve in s tem nadvlade. Če tega ni sposoben, izgublja legitimiteto, hkrati pa tudi resnično sposobnost, da bi se soočal z naprednejšim svetom. V takem primeru je leninizem najnaprednejši sistem, samo če ni nikogar, s katerim bi se primerjal. Zato je treba odstraniti vse tiste naprednejše sisteme, ki bi bili lahko predmet primerjave. To pa nujno vodi v svetovni spopad. Nevarnost je toliko večja, ker leninistični sistem, povezan v svetovno velesilo, ne sme zamuditi trenutka, da svojega nasprotnika lahko še zanesljivo odpravi. Zato tudi oboroževalna tekma. Nevarnost vojne je že samo v tem, da ena ali druga stran dobi premoč, da je ravnotežje odločilno porušeno. Kaže, da je sovjetska politika doslej šla prav v to smer.

Nasprotno pa je širjenje leninizma neposredna grožnja tudi svetu, ki temelji na zasebni lastnini, svobodi mišljenja in politični svobodi. Ogrožen je ne samo zaradi nesprejemljivosti leninistične ideologije, pač pa tudi zato, ker je leninizem po svojem bistvu ekspanzionističen. Administrativni socializem, ki je temelj leninizma, je možen samo kot svetovna ureditev. Šele ko je odpravljen svetovni trg s svojimi blagovnimi zakonitostmi, je možen popoln razcvet administrativnega socializma. Vse drugo, s teorijo o možnosti socializma v eni sami deželi vred - teorija, ki je izšla iz polemike med Trockim in Stalinom v prid slednjega - je v bistvu samo izhod za silo. Zato je leninizem nujno napadalen, ker si mora izbojevati svetovni prostor.

To so položaji, ki neizbežno vodijo v novo svetovno vojno. Z vojno pa se vprašanje krize, v katero je zapadel svet, v ničemer ne rešuje, ker se vojna vzrokov, iz katerih raste kriza, sploh ne dotika; pa tudi narodi, ki bi želeli iz leninizma v drugačno družbeno ureditev, take nove ureditve po vojni najbrž ne bi niti več potrebovali. Čeprav se je vse doslej izkazalo, da iz leninizma drugače kot z vojno ni mogoče priti, je vojna kot izbirna možnost povsem izključena, saj z njo tvegamo stanje, ko ne bo sploh nikakršne rešitve več. Še pokopališče urejajo le živi ljudje.

Torej morajo biti tudi drugačne rešitve, v nasprotju z ideologijo leninizma,

češ da je svetovni leninizem oz. komunizem sploh edina izbirna možnost za svet. Da morajo obstajati tudi druge izbirne možnosti, sledi že iz sistemskega zakona o ekvifinalnosti: k istemu cilju vedno vodi več poti. Te različne poti pa morajo biti zasnovane že v samem sistemskega procesu kot že dane, čeprav nerazvite možnosti, ki se uveljavijo, ko nastopijo ustrezne okoliščine. Na takem izhodišču je utemeljil svoje stališče npr. tudi nekdanji ameriški veleposlanik v Moskvi George Kennan (George Kennan, Memoirs 1950-1963, Hutchinson 1973) kot izrazit nasprotnik vojaške alternative. Z notranjim razvojem naj bi sovjetski sistem sam prišel v položaj, da bo za urejanje svoje strukture in notranjih odnosov (če naj bi se tako družbo sploh dalo upravljati) potreboval drugačno ideologijo kot okvir, v katerem se družba povezuje v življenja sposoben sistem. Zato proti Sovjetski zvezi ne bi smeli nastopati z vojaškim soočanjem, gospodarskimi blokadami in zaviranjem medsebojnih stikov. Nasprotno, bolj ko se bo Sovjetska zveza modernizirala, bolj ko bo rasla življenjska raven, bolj ko se bo širila splošna izobraženost, kolikor več strokovnjakov bo rabila njihova industrija, kolikor bolj bo zaradi razvoja ta država prisiljena v mednarodno menjavo, toliko bolj bo iz dneva v dan naraščala notranja protislovnost med leninistično ideologijo kot primernim sredstvom za urejanje družbe in njenimi stvarnimi potrebami. Država bo enostavno prisiljena dati več svobode, več demokracije - vsak tak korak pa pomeni krhanje totalitarnosti, ki je za leninistični sistem države bistvena. Sodobni razvoj kibernetike in vrhunske tehnologije še posebej nakazuje to smer političnega razvoja. "Rusija, ki bo preplavljena s kseroksi, osebnimi računalniki in elektronskimi telefonskimi centralami, kjer teče preveč pogovorov, da bi jim mogli prisluškovati, bo vedno bolj podobna Zahodu." (The Economist 14-20 febr. 1987). Sedanji poskusi Gorbačova za notranjo preureditev so prvi znanilec razvoja v to smer. To pa seveda ne odvezuje Zahoda, da bi pozabil, da je notranja napadalnost in vgrajena težnja po stalnem širjenju prostora bistvena značilnost leninizma, ki izhaja iz njegovega totalitarizma.

Vsekakor bo ta razvoj po vseh sedanjih kazalcih zelo dolgoročen. Za mnoge predolgoročen, zlasti za tiste manjše narode, ki jih leninizem neposredno ogroža. Poleg tega pa je v takem osredotočenju na Sovjetsko zvezo zajeto prepričanje, da je samo ona ključ vsega svetovnega leninizma. Do neke mere je to res. Brez obstoja Sovjetske zveze se leninizem verjetno v nobeni deželi ne bi mogel obdržati kaj dalj časa. Vendar, ali nimajo posamezne dežele tudi vrsto lastnih možnosti, da ta razvoj pri sebi kar najbolj pospešijo?

Odgovor na to vprašanje je brez dvoma pritrdilen. Izhaja pa iz spoznanja, da noben totalitarni sistem ni tako totalitaren, da bi mogel obdržati v svojih rokah prav vso družbeno moč. Ta je lahko zelo neenakomerno porazdeljena. Kolikor bolj enakomerno je porazdeljena v družbi, toliko višja je stopnja demokracije: kolikor bolj je osredotočena v rokah politične elite, toliko višja je stopnja totalitarnosti. Nikoli pa ne moremo ustvariti stanja, da bi bila vsa družbena moč samo v rokah politične elite.

Iz tega izhaja tudi spoznanje, kaj je treba storiti, da dosežemo večjo demokracijo, ki že pojmovno pomeni erozijo totalitarizma kot ureditve, ki izključuje izbirne možnosti in s tem možnost preživetja. Boj za demokracijo kot ureditev z vrsto izbirnih možnosti je zato v temelju nasproten

"demokraciji", ki jo uveljavlja leninistični režim. Leninistična demokracija in njeno "stalno in neprestano poglobljanje" ne more biti nikoli pristna, ker je v vsakršni obliki in pod kakršnimkoli imenom v bistvu samo manipulativna: ustvari naj videz, da ljudje sami odločajo o svojih zadevah, medtem ko v resnici odloča partija. Brž ko partija ne bi imela možnosti za monopolno odločanje (če bi pristala na demokracijo), bi prenehala biti avantgarda. Ni bistveno, kdo sprejme formalno odločitev. Bistveno je, kdo oblikuje premise, ki jih je obvezno vključiti v odločitev. Tu je ravno tisto navidezno razpotje, na katerem naj bi se jugoslovanska ZK ločila od stalinistične partije. Za slednjo je značilno, da neposredno sprejema obvezne odločitve. Partija in država sta neposredno spojeni. Jugoslovanska ZK pa naj bi bila ločena od države, ločena od samoupravne družbene strukture, ki sama in samostojno sprejema odločitve. Zraščanje partije s samoupravno strukturo bi že na zunaj in v formalni obliki negiralo samoupravljanje. Zato je za status partije kot idejne, usmerjevalne sile obvezno, da je formalno zunaj države in sistema samoupravljanja, da pa kot avantgarda še vedno odloča: ne formalno, pač pa tako, da oblikuje premise odločitev vseh samoupravnih organizacij in organov na vseh stopnjah odločanja, ki iz tako danih premis samostojno oblikujejo odločitve. Če pa hoče partija nastopati v taki vlogi odločilnega dejavnika v vseh družbenih odločitvah, mora zadržati neokrnjeno totalnost svoje družbene moči. Zato bo ta partija pri vseh podvigih "nadaljnega poglobljanja socialistične in samoupravne demokracije" z vso odločnostjo nastopala proti slehernemu prodoru, ki uveljavlja resnično demokracijo kot ureditev resničnih izbirnih možnosti. V vseh takih poskusih bo videla napad na svoj monopol - kar v bistvu tudi je.

Popustila bo samo tam, kjer monopola v resnici ne more vzdržati.

III.

Vzdržati pa ga ne more na celi vrsti področij. Ne zaradi "zvitosti in zahrbtnosti svojih sovražnikov", kakor bo ta pojav označila in pozvala k še večji "budnosti", ampak zato, ker je totalna družbena moč v sebi protislovna.

Najpomembnejša postavka v totalnosti partijske oblasti je njeno popolno obvladovanje fizične prisile, ki ji daje možnost razpolaganja s fizičnim življenjem slehernega državljana. Svojo monopolno oblast si je pribojevala prav s tem, da je vzpostavila svoje oborožene sile kot sredstvo, s katerim lahko obračuna s slehernim nasprotnikom oz. izzivalcem. To ji je v resnici omogočilo, da je prišla na oblast. Iz tega izvedena in dopolnjujoča je tudi vloga policije. Možnost razpolaganja s človeškim življenjem je tista odločilna moč, pred katero večinoma kloni vse drugo. Mrtev človek je izgubil skoraj sleherno obliko moči, izvirajočo tudi iz drugačnih osnov (razen velikih izjemnih osebnosti). Zato partija ta svoj vir družbene moči varuje bolj kot vse drugo, kot najbolj skrbno varovan monopol. Pravosodje je v takih razmerah samo instrument za uveljavljanje volje partije in ne more imeti nikakršne neodvisnosti. Fizična sila ima vlogo dokončnega arbitra. Partija, ki z njo monopolno razpolaga, je to vedno odločno uveljavljala, saj je s svojimi nasprotniki tudi fizično

obračunavala in po potrebi tudi še naprej obračunava. Hkrati je že samo grožnja fizičnega nasilja, odvzem človekove svobode in vsega, kar je s tem povezano oz. s čimer razpolaga, mogočno sredstvo ustrahovanja. Ljudje, ki so primerno ustrahovani, bodo ubogali. Celo tako daleč bo segalo ustrahovanje, da se bodo ljudje, ki niso trdno zasidrani v svoji osebni celovitosti, odrekli celo svoji osebnosti, svojemu človeškemu dostojanstvu. Prav to je ena najstrahotnejših posledic totalitarne oblasti. Tudi če ljudi fizično ne likvidira, jih uniči kot osebnosti. Ljudje ostajajo samo še sence, samo zunanja lupina brez človečnosti vsebine. In če ustrahovanje traja kar naprej, se ljudje počasi tudi značajsko spreminjajo v neke vrste homunkule. Ljudje nikakor niso samo heroji in svetniki. So pa Ljudje. In odvzeti jim človečnost je najhuje, kar jih lahko doleti. (Prim. npr. A. Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago* II. del. pogl. *Our muzzled freedom* - N. Y. Harper and Row 1974)

Se bolj grozljiva postane ta slika, če ugotovimo, da partija to svoje fizično nasilje lahko povezuje z ekonomskim. Država je vendar edini delodajalec. Vsakdo je gmotno v celoti odvisen od nje, in ne samo sam, ampak tudi njegova družina. In če upoštevamo še okoliščino, da partija nadzoruje tudi vsa množična občila in da skuša s tajno policijo nadzorovati tudi neposredno občevarje med posamezniki, da torej hoče monopolizirati tudi dejavnike, ki vplivajo na človekovo orientacijsko mrežo, se slika totalnosti zaokroži.

In vendar tudi ta totalnost fizične prisile zadeva na meje, ki jih ne more prestopiti.

Že sam pojem fizičnosti pove, da neposredno ne seže v duhovni svet. Pač toliko, kolikor je v človekovem življenju njegova fizična narava tudi nosilec in posoda njegove duhovnosti. Z uničenjem fizičnega življenja ugasne tudi duhovno življenje, kolikor je povezano z njim. Človek (posredno prek njega tudi družba) pa je kot človek možen samo v svoji polnosti, fizičnosti in duhovnosti. Družbe ni mogoče vzdrževati samo s fizično prisilo. Kakor je namreč možnost razpolaganja s človekovim fizičnim življenjem vir najvišje moči, pred katero pade vse drugo, pa je istočasno s tem in v tem dana tudi njena omejitev. Država jo lahko uporablja samo v dokaj omejenem obsegu, ker se sicer življenje ustavi. Tudi fizična sila je povezana z drugimi izvori. Država, ki s popolno represijo tlači razvoj individualnega mišljenja v okviru predpisane ideologije in ideološko obarvanega pogleda na svet, bo uničila tudi vso ustvarjalnost. Brez ustvarjalnosti pa tudi ni tehnološkega razvoja. S tem bo prizadeta tudi fizična prisila, s katero razpolaga država. Moderne armade se ne da vzdrževati s tehnologijo, ki zaostaja za razvitim svetom. Razvoj tehnologije pa je odvisen od gospodarskih možnosti, se pravi gmotnih virov. Če gospodarsko življenje in ureditev ne omogočata potrebne gmotne podlage, ostaja tehnološko znanje - tudi če je razpoložljivo - neizrabljeno.

Fizična sila ni sposobna zagotoviti gospodarske uspešnosti ter kulturne in tehnološke inovativnosti, ki pa sta tudi sami notranje soodvisni. Na teh področjih se izkaže kot povsem neprimerno sredstvo, ki dosega kvečjemu obraten učinek od zaželenega. Razvoj na teh področjih ali vsaj vzdrževanje vzporednega razvoja z bolj ali najbolj razvitimi pa sta nujno potrebna tudi za vzdrževanje ravni fizične sile, potrebne za obvladovanje položaja. Brez primerne kulturnega in znanstvenega razvoja tudi gospodarski razvoj ni možen. Ljudje, ki

gmotno niso zadovoljeni - ni treba, da so ravno lačni - pa ne bodo preveč ubogljivi. Z njimi je težko manipulirati.

Kolikor totalitarna leninistična država sicer v celoti in do skrajnih mej poskuša izrabiti fizično prisilo, vendar neuspešno, je njena moč na gospodarskem in duhovnem področju še bolj omejena. Do tolikšne mere, da pomanjkanje na tem področju vodi do zaenkrat počasne, a neustavljive erozije njene celotne moči.

Preboj na področju monopola družbene moči leninistične države je najbolj občuten v duhovnosti. Njen izvor je namreč globoko v človekovi duševnosti, to pa je področje človekovega notranjega življenja, do katerega nima neposrednega dostopa nihče razen njega samega. Suverenosti na tem področju človeku ne more nihče odvzeti. Vse njegovo dejanje in nehanje pa je odvisno od tega, kako sam presoja svet zunaj samega sebe oz. lastnega duhovnega sveta in kakšne vrednote ga vodijo pri njegovem ravnanju. Zunanje okoliščine lahko samo posredno vplivajo na njegovo odločanje. Kolikor bolj je posameznik samostojna osebnost, kolikor bolj je suveren v svojem notranjem življenju, toliko manj morejo neposredno vplivati nanj dejavniki iz njegovega zunanjega okolja.

Leninistična država na ta način neposredno ne more doseči posameznikovega notranjega življenja, torej tistega področja, ki je za njegovo ravnanje pa tudi odzivanje na državne ukrepe najbolj oz. v bistvu edino odločilno. Lahko vpliva le na dejavnike, ki posredno delujejo na njegovo duhovno področje. Mnogi med njimi imajo izjemen, če ne celo odločilen pomen. Ta država predvsem lahko neposredno posega po posameznikovem fizičnem življenju in fizični svobodi, hkrati pa obvladuje tudi pretežni del gospodarskih dejavnikov, ki odločajo o njegovem gmotnem obstoju. Obvladovanje teh dveh področij je leninistični državi doslej omogočilo, da je svojo totalno oblast obdržala več ali manj neokrnjeno in da doslej tudi nikjer ni še bistveno načeta. Še vedno je sposobna, da brez kakih večjih težav sleherni odkriti upor brezobzirno stre.

Kljub temu pa je tudi na tem področju zelo ranljiva. Ne more namreč osvojiti monopola nad vsemi zunanjimi dejavniki, ki vplivajo na človekovo duhovnost. Ti se vedno najprej in nujno preobrazijo v informacije, ker šele prek informacij omogočajo dostop do duhovnega sveta. Posrednost je na ta način dvakratna. Informacij pa ni mogoče v zadovoljivi meri nadzorovati s sredstvi fizičnega sveta, čeprav so povezane tudi z njim. Ta povezanost informacij s fizičnim svetom daje državi sicer možnost, da v veliki meri obvladuje prvo fazo posrednosti v tem dogajanju. Skuša si zagotoviti nadzorstvo nad neposrednimi povezavami med ljudmi (nadzor nad gibanjem, povezovanjem, združevanjem in organiziranjem, ki spada v neposredno pristojnost policije, v veliki meri tajne) in nad fizičnimi sredstvi, ki so potrebna za prenos informacij (t. i. množična občila, tisk, itd.). Vendar ji že ta prva faza posrednosti v vedno večji meri uhaja iz rok. Kompleksnost sodobne družbe je tolikšna, da so potrebni najrazličnejši stiki in povezave med ljudmi. Ni jih mogoče omejiti na vzorec enostavne, nizko strukturirane družbe, ki je klasični policijski državi še omogočala sorazmerno visoko stopnjo nadzorstva. Ni jih mogoče omejiti samo v zaprt krog državnih meja, ker se pretok informacij ne ustavi na njih. Pa

ne zaradi turizma in tujskega prometa. Brez širokega in svobodnega prenosa informacij v mednarodni areni danes ni mogoče niti sanjati o gospodarskem, kulturnem in tehnološkem razvoju. Kompleksnost povezav je tolikšna, da je nihče ne more več obvladovati, tudi sodobna totalitarna država, z vsemi tehničnimi pripomočki vred. Tudi sredstva in metode policije, predvsem tajne, se stalno izpopolnjujejo; moderna sredstva za prenos, predelavo in uporabo podatkov ji dajejo v roke moč, s kakršno v vsej svoji zgodovini nikoli ni razpolagala, in njen doseg silno razširjajo. Vendar zapletenosti in številčnosti medčloveških stikov, ki so vir informacij, tudi ob vsem tem ne more biti več v celoti kos.

Država še obladuje sredstva za javno obveščanje. Kako izjemen pomen jim pripisuje, morda najbolj jasno izpričuje dogajanje v zadnji krizi leninizma na Poljskem. Ko se je režim znašel že v tolikšni stiski, da je pristajal celo na svobodne sindikate, se monopolu v množičnih občilih ni bil pripravljen odpovedati za nobeno ceno. Toda sodobna sredstva za proizvodnjo, razmnoževanje in prenos tiskane besede so tudi monopol leninistične države v tisku že močno načela, vsekakor pa zelo razvodenela. Prepoved širjenja kake publikacije ustvarja samo reklamo, da moderna sredstva za razmnoževanje tiskanih besedil, ki jih ima danes sleherni sodobni urad, omogočijo njeno razširjanje daleč čez prvotni doseg, in sicer na državne stroške.

Telefonske pogovore je seveda vedno mogoče nadzorovati, in sicer učinkoviteje kot kdaj koli. Prisluškovalne naprave je možno namestiti v zasebnih stanovanjih itd. Toda vse preveč jih je. Radio in televizija sežeta čez državne meje in ju ni mogoče utesniti v strogo zaprte okvire "domačnosti", čeprav tudi to poskušajo vsi leninistični režimi.

Pravi boj za obvladovanje človekovega duha se prenaša vse bolj na neposredne izvore informacij, tja, kjer se informacije rojevajo. Te pa se vedno rojevajo samo v človekovi duševnosti. Izvorov informacij je zato toliko, kolikor je ljudi. Razumljivo, da se v takih razmerah država omejuje le na nadzorstvo nekaterih posameznikov, ki se ji zde posebej nevarni, na ideje, ki se ji zde posebej razdiralne za njen monopol, in na institucije, ki so po svoji naravi žarišče novih misli in pogledov na svet. Teh pa je zopet cela vrsta, ki različno vplivajo na posamezne sestavine duševnosti.

Država sicer skuša s svojimi dejavnostmi tudi neposredno zavzeti primarni prostor, kjer informacije nastajajo. Sama ustvarja cele vrste izvorov indoktrinacije, od predpisovanja oz. potrjevanja učnih programov kot enega temeljnih virov socializacije; izrinjanja družine kot primarnega vira socializacije in nje nadomeščanja s svojimi institucijami predšolske vzgoje in varstva otrok; ustanavljanja marksističnih centrov kot tistih žarišč, kjer naj bi se rojevala nova marksistična znanstvena misel, ki naj ne bi bila samo sredstvo indoktrinacije, ampak tudi obramba pred vdorom marksizmu tujih idej; spodbujanja in vsestranskega podpiranja novih apologetskih del, ki jih uveljavlja prek tiska in drugih množičnih občil; filtriranja vseh informacij o dogajanjih, o katerih pišejo časopisi oz. poročata radio in televizija, tako da je informacija primerno komentirana, da je torej tudi informiranje usmerjeno; neposrednega nastopanja nosilcev oblasti kot ideologov, ki ustrezno usmerjajo vse aktiviste, ki naj prek družbenopolitičnih organizacij posredujejo prave marksističnoleninistične

pogleda na tekoča dogajanja in pravilno usmerjeno tolmačijo vse ukrepe oblasti.

Tega velikanskega podviga moderne leninistične države nikakor ne gre podcenjevati. Na eni strani sam po sebi dokazuje, kako veliko pozornost posveča država temu področju "boja za človeške duše", na drugi strani pa izpričuje tudi svojo uspešnost. Če teče desetletje za desetletjem neprekinjen tok takega usmerjenega informiranja, povezan istočasno z monopolom v množičnih občilih, ki preprečuje dotok informacij iz drugih virov, se uspehi takih prizadevanj morajo pokazati. Ljudje začno počasi gledati na svet okrog sebe z očmi "socialistično" usmerjenega državljana, vse dogajanje začno počasi presojati tako, kot si želi oblast. Takih ljudi postaja kar večina. Niso več sposobni samostojno razmišljati in si ustvarjati lastno sodbo o dogodkih. Zato je dokaj jalovo upanje, da bi z nekaj javnimi, zato tudi vedno tveganimi nastopi, ki naj bi navrgli kake nove poglede in drugačna tolmačenja od uradnih, lahko količkaj pomembno vplivali na predruženje javnega mnenja. Javno mnenje obvladuje leninistični režim. S tem je treba v celoti računati. Javno mnenje bo večinoma brez izjeme obsojalo tistega, ki ga je obsodil režim. Kvečjemu s pomilovanjem ali začudenim nerazumevanjem: "Le kaj mu je tega bilo treba. Saj je bil drugače videti kar normalen."

Tako javno mnenje je mogočna opora režimu, dokler položaj v celoti obvladuje, in deluje kot nadvse pomemben dodaten ojačevalec njegove oblasti. Vendar le kot ojačevalec, čeprav še tako pomemben. Če režim položaja ne obvladuje, mu tudi tak ojačevalec ne more sam v ničemer pomagati. Javno mnenje se v veliki meri oblikuje na tem, kar ljudje radi slišijo, kar jim utrjuje njihovo prepričanje, da je njihov socialni in gmotni položaj povsem zaslužen, če so z njim zadovoljni, oz. prepričanje, da so upravičeni do več od tega, kar imajo, če so njihova pričakovanja večja. Leninistični režim taka pričakovanja umetno dviguje: vsi smo enaki, torej navzdol s tistimi, ki so iz kakršnega koli razloga socialno višji (o tem bo odločil seveda režim!); vsi imamo pravico do gmotnega blagostanja, tudi če presega našo sposobnost ustvarjati ga, itd. Zato javno mnenje nikoli ni globlje duhovno zasidrano. Če se mu izpodmakne gmotna osnova, ki je podlaga ustvarjenih pričakovanj, se hitro sesede, in se lahko obrne celo proti nosilcu, na katerem se je doslej vzdrževalo. Zato javnemu mnenju niso nevarne nove ideje, pač pa erozija podlage, na kateri se vzdržuje. V leninistični sodobni državi je to predvsem erozija gmotnega položaja, upadanje življenjske ravni, ker gre za državo, ki je izrazito usmerjena v potrošništvo in se od njega tudi v veliki meri vzdržuje. Režim se tega tudi dobro zaveda. Javnega mnenja si ne bo pridobil ali ohranil samo z indoktrinacijo, pač pa z vzdrževanjem gmotnega položaja množic, v okviru pričakovanj, ki jih je sam ustvaril. Bitka za javno mnenje se bo zato odločala na gospodarskem področju.

11. Nesposobnost miselne in tehnološke inovacije

I.

Prava bitka za osvajanje duhovnosti ne teče na področju javnega mnenja, ampak tam, kjer se oblikujejo nove misli, novi odgovori na izzive spremenjenega okolja, in kjer se oblikuje vrednostni svet, ki neposredno vpliva na posameznikovo orientacijsko mrežo.

Novi misli in nove odgovore na nove izzive okolja je sposoben ustvarjati predvsem znanstveni in strokovni svet. Tu pa stoji leninistični sistem na trhlih nogah, že samo zato, ker je ideologija. Bistvo ideologije je, da predstavlja recepturo odgovorov, ki naj bi veljala za vse položaje in vse primere. Zato pride leninizem prej ali slej v zadrego, ker ni sposoben novih odgovorov, oz. jih ne more vključiti v svojo ideologijo, tudi če bi jih lahko oblikoval, ker bi delovali razdiralno tako na samo ideologijo kot tudi na strukturo oblasti, na kateri se vzdržuje. Zato, razumljivo, tudi tehnološko zaostaja, kar seveda ogroža celotno strukturo njegove oblasti in moči, tako fizične kot gospodarske.

Zato je za leninizem neizbežno, da prepreči svoje tehnološko zaostajanje. Toda v tem pogledu je v brezupnem položaju.

Leninizem se v svoji operacionalni obliki osredotoča na oblikovanje in obvladovanje družbenih odnosov. Zanima ga torej družbeno področje. S tehnologijo je povezan le toliko (vendar samo teoretično, praktično kvečjemu obratno), da zagovarja stališče, da je od načina proizvodnje odvisna tudi t. i. vrhnja stavba, se pravi, družbeni odnosi. To obvladuje, razlaga in iz tega izvaja potrebne družbene spremembe leninistični režim sam. Zato gleda na tehnološko področje izrazito mehanistično, v takem smislu, da se tehnologija razvija po svojih lastnih zakonitostih in je kot taka povsem nepolitična. Taki naj bi bili tudi tehniki oz. znanstveniki na tehnološkem področju, s povsem drugačnim odnosom kot znanstveniki na družboslovnem, katerih trditve vedno neposredno posegajo v skrbno zaščiteno področje leninistične teorije in imajo zato hočeš nočeš vedno političen predznak. Tehnološki strokovnjaki naj bi bili zato po svojem bistvu politična praznina, ki jo je mogoče v celoti izpolniti z leninistično ideologijo. Zato je tehnološkega strokovnjaka možno od vsega začetka vzgajati po vzorcih usmerjenega izobraževanja.

V tem pa je ravno velika zmeta. Z usmerjenim izobraževanjem lahko vzgojimo tudi visokega tehničnega strokovnjaka, ki pa ne bo nikoli sposoben inovacije. Celo v uporabi znanega ne bo zadosti uspešen, kajti dejanski stan, za katerega moramo uporabiti določeno znanje, se stalno spreminja in zahteva vsaj kake prilagoditve. "Strokovnjak", ki je do kraja usmerjeno vzgojen, tudi tega ni sposoben. Inovativnost pa zahteva na slehernem področju, tudi tehnološkem, lastnosti, ki so v popolnem nasprotju z vnaprejšnjo usmerjenostjo. Zahteva predvsem svobodo in sproščenost duha, ki se nikjer ne ustavi kot na dokončno dognanem in dokončno sprejetem, ki ne priznava nedotakljivih "resnic". Zato je mogoča samo pri ljudeh, ki so osebnosti, ki se svojega mišljenja ne boje odkrito povedati, ki so se pripravljene soočiti tudi z nasprotovanjem, so pripravljene tudi tvegati, za svojo znanstveno resnico so

pripravljeni tudi veliko žrtvovati. Tu ravno je velika zmota leninističnega režima v odnosu do ustvarjalnosti. Lahko je predmet tehnoloških raziskav sam politično povsem nevtralen in se zato ustvarjalec na tem področju ne bi srečaval z nikakršnimi političnimi zapetljaji, kakor se mora družboslovec, katerega predmet je že sam stalno izpostavljen napadu ideoloških dogem. Toda odnos do raziskovanja ni utemeljen v predmetu raziskovanja, pač pa v raziskovalčevi duševnosti, v njegovem vrednostnem svetu, v njegovi osebnostni izoblikovanosti. Leninizem pa ne more oblikovati pokončnih, svobodnih, intelektualno upornih osebnosti, ker zahteva vnaprejšnje pristajanje na ideološke dogme, o katerih nedotakljivosti ne dopušča dvoma in razpravljanja. Zato radovednega in promicljivega duha odbija in ga ne more osvojiti. S takih izhodišč si lahko osvoji le manj pomembne duhove. In ker nastopa tudi z zahtevo po brezprizivnem sprejemaju ukrepov vsakodnevne politike, izvedene iz ideoloških dogem, katerih spornost je pogosto v očitnem in otipljivem nasprotju z razvidnostjo dejstev, to protislovje hitro dojame tudi povprečni um. Pristajanje na "resnice", ki so v očitnem protislovju z razvidnostjo, ki jo posreduje um, pa vodi v moralni razkroj. Znanstvena odkritja in novosti so takemu povprečnemu umu in moralni razkrojenosti nedosegljive. Vsi leninistični sistemi v inovativnosti zaostajajo za svobodnejšim svetom. Dolgoročno so bitko izgubili.

Z inovativnostjo pa je v nasprotju tudi sam pristop leninističnega sistema k znanosti. V vsem svojem organizacijskem udejstvovanju, tako v politiki kot gospodarstvu, se opira na birokratsko organizacijo, ki izvira iz racionalizma oz. scientizma, iz katerega je sam zrasel. Zato se tudi pri organizaciji znanstvenega nabora opira nanjo. Taka organizacija pa je že pojmovno v nasprotju s procesi, ki so podlaga znanstvenemu raziskovanju. Birokratska organizacija v svojem bistvu temelji na znanem in predstavlja realizacijo neke sprejete resnice oz. trditve kot izhodišča za nadaljnjo logično dedukcijo. Slednja pa ne more pripeljati do nečesa izvirmo novega, kar ne bi bilo že zaobseženo v trditvi, iz katere smo jo izvedli. Pri tem pa niti ni treba posebej omeniti vseh negativnih strani in posledic, ki izhajajo iz birokratske organizacije kot protislovne podjetnosti in izvirmosti.

Še toliko bolj je protislovnost leninističnega ideološkega dogmatizma in svoboda znanstvenega raziskovanja razvidna v družboslovju, ki naj bi bilo že pojmovno rezervat partijske ideologije. Sleherni resen družboslovec bo hitro prišel v spor s partijo. Njegova naloga naj bi bila v najboljšem primeru samo morda po drugi poti in z drugimi metodami dokazati pravilnost partijskih stališč in ukrepov partijske politike. Apologete nujno vodi v moralni razkroj, vse druge pa odbija.

II.

Iz omejitvenega odnosa do svobode mišljenja in ustvarjalnosti, ki je za partijski avantgardizem logična izpeljava, pa sledi, da leninistična partija ni izgubila samo boja za tehnološko inovacijo, pač pa tudi boj za t. i. inteligenco. Po leninistični ideologiji inteligenca ni družbeni razred, pač pa sloj,

ki se bo prilegel in služil tistemu razredu, ki je na oblasti. Ko je na oblasti partija, v imenu delavskega razreda, bo pač služil njej. Pridobiti si inteligenco kot možganski del družbenega tkiva pa naj bi bila za sleherni politični sistem toliko pomembna naloga, da brez njene zadovoljive rešitve ne bi mogel obstati.

Pojem inteligence se danes gotovo ne pokriva s pojmom v Leninovem času. V njegovem času je bil to sloj, ki je bil po svoji formalni šolski izobrazbi usposobljen za opravljanje tistih poslov na področju upravljanja družbe in tehnologije, ki so poleg potrebne višje izvedenosti zahtevale tudi določeno stopnjo sposobnosti abstraktnega mišljenja in problemsko razreševalnega procesa, ki je po zahtevnosti presegal povprečje, zlasti v fizičnem delu.

Danes kje tak pojem inteligence v veliki meri skladen s pojmom, ki se je v Leninovih časih uporabljal za delavski razred. Splošna izobrazba je toliko napredovala, zahtevnost v obvladovanju in upravljanju tehnoloških, gospodarskih in družbeno organizacijskih poslov se je toliko dvignila, da predstavlja inteligenca v nekdanjem pojmu te besede bolj normalno kot izjemo v družbeni strukturi. Vsekakor kaže razvoj v smer, da bo neposrednega fizičnega dela vedno manj in da bo vedno bolj prevladovala intelektualna sestavina. Zato postaja za oblast partije čedalje pomembnejše vprašanje, ali obvladuje prav ta segment prebivalstva, saj je to novi delavski razred. Ta pa ni več nekdanje enovit, ampak notranje izrazito razčlenjen in raznolik. Zato je tudi obvladovanje tega novega razreda bistveno zahtevnejše. Kolikor je režimu z indoktrinacijo in usmerjenim izobraževanjem uspelo, da ga je z umetno partijsko in šolsko modrostjo odtrgal od zdravorazumskega načina mišljenja, ki je bil oz. je v veliki meri še značilen za ljudi, ki so v neposrednem stiku z naravo in naravnimi procesi (zlasti kmetje, do neke mere tudi fizični delavci), si je posel celo olajšal. Dovzetnost teh ljudi za nekritično prevzemanje uradnih resnic in propagande, posredovane v množičnih občilih, je večja kot je bila kdaj koli. To je ena pomembnih postavk v rokah režima, da si zagotovi svojo oblast. Predvsem temu je tudi namenjeno toliko kritizirano usmerjeno izobraževanje. Čeprav so ga obsodili več ali manj vsi pristojni strokovnjaki, proti njemu ugovarja tudi gospodarstvo, režim od njega ne odstopa. Najboljši predstavnik tega novega razreda je formalni izobraženec z visokošolsko diplomno, s sorazmerno večjim ali manjšim, raje manjšim kot večjim, znanjem, vsekakor pa z izrazitim pomanjkanjem kritičnega mišljenja, prav tako pa nosilci spričeval t. i. višjih in srednjih strokovnih šol. Njihovo obzorje v največji meri oblikujejo televizija in dnevno časopisje, komaj kaj bolj poglobljeno zanimanje za knjigo in zlasti za globlja filozofska in kulturna vprašanja.

Vendar zaradi notranje diferenciacije ta družbena plast, po številu čedalje pomembnejša, na svojem gornjem robu prehaja med resnično inteligenco, na spodnjem robu pa med zdravorazumsko reagiranje „neposrednih proizvajalcev“. Vendar to ni razred, ki bi bil globlje čustveno navezan na leninistični režim. Njegova najbolj značilna poteza je duhovna plitvost, površnost, ki ni pognala nikakršnih globljih korenin tudi v obstoječi politični režim in njegovo ideologijo. V svojem odzivanju na zahteve danega trenutka in okolja je izredno labilen, nagnjen k senzacionalnostim, ki predstavljajo zanj le popestritev revnega življenja, ki ne najde zadovoljitve v pomanjkanju slehernega globljega

duhovnega življenja, in v izrazito potrošniški usmerjenosti. In senzacije so zanj tudi vsi "škandali", ki jih sprožijo različni nastopi proti režimu - v katerih se sicer vedno prikloni režimu, če ta zmaga. Doslej še vedno. Toda tudi režimu je popolnoma jasno, da se v resnično kritičnem položaju nanj nikakor ne more zanesti. Dasi bistveno bolj izobražen od t. i. klasičnega lumpenproletariata, je po svojem odzivanju in duhovnem razpoloženju temu še najbolj podoben. Skratka, nanj se ni mogoče zanesti.

Tako leninistični režim v novo nastalih razmerah nima pravega družbenega zaledja, nima svojega klasičnega "delavskega razreda", na katerega bi lahko z vso zanesljivostjo računali.

Vsekakor pa ne more računati na inteligenco v pravem pomenu te besede, ki bi jo označili kot družbeni segment izobražencev, ki ima poleg svoje široke razgledanosti in splošne izobrazbe izrazito razvit čut za kritično mišljenje, visoko sposobnost miselnega posploševanja in abstrakcije, ki je sposoben logične dedukcije in problemsko razreševalnih procesov, prav zaradi tega pa samostojnega oblikovanja odgovorov na izzive okolja tudi v daljši časovni razsežnosti. Taka inteligenca se ne oblikuje po nikakršnih formalnih kriterijih. Zato šolsko spričevalo ali najvišji akademski naslov še nikakor nista dokaz za pripadnost tej družbeni duhovni eliti.

To vsekakor je elita zaradi svojega položaja v duhovnem svetu, ki je odločilnega pomena za oblikovanje odgovorov, ki jih sleherna družba mora oblikovati s svojim soočanjem z novostmi. Samo repertoar odgovorov, ki jih ponuja obstoječe znanje, predvsem šolsko, in obstoječe tehnološko izkustveno, sicer zadošča za obvladovanje danega položaja. Če se položaj ne bi spreminjal, bi to zadostovalo. Ker pa se, je družba, ki ne bi bila sposobna oblikovanja novih odgovorov, priklenjena na obstoječe, torej obsojena na stagnacijo in s tem na nazadovanje.

Že samo s tem, da je inteligenca elita, je izziv leninistični partiji. Kajti avantgardizem, na katerem temelji leninistična partija svojo legitimnost, je po svojem bistvu elitizem - s to razliko seveda, da ni utemeljen na resničnih prednostih, pač pa na nasilnem priznanju. S tega stališča se inteligenca neposredno sooča s partijo, in sicer v vsakem svojem nastopu. Kadar koli in v čemer koli oblikuje odgovore, ki niso istovetni z odgovori, ki jih partija zajema iz repertoarja svoje ideologije, se bo izkazala kot njen nasprotnik. Kolikor hitrejši razvoj, ki zahteva nove odgovore, toliko večje je protislovje med partijo in inteligenco. Zato med njima nikoli ni moglo priti do sodelovanja. Nasprotno! Partija je inteligenco vedno gledala z velikim nezaupanjem, in vsi napor, da bi si jo pridobila na svojo stran, so vedno propadli. Ustvaritev nove "socialistične" inteligence, v smislu leninistične usmeritve, je notranje povsem protislovno prizadevanje. Inteligenca, ki pristaja na kakršnokoli ideologizacijo, ne more biti inteligenca.

Zaradi nesposobnosti leninističnega režima, da bi oblikoval potrebne odgovore na nove položaje, za katere ni odgovorov v arzenalu njegove ideologije, je kriza leninistične države neizogibna nujnost. Lahko jo odlaga krajši ali tudi daljši čas, kolikor je sposoben primanjkljaj pokrivati iz substance, ki je bila ustvarjena iz naporov prejšnjih rodov. Te rezerve pa seveda niso neizčrpane. Kolikor večja je kriza, toliko bolj so potrebni novi odgovori, toliko bolj raste

pomen inteligence, ki je tega sposobna ali vsaj vsekakor bistveno bolj sposobna kot leninistični režim, in s tem toliko bolj sovražnost političnega režima do inteligence. Vsi "sovražniki" izvirajo iz vrst inteligence. Ne more pa je uničiti.

Ker inteligenca ne raste iz formalnih osnov šolskega sistema, čeprav ji je prav ta eden najpomembnejših stebrov, ampak iz lastne notraje sile, je režim tudi ne more odpraviti s svojimi ukrepi, ki so nujno zunanji. Lahko jo v porajanju močno zavre, kar poskuša zlasti z obvladovanjem šolskega sistema. Toda inteligenca je poganjek duha. Zato se bo režim z njo otepal, dokler bo še obstojala moč duha. Ta pa je povezan s samo človekovo bitjo.

Iz tega pa sledi, da sleherni prizadevanje za širitev duhovnega obzorja, sleherni analiza resničnega stanja, ki položaj prikazuje v luči, dojemljivi za človeka in skladni z njegovo racionalnostjo, sleherni odgovor, ki nakazuje pot iz krize, izpodkopava duhovni monopol leninistične partije, ki je potreben za njen absolutni monopol nad družbo. Leninizem kot ideologija in politična ureditev se neposredno hrani iz miselne okorelosti tistih, ki naj bi jih vodil in usmerjal: že zato so potrebni vodstva. Lastno mišljenje in manipulacija nista združljiva. Zato pa je sleherni dejavnost, ki človeka osvešča, ki je usmerjena v razvijanje njegovega duha, ki sprošča njegove kritične zmogljivosti, ga usposablja za graditelja v duhovnem svetu in oblikuje v samostojno osebnost, pot v osvobajanje.

Inteligence že s samim svojim obstojem, vsekakor pa z vsakim svojim nastopom ogroža monopol leninističnega režima, ker je utemeljen na dogmi. Na drugi strani pa se z vsako novo kritično in izvorno mislijo krepita tudi sloj inteligence in njena moč. Z vsako izvorno mislijo se večajo tudi njene lastne vrste. Zato je leninistični režim stalno proti inteligenci. Med njima ne more priti do pomiritve, ker se medsebojno izključujeta. Iz tega pa sledi, da sta velikost sloja inteligence in njena kvaliteta v neposrednem sorazmerju z zmanjševanjem duhovne moči leninističnega režima. Vzgajanje inteligence oz. ustvarjanje možnosti in razmer, iz katerih se inteligenca na novo poraja, je neposredno delovanje za svobodo in ustvarjalno družbo.

III.

S slehernim razkrivanjem totalitarnega bistva leninizma, njegovih ukrepov, ki merijo samo na utrjevanje njegove lastne moči, z opozarjanjem na škodljivost tistih ukrepov, ki so v protislovju z narodovimi gospodarskimi in kulturnimi koristmi, z ugotavljanjem manipulativnosti njegovih posameznih institucij, programov in načrtov, dokazovanjem nevzdržnosti kakih njegovih trditev o skladnosti njegovega ravnanja s smerjo družbenega razvoja itd. se neposredno zmanjšuje njegova moč. Predvsem pa s povezovanjem obstoječe domače vednosti in znanja z dosežki znanosti in razvoja na tujem, torej zunaj sistema, ki ga obvladuje leninizem. S tem ko na eni strani posreduje znanje in vednost, ki nastaja zunaj leninističnega sistema, neposredno utira pot novostim v sistem. Novim spoznanjem vedno prej ali slej sledi vdor novosti, novih tehnologij, novega načina proizvodnje, novih blagovnih tokov, nove menjave,

s tem pa novih odnosov, ki se ustvarjajo na taki podlagi. Sleherna novost, ki utira pot novemu razvoju, pa je za zaprti in konservativni leninistični režim sestavina, ki načinja njegov oblastni monopol. Kajti novosti, ki jih dotlej v strukturi leninističnega režima ni bilo, načinjajo njegov integrativni mehanizem. Že samo uvažanje novega tehnološkega znanja, vzgajanje tehnoloških strokovnjakov, novih metod proizvodnje, podprtih z novimi sredstvi za obdelavo in prenos informacij in drugimi sredstvi najnovejšega tehnološkega razvoja, vnašajo v okoreli leninistični sistem potrebo po novih drugačnih ureditvah notranjih odnosov. Izobraženih ljudi ni mogoče utesnjevati v ozke kalupe leninistične ideologije. Izobraženi ljudje nujno samostojno razvijajo lastno mišljenje. Menjava s tujimi partnerji, tako znanstvenimi kot gospodarskimi, onemogoča primitivno policijsko nadzorsvo, zahteva večjo odprtost meja; tujski promet, ki se razvija, ne prinaša samo deviz, ampak predvsem tudi nove povezave, nove poglede in nova spoznanja; stiki s poslovnimi partnerji zahtevajo od naših gospodarstvenikov poleg samega tehnološkega in tvarnega pretoka zlasti način vedenja, ki temelji na zanesljivosti, treznem presojanju, sposobnosti lastne ocene položaja, solidnosti v poslovanju, zvestobi dane besede itd., kar vse je v popolnem nasprotju z voluntarizmom, na katerega se opira domači administrativni sistem, z njegovo nepredvidljivostjo, neodgovornostjo, ki izhaja iz njegovega vsem nadrejenega položaja. To vnaša v sistem potrebo po drugačnih odnosih, civilnem vedenju, priznanju večje samostojnosti posameznika, večje svobode v njegovem ravnanju - čemur vsemu je nujna podlaga tudi večja demokracija. Take družbe ni več mogoče voditi in ne obvladovati z grobimi in neobtesanimi metodami, na katere se opira stalinistični avantgardizem in ki mu je misel o sleherni demokraciji povsem tuja in ki predvsem ne priznava in ne sprejema samostojnosti v ravnanju posameznika.

To so razmere, ki tudi leninistični sistem silijo v drugačno ravnanje. Procesu menjave z okoljem se ne more odpovedati. Ne more se odpovedati pretoku znanja, če noče tehnološko zaostajati; ne more se odpovedati tujskemu, zlasti turističnemu prometu, če hoče priti do tujih plačilnih sredstev; ne more se odpovedati gospodarskemu, celo proizvodnemu sodelovanju, če hoče vzdrževati blagovno menjavo s svetom. Osebnih stikov ne more omejiti samo na politične stike svojih funkcionarjev s svojimi političnimi sogovorniki. Zlasti pa tudi ne more vsiljevati znanstvenim in poslovnim stikom, ki jih imajo ljudje zunaj političnega sistema, svoje vsebine in svojih pogledov, ker bi bili sicer taki stiki onemogočeni.

Kolikor višji je razvoj na temelju sodobnih dosežkov znanosti, stikov z ravitim okoljem, toliko manj je mogoče družbo upravljati nedemokratično, po zastarelem vzorcu leninističnega avantgardizma. To se je jasno pokazalo tudi v Jugoslaviji. Za razvitejši Sever so postale vedno bolj nesprejemljive primitivne metode demokratičnega centralizma. Zlasti v Sloveniji so prišle vse bolj do izraza težnje in celo neposredne zahteve po večji demokraciji, po civilnem vodenju politike, za odpravo vsaj nekaterih najbolj represivnih vidikov leninistične ureditve. Politični režim je moral dopustiti vsaj malo večjo liberalnost, odpovedati se je moral vsaj nekaterim najbolj grobim in očitnim oblikam političnega zatiranja - ne da bi spreminjal svojo naravo, da bi kar čez noč postal bolj demokratičen in svobodomiseln. Svojemu bistvu se seveda ne more

odpovedati. Toda razmere ga silijo v drugačno ravnanje.

S tem pa prihaja v vedno ostrejšo neskladje s tistimi predeli države, ki so manj razviti in ki jih je zato mogoče še obvladovati s starimi leninističnimi oz. stalinističnimi prijemi - ki pa imajo zaradi svojega večjega števila politično premoč. Ti svoje zastarele vzorce in poglede vsiljujejo celotni državi, ki je, razumljivo, v leninizmu ni mogoče upravljati z metodami, ki so v nekaterih krajih povsem drugačne kot v drugih. Partijski monolit v bistvenih vprašanjih ne prenese nikakršnega pluralizma.

Iz tega sledi jasen zaključek: sleherno povečevanje znanja in kritičnega mišljenja slabi duhovni monopol leninizma; sleherno odpiranje proti okolju, menjava, zlasti dotok novega znanja, sleherno navezovanje novih stikov s tujim svetom ustvarja v domačem okolju razmere, ki so tuje leninizmu in ki se jim mora zato postopno, čeprav obotavljajoče in z odporom, prilagajati. S tem pa se počasi oddaljuje od svojega prvotnega vzorca. Sleherni pluralizem na katerem koli področju počasi prerašča v zahtevo po političnem pluralizmu. Čeprav zahteva še nikakor ne pomeni tudi njene ostvaritve, saj bi bilo s političnim pluralizmom v kakršni koli obliki konec leninizma samega, pomeni zelo nepreklicen korak na tej poti. Prav zato pa je sleherno zapiranje pred svetom, pred dotokom novih idej in pogledov, pa tudi fizično zapiranje meja in blagovnega pretoka, neposreden udarec temu procesu.

Uvažanje novosti v sistem je najpomembnejše izhodišče za preoblikovanje družbe. Njegova pomembnost je v tem, da je to dogajanje, ki se mu ni mogoče izogniti. Menjava z okoljem je nujna. Njegov obseg je tolikšen, da zajema praktično vse vidike družbenih dogajanj, od čisto duhovnih do tvarnih, in sicer na vseh področjih družbenega udejstvovanja. Posebej pa je odločilno zato, ker ni povezano neposredno z nazorsko opredelitvijo njegovih udeležencev, niti na njihovo etično moralno usmerjenost, ker, skratka, ni naravnano neposredno na udeležence tega procesa, pač pa na razmere, ki jih ustvarja. Nove razmere učinkujejo tudi na tiste, ki posledic niso želeli, ki jim celo nasprotujejo, se jim upirajo, a se morajo končno z njimi sprijazniti. Gre torej za proces, ki s svojimi posledicami učinkuje sam po sebi in ne zahteva vnaprej neke določene nazorske usmeritve ali celo zavestnega opredeljevanja, zvezanega s tveganjem lastnega položaja in z njim povezanih koristi. Zato je prav od razvoja v to smer pričakovati največ sprememb, največjo preoblikovalno moč tega procesa. Leninizem bo obsojen takrat, ko bo notranje obnemogel sam po sebi, ko ne bo več mogel z lastnimi metodami in pojmovanji obvladovati položaja. Zoper sleherni poskus neposrednega spreminjanja svojega družbenega položaja in moči, ki si jo je z nasilnimi metodami pridobil, se bo tudi neposredno in z vsemi silami uprl. In ker obvladuje vse vzvode politične moči, je sleherni tak napad nanj vnaprej obsojen. Na sleherni napad bo odgovoril z nasiljem in do kraja brezobzirno. Njegova moč je doslej še povsod tolikšna, da s svojimi nasprotniki gladko opravi brez vsakih večjih težav. In tako bi ostalo tudi vnaprej, če ne bi bil izpostavljen temu posrednemu procesu njegove erozije. Resnična nevarnost, končno tudi obsodba za leninizem je v ustvarjanju razmer, za katere ni prilagojen in na katere z recepturo svojih odgovorov ni sposoben odgovarjati. Prednost tega procesa je v tem, da se z njim ni treba neposredno soočati. Njegovo delovanje lahko povsem zanemarimo. Ob tem procesu

namreč nikakor ne prihajamo v nasprotje z normativno zaščitenim monopolom leninistične oblasti. Deluje sam po sebi. Če se npr. Sovjetska zveza danes loteva reform, to ni posledica nekakšne spreobrnitve k humanizmu in demokraciji, pač pa vdora novih spoznanj, da v tehnološki tekmi z Zahodom zaostaja in da je treba marsikaj spremeniti tudi v notranjih odnosih, ker samo uvoz tehnologije ne zadošča. Uvoz novega znanja in nove tehnologije, pa tudi porajanje novega znanja iz lastnih sil ni možno ob ideološkem nasilju in zatiranju svobode, ni možno ob sistemu, ki nagrajuje samo poslušnost in se obrača proti sleherni novi misli kot nevarni za njegov obstoj.

To je seveda dolgoročni razvoj. Posledice tega procesa ne bodo takoj preoblikovale ali odpravile leninizma. Toda to je edina izbirna možnost. Vse druge poti vodijo v neposredno soočanje z režimom, ki pa ima v takih razmerah popolno premoč in svoje nasprotnike lahko uniči brez kakih večjih težav. Zato je zlasti znanstveno, predvsem pa gospodarsko sodelovanje z Zahodom, ki vodi do trajnejših oblik sodelovanja, zlasti t. i. industrijske kooperacije, najpomembnejša pot, ki lahko pripeje do izhoda. Vse druge poti in procesi lahko ta razvoj samo pospešijo in ga krepijo, nekateri prav izjemno pomembno, ne morejo pa ga nadomestiti.

IV.

To velja zlasti za tiste manifestacije duha, ki odpirajo nova obzorja in kritično osvetljujejo stanje, v katerem se je znašla družba, kar je sicer vse kulturno udejstvovanje, posebej pa npr. kritičen revialni tisk, družbenopolitična literatura pa tudi res umetniška beletristika itd. Pomena tega kulturnega napora nikakor ne gre podcenjevati in se zadovoljiti ob ugotovitvi oz. opravičevanju, "češ, saj vse to nič ne pomaga - oblast ga lahko utiša kadar koli se ji zdi potrebno". To je sicer res, in zato je ta napor samo dopolnilen - v ustvarjanju novih pogledov in rušenju duhovnega monopola pa vendar nenadomestljiv. Njegova največja ranljivost je v tem, da vodi vedno in neizbežno v neposredno soočanje z režimom. Zato samo na njegovi podlagi ni možen nikakršen odločilni prodor. Kritična misel lahko samo analizira stanje, ne more ga pa ustvarjati. Na temelju takih analiz lahko odpira tudi pogled v prihodnost in tako pomembno usmerja naše sedanje ravnanje, ne more pa sama neposredno ustvarjati izhodišč za to prihodnost. Hkrati pa je res, da mora novo stanje, ki ga ustvarja dotok novosti v sistem, najprej prodreti do zavesti ljudi, morajo ga sprejeti kot del svojega pogleda na svet okrog sebe, postati mora del njihove orientacijske mreže. Šele v taki preoblikovanosti lahko in tudi resnično postaja sprožilec in pobudnik nove dejavnosti. In prav kulturni napor, ki posreduje ta nova spoznanja in jih prevaja v zavest kot izhodišče za novo dejavnost, dobiva s tem vlogo nenadomestljivega posrednika. S tem postaja neposreden udeleženec v ustvarjanju nove, neleninistične družbe.

Leninistični režim ne gleda na tako kulturno udejstvovanje samo z nezaupanjem, ampak vidi v njem neposrednega sovražnika in mu pripisuje namem, da se hoče polastiti njegove oblasti. Čeprav je to samo po sebi nesmisel, je vendar res, da vsaj posredno, če že ne neposredno, ruši njegov monopol. In

vendar ga mora, vsaj do neke mere, prenašati. Na prvi pogled protisloven položaj. Vendar je v tem notranja logika. Če hoče leninistični režim držati korak z razvitim svetom, je določena intelektualna svoboda nujen pogoj za tisto ustvarjalno vzdušje, ki je šele izhodišče za prodor v novo tehnologijo in na raven sodobne znanstvene misli. Tako stališče režima do kritične misli in takega kulturnega napora je že posledica dotoka novosti v sistem, posledica razvoja. Zato je režim ob njem v zelo dvoumnem položaju: Neposredno ogroža njegov monopol, hkrati pa je nujen pogoj za tisto ustvarjalno vzdušje, ki lahko pripelje do tehnološke ravni, brez katere se prav tako ne more obdržati - ne glede na to, da mu v propagandnem pogledu koristi, ker ustvarja vtis o njegovi demokratičnosti - dokler ne doseže oz. preseže tiste meje, ki ga po njegovi presoji bolj ogroža, kot prinaša koristi. Tedaj udari.

12. Poraz v etičnem in vrednostnem svetu

I.

Erozijo monopola družbene moči leninističnega režima izvajajo tudi vsi tisti dejavniki, ki neposredno oblikujejo človekov vrednostni svet in človekovo osebnostno vsebino, pa jih režim neposredno ne more obvladovati. Leninistični režim se pomembnosti teh virov dobro zaveda. S šolskim sistemom je vzgojo v celoti monopoliziral, razširja jo tudi na predšolsko. Zaveda se vpliva umetnosti, znanosti in religije kot izjemno pomembnih virov za oblikovanje posameznikove orientacijske mreže, tako glede pogleda na svet kakor tudi oblikovanja njegovega etičnega sveta.

Umetnosti ni mogoče zapovedovati, ni ji mogoče predpisovati vsebine in načina delovanja. Umetnost, ki se ne ravna po lastnih notranjih vzgibih, ni več umetnost. Umetnost ne more biti nesvobodna, ker brez svobode sploh ne more nastati. Ker je torej po svojem bistvu dejavnost, ki svobodo potrebuje kot medij, da sploh lahko nastane in živi, je s političnega vidika - in samo ta je za leninistični kot sleherni totalitaristični režim pomemben - tuje telo v zgradbi njegovega oblastnega zasega. Ker tujega telesa ne more sprejemati, ne more pa si privoščiti razkošja, da bi umetnost, ki je ne more nadzorovati, kratkoma prepovedal, se je zopet znašel v čudno protislovnem položaju. Umetnost na njegovi strani bi pomenila izjemno pomembno okrepitev njegovega pollaščanja družbe. Odrejen in zapovedan pristop na njegove položaje pa umetnost spravi ob potrebno svobodo in s tem neha biti umetnost. Zato je take metode uporabljal le stalinistični režim v Sovjetski zvezi v obdobju svojega najbolj neposrednega nasilja in ustvaril iz umetniškega delovanja v bistvu podaljšek partijskega propagandnega stroja (agitprop), ki nikakor ni mogel obroditi potrebnih oz. pričakovanih kulturnih sadov. Več ali manj vse, kar ima umetniško vrednost, je nastalo mimo ali celo v odporu do političnega režima.

Prava umetnost je zato vedno izziv slehernemu totalitarnemu sistemu, in si je z neposrednim nasiljem ni mogoče podrediti. Zato jo skuša pridobiti s podkupovanjem. Umetnikom nudi različne ugodnosti, zagotavlja njihovo gmotno eksistenco, nekatere celo priteguje k udeležbi na oblasti - ne sicer na

ključne položaje, vendar na položaje, s katerimi je zvezan ne samo ugoden gmotni, ampak tudi visok družbeni položaj. Delno v svojih prizadevanjih uspeva. Vendar samo obrobno. Večine umetnikov si ne more pridobiti, čeprav je njegov monopol v gospodarstvu pomembna hipoteka tudi nad umetniki. Če jim režim odtegne svojo pomoč, jih lahko tudi fizično onemogoči. Temu se lahko uprejo oz. uspešno kljubujejo le zelo močne osebnosti.

Podobno pot ubira režim tudi v odnosu do znanstvene, predvsem humanistične elite. Za režim res sprejemljivi so samo tisti znanstveniki, ki uveljavljajo režimske cilje, zagovarjajo režimsko razlago pojavov, skušajo posameznim ukrepom režima zagotoviti tudi znanstveno podporo itd. Tudi znanosti ni brez prave svobode. Zato so tudi taki znanstveniki, ki so se zapisali režimu, kaj hitro postavljeni pred dilemo: ali vdano služiti in po potrebi znanstveno resnico prilagoditi zahtevam politike, ali pa dati prednost znanstveni resnici, kot jo pač oni ugotavljajo, in zanemariti politične posledice. V obeh primerih je rezultat jasen brez posebne razlage. Če so se uklonili politiki, so kmalu nehali biti tudi znanstveniki.

Tako ostra dilema se sicer zastavlja samo pri vrhunskih znanstvenikih, ki lahko s svojim znanstvenim ugledom pomembno vplivajo na javne odločitve, pa tudi na domače in tuje mnenje, predvsem znanstvene javnosti. Svoboda, iskanja pa velja za sleherno znanost. Če te ni, tudi prave znanosti ni. Velikanska praznina na tem področju je izjemno velika ovira za znanstveni in splošni razvoj v leninističnih režimih in eden temeljnih vzrokov njihovega zaostajanja. Režim se namreč lahko posebej ukvarja samo z znanstveno elito. Do vsega drugega znanstvenega potenciala pa se vede v glavnem represivno: skuša si ga podrediti kot delovno silo, manj z nagrajevanjem, veliko bolj z ustrahovanjem. Zato tak neuspeh. Svobode pa si ne more privoščiti.

Tako umetniška kot znanstvena svoboda je nesporno povezana z etičnim sistemom. Umetnik ne more biti umetnik, če ni globoko zasidran v etičnem svetu. In prava znanstvena resnica je vedno etična vrednota. Zlasti sodobni vrhunski znanstvenik se stalno sooča z ekološkimi, biološkimi in družbenimi posledicami svojih odkritij. Vedno bolj mora računati nanje. Pri tem kaj lahko, celo zelo verjetno, prihaja do soočenja s političnim svetom, ki ima lahko drugačne poglede na "uporabno" vrednost posameznih odkritij, vsekakor pa tudi moč. V totalitarnih sistemih pa je tako soočanje neizbežno, saj si politični režim, ki razpolaga z monopolom oblasti, prilašča pravico, da razpolaga tudi z znanstvenimi odkritji. V tem soočanju morata vedno zmagati umetnik in znanstvenik. Ne zato ker lahko, ampak ker morata. Brez take neodvisnosti in zasidranosti v svoj etični svet je konec tako umetnosti kot znanosti.

Tak vzorec odnosov, ki se sicer najostreje izraža prav na vrhu, pa se nadaljuje na vseh tudi nižjih ravneh. Tudi "mali" umetnik in znanstveni delavec je to, kar je, samo če si je sposoben in pripravljen izbojevati neodvisnost in če ima potrebne globoke korenine v etiki. Brez tega ne more obstati kot umetnik ne kot znanstveni delavec. Prav v tem pa je velik izziv za sleherni totalitarni sistem. Na tem za sodobni in predvsem prihodnji razvoj izjemno odločilnem področju totalitarni režim položaja ne obvladuje. Sredstva pritiska in posebnih ugodnosti, ki vsa izvirajo iz njegove monopolne oblasti, niso ustrezna za soočanje na tem področju. Če dosežejo uspeh, in v zelo veliko primerih ga

dosežejo, se jim v trenutku, ko ga dosežejo, začne razblinjati v nič. Umetnik nehuje biti umetnik in znanstveni delavec enako. Oba se spreminjata ali v navadnega uradnika ali v propagandista.

Umetnik in znanstvenik tako obvladujeta področje, kjer je totalitarni režim posebno ranljiv in kjer totalnosti svoje oblasti ne more zaokrožiti v popolnost. Posebnost teh področij pa je tudi v tem, da soočanje z režimom ni nujno neposredno. Oba ustvarjata razmere in položaje, ki so v veliki meri zunaj dosega neposrednega političnega ukrepanja in do njega tudi neprizadeti.

II.

Naslednji vir socializacije, ki ga leninistični režim nima pod neposredno kontrolo, je družina. Tu si neposredne kontrole ne more pridobiti. Družina pa še vedno ostaja temeljna celica družbenega življenja, ki najodločilneje vpliva na oblikovanje posameznika. Zato si prizadeva, da družino kar najbolj izrine iz vloge temeljnega vira socializacije, predvsem s tem, da otroke postavi pod svoje neposredno nadzorstvo. Zaposlenost matere, k čemur je naravnana vsa socialna in gospodarska politika, mu to prizadevanje nenavadno olajša. Otrok je vse bolj izpostavljen vplivom, ki jih obvladuje režim, od otroških jasli do predšolske vzgoje, prek osnovne šole in v veliki meri tudi še srednje do različnih mladinskih organizacij, športnega udejstvovanja itd. Tudi očetova vloga v družini je vse manjša, saj mu zaposlenost in vpletenost v različna družbena dogajanja, ki so posebej naravnana na to, da ga vsrkajo v partijsko obvladovani krog, onemogočata, da bi se v večji meri posvetil družini.

Razbijanje družine nikakor ni izum leninističnega sistema. Je posledica sodobnega, bolje rečeno, neposredno preteklega industrijskega razvoja in v potrošništvo usmerjenega gospodarstva.

Ta način proizvodnje pa je že danes v veliki meri zastarel. Prihodnja proizvodnja ne bo nosila pečata ekstenzivne porabe delovnega časa zaposlenih delavcev, vsekakor ne pri enoličnih, ponavljajočih se opravilih. Stalno naraščanje proizvodnosti se bo - v veliki meri se že - odrazilo v skrajševanju potrebnega časa za enak proizvodni učinek. Dilema, v kateri se je ob tem znašlo gospodarstvo, je, ali povečati nezaposlenost (kar vodi v neobvladljive družbene probleme in je tudi proti sedanji strukturi gospodarstva, ki je utemeljena na polni zaposlenosti kot generatorju kupne moči, ki naj daje potrebno moč povpraševanju in s tem proizvodnji) ali pa (kar se vse bolj kaže kot edina realna možnost) skrajševati potrebni delovni čas. Tako pridobljeni, bolje, osvobojeni delovni čas pa uporabiti za razbremenitev ženske in za to, da se bosta oba starša več posvečala problemom družine.

Sedanja oz. dosedanja industrijska proizvodnja je v svojih posledicah družbeno disfunkcionalna. Pripeljala je do družbene strukturiranosti, ki je glede na celostne družbene in človekove potrebe izkrivljena - zadovoljevanju gmotnih potreb je dala prednost na račun vseh drugih. Družbenost proizvodnje, ki jo je kot ideal povzdignil marksizem, se je polastila vseh vidikov človekovega bivanja. Posameznik naj bi bil v celoti samo še družbeni produkt. Vsa individualnost, s socializacijo vred, ki prihaja iz individualnih virov, kar velja

predvsem za družino, naj bi odstopila mesto družbenosti. Posameznik kot individuum v tej družbi izgublja svoje mesto. Moderna sredstva množičnega obveščanja naj bi ta proces samo še okrepila in dopolnjevala. Vsa socialna patologija, ki postaja eden izjemno pomembnih povzročiteljev vsesplošne človeške oz. družbene krize, je posledica tega procesa podružbljanja na račun individualnosti. Šele večje razpolaganje s časom, ki bo na voljo za potrebe zunaj proizvodnje oz. gospodarskega udejstvovanja, lahko vzpostavi potrebno ravnotežje v notranji družbeni strukturiranosti.

Sedanje gospodarstvo je usmerjeno k stalnemu napredovanju pri ustvarjanju gmotnih dobrin. Zato sproščene zmogljivosti na temelju večje proizvodnosti uporablja večinoma za še večji obseg proizvodnje, kar zahteva čedalje večjo porabo omejene energije in omejenih naravnih bogastev. To je značilnost gospodarskega razvoja približno zadnjih 300 let. Sodobno gospodarstvo ne zna živeti ob stagnaciji (saj dobiva že beseda sama negativni prizvok), čeprav je življenje ob gospodarski umirjenosti značilna poteza življenja človeštva v pretežnem delu njegove zgodovine. Tak razvoj v nedogled onemogoča že sama omejenost sveta pa tudi vse globlja kriza, ki vodi do vse večje notranje destrukturiranosti, zanikanja človekove individualnosti in zasužnjenja organizaciji, ki naj bi bila človekovo sredstvo za neomejeni razvoj.

Če istočasno ugotavljamo, da bo prihodnja industrijska proizvodnja in s tem tudi družbena struktura, na katero se opira, slonela na priznavanju individualnosti in na izrabljanju vseh posebnosti in sposobnosti posameznika, potem mora prav družina dobiti tisto mesto v njegovem oblikovanju, da bo v procesu socializacije preneslo na novo generacijo tiste posebnosti in značilnosti, ki so individualizirane lastnosti staršev. Vsak drug vir socializacije lahko posreduje le veliko bolj posplošene lastnosti in vrednote bistveno širšega okolja. Današnji izkrivljeni sistem socializacije temelji edino še na priznanju genetskih posebnosti, medtem ko naj bi bile tiste poteze človeka, ki ga kot takega predvsem označujejo v njegovi človečnosti, njegova svojstvenost in edinstvenost, žrtvovane molohu vedno večjih gmotnih dobrin. To je anomalija, ki je vse bolj nevzdržna.

Potreba, da dobi družina nazaj svoje mesto, ne pomeni retrogradnosti v razvoju, na kar bi morda navajal izraz "nazaj". Gre za to, da se človeštvo odvrne od stranpoti, na katero ga je prisililo pojmovanje in vera v neomejen in nezadržan napredek, predvsem gmotnih dobrin. To še nima nič neposredno opraviti z vrednostnim svetom, katerega posrednik je gotovo družina, in ki lahko vzbuja različne poglede in stremjenja v procesu socializacije. Tako si leninistični sistem prizadeva izpodriniti družino predvsem kot tekmeča v indoktrinaciji njegovega vrednostnega sistema, njegovega pogleda na svet in njegove ideologije. Vendar ne gre predvsem za to. Družina kot vir socializacije je razvoju potrebna kot bistveni element vzpostavitve novega notranjega družbenega ravnovesja v tem, da se sestavina individualnosti pri človekovem procesu socializacije ustrezno izravna s sestavino družbenosti.

Tudi družina človeka v veliki meri vnaprej opredeljuje in s tem omejuje in zavira njegov svobodni razvoj. Še posebej, ker ga po svoje opredeljuje prav v tisti dobi, ki je za njegov razvoj najpomembnejša. Če je to res, pa je res tudi to, da ga omejuje sleherni proces socializacije - ki pa je nujen, ker samo prek

njega prehajajo na nove rodove spoznanja, izkušnje in pridobitve, do katerih so se dokopale vse prejšnje generacije in brez katerih bi moral človek vse začeti povsem nanovo. Proces socializacije prek družine pa od vseh doslej poznanih možnosti, tudi tistih, ki bi jih morda kot alternative postavili v prihodnosti, zagotavlja največjo mero individualizacije. S tem nudi tudi največjo družbeno varnost: odgovore na izzive okolja in sposobnost ustvarjati nove samostojne odgovore, kar je temeljna prvinska sposobnost prilagajanja in s tem preživetja, potisočeri na neštete vzorce vsake posameznih družin. Popolna podružbljenost skrči to sposobnost več ali manj na en sam vzorec. Ranljivost take družbe je neizmerno povečana, njena sposobnost preživetja pa neskončno zmanjšana.

Tega povratka k družini ne bo mogoče doseči samo z drugačno vzgojo in tudi ne samo z moralno prenovo. Razpadanje družine je posledica dosedanjega industrijskega in gospodarskega razvoja in je samo eden od odrazov krize, v katero nas je pripeljal ta razvoj. Zato je tudi jasno, da se družina lahko reafirmira le s prenovo celotnega sedanjega načina življenja, torej predvsem z drugačnim odnosom do proizvodnje, do načina gospodarjenja. Vedno močnejša postaja zavest, da po sedanji poti ni več mogoče naprej. Napredek v tehnologiji to preusmeritev ne le omogoča, ampak jo tudi zahteva, ker brez nje ni izhoda iz krize. Izhod iz krize pa zahteva čisto drugačen odnos do sveta, nov pogled, novo paradigmo.

Leninizem pa je, nasprotno, ves ukoreninjen v preteklem stoletju. Vsi njegovi postulati izvirajo iz njega. Tako tudi njegov odnos do družine. Z drugimi viri socializacije tekmuje za nadzor nad njo, če je že ne more v celoti izpodrinuti. Sicer odprava družine kot temeljne družbene celice ne spada v njegov neposredni program - kot tako jo sicer še priznava - vendar skuša njeno vlogo več ali manj skrčiti le na temeljno sredstvo biološke reprodukcije. Kot vir socializacije pa naj bi jo kar najbolj omejil. Družina je generator različnosti, leninizem pa temelji na poenotenju vseh članov družbe na homogeniziran vzorec, s katerim je mogoče poljubno upravljati.

Prizadevanje za reinstitucijo družine seveda ni samo problem družb, ki jih obvladuje leninizem. To je problem celotne moderne družbe. V okviru leninizma pa je toliko bolj pereč, ker jo režim zavestno naprej razgrajuje kot element individualizacije, ki ne spada v njegov okvir.

Iz tega pa sledi, da je prizadevanje za ponovno vzpostavitev in okrepitev družine pot, ki vodi v družbo prihodnosti, ker je ta po današnjih spoznanjih možna na temelju individualizacije, na priznanju različnosti. Družina kot nosilec individualizacije je eden najpomembnejših temeljev te prihodnje družbe.

Leninizem to ne more biti, ker je vsa njegova filozofija v nasprotju s takim razvojem. Dolgoročno je že tu vsebovan njegov poraz. Toda prihodnja družba ne more biti zgrajena na ruševinah stare. Biti more le njeno organsko nadaljevanje. Iz tega pa zopet sledi, da so vsi naporji za uveljavitev družine kot osnovne družbene celice in njene vloge kot prenašalca družbenih in individualnih vrednot staršev neposredna bitka za preprečevanje družbene katastrofe, ki bi nastala na ruševinah družine. Pot v družbo prihodnosti bi nam bila s tem ne navadno otežkočena. Začeti bi morali tako rekoč znova. To pa nam najbrž ne bi omogočalo, da bi se obdržali in nanovo vzpostavili kot narod. Bitka za družino je bitka za družbo prihodnosti.

III.

V boju za obvladovanje duhovnosti kot izvorne družbene moči ima leninistična partija velikega tekmeca tudi v religijah, pri nas predvsem v katoliški cerkvi.

Sleherna religija nastopa v dvojni vlogi. Na eni strani kot vez in posrednik z Metafizičnim, na drugi kot urejevalec odnosov med ljudmi na temelju vrednostnih etičnih načel, ki jih izvaja iz svoje utemeljenosti in zasidranosti v Metafizičnem. Naj bo cilj tega prizadevanja popolna teokracija ali naj se povsem ograjuje od urejanja zanj posvetnih zadev, vedno posega vanje. S tem da oblikuje človekov vrednostni svet, še posebej s tem, da ga veže na večnostne in končne resnice, na brezprizivnost Dokončnega, postaja najbolj odločilno usmerjevalno središče v posameznikovi duševnosti - odvisno pač od tega, koliko mu ga je uspelo privezati na svoje izročilo in ga osvojiti.

V boju za človekov duhovni in vrednostni svet je sleherna religija v neposredni opoziciji z leninistično partijo. Ruši njen monopol. Pri tem ni najpomembnejše, ali so moralna načela, ki jih oznanja in poskuša uveljaviti v družbi, skladna z leninističnimi. V nekaterih sestavinah so, v nekaterih so odločno nasprotna. Bistveno pri tem je to, da se religija uveljavlja kot samostojen izvor vrednot, ki naj vodijo ravnanje posameznega človeka. Če pridejo te vrednote v nasprotje z vrednotami, ki jih uveljavlja leninistična partija ali so podlaga njenim posameznim ukrepom ali političnim ciljem, bo religija zahtevala brezpogojno uveljavljanje svojih vrednot. Partija tako ne more računati na to, da brezpogojno obvladuje dejavnost vseh članov družbe - kar je za njeno ideološko izhodišče povsem nesprejemljivo. Zato bo vnaprej in dosledno nasprotna sleherni religiji. Če se ji bo zdelo primerno ali vsaj taktično še sprejemljivo, bo religije kot institucionalizirane skupnosti tudi formalno prepovedala in jih celo preganjala, in sicer z vsemi sredstvi svojega fizičnega monopola. Vsekakor pa bo skušala organizirane religije kar najbolj omejiti v njihovem delovanju in se pri tem ne bo nikoli odpovedala vsemu možnemu šikaniranju in drugim sredstvom.

Popolnega uspeha pri tem seveda ne more doseči, ker je vernost utemeljna v človekovi zasidranosti v nadizkustvenem svetu, ki ga leninizem kot ideologija ne samo zanika, ampak predvsem ne more doseči, saj je poleg tega kot duhovno področje nedostopen za njene fizične posege. Neuspeh partije v tem pogledu najbolj zgovorno dokazuje ponovno oživljanje ruske pravoslavne cerkve. Lahko da vpliv cerkve močno omejuje. To pa ne s sredstvi, ki jih ima na voljo kot leninistična ideologija, pač pa z uveljavljanjem potrošništva, ki je posledica sodobnega načina blagovnega gospodarjenja in z njim vezanih pogledov na življenje. Glede tega so bile zahodne kapitalistične družbe precej uspešnejše v t. i. procesu "razkristjanjevanja" kot leninistične. Seveda pa je tudi v slednjih kljub sorazmerno veliko manjšemu prodoru potrošništva kot na Zahodu zaradi njihove majše gospodarske uspešnosti potrošništvo le v veliki meri opravilo svoje. Vpliv cerkva na usmerjanje posameznikovega ravnanja je močno skrčen.

Ni pa še nikakor zanemarljiv. V nekaterih deželah, kot npr. na Poljskem, je še zelo velik. Tudi v Jugoslaviji, vsaj vpliv katoliške cerkve. Nimamo

potrebnih socioloških raziskav, ki bi pokazale, koliko je ta "vernost" odraz resnične zavezanosti verskim vrednotam, koliko pa le izražanje nasprotovanja političnemu režimu, glede na to, da so verski obredi v totalitarnem režimu ena redkih možnosti vsaj prikritega nasprotovanja. Taka "vernost" kot politična manifestacija seveda nima nikakršne zveze z uveljavljanjem vrednostnih moralnih načel in jim prej škodi kot koristi. In kolikor je bila taka "vernost" pred nastopom leninizma v bistvu le oblika konvencionalnega življenja, ki se ga je udeleževala tudi cerkev, se je pod pritiskom političnega nasilja kaj hitro sesula v svoje (leninistično) nasprotje. Zato cerkev nanj ne more graditi. Zanj predstavlja prej nevarnost kot pozitivno sestavino.

Nesporno pa je, če govorimo o slovenskih razmerah, da je cerkev začela ponovno vstajati, in sicer prav iz tistega jedra, ki pomeni njeno najpomembnejšo postavko: iz zavestnega, ne konvencionalnega, opredeljevanja za vernost, za katolištvo. Konvencionalnost ne more odraziti nikakršnega poguma, saj je njeno bistvo v nekritičnem in vrednostno nevtralnem prilagajanju povprečnosti. Uveljavljanje verskih vrednot, ki so podlaga katolištvu, pa pomeni v razmerah leninizma ne nujno upor, dostikrat tudi, vsekakor pa pokončno držo samostojne osebnosti. Posameznik kot osebnost pa se bo uprl, da bi bil uporabljen samo kot sredstvo manipulacije. Če bo sicer kdaj v nepomembnih tehničnih stvareh na to pristal, pa se bo vsekakor moral upreti, če naj bi taka manipulacija služila ciljem, ki jih kot vernik ne more sprejeti, ali če bi ga vezala z delovanju, ki z njegovimi moralnimi načeli ne more biti združljivo. Če se temu ne upre, ne more ostati v svoji veri zasidran vernik. Spreminja se v konvencionalca. Kot prepričani in dosledni vernik pa je za leninistični režim nesprejemljiv. Manipulacija je namreč - kot že večkrat poudarjeno - temelj avantgardizma.

Vernik iz prepričanja je za režim toliko nevarnejši, ker ne potrebuje nikakršnih političnih posegov, da bi se njegovo ravnanje tudi politično odrazilo. Njegova zasidranost v krščanskih etičnih načelih mu ne dovoljuje, da bi ravnal proti svojemu lastnemu prepričanju. In ker se, vsaj v jugoslovanskih razmerah, leninizem predstavlja kot oblika najvišje samoupravne demokracije, verniku ni treba stopati v opozicijo proti političnemu režimu, ko se v različnih organih samoupravljanja opredeljuje za predložena stališča. Ravna kot član določene skupnosti ali organa upravljanja, od katerega se vsaj formalno pričakuje, da bo odločal v skladu s svojim prepričanjem. Če je njegovo prepričanje v nasprotju s predlogi, za katerimi vedno stoji partija - ker se ob svoji zahtevani vlogi avantgardnosti ne more odpovedati temu, da tudi prek svojih organov samoupravljanja uveljavlja svojo vodilno vlogo - bo zagovarjal stališče, ki ga partija ne podpira. Tako bo nastopal proti partijski politiki, ne da bi se kakorkoli politično opredeljeval. Njegovo moralno opredeljevanje ima politične učinke.

V taki vlogi bo vernik deloval v dveh svojstvih. Na eni strani kot strokovnjak (oz. delavec, ki ima o posamezni stvari tudi svoje strokovno mnenje), na drugi kot nosilec moralnih vrednot in kriterijev. Kot vernik ne more imeti sodbe o nobeni stvari s strokovnega gledišča, ker mu njegova vera za to ne daje nikakršne podlage. Zato v teh zadevah nastopa kot državljani, ki ima o strokovnih zadevah svoja stališča (ali pa jih tudi nima, ker se ne čuti

kvalificiranega) in s teh stališč opredeljuje svoje odločitve. Hkrati pa vedno nastopa kot nosilec moralnih vrednot, ki mu jih posreduje njegova vera. Nobeno strokovno stališče namreč ni vrednostno nevtralnno, ker je možno in tudi nujno sleherno zadevo presoјati tudi z vidika moralnih kriterijev.

Na ta način je vernik soudeleženec v procesu t. i. samoupravnega odločanja, nad katerim partija nima neposrednega nadzora in ga ne more obvladovati. Za partijo povsem nesprejemljivo stališče, ki pa ga vsaj formalno ne more zanikati, ker bi s tem zanikala samo institucijo samoupravljanja kot svoje bistveno orodje za manipulacijo in usmerjanje, hkrati pa prav prepričani vernik to najbolj pomembno partijsko orožje s svojim moralnim zadržanjem izničuje kot brezpredmetno. Da se s takim stanjem partija ne more sprijazniti, je več kot jasno.

Zato v tem soočanju z vernikom uporablja predvsem druga sredstva svoje družbene moči. Ker je nosilec gospodarskega monopola, ima nad vernikom oblast absolutnega delodajalca. Lahko mu prepreči dostop do mest, ki ustrezajo njegovi strokovnosti, lahko ga onemogoči z nižjim zaslužkom, kar se lahko stopnjuje tako daleč, da mu uniči gmotni položaj in možnost preživljati svojo družino, v skrajnem primeru pa mu onemogoči zaposlitev. Takih posegov se partija nikakor ne ustraši.

Ker je partija tudi monopolni nosilec politične oblasti, lahko vernika onemogoča tudi na drugih področjih, od šikaniranja njegovih otrok pri možnosti šolanja, dajanja zaposlitve, stanovanja, do napredovanja v stroki, dosegljivosti posameznih višjih položajev v družbeni hierarhiji, zlasti pa vseh položajev, ki so kakorkoli zvezani s političnim odločanjem, itd. Vsekakor vernik ne bo dosegel višjih mest v vojski in vrhovih oblasti - da o neposredni fizični represiji niti ne govorimo, ki pa se je režim po svoji presoji prav tako neodreka.

Hkrati nastopa partija tudi neposredno proti cerkvi kot instituciji, s tem da jo skuša v njenem delovanju kar najbolj omejiti na njeno dejavnost "znotraj cerkvenih zidov". Cerkev naj bi nastopala samo v strogo verskih zadevah in se izživljala izključno kot organizator verskih obredov. Sleherna njena dejavnost, ki bi segala tudi v družbeno življenje, naj bo tudi samo karitativna, da ne govorimo o vzgoji, pa je po presoji režima v nasprotju z uzakonjenim stališčem o ločitvi cerkve in države. Če se cerkev udeleži javnega življenja kot institucija in sicer v kakršnikoli obliki, je s tem kršila obstoječi pravni red.

Katoliška cerkev pa je tudi kot institucija, ki je sicer partija ne more odpraviti, če zagovarja demokratičnost, s samo svojo strukturo izziv partijskemu oblastnemu monopolu. Katoliška cerkev ima svoj hierarhični vrh zunaj države, torej zunaj območja, na katerem partija uveljavlja svojo monopolno oblast. Ta okoliščina in pa dejstvo, da se cerkev ne more odpovedati svoji vlogi usmerjevalca dejavnosti svojih vernikov kjer koli nastopajo, torej predvsem v neposrednem družbenem življenju - kajti vernik ni vernik samo v cerkvi, ampak v vsem svojem dejanju in nehanju - postavlja cerkev in z njo vernika v položaj tekmeča za obvladovanje tistega duhovnega in s tem posredno družbenega življenja, na katerem hoče partija imeti popoln monopol. Spori in trenja so torej neizogibni.

Vernik je v takih okoliščinah pod stalnim in izredno hudim pritiskom. Svojo vlogo neodvisne in svobodne osebnosti, ki se ravna po svojih lastnih prepričanjih in moralnih vrednotah, bo lahko obranil le z izjemnim pogumom in popolno doslednostjo, ki se ne ukloni pred nikakršnimi pritiski. Tega pa ne zmore nekdo, čigar vera je samo konvencionalnost. Nasprotno pa bo taka drža nekaj povsem normalnega za vernika, ki je to iz prepričanja, ki se kot vernik uveljavlja in ponovno vzpostavlja v stalnem soočanju z izzivi neposrednega življenja. To seveda niso samo politični izzivi, saj je življenje bistveno bogatejše. Toda tudi na politične izzive odgovarja kot vernik, kot celostna oseba.

S tega stališča pa je prav taka vernost, ki predstavlja v človekovi osebnosti utelešen pogum in nabito duhovno moč, tisti obrambni okop svobode, ob kateri se ustavi in razbija sleherno totalitaristično nasilje in pritisk. Če ugotavljamo, da je manipulacija bistveni pogoj za partijsko usmerjanje, celo za njen obstoj, sledi, da se sleherna manipulacija zaustavi pred močjo osebnosti kot tistim zidom, ki ga z vsemi svojimi sredstvi ne more preplezati. Osebnosti bodo torej utrle pot iz leninizma v svobodo.

Osebnost ni povezana samo s krščansko vernostjo. Danes se srečujemo z močnimi osebnostmi tudi zunaj krščanskega kroga. Kolikor bolj se tudi cerkev kot institucija odziva na soočanje s partijo kot institucijo manj pogumno, bolj pripravljena na popuščanje v medsebojnih odnosih, toliko manj je pokončne drže in pripravljenosti na tveganje in žrtvovanje tudi pri njenih vernikih. Morda smo prav trenutno v obdobju, ko največje breme tveganja v boju z leninističnim režimom za svobodnejšo družbo in najbolj pogumno postavljanje zahtev po spremembah, predvsem tudi v partijskem avantgardizmu, prevzemajo nase intelektualci, ki se ne istovetijo s cerkvenim katoliškim krogom. Če se cerkev predaja konvencionalnosti, more toliko manj nastopati kot nosilec družbene preнове na krščanskih moralnih temeljih, čeprav ne neposredno pač pa prek dejavnosti svojih vernikov. Toliko bolj nastopa kot vir pohujšanja, toliko manj je privlačna za mlade.

Da se cerkev ne more in ne sme spuščati v politično življenje, izhaja že iz njene vloge v družbenem življenju; grenke izkušnje iz preteklosti so to ugotovitev jasno potrdile. Cerkev niti kot nosilka krščanske nauka niti kot institucija namreč nima odgovorov, kako naj bo politično urejeno družbeno življenje. Zato se tudi ne more strokovno in politično opredeljevati do posameznih ukrepov oblasti in njenih posameznih institucij. Vedno pa more, po mnenju mnogih družbeno angažiranih vernikov in tudi neverujočih pa se tudi mora opredeljevati do tistih ukrepov in oblasti institucij, ki so v nasprotju z njenimi moralnimi temelji in ki zato ogrožajo človečnost, ne samo vernikov, ampak vseh članov družbe, pa tudi same možnosti preživetja družbe. Tu se cerkev sooča z leninističnim režimom kot institucija. Cerkev se ne more odpovedati svoji vlogi, da nastopa tudi kot družbeni dejavnik, kakor se temu ne more odpovedati posamezni vernik. In če cerkev povsem upravičeno zahteva pokončno držo od svojih vernikov, je povsem upravičena tudi zahteva, da se tako vede tudi sama kot institucija. Teža njenega nastopa je kljub nasprotnemu prizadevanju režima še vedno tolikšna, da je oblast nikakor ne more zanemariti. Upoštevati jo mora tudi v svojih političnih načrtih. S tega stališča pa je lahko cerkev izjemno pomemben dejavnik družbene preнове. Prav zato ker mora biti

družbena prenova, zato tudi izhod iz somraka leninizma, najprej in predvsem moralna prenova.

Da je prvi pogoj za družbeno prenovu in njeno usmeritev na pot, ki pelje v kolesnice preživetja na temelju zahtev prihodnjega tehnološkega in kulturnega razvoja, moralna prenova, so si na jasnem več ali manj vsi analitiki sedanjega stanja v leninističnih sistemih, tudi jugoslovanskega. Kdo je tedaj bolj poklican za tako vlogo kot krščanstvo pri nas?! To pa seveda zahteva zelo pogumno politiko cerkve. Izraz politika naj v tej zvezi ne pomeni umetnost taktike, na kar najbolj pogostno navaja ta pojem. Cerkvi kot nosilki moralnega oznanila taktika ni potrebna, namreč v smislu posebnega taktizerstva. Taktika je vsebovana že v sami morali. Odločno moralno stališče ne more biti povezano s taktizerstvom, ker ga ne potrebuje. Potrebuje pa veliko mero poguma. Pa tudi pogum sam je že vsebovan v morali. Ni taktike, ki ne bi bila neprekosljiva. Na takem področju bi cerkev, kljub svojemu velikanskemu izročilu in izkušnjam, izgubila. Kjer pa v nobenem primeru ne more izgubiti, je njen moralni nauk. V tem je in ostaja upanje. In v tem je ostala nepremagana - v bistvu zmagovalka, kljub velikanskemu porazu, ki ga je doživela v NOB. Ali hoče živeti na tej zmagi in jo nenehno pretvarjati v živo in stalno zmagovanje moralnih vrednot v vseh družbenih položajih, ni odvisno toliko od nje same kot institucije, pač pa od tega, koliko so te moralne vrednote, bistvo krščanstva, resnični sestavni del njene in njenih vernikov vere. Torej od tega, koliko res živi tisto, kar oznanja in koliko je krščanstvo resnično bistvena sestavina osebnosti njenih članov.

Tudi v tem pogledu ima veliko priložnost. Če danes nosijo breme duhovnega izziva leninističnemu režimu predvsem tisti izobraženci, ki ne predstavljajo samo intelektualne elite, pač pa tudi duhovno veličino zaradi svoje osebnostne drže, ki se napaja iz evropskega kulturnega vrednostnega izročila, (ki je vsekakor tudi krščansko, a ne samo krščansko, a ki prav tako priznava potencialno vlogo cerkve pri potrebni družbeni prenovi), bo morala pomembno težo tega bremena v prihodnje prevzeti prav cerkev. Zato ker prav ona lahko množično proizvaja osebnosti. Ne s tem, da jih pretvarja v učene intelektualce. Saj tega ne more in tudi ni to njena naloga. Njena veličina je v tem, da dela velike osebnosti tudi iz malih ljudi, saj osebnost ni zgrajena na učenosti, pač pa na moralnih temeljih. In mali ljudje - velike osebnosti, po ničemer znani v naši zgodovini, v ničemer poznani prek ozkih meja svoje najbližje okolice, se ne samo ohranili Slovence kot narod, ampak so ga obdarili predvsem z lastnostmi, ki nas še danes vzdržujejo v sposobnosti preživetja in na katerih edino se bomo lahko tudi obdržali. Zato nas kot narod ne ogroža toliko nasilje političnega sistema leninizma, veliko bolj, lahko bi rekli skoraj edino, nas ogroža načenjanje moralnih temeljev, na katerih je živelo in se ohranjalo slovenstvo. V nevarnosti so in v veliki meri izginjajo prav tiste lastnosti, ki nas vzpostavljajo kot ljudstvo, sposobno življenja. O njih je bilo že dosti povedanega, in jih na tem mestu ni treba posebej razčlenjevati in navajati. V glavnem še obstajajo in bistveno še niso prizadete. So pa v veliki nevarnosti, stalna erozija jih brez prestanka izpodjeda. Te moralne temelje je ustvarila predvsem slovenska cerkev in najbrž jih v veliki meri prav ona lahko ohrani in razvija. Koga drugega vsaj zaenkrat ni na obzorju. In končno, usode slovenstva

ne bodo reševali politiki, tudi ne intelektualna elita, ki je narodovi usodi kot kažipot zelo pomembna. Reševali jo bodo mali ljudje s svojo odpornostjo in sposobnostjo preživetja. Sleherma elita se kot kažipot lahko uveljavi, samo če se lahko opre na trdnost malega človeka. V tem je tudi velika prednost tako cerkve kot intelektualne elite pred leninističnim režimom. Leninistični elitizem, opredeljen kot legitimna zahteva po avantgardizmu, se lahko uveljavi samo po točno obratni poti: ljudi mora razosebiti, spremeniti jih mora v objekt svoje manipulacije. V tem ni njegova elitnost, ampak želja biti na vrhu. Leninistični režim hoče biti stalno na vrhu. Z nasiljem mu to tudi uspeva. Toda s tem samo nekako plava na vrhu, nima pa nikakršnih korenin. Brž ko bi izgubil vesla, nima nikakršne opore več. Na svojo zmanipulirano "bazo" t. i. delavskega razreda se nikakor ne more zanesti, ker z njo ni v ničemer povezan. Razosebljeni ljudje, in take potrebuje za svoj obstoj, ne morejo biti nikakršna opora v času preizkušnje.

Kakor je videti moč leninističnega režima velikanska in neprekosljiva, je vendar sila krhka. Opira se več ali manj samo na grobo nasilje. Razen tega se nima na kaj opreti, ker boja "za duše" ne more dobiti in je zato vedno omejena na površje, pa še tega vzdržuje le z zunanjimi sredstvi. Človeka ne more osvojiti, saj je ta cilj protisloven v samem sebi. Z osebnostjo nima kaj početi, ker osebnost ne more biti predmet manipulacije. Razosebljeni človek pa je vedno lahko le predmet, s katerim razpolaga tisti, ki ima moč. Dokler tako absolutno moč ima, je zanj na videz vse v redu. Brž pa ko ljudje prerastejo v osebnosti, in kolikor prerastejo, se absolutna moč razdrobi in v velikem delu preide na tiste, ki naj bi bili predmet njegove manipulacije. In tako postaja cerkev, ne toliko kot institucija, pač pa kot skupnost vernikov, velikanska potencialna sila, če je skupnost resničnih vernikov.

Samoupravni mehanizem, ki naj bi bil za režim bolj prefinjeno sredstvo za partijski avantgardizem, v primerjavi z dosti bolj grobo in v bistvu aziatsko obliko diktature proletariata po stalinističnem vzorcu, se ob samostojnih osebnostih obrne v sredstvo resnične demokracije in samoodločanja. Taki ljudje se bodo opredeljevali v skladu z lastnim prepričanjem in v skladu z lastno presojo položaja. Brž ko pa pridemo do tega, je partijskega avantgardizma konec. Nosilci moralne moči dobivajo tako ključ do položaja in do potrebnih sprememb. Seveda pa je vse to zvezano z veliko mero poguma. Ali si lahko zamislimo pravega vernika, ki ni pogumen? Režim se nevarnosti s te strani zaveda. Zato stalno naglaša, da imajo v socialistični samoupravi mesto vsi državljani, ki so "pripravljeni graditi socializem". Ne upa si tvegati, da bi vnaprej odbil tako pomemben del naroda, kot ga predstavljajo verniki. Seveda pa imajo mesto v tej samoupravi samo, če so pripravljene postati orodje partijskega avantgardizma. Postali naj bi izvrševalci odločitev, ki so bile sprejete na mestih odločanja, kjer vernikov ni. To so seveda vsa višja mesta v hierarhiji oblasti in politike. Tja prepričani verniki ne morejo biti sprejeti, ker bi to za partijo pomenilo delitev oblasti. Na kaj takega partija niti pomisliti ne more. Zanje bi to pomenilo isto, kot pristati na večstrankarski politični sistem.

Partija svojih političnih stolpov ne bo delila z drugimi. To je več kot jasno. Ali pa iz tega tudi sledi, da bo vernik v taki družbi vedno v podrejenem položaju, pripuščen kvečjemu na mesta, kjer se odloča samo o izvajanju, ne pa

o politiki, o določanju ciljev? Na to je treba odgovoriti pritrdilno. Vse izkušnje, katerih vrh je v bistvu znana Dolomitska izjava, to jasno potrjujejo, in si zato ni treba ustvarjati nikakršnih iluzij. S teh visokih položajev se bo partija pripravljena pogajati tudi s cerkvijo kot institucijo - kolikor bo čutila v njej moč, ki jo gre upoštevati. Ta moč pa je v njenih vernikih, če so pripravljene kot verniki uveljavljati svoja prepričanja tudi v družbenih odnosih. Iz takih pogajalskih odnosov lahko cerkev uveljavi nekatere svoje zahteve (kot npr. praznovanje božiča kot dela prostega dne in pod.), ki so za partijo bolj obrobnega pomena. V bistvenih zadevah pa ima partija zelo jasno začrtane demarkacijske linije. Zato si od premikov v tej smeri ni veliko obetati. Moč vernikov kot nosilcev krščanskega moralnega naboja je v izrabljanju legalnih okvirov samoupravnega mehanizma, da se uveljavljajo povsod na svojih delovnih mestih, v vseh organih upravljanja, kamor so pripuščeni. V teh okvirih lahko uveljavljajo tudi najbolj napredna gospodarska in družbena stališča kot nosilci strokovnosti. S tem je posredno odgovorjeno tudi na vprašanje oz. dilemo, ali lahko vernik deluje s svojo moralno silo le v smislu, da preprečuje uveljavljanje stališč in iz njih izvedenih ukrepov, ki so v nasprotju z njegovim moralnim kodeksom. Z moralnega stališča resnično lahko deluje samo v tem smislu. Toda kot vernik vedno nastopa kot celostna oseba, torej tudi kot strokovnjak in izvedenec na področju, ki ga obvladuje s svojo dejavnostjo. S tem pa dobiva moč, da sooblikuje tudi politiko, da se torej uveljavlja tudi kot dejavnik strokovno utemeljenih prizadevanj, ki so v skladu tako s strokovnostjo kot z moralnimi temelji. Ne preprečuje samo izvajanja nesprejemljive politike, ampak jo v izvajanju tudi preoblikuje. Vernik ne more biti polna osebnost, če si ne prizadeva med drugim za to, da bi tudi v strokovnosti oz. dejavnosti, ki jo opravlja, dosegel največ, kar mu je glede na njegove sposobnosti dostopno. To povsem jasno izhaja iz prilike o talentih.

Kot tak je in mora biti vedno dinamičen in dejaven v vseh smereh. Postaja tista sila, ki resnično lahko zaobrne razvoj v zeleno smer. Če ugotavljamo, da je leninizem kot političen sistem edino ranljiv na točkah, kjer prihajajo vanj zaradi zunanjih sprememb v napredku znanosti in tehnologije in s tem v načinu proizvodnje novosti ter ga s tem počasi, a neizbežno silijo v drugačno sestavo in drugačen način delovanja, zlasti pa v drugačne notranje odnose - je po drugi strani na duhovnem področju izpostavljen izzivu, ki mu ne more biti kos. Vsaka resnično trdna osebnost je za leninistični politični sistem ne samo izguba, ker rabi razosebljene "delovne ljudi in neposredne proizvajalce", pač pa, če si lahko sposodimo izraz, pravi antigen, ki deluje v obratni smeri systemskega delovanja, proti razosebljanju. Kot obramba integritete in celovitosti tako osebe kot družbe.

Obe smeri se lahko združita in povežeta v enoten tok. Če predstavlja prva predvsem pasivno sestavino, ki deluje sicer povsem zanesljivo, a dolgoročno, lahko deluje druga predvsem aktivno in neposredno. Prva je izvorna in nenadzorovana, druga potrebuje zavestno prizadevanje in usmerjanje. Obe skupaj pa lahko erozijo leninističnega sistema močno pospešita.

Lahko pride do izjemnih, notranjih ali zunanjih posegov, ki tok z eno potezo preobrnejo in stanje spremenijo. Do takih posegov je v zgodovini prihajalo. Vedno pa so bili povezani z nasiljem, to pa vedno prinaša zlo.

Sprememba sistema je resnično možna le, če pogoji zanjo notranje dozore. Ti pogoji pa so lahko izpolnjeni le, če družba doseže tisto notranjo prenavo, ki bo utemeljila vlogo osebnosti kot svojega nosilca. Prizadevanja v to smer so zato družbeno najbolj pomembna. Družbo bo preoblikoval tisti, ki bo v tem boju zmagal.

13. Protislovje med ideologijo in strokovnostjo v javnem odločanju

I.

Ker je na manipulaciji z ljudmi mogoče zasnovati in vzdrževati partijski avantgardizem in s tem obstoj leninistične oblasti, manipulirati pa je mogoče samo z ustrahovanimi, življenjsko in gmotno odvisnimi ljudmi, je fizično in ekonomsko ustrahovanje temelj te oblasti. Brez takega ustrahovanja se ne bi mogla niti za hip vzdržati. Čeprav je teza o odmiranju države ena sila pomembnih postavk v katekizmu leninizma, ima samo propagandni pomen. Če bi leninistična država le za trenutek nehala obstajati, je leninizma takoj in nepreklicno konec. Država je namreč nosilec tako fizičnega kot ekonomskega ustrahovanja.

Iz tega bi po logiki sledil silogističen sklep: leninistično totalitarna država je temeljna opora leninističnemu nasilju; želimo se rešiti tega nasilja; sklepni stavek: slehermo slabljenje leninistične države pomeni pot iz leninističnega nasilja.

Poudarek je na leninistični državi in na leninističnem nasilju. Bistvo države je totalitarizem, oprt na leninistično ideologijo. Leninistično nasilje je totalitarno nasilje, ki se ne ustavi pred uporabo nikakršnega sredstva, opravičevano na hiliastični viziji neke prihodnje komunistične družbe. Iz tega zopet sledi: boj zoper leninistično državo ni boj zoper obstoj države sploh, ker bi tak boj vodil v obratni terorizem in prek tega v anarhizem. Gre za to, da se totalitarna država spreminja v demokratično. Kot demokratično pojmujejo tisto državo, v kateri je družbena moč kar najbolj enakomerno porazdeljena, tako da noben nosilec katerega koli dela družbene moči ne more enostransko in mimo volje drugih uveljavljati samo svoje lastne volje.

Možnosti za demokratizacijo leninistične države z neposrednim spreminjanjem državnih institucij so izredno skromne, tako rekoč nikakršne. To je namreč področje, ki ga leninistična oblast v celoti nadzoruje. Glavna pozornost leninističnih strank, ki niso na oblasti, je usmerjena v to, da pridejo na oblast. Brž ko so enkrat na oblasti, jo izrabijo za to, da vse druge tekmece izrinejo iz tega boja, če je treba tudi fizično iztrebijo. To so doslej v večji ali manjši meri počele vse leninistične partije, ki so prišle na oblast. Nobena niti ne pomisli, da bi se odpovedala svojemu monopolnemu, enostrankarskemu sistemu. Že samo omemba take možnosti se večinoma označi kot napad na ustavno ureditev.

Volilni sistem določa leninistična partija sama. O kaki neodvisnosti sodišč sploh ne moremo govoriti - razen morebiti kakih civilno pravnih razmerjih,

kjer je država nevtralna - saj so sodišča eno najbolj pomembnih orodij njenega terorja: ustvarjajo naj zakonito podlago za njeno fizično nasilje. Kazensko zakonodajo ima država povsem v svojih rokah.

Državna uprava je "očiščena vseh meščanskih vplivov", saj je po leninistični recepturi po prevzemu oblasti treba do temeljev razbiti dotedanji stari državni aparat in na njegovih ruševinah zgraditi čisto novega. Vsekakor morejo vsa vodilna mesta v taki upravi zasedati samo člani partije. Sicer pa uprave v pravem pomenu leninistična država niti ne pozna, čeprav se njen birokratski aparat naravnost postoteri v primerjavi z meščansko državo. Uprava je v leninistični državi spremenjena v izvršilno orodje partije, odločitve o njenem delovanju se sprejemajo na političnih ravneh.

V strukturi leninistične državne oblasti tako ni nikakršne praznine, v kateri bi se mogel pojaviti in razvijati proces, ki bi vodil v njeno demokratizacijo. Edina razpoka, ki se pojavlja šele v njanovejšem času, je neučinkovitost in izjemno majhna uspešnost leninistične države, predvsem njene uprave, pri reševanju izjemno kompleksnih vprašanj sodobne družbe - od številnih finančno-proračunskih, gospodarsko usmerjevalnih, energetskih, ekoloških, socialno-psiholoških, družbeno-razvojnih in vrste podobnih vprašanj. Družba kratkomalo ne more normalno živeti in preživeti, če država pri reševanju teh vprašanj odpove. Leninistična država pa je pri tem, če ne v celoti odpovedala, vsaj nevzdržno neuspešna. To so vprašanja, ki se v dobi, ko se je oblikovala leninistična ideologija, niso še niti pojavljala - leninistična doktrina kot dogmatični korpus pa novosti ne more sprejemati. Vsa državna zgradba, z upravo vred, ki na tem področju v moderni državi nosi levji delež, je v leninizmu usmerjena predvsem in samo v varstvo in ohranjanje oblasti leninistične partije, in v sredstvo, s katerim naj partija uveljavlja družbeno preobrazbo po svojih vnaprej postavljenih ideoloških vzorcih, ne pa kot reakcijo na dogajanja in razvoj v družbenem okolju. Tako se je v zadnjem času v leninističnih državah pojavila poleg institucionalne krize, katere posledice čuti ves svet, tudi specifična institucionalna kriza njene lastne strukture. Ni sposobna odgovarjati na spremenjene razmere v svetu in na nove zahteve sodobne družbe.

Na velik del teh zahtev se leninistična država sploh ne ozira, kolikor zadevajo drugačen odnos do njenih državljanov. Do državljana, ki naj bo predmet manipulacije, ni treba imeti posebno občutljivega odnosa. (Kaj vse so počenjale te države npr. s kmeti, ki pa so bili v revoluciji ali pri nas v NOB glavna opora partiji, da je prišla na oblast!) Del teh zahtev, ki se odraža v zahtevi po večji demokraciji in pravni naravi države, je za leninistično državo nesprejemljiv, ker so v neposrednem nasprotju z monopolom oblasti partije. Del teh zahtev pa je takih, da kratkomalo ne more mimo njih. Država ne more funkcionirati, če ni sposobna reševati nekaterih živlensko pomembnih vprašanj, od katerih je odvisen njen obstoj.

To je še posebej pomembno za usmerjanje njenega gospodarstva. Danes nobena država na svetu ne prepušča razvoja gospodarstva nenadzorovanemu dogajanju, samo na temelju zakona ponudbe in povpraševanja. Sleherni država mora oskrbovati tiste temeljne infrastrukturne sestavine, z družbenimi odnosi vred, od katerih je odvisno delovanje vsega gospodarstva - kar jo ne sili samo v zadovoljevanje tekočih potreb, ampak tudi v predvidevanje razvoja in v

ukrepanje na temelju sedanjih razmer, da bi se ustrezno pripravila na prihodnje. V ta okvir sodijo tudi vprašanja ekologije, demografskega razvoja itd.

Vse to pa so vprašanja, ki ne zahtevajo samo visoko strokovnega pristopa, ampak tudi čisto drugačno naravo in način delovanja leninistične uprave. Taka uprava predvsem ne more delovati samo voluntaristično. Ne more biti sredstvo za uveljavljanje samovolje kakršne koli partije. Izhodišča, na katera se mora opirati pri svojem delovanju, morajo in morejo biti predvsem strokovno ugotavljanje resničnega stanja, strokovno predvidevanje, kam silnice izvirajoče iz takega stanja, vodijo, ter strokovno ugotavljanje možnosti, koliko lahko predvideni razvoj s svojimi ukrepi preusmerjamo v skladu z našimi cilji.

II.

Te zahteve, ki so samo po sebi umevne, utemeljene tudi v spoznanjih sodobne teorije upravljanja, pa ne predstavljajo samo neke dodatne strokovne sestavine v dosedanjem načinu dela leninistične uprave, kot sodi partijsko vodstvo. To vočstvo prav tako jasno ugotavlja, da s sedanjo upravo in sedanjim načinom njenega dela ni mogoče uspešno reševati problemov sodobne družbe, zlasti problemov usmerjanja gospodarstva, katerega učinki tako izredno pomembno vplivajo na javno mnenje in na razpoložljivost in pristajanje ljudi, da postanejo predmet njene manipulacije. Zato ugotavlja, da je treba to upravo dvigniti na strokovno bistveno višjo raven. To naj bi dosegla predvsem z dotokom višje kvalificiranih strokovnjakov in s sredstvi moderne birotehnike in kibernetike.

Modernizacija uprave je brez dvoma povezana s kvalificiranimi strokovnjaki in sodobnimi tehničnimi sredstvi. V tem pogledu so prizadevanja partije povsem umestna. Toda temeljni problem ni v tem. Gre za to, da strokovni kader v upravi lahko tudi resnično uveljavlja svoja strokovna stališča in poglede. Če pa hoče to, pride takoj v protislovje z leninistično politiko in ideologijo.

Ugotavljanje stanja ni samo suho strokovna zadeva, ampak tudi izrazito politična, vsaj s stališča partije. Partija temelji svojo legitimnost avantgardizma predvsem na viziji neke prihodnje brezrazredne družbe (povsem neoperacionaliziran pojem!). To svojo vizijo projicira potem nazaj na videnje sedanjega časa. Sedanje razmere so takšne, da opravičujejo in naravnost zahtevajo njene posege tako, da se doseže potrebna skladnost med vizijami in sedanjim stanjem. Na sedanost gleda torej z očmi svoje vizije prihodnje družbe. Zato je ugotavljanje dejanskega stanja vedno gledano skozi očala njene ideologije. To jo tudi opravičuje v njenem nasilju nad stvarnostjo. Ljudem mora dokazovati, da svet ni tak, kot ga oni vidijo, pač pa čisto drugačen, tak, kot se kaže njej skozi vizijo njene prihodnje družbe. To ravno jo opravičuje v njenem avantgardizmu. Problemov, ki resnično tarejo ljudi, ne vidi oz. jih ne priznava, nasprotno pa ustvarja celo vrsto problemov, ki jih v resnici ni ali ki so nastali samo zaradi njene politike. Partija vedno živi v neke vrste umetnem svetu, odtrgana od resničnega dogajanja in zlasti želja ljudi, nad katerimi zahteva vodstvo. Njena dejanskost in resnična ukoreninjenost je samo v večini pridobi-

vanja in uporabe politične moči.

Pri takem odnosu do ugotavljanja stanja nujno prihaja v nasprotje z zahtevami strokovnosti, ki seveda ne more pristajati na tako videnje sveta. Iz tega pa sledi dvoje: strokovnjak, ki želi delati v upravi, mora svojo strokovnost potisniti v ozadje in se pridružiti političnim ocenam - ali pa iz uprave oditi oz. sploh ne vanjo stopiti. V prvem primeru prihaja do moralnih pretresov, ki jih prizadeti rešujejo na tak ali drugačen način, vsekakor pa v škodo strokovnosti. Ob takem stališču partiji nikakor ne more uspeti, da bi upravo dvignila na višjo strokovno raven, ker je to prizadevanje nezdržljivo z njeno ideologijo. Če pa bi partija pristala na to, da uprava res dela strokovno, in sicer samo strokovno, bi se odrekla svojemu avantgardizmu, saj se ta v največji meri kaže samo prek obvladovanja državnega stroja. Pristati na strokovno ugotavljanje stanja pomeni isto, kot odreči se pretežnemu delu svojih vizij, s tem posredno pa svojemu avantgardizmu in legitimnosti svojega položaja.

Ugotavljanje stanja, ki je temelj in izhodišče vsega upravnega delovanja in ki naj bo samo strokovno, je v bistvu tudi visoko etično in demokratično delovanje - prav zato, ker je oz. kolikor je v resnici strokovno. Strokovno ugotavljanje dejanskega stanja namreč pomeni iskati za vsako ceno pravo resnico in biti s to resnico povezan in njej zavezan. In ker je stanje vedno predvsem odslikavanje sveta, kot se odraža v zavesti ljudi - socialni svet obstaja sploh samo v zavesti ljudi in je smo kot tak realen (Gl. npr. Berger/Luckmann, *The social construction of reality*, N.Y. Doubleday 1966) - je ugotavljanje stanja povezano tudi s pristankom na demokracijo kot izhodišče tudi upravnega delovanja. Upravni strokovnjak ni robot, ki vrednostno povsem nevtrarno in samo "strokovno" obravnava upravne zadeve na temelju svoje matične stroke in v okvirih pravnega reda. Upravni strokovnjak je lahko strokovnjak, samo če je etično globoko zasidran v vrednotah, ki so podlaga trajnemu ljudskemu sožitju. Brez tega se resničnih problemov sveta, v katerem živi, sploh ne more lotevati.

Vse to pa je, kot rečeno, v globokem nasprotju s partijsko ideologijo in njenim avantgardizmom. Uprava, kakršno zahteva sodobna družba, ki brez njenega usmerjevalnega delovanja ne more funkcionirati v razmerah, ki so jih ustvarili sodobna tehnologija, način gospodarjenja in iz tega izvirajoči način življenja, s klasičnim leninističnim pogledom na naravo in vlogo uprave kratkomalo ni združljiva. V tem protislovnem stanju je partija sicer uspela upravo v celoti podrediti svojim zahtevam in svojim pogledom, tako da na videz v celoti služi njenim ciljem. Toda to je samo zunanji videz. Nezmožnost leninistične uprave, da bi služila potrebam sodobne družbe, je eden izjemno pomembnih vzrokov leninističnega neuspeha. Brez usposobljenosti partijskega državnega stroja, da bi odgovarjal na potrebe sedanjega časa, se leninizem ne more uspešno uveljaviti kot sistem, ki bi lahko preстал izziv sodobnega kapitalizma in se odzval zahtevam sodobnega človeka. Zlasti ni sposoben dolgoročnega razvoja, ker je ta odvisen od pravilno ugotovljenega stanja.

Ta velika pomanjkljivost leninistične uprave je prav zanj toliko bolj usodna, ker vsa svoja prizadevanja temelji na uporabi države kot sredstva za spreminjanje družbenih odnosov po svoji ideologiji. Ta pa ni oz. ne sme ostati smo v zraku, ampak se mora stalno soočati s stvarnostjo. Prav v ta namen pa bi leninistična država bolj potrebovala ustrezno usposobljeno in zmožno up-

ravo kot kateri koli drug sistem, saj gre pri njej vse skozi državne roke. Take uprave pa nima, vendar jo mora dobiti, ker sicer ne bo mogel obvladovati položaja. Seveda bo poskušal dvigniti sposobnost svoje uprave na obstoječih ideoloških izhodiščih. Zato tudi do kake bistvene reforme ne bo prišlo prav hitro, zlasti ker politični režim ni sposoben odkriti pravih vzrokov, zakaj njegova uprava ne ustreza. Ovirajo ga njegova ideološka očala, skozi katera gleda na svet. Počasi in postopno pa do prodora mora priti. In tudi že prihaja.

Vsako pridobivanje visoke strokovnosti in zmožnosti ter predvsem njeno uveljavljanje slabi ideološki prijem režima v upravi. Ugotovitev zveni navidez protislovno. Če je uprava v leninističnem sistemu samo sredstvo, ki ga uporablja režim za svoje politične cilje, bi sledil zaključek, da ta uprava toliko bolj utrjuje režim, kolikor bolj je strokovna. Pa ni tako. Strokovno delovanje uprave pomeni predvsem strokovno ugotavljanje dejanskega stanja, pa tudi strokovno sodelovanje pri postavljanju ciljev. Zlasti slednje se morda čudno sliši, zlasti za ušesa partijskega aktivista. "Oblast imamo za to, da služi našim ciljem, cilje pa bomo postavljali mi." Res lahko oblast, predvsem totalitarna, postavlja cilje, kakor sama želi. Toda takega voluntarizma si tudi ona ne more privoščiti. Zakaj v svetu resničnosti si želimo samo take dosežke, torej postavljamo take cilje, ki so stvarno dosegljivi. Kaj je stvarno dosegljivo, pa bo najbolje lahko povedal strokovnjak. Strokovnjak ima torej objektivno možnost, da ugotavlja stanje, da odločilno sodeluje tudi pri postavljanju ciljev, medtem ko je ugotavljanje vzročnih povezanosti, torej kako premostiti razliko med ugotovljenim stanjem in ciljem, splošno priznana strokovno področje. Torej, kolikor bolj se uveljavlja strokovnost, toliko manj je prostora za voluntarizem, hkrati s tem se za toliko zmanjšuje moč partijske ideologije in premoč partije v upravi.

Na nekaterih pomembnih področjih pa se cilja ne da strokovno opredeliti. Imamo tudi vrsto področij, kjer vzročne povezanosti niso jasne in se zato odmikajo strokovni presoji. To velja zlasti za nekatere temeljne politične in socialne cilje, ki so ravno za politično uveljavitev partije najpomembnejši. Zato na teh področjih tudi strokovnost ne more prodreti in se uveljaviti. Toda tudi takih "sivih con" bo vedno manj, ker jih bo iztiskala strokovnost.

Osnovno poslanstvo strokovnjaka v javni upravi je, da se zavzema za to, da bi uprava oblikovala in uveljavljala kar najbolj pravilne odgovore na izzive okolja in spremenjenih razmer v njem. Če bi oz. če bo partija pripravljena sprejemati kar najbolj ustrezne odgovore, ne more imeti strokovnjak ničesar proti njej. Njegov ugovor je lahko samo v tem, da ne sprejema najboljših možnih odgovorov, oz. da so njeni odgovori neustrezni. Njegovo delo je s tega vidika lahko politično povsem nevtralnno. Kot strokovnjak se mora zavzemati za uveljavljanje strokovnosti v vseh fazah odločanja.

Šele tam, kjer gre samo ali pretežno za vrednostne sestavine v odločitvah, do katerih se kot strokovnjak ne more opredeljevati, ali ki so vanje vnešene iz politike od zunaj, je v veliki meri brezmočen: postaja samo sredstvo. V takem primeru pa se mora tudi on vrednostno opredeljevati. Ne bo sodeloval pri izvajanju nalog, ki so v neposrednem nasprotju z njegovo vestjo in njegovim vrednostnim svetom.

Vendar je tega bistveno manj, kot se na splošno misli. Tudi pri večini

zelo pomembnih političnih odločitev gre vedno bolj za strokovne vidike in za strokovno presojo. Pri večini najpomembnejših odločitev sodelujejo v sodobni državi strokovnjaki, tudi prav na vrhu. Temu se tudi leninistična država ne more izogniti. In če ugotavljamo, da je v obratnem sorazmerju večina političnih odločitev neustreznih, oz. da je naravnanih samo po ideoloških načelih, pomeni, da se strokovnost v upravi ni mogla ali ni hotela uveljaviti. To pa zato, ker strokovno ni bila dorasla zapletenosti problema, ker ni bila sposobna ustrezne analize in torej ni mogla postaviti v ospredje strokovnega vidika pred političnega, ali zato, ker ni imela poguma, da bi se uveljavila proti političnim pritiskom, ali oboje, kar je najbolj pogosten primer.

Iz tega pa nesporno sledi: če se v najpomembnejših odločitvah, ki zadevajo usodo družbe, uveljavljajo samo enostranski politični in ideološko obarvani vidiki, ni za to odgovorna samo politika, ampak vsaj enako, večinoma pa še bolj nestrokovna uprava. Za samoopravičevalnim geslom, češ kaj pa moremo v upravi, saj o vsem odloča samo politika, je pretežni del licemerstva, ki naj zagovarja lastno strokovno nedoraslost in etično šibkost. Izjemno velik del težav, v katerih se je znašla naša družba, ni posledica naše neustrezne politike, ampak naše strokovno neustrezne in moralno šibke uprave. Moderna družba, s svojo izjemno notranjo zamotanostjo in kompleksnostjo, kratkomalo ne more mimo strokovnega odločanja, tudi leninistična. Res da je ideološki pritisk v leninističnih sistemih bistveno večji, vendar prek zahtev stvarnega življenja tudi ti sistemi ne morejo. Sami so pokazali, da so pripravljene dvigniti strokovnost svoje uprave na bistveno višjo raven. Zaradi svojega protislovnega položaja, v katerem so izpostavljeni delovanju zakona negativne selekcije, tega cilja sami ne morejo doseči. Vendar položaj je zrel in zahteva spremembe. To pa je velikanska priložnost za notranjo spremembo sistema.

Ta priložnost ostaja večinoma nezapažena oz. celo zavržena. Tako odklonilno stališče je na eni strani zasnovano na nesodobnem, iz preteklosti prevzetem pojmovanju uprave kot samo izvršilne dejavnosti - kar je še vedno teoretično izhodišče večine našega visokošolskega pouka. Na drugi strani prav to teoretično stališče odločno podpira prakso leninistične države, ki je svojo upravo skrčila res samo na golo izvršilno orodje. Zato se je tudi na široko uveljavilo prepričanje, da je uprava zadnje področje, kjer bi moglo priti do kakršnih koli sprememb. Delavec v upravi je brezimnež, nima nikakršne družbene moči, niti politične niti gospodarske niti duhovne, uprava sama pa je napihnjen birokratski aparat, ki v glavnem nima nikakršne odločilne vloge v javnih zadevah, kvečjemu bremeni državni proračun in s tem sredstva državljanov. Njena vloga je bolj parazitska kot dejavna, vsekakor pa ni ustvarjalna. Zato: kolikor manj uprave, toliko bolje, sposobni ljudje pa naj grejo iz uprave na področja, kjer bodo s svojim delom lahko res koristili in ustvarjali novo vrednost. Ta kliše je pri nas tako zakoreninjen, da je dobil skoraj status ideološke dogme.

Nič pa ni seveda bolj daleč od resničnosti, kot je ta kliše. Moč leninističnega režima ne izvira iz njegovega obvladovanja uprave, ki jo je v celoti spremenil v svoje orodje. Njegova moč je v tem, da razpolaga s fizično silo, z armado. Prek fizične sile je osvojil tudi državo, na fizični sili temelji njegova moč. Leninistični režimi se nikjer niso izkazali niti kot dobri organizatorji družbe niti kot dobri gospodarstveniki niti niso na duhovnem področju nikjer

kos svojim nasprotnikom. Toda z obvladovanjem fizične sile so v svoje roke prevzeli tudi vse gospodarstvo in s tem postavili vse prebivalstvo v gmotno odvisnost od sebe; z obvladovanjem fizične sile vodijo tudi "dialog" z oporečniki in ljudmi drugačnega mišljenja. V tem "dialogu" niso nikoli poraženi. Če bi jim nasprotnikov dokaz ogrožal monopol njihove oblasti, ga kratkomalo vržejo v zapor ali kako drugače utišajo. Toda vse svoje vodenje družbenih zadev, vse spreminjanje družbenih odnosov, vse, čemur pravijo v svojem jeziku "družbena revolucija", izvajajo prek uprave. Vsa fizična sila, celotni aparat pravosodja, skupno z institucijo javnega tožilstva, ima v tej povezavi samo nalogo, da daje potrebno oporo prisile, da se bodo naslovniki pokorili ukrepom, ki jih izvajajo prek uprave. Uprava v leninističnih sistemih ima tako pomembno vlogo, da je ne dosega uprava v nobenih drugih družbenih sistemih. Kajti po stopnji totalitarnosti jih ne dosega noben drug. V sodobnih "kapitalističnih" družbah imamo namreč celo vrsto področij, ki so nasproti državi dokaj avtonomna in se torej podrejujejo lastnim odločitvam. V največji meri velja to za gospodarstvo. V leninističnih državah pa ni in ne more biti nikakršne avtonomije, ker je sleherna avtonomija pobeg iz totalitarnosti. Brž ko pa ni totalitarnosti, je področje zunaj dosega avantgardizma leninistične partije. In ker ni nikakršne avtonomnosti, je doseg upravnega poseganja totalen: ni področja družbenega življenja, v katero država ne bi posegala s svojimi upravnimi ukrepi.

Iz tega pa sledi, da je obvladovanje upravnega aparata najpomembnejša operativna naloga leninističnega sistema. Če izgubi praktično sposobnost, da bi obvladoval svojo upravo in jo stalno uporabljaj kot orodje, je izgubil možnost, da aktivira in udejani svojo stvarno moč. Moč sicer ohranja, izgublja pa sredstvo, prek katerega jo izrablja za doseganje svojih ciljev. Prav zato je področje uprave, na prvi pogled najbolj zanemarljivo, prav tisto področje, kjer je leninistični sistem v svoji življenjski funkciji najbolj ranljiv. Njegovi porazi se bodo sicer najbolj odrazili v gospodarstvu, čeprav ne samo tam; toda tudi ti porazi koreninijo v njegovih upravnih ukrepih. Kajti tudi v gospodarstvo, kot na sleherno drugo področje, posega s svojimi upravnimi ukrepi.

III.

Ali pa ima leninistični sistem stvarno možnost, da si zagotovi tako popolno obvladovanje uprave kot svojega orodja? To je tisto kritično vprašanje, od katerega je v veliki meri odvisno njegovo preživetje, vsaj njegove ideologije, če ne tudi njega samega. Odgovor na to vprašanje lahko poiščemo v njegovi lastni razlagi, da način proizvodnje in razvoj proizvodjalnih sredstev odločata tudi o t.i. vrhnji stavbi, o družbenih odnosih. Od tega bo torej odvisna tudi njegova usoda.

Zaradi tega, ker je za sodobno družbo in tudi za posamezne družbene procese na slehernem področju značilna izredno visoka stopnja kompleksnosti in notranje povezanosti in ker ima zato sleherni poseg na katerem koli področju posledice, ki "odmevajo" po celotnemu sistemu, čeprav različno, je njih obvladovanje vedno težje. Zahteva vedno višjo stopnjo strokovnosti, ki navadno

presega sposobnosti slehernega posameznika. Odločitve zato niso in ne morejo biti več področje posameznega formalnega pooblaščenca za njih izdajanje, pač pa rezultat skupnega dela vrste strokovnjakov, ki so vsak s svojega strokovnega področja prispevali informacije za oblikovanje premis, iz katerih nastane odločitev.

Kdo je tedaj odločil? Normalni pooblaščenec za odločitev, ki jo je tudi formalno sprejel, v svojem imenu in s svojo odgovornostjo oz. zaradi svoje družbene moči, da lahko odloča, kar naj bi bil posebej cilj vseh prizadevanj leninistične oblasti, ali pa v resnici tisti strokovnjaki, ki so oblikovali premise za odločitev? Leninistični režim je povsem prepričan, da odloča on, saj za to ima v rokah državo, in za to jo uporablja.

Teorija je že davno opazila, praksa pa jasno potrdila, da gre v resnici za iluzijo. Resnično odloča tisti, ki oblikuje premise za odločitev. Pojavu so dali ime "razpršitev oblasti" (diffusion of authority). To med drugim vodi tudi do zanimivega pojava institucionalne krize, zlasti na državni ravni. Temeljna zahteva sleherne demokratične ureditve je med drugim, da družbene odločitve, predvsem politične, sprejemajo samo pooblaščeni predstavniki, ki so za to tudi odgovorni sovjim volivcem. V resnici pa v veliki meri odločajo anonimni strokovnjaki, ki pripravljajo premise za odločitve, ki pa jih za to neposredno ne zadeva nikakršna odgovornost. Ob vsem opevanju demokracije, volivci v resnici nimajo niti predstave, kdo odloča o njihovi usodi.

To se je najprej in najbolj jasno pokazalo v gospodarstvu. Lastnik sodobnega, zlasti velikega podjetja, niti približno ne more sam sprejemati vseh odločitev, ki jih zahteva upravljanje takšnega organizacijskega kompleksa. Najame si menežerja, strokovnjaka, ki z ekipo, ki dela pod njegovim vodstvom, upravlja podjetje. Govorimo o t.i. ločitvi lastništva od upravljanja. Pa tudi menežer ni več kos svoji nalogi v še večji kompleksnosti sodobnega postindustrijskega podjetja. Informacije in s tem tudi upravljanje ne tečejo več samo po t.i. vertikalni liniji, pač pa tudi horizontalno, neposredno med ustreznimi strokovnjaki, tako da do t.i. upravne linije sploh ne prihajajo. Govorimo o nadaljnji fazi razvoja razpršitve oblasti, o ločitvi upravljanja in strokovnosti. (Več o tem pojavu in s pregledom strokovne literature gl. v knjigi Upravljanje, F. B. Ljubljana, Cankarjev založba 1981).

Gre za pojav, ki je v posebljenju dobil ime tehnostruktura. Podjetje vodijo strokovnjaki, ki obvladujejo odločilne informacije in ki ga ne upravljajo niti kot pooblaščenca lastnika niti kot pooblaščenca managementa, oz. organov upravljanja, po zakonitostih in nagibih, ki jih nikakor ni mogoče spraviti pod pojmovne kategorije, s katerimi je upravna znanost doslej razlagala pojave in odnose v upravljanju.

Predvsem pa je to pojav, ki je povsem nesprejemljiv za leninistično ideologijo, ker ga nikakor ni mogoče uskladiti z njenimi predstavami. Če se je partija bojevala za oblast in si jo tudi izbojevala in če na tej podlagi uveljavlja svojo pravico do vodenja družbe (avantgardna vloga), ali naj sedaj pristane na to, da se ji ta oblast kar nekako sama po sebi izmuzne iz rok in preide na neke anonimne, globoko prezirane birokrate in tehnokrate? Kako naj vzdrži svojo ideološko tezo, dvakrat zanikano, da podjetje upravlja delovni kolektiv oz. pooblaščeni organi upravljanja? Da podjetje ne more biti samoupravno, sledi že

iz partijskega avantgardizma. Če bi bilo to res, se je partija odrekla svoji avantgardni vlogi in s tem posredno tudi svoji legitimnosti. Prek organov samoupravljanja naj podjetje upravlja partija. V resnici pa ga ne more niti partija. Stvarno odločanje v podjetju, vsaj večjem, kompleksnejšem, ima v rokah t.i. tehnostrukture, skupina strokovnjakov, v našem primeru pogosto tudi nestrokovnjakov, ki se je s svojih položajev polastila vseh virov najpomembnejših informacij. Tehnostrukture v bistvu dela nezakonito, saj odloča o vseh odločilnih zadevah, ni pa zanje odgovorna, ker za odločanje nima nikakršnih pooblastil. Formalno o vsem "odločajo" organi upravljanja. Empirične raziskave so na to stanje pri nas že velikokrat opozorile. (O teh vprašanih pri nas pišeta zlasti Josip Županov in Vladimir Arzenšek.) Partija tega stanja seveda ne more priznati, ker jo demantira v njenih temeljnih ideoloških postavkah. Zato je take raziskave obsodila, hkrati pa sprejela vrsto normativnih ukrepov, s katerimi naj bi odpravila moč tehnostrukture in si jo ponovno pridobila. Predvsem to je bil cilj razbijanja podjetij na t.i. tozde. S tem je partija, kolikor ji je to uspelo, ponovno pridobila možnost, da v podjetju sama odloča. Prišlo je do reafirmacije političnega odločanja na račun gospodarsko strokovnega. Posledice nujno vodijo v krizo in razkroj gospodarstva.

Do povsem podobnega stanja prihaja tudi v državni oz. vsej javni upravi. Sodobno državo vse manj upravljajo voljeni predstavniki in vse bolj strokovnjaki, ki stojijo za njimi. Sodobna država se danes spreminja v velikansko, največje in najbolj zamotano podjetje, ker se ne more več omejevati samo na svoje klasične funkcije zaščite reda in miru in varovanje pogodbenih obveznosti. Posega neposredno v urejanje družbenih razmer na vseh področjih, sama organizira, vodi in upravlja vrsto t.i. javnih služb, katerih vsaka zase predstavlja velikansko podjetje, s katerim se po obsegu in kompleksnosti komaj more primerjati katero koli gospodarsko, razen velikih internacionalk. (Samo proračun npr. mesta New York je nekajkrat večji kot proračun vse Jugoslavije.) Zato se nekatere najbolj razvite sodobne države (zlasti velja to npr. za Francijo) začele sistematično vzgajati vrhunske strokovnjake, ki naj upravljajo javne zadeve na posameznih področjih. In prav ti strokovnjaki tudi vodijo kompleksno sodobno državo, bistveno bolj kot politiki. V nekaterih zahodnih državah z večstrankarskim političnim sistemom in veliko notranjo polarizacijo javnega mnenja se vlade zelo pogosto menjavajo - zaradi česar bi pričakovali veliko nestabilnost teh držav. V resnici pa javne zadeve vodijo poklicni strokovnjaki in država deluje normalno tudi ob vsej politični nestabilnosti

Še bolj kot v gospodarstvu je ta pojav za leninistično partijo nesprejemljiv v upravljanju države.

Na tem področju pri nas še ni prišlo do podobne erozije oblasti kot v gospodarstvu. Partija je uspela odločanje doslej v celoti zadržati v svojih rokah. Strokovnjake, ki bi lahko ali ki so nastopili s stališči, ki so za partijsko ideologijo oz. za njeno neposredno poslovno politiko nesprejemljivi, je odstranila oz. jih sploh ni pripustila h kakršnimkoli virom odločanja ali svetovanja v javnih zadevah, celo objavljanja svojih stališč v množičnih občilih. Kot svetovalce in sodelavce pri pripravi najbolj pomembnih javnih odločitev si je izbrala ljudi, o katerih konformnem stališču je bila vnaprej prepričana. Odločno

je uveljavila zakon negativne selekcije. Odločanje o javnih zadevah je ostalo slej ko prej v domeni partijskega voluntarizma. To si je partija lahko privoščila zaradi posebnosti odnosov, ki veljajo v odločanju o javnih zadevah. Posledice odločitev so večinoma zelo dolgoročne in njihovi učinki se pokažejo šele po daljšem času. Manjka neposredno razvidna vzročna povezanost. Poleg tega so posledice tudi tako široko sistemske, da je težko opredeliti vzročno povezanost med posameznim ukrepom in njegovim učinkom. Časovno in prostorsko je torej vzročna povezanost težko ugotavljati. To stanje lahko politike navaja na povsem napačno presojo pravilnosti njihovih ukrepov, pa tudi odgovornosti.

Ker je npr. v železniškem prometu, ali v medicini in pod. vzročna povezanost časovno in prostorsko hitro in jasno opredeljiva (vsaj praviloma) in isto velja skoraj za vse gospodarstvo in proizvodnjo, sta odločanje in dejavnost na teh področjih stalno pod pritiskom te neposrednosti. Praviloma lahko le strokovnjak odloča in odločitve izvaja (možganske kirurške operacije ne more opraviti nestrokovnjak!), odgovornost je neposredno razvidna (če je npr. prometnik usmeril vlak na zaseden tir). V javnih zadevah, kjer te neposredne vzročne povezanosti ni mogoče takoj razbrati, pa se lahko zakorenini prepričanje, da je za odločanje o njih sposoben kar vsak, posebej še leninistični politik, ki naj bi bil oborožen z "najnaprednešo mislijo marksizma-leninizma". Ker bodo posledice nastopile šele dosti pozneje (npr. ob različnih šolskih reformah se pokažejo šele po več generacijah) in ker pri velikem delu odločitev ne bo mogoče natančno ugotoviti, iz česa izvirajo navaja tako stanje na izredno visoko stopnjo neodgovornosti. Če pri tem še upoštevamo, da posledic marsikateri politik sploh ne bo več doživel, zlasti če bo žel samo ugodnosti morebitnega kratkoročnega učinkovanja svojih ukrepov, dolgoročne posledice pa bodo zadele druge; in ker v leninističnih sistemih volivci nimajo možnosti, da bi vplivali na izvolitev politikov kot "svojih" predstavnikov - postane popolnoma jasno, da si politiki v leninističnih sistemih lahko privoščijo "ugodje", da lahko v veliki meri odločajo samo na temelju svojih ideoloških izhodišč, ne oziraje se na stvarno stanje, strokovno utemeljenost in uresničljivost postavljenih ciljev, brez znanja in potrebnega ugotavljanja vzročnih povezanosti.

Tako se je lahko zgodilo, če se omejimo samo na Jugoslavijo, da je politika desetletja odločala ne oziraje se na resnično stanje, da je cilje svojih odločitev izvajala neposredno iz stalinističnih učbenikov in da se je ves čas lahko obkrožala z navideznimi strokovnjaki, katerih glavna "odlika" je bila v tem, da so njenim vnaprej sprejetim odločitvam ustvarjali varljivi videz strokovne utemeljenosti. Protidokaz ne samo da ni bil dopusten, ampak je bil zvezan z neposredno nevarnostjo biti ožigosan kot sovražnik, z vsemi posledicami, ki iz tega sledijo.

Posledica takega načina odločanja po kar nekaj desetletjih takega vedenja so se nujno morale pokazati. Sadovi so se pokazali v vsesplošni krizi, ki ni samo gospodarska - to je mogoče sorazmerno najhitreje prebroditi - pač pa globoka kriza celotnega družbenega življenja. Posledice bodo še dolgo učinkovale.

Pri analizi takega stanja je nesreča v tem, da je zaradi dolgoročnosti in

prostorske razsežnosti (v organizacijskem smislu) težko za nazaj ugotoviti prave vzroke in povezati vse številne vzročne niti. To navaja politike k temu, da ponovno voluntaristično in samo ideološko utemeljeno postavljajo svoje lastne, čisto nestrokovne diagnoze in se seveda zato odločajo za ukrepe, ki stanja nikakor ne zdravijo (govorimo lahko samo o zdravljenju, ne o ozdravitvi). Morda eden najbolj zgovornih primerov je iskanje izhoda v vse večji centralizaciji, ki je eden največjih povzročiteljev sedanje krize, sama centralizacija pa ima svoje korenine neposredno v partijski ideologiji demokratičnega centralizma. Zato tudi v sedANJI zahtevi po višji strokovnosti uprave ni hotenja po večji vlogi strokovnjakov pri odločanju o javnih zadevah, pač pa v veliko večji meri prepričanje, da je vzrok krize v nepravilnem in nedoslednem izvajanju pravih političnih rešitev. Strokovna uprava naj bi zagotovila, da bo do takega "strokovnega" izvajanja teh pravih političnih rešitev tudi resnično prišlo.

Omajati prepričanje, da odločanje o javnih zadevah ni tudi vrednostno (doseči cilje komunistične ureditve), ampak je samo strokovno in doseči, da je treba cilje vedno uskladiti s strokovno presojo možnega, bo ena najtežjih nalog. Zlasti ker taka zahteva za partijo v bistvu pomeni, da se odpove svojemu ideološkemu monopolu in se podredi kriterijem strokovnosti na vseh področjih, na katerih hoče imeti monopol. To v končni obliki pomeni pristati na pluralizem. Ta se bo najprej odrazil v pluralizmu mnenj in stališč, kjer stroka ne more postreči takoj z enoznačnim in jasnim odgovorom, (kar je v javnih zadevah kar pogostno). Odtod pa je samo korak do političnega pluralizma.

Da bo partija s takim pristankom odlašala do zadnjega, dokler bo zanjo le še količkaj manevrskega prostora, je povsem jasno. V taka odstopanja je seveda ne bodo prisilila nova spoznanja, pač pa brezizhoden položaj, v katerega se vse bolj zapleta, in ki ob njenih sedanjih stališčih ne kaže na nikakršen izhod. Mnogi v njenih lastnih vrstah se do takih in podobnih ugotovitev že pribijajo.

Zato tudi leninistični sistemi ne bodo mogli uiti temu, kar se je v zahodnih razvitih državah že davno zgodilo: javne zadeve v odločilni meri vodijo strokovnjaki - tehnostuktura oz. birostruktura, kakor jo pač hočemo imenovati.

To seveda nikakor ni idealna rešitev. V veliki meri je to prehod s političnega nasilja v tehnokratsko. Strokovnost nikakor ni sposobna sama po sebi ustvarjati in dajati odgovore na vse številne izzive, ki jih poraja vsakodnevno življenje. Na nekatera najbolj pomembna vprašanja, za človeka in družbo tudi najusodnejša, znanost najbrž sploh nikoli ne bo sposobna odgovoriti. Zato je v vseh najbolj razvitih sodobnih državah danes v ospredju problem njene institucionalne krize: Kako v nepregledni zapletenosti sodobnega družbenega življenja zagotoviti, da bo lahko vsak posameznik zaradi svojstva svoje človeške osebnosti o svoji usodi odločal sam, ko pa istočasno zaradi svoje informacijske omejenosti ne more niti približno poznati vzročnih povezanosti okoliščin, ki vplivajo na njegovo usodo, ko ne more razbrati njene niti prostorske niti časovne povezanosti. Kako povezati strokovnost in demokracijo, nujnost in svobodo?

Danes ne poznamo zadovoljivega odgovora na to vprašanje. Odgovor ver-

jetno sploh ni enovit in enoznačen oz. ga v popolnosti najbrž sploh ne more biti. Toda v zagotavljanju legitimnega mesta v javnem odločanju tudi strokovnosti smo vprašanju dali šele njegovo pravo mesto, predstavili smo ga iz zgolj političnega voluntarizma v stvarnost. V vsem prizadevanju npr. jugoslovanskega leninističnega sistema, da bi s samoupravljanjem in uvajanjem neposredne demokracije tudi v javnem odločanju prišlo do odločanja tistih, ki jih odločitve zadevajo - tudi če zanemarimo oz. izpustimo iz presoje okoliščino, da leninistična partija ne more dopustiti avtonomnega odločanja na nobenem področju in da za to samoupravo vedno sama stoji - je to oz. bi to bila še vedno stranpot. V vsem tem prizadevanju gre lahko za zagotavljanje vrednostnih sestavin odločanja, medtem ko je strokovni vidik nujno izpuščen. Pri načinu neposrednega odločanja še celo.

Zaradi tega je za iskanje izhoda iz jugoslovanske družbene krize najpomembnejše, da zagotovimo strokovno odločanje o javnih zadevah. Ta ugotovitev izhaja iz neizpodbitnega spoznanja, da je za sedanjo krizo, kolikor je posledica našega zavestnega vplivanja, več ali manj v celoti odgovorna politika s svojim voluntarističnim odločanjem. Gospodarstvo, tudi če je v krizi oz. prav zato, ker je v krizi, se je večinoma racionalno odzivalo na razmere, ki jih je s svojimi odločitvami ustvarjala politika. In to stanje se še nadaljuje.

Zato je prav za strokovnost v sedanjem trenutku velika priložnost, da si zagotovi svoje mesto. Vseeno je, ali je izhod iz krize pod geslom leninizma ali protileninizma. Pomembno je samo, da so odgovori pravilni. Zato pa je prav tako nesmiselno, da bi se strokovnost prebijala pod geslom boja proti leninizmu. Strokovnost se lahko in se mora uveljavljati samo s svojih strokovnih izhodišč. S tem seveda ni rečeno, da je vrednostno nevtralna. Posledice pa bodo zato ne glede na njeno politično nevtralnost tudi izrazito politične. Kolikor večji bo delež strokovnosti pri odločanju v javnih zadevah, toliko manj bo političnega voluntarizma, toliko manjši bo ideološki monopol partije. S tem pa se tudi s te strani odpira pot v demokracijo.

14. Zlom gospodarstva

I.

Če razmisk o vlogi in pomembnosti uprave v sodobni državi, še posebej v leninistični, navaja na utemeljeno upanje, da se bodo z naraščajočo potrebo po njeni kar najvišji strokovnosti vse bolj natežaj odpirala vrata demokrati-zacije in s tem postopne presnove leninističnega sistema, navaja na podoben sklep tudi opazovanje gospodarskega razvoja.

Gospodarski uspeh je za leninistične sisteme življenjsko pomemben, v enaki meri kot je to sicer za sleherno deželo. V leninistični državi še posebej, ker država neposredno prevzame v svoje roke vodenje celotnega gospodarstva. Zato je zanjo gospodarski uspeh tudi dokaz njene politične uspešnosti, potrdilo pravilnosti njene ideologije, zunanji odraz večvrednosti komunističnega sistema nad meščansko kapitalističnim, predvsem pa zanesljivo sredstvo za ustvarjanje ugodnega javnega mnenja v njen prid pri njenih državljanih.

Leninistična država namreč ne temelji svojega obstoja predvsem na duhovni zavezanosti in predanosti državljanov njenim ideološkim zahtevam. Obljublja predvsem večje gmotno blagostanje. Ker svojo vlogo avantgardizma lahko uspešno opravlja samo ob državljanih, ki so postali ali vsaj molče pristali na to, da postanejo, čeprav morda niti ne zavestno, predmet njene manipulacije, partija niti ni zainteresirana, da bi v njih razvijala kako večjo duhovno poglobljenost in kritičnega duha. Duhovna poplitvenost je tipična sestavina manipuliranega človeka, še posebej če je v ta namen njegova glavna pozornost obrnjena v gmotno blagostanje. K temu navaja sodobnega potrošnika že narava sodobnega načina proizvodnje in gospodarjenja. Sodobno gospodarstvo živi na račun usmerjenosti v potrošništvo in samo ob njem se obdrži, takšno kot je. Iz tega pa sledi, da se poplitvenemu, izključno ali pretežno v gmotno blagostanje usmerjenemu potrošniku zamajajo temelji ne samo njegovega bivanja, ampak celo življenjskega smisla, če se mu zamajajo njegov gmotni položaj - tak, kot si ga je subjektivno ustvaril v svojih pričakovanjih, ki jim je v veliki meri botrovala tudi uradna propaganda. Pričakovano gmotno blagostanje postane neke vrste prizma, skozi katero gleda in presoja tudi družbeno ureditev. Kolikor bližje bodo uspehi gospodarstva njegovim osebnim predstavam o potrebni in "zasluženi" ravni njegovega lastnega blagostanja, toliko ugodnejša bo njegova sodba o političnem sistemu. Gmotno blagostanje postane osnovni referenčni okvir za presojo celotnega družbenega življenja.

Zato se leninističnemu režimu, ki vdanost svojih "neposrednih proizvajalcev", ki naj bi bili kot delavski razred oporni steber njegove vladavine, gradi predvsem na njihovem gmotnem položaju, ni treba bati nevarnosti kake duhovne subverzije intelektualcev ali ki bi bila kako drugače povezana z duhovno emancipacijo. Ni se mu treba bati niti različnih "političnih odklonov" vstajanja nacionalne zavesti, nikakršnih dokazov o pomanjkljivi legitimnosti svoje oblasti, o svojih zgodovinsko zgrešenih potezah, prevarah svojih zaveznikov v boju za oblast in podobnih možnih očitkih, ki naj bi spremenili javno mnenje itd. Za zgolj potrošniško usmerjenega človeka so to področja, s katerimi se ukvarjajo samo intelektualni zanesenjaki - skratka, gre za vprašanja, ki ga ne prizadevajo in v katera se pameten človek ne vtika. In če mu bo ob tem zagotovljeno pričakovano gmotno blagostanje, se bo tudi z vso potrebno zagretostjo zavzel za politični režim, ki mu to zagotavlja. V celoti se bo postavil na njegovo stran proti vsem tistim, ki jih je režim proglasil za svoje - in s tem tudi za njegove sovražnike. To je politična stvarnost, s katero morajo računati vsi nasprotniki režima.

Zlasti pa mora s tem računati tudi sam politični režim. Položaj bo v takih okoliščinah obvladoval vse dotlej, dokler mu bo uspevalo kakorkoli vzdrževati pričakovano gmotno blagostanje. Seveda pa le dotlej. Potrošniško usmerjeni, duhovno poplitveni in moralno izvotljeni državljan je sila slab zaveznik za katerikoli politični režim, brž ko mu ni sposoben zagotoviti tistega, na kar edino računa: dobro gmotno življenje. Proti temu celo fizično nasilje, h kateremu se leninistične države brez pomisleka zatekajo in v čemer vidijo poslednje zagotovilo svojega obstoja, tudi če vse drugo odpove - ne pomeni dosti.

Zato je gospodarsko stanje glavni kazalec trdnosti političnega režima v

vseh leninističnih državah. In prav v gospodarstvu so vse po vrsti odpovedale.

II.

Glavni razlog za to je že dolgo poznan. Posredno ga priznavajo tudi same, ker stalno začenjajo različne reforme, tudi v Sovjetski zvezi - značilnost je vedno v tem, da skušajo na določen, vedno sicer omejen način dopustiti na nekaterih področjih vpliv ekonomskih zakonitosti kot regulatorja odnosov na njih. Gre torej za znano protislovje med administrativnim urejanjem gospodarstva in urejanjem prek ekonomskih zakonitosti. Administrativni sistem je nujno neuspešen oz. vsaj manj uspešen, ker z njim nismo sposobni obvladovati vseh variabel, ki vplivajo na gospodarstvo, velikega dela variabel pa sploh niti ne poznamo, tako da jih v vzorec niti ne zajemamo. Predvsem izpade pretežni del tistih variabel, ki vplivajo na zavzemanje za kar največji gospodarski uspeh. Zavzemanje za čim večji gospodarski uspeh pa je že pojmovno v protislovju s temeljnim pojmom in zgodovinsko upravičenostjo klasičnega socializma kot ideje. Bistvo socializma kot ideje je namreč izenačevanje - kar največja enakost. V prizadevanju da bi to dosegli je treba dosežke, ki so višji od povprečja, preusmerjati na tiste, ki so pod njim. Ta zakonita težnja socializma pa po naravi zakonitosti deluje proti prizadevanju za večjo uspešnost. Slehermi posameznik svoje napore prilagaja povprečju oz. kvečjemu na povprečje. Zaradi take splošne zakonitosti pa se tudi raven tega povprečja nagiba k stalnemu zniževanju, ker je tako prizadevanje samo v nasprotno stran obrnjeno prizadevanje za kar največji uspeh.

Ta socialistična zakonitost postavlja pod vprašaj legitimnost samega socializma kot ideje - vsaj v njegovem egalitarnem poslanstvu, ki ga je prinesel iz prejšnjega stoletja. Zato to ni samo problem leninističnih sistemov, ampak slehernega "pravega" socializma. Iz tega jasno sledi, da smo pred nalogo, da ponovno opredelimo sam pojem socializma, njegovo bistvo in njegovo poslanstvo. Če pa se leninizem odpove svojemu egalitarnemu poslanstvu, je s tem izgubil tudi svojo lastno legitimnost. To je tista ujetost vseh leninističnih režimov, iz katere se ne morejo izkupati, kljub spoznanju o svoji gospodarski neuspešnosti. Perspektivno je zanje brez najmanjšega dvoma usodna.

Administrativni sistem pa ima za leninistični režim absolutno prednost v tem, da namreč omogoča popolno kontrolo nad vsemi državljani. Življenjski obstoj vseh državljanov je od njega odvisen, s tem pa je režimu zagotovljen eden najpomembnejših izvorov njegove družbene moči. Hkrati mu je s tem omogočeno neposredno poseganje v spremembo družbenih odnosov, kar naj bi bil sploh glavni cilj njegovih prizadevanj: ustvariti družbo, ki bo zgrajena na povsem novih notranjih povezavah. Zelo pogosto celo zavestno žrtvuje dosegljivo gospodarsko uspešnost samo za to, da na posameznih področjih doseže spremembo notranjih odnosov. Prizadevanje za kolektivizacijo kmetijstva je eden najbolj zgovornih primerov.

To je temeljno protislovje, v katerem so se znašli vsi leninistični politični sistemi. Razlika je samo v ostrini in času nastopa krize, v katero pa slej ko prej vsi zapadejo. Zopet je tudi v tem pogledu primer Jugoslavije zelo

zgovoren. Gospodarska kriza se je razvila do take ostrine, da grozi državi splošen polom. Režim je vse manj sposoben obvladovati položaj. S tem pa je ogrožen tudi njegov obstoj. Ne more se namreč obdržati brez osnove, na kateri se legitimira in od katere živi: družbe, ki je sposobna normalnega življenja in reprodukcije.

Režimu je postalo popolnoma jasno, da gospodarstva ne more spraviti iz krize samo z administrativnimi ukrepi. Zato je izdelal stabilizacijski program, ki je v veliki meri utemeljen na priznanju gospodarskih zakonitosti, torej tržnega gospodarstva. Tržno gospodarstvo pa v svojem bistvu temelji na avtonomiji gospodarskih subjektov. Pomeni, da gospodarski subjekt sam postavlja merila svojega ravnanja, sam se po svojih lastnih kriterijih odziva na izzive okolja. Hkrati s tem uveljavlja v družbenih odnosih drugačne razmere, kot pa jih terja administrativni socializem. Predvsem ne omogoča več take poenotenosti, kot jo uveljavlja politični režim. Ne omogoča več zaposlitve za vsako ceno oz. brez ustreznega prispevka k dohodku, iz katerega naj se zaposlitev financira. Predvsem pa ne omogoča življenja čez gospodarsko zmogljivost. To pa so tipični politični vzvodi, s katerimi je doslej politični režim obvladoval t.i. delavski razred, na katerega opira svojo oblast: Omogočal je polno zaposlitev, življenjsko raven, ki presega zmogljivosti gospodarstva in odnos do dela, ki ni v skladu z zahtevami sodobne tehnologije. Brž ko pa oblast ne omogoča takega življenja, je izgubila svojega glavnega zaveznika, na katerega opira svoje resnično obvladovanje položaja. Oblast se čuti neposredno ogroženo, zlasti ker v drugih narodnih plasteh nima potrebne opore, niti pri kmetih niti pri samostojnih poklicih, še celo pa ne pri inteligenci in vedno manj tudi pri mladini.

Brž ko kateri ukrep, ki ga sprejme oblast, da bi sanirala gospodarstvo, začne ogrožati pridobljeni položaj delavstva, izbruhne stavka, pred katero se oblast takoj umakne. Vedno brez obotavljanja izpolni vse zahteve stavkajočih delavcev, ker si ne upa tvegati svojega položaja v delavskem razredu, ker s tem tvega svojo politično oblast. Brž ko pa pod takimi pritiski popusti, se je s tem odovedala izvajanju svojega sanacijskega programa.

Tako se vrta v začaranem krogu, iz katerega ni izhoda. Stabilizacijski program je oblast izdelala že pred leti, pa vendar ga nikakor ne more izvajati, saj je proti njemu odpor v njenih lastnih vrstah. Izvajanje sanacijskega programa na temelju tržnega gospodarstva namreč razdiralno vpliva tudi na samo strukturo partije. Avtonomnost gospodarskih subjektov, ki se zavzemajo za poslovno uspešnost - in od tega ne morejo odstopiti, če naj prežive - spreminja tudi temelje partijske kadrovske politike. Ta je vseskozi eden temeljnih, če ne celo odločilni vzvod, s katerim obvladuje politično sceno. Dodeljevanje vodilnih mest na vseh področjih družbenega življenja je izjemno pomembno sredstvo za pridobivanje zvestobe in naklonjenosti in nagrada zanjo. Na vodilna mesta pridejo samo tisti, na katerih zvestobo partija lahko neomajno računa in so zato tako sredstvo za uveljavljanje njene politike kot tudi najmočnejši branik oblastne strukture. Vsi tisti, ki so na vodilnih položajih, oz. položajih, zvezanih s posebnimi ugodnosmi in privilegiji, bodo v svojem lastnem interesu branili obstoječo strukturo oblasti. To strukturo je oblast premišljeno in skrbno gradila prav s tem namenom. In večinoma si zunanji opazovalec niti

približno ne zna predstavljati teže in pomena te strukture. Ni omejena samo na vrhove politične oblasti, ampak ima korenine do samih temeljev te strukture v krajevni skupnosti. Občinske oblastne strukture so danes najbolj konservativne, najmanj pripravljene na kakršnekoli spremembe in blokirajo spodbude za liberalizacijo, ki prihajajo celo iz njihovih nadrejenih organov z vrha te strukture. To je tako močan strukturni element, da je sposoben celo z lastno silo v veliki meri zadržati vse nevarnosti demokratizacije, ki pretijo njenemu položaju, celo brez neposredne intervencije policijskih ali vojaških sil.

Z uveljavljanjem tržnega gospodarstva pa je v nevarnosti ta celotna zgradba. Tržno gospodarstvo namreč s svojim nastopom takoj in avtomatično odpravi t.i. negativno selekcijo, na podlagi katere se odbirajo kandidati za posamezna mesta na vseh položajih in v vseh delovnih procesih predvsem po političnih kriterijih, ne po strokovnih. V tržnem gospodarstvu je sleherno delovno mesto sredstvo za poslovni uspeh, in ne nagrada. Nagrada šele sledi uspešnosti. To pa seveda izhodišča partijske kadrovske politike v celoti obrne na glavo. Brž ko partija dopusti tržno gospodarstvo, se je s tem odpovedala svojemu temeljnemu vzvodu za politično manipulacijo. Celo še več! Začne se rušiti njena celotna oblastna zgradba. Nima namreč več sil, da bi se obnavljala iz lastne moči. V finančnem pogledu se preda moči avtonomnega gospodarstva. Razpolaganje z družbeno akumulacijo, kar je njena neizpodbitna pravica in moč v administrativnem sistemu, ji ustvarja možnost nenadzorovane porabe za namene, ki jih sama določa; prenaša jo z enega območja na drugo in s tem obvladuje tudi notranje mednacionalne odnose (kar v veliki meri hkrati ponovno oživlja nacionalne razprtije); odloča o vseh naložbah, ki se financirajo iz tako ustvarjene akumulacije, in to tako, da po svoji lastni presoji odloča o razvoju gospodarstva (zopet seveda brez kontrole trga, kar prej ali slej pripelje do protislovij v notranji strukturi gospodarstva in do vrste zgrešenih, t.i. "političnih investicij") itd. To je velikanska gospodarska moč, s katero v veliki meri obvladuje in po svoje kroji notranje gospodarske odnose in nanje navezuje tudi svoje politične cilje.

Če pa pristane na to, da bo tržišče s svojimi zakonitostmi postalo regulator gospodarstva, se je vsej tej velikanski moči odpovedala. Če pa se ne odpove, ni mogoče tržno gospodarstvo, kajti odločanje o naložbah je prvi in temeljni korak v tržnem gospodarstvu. Zato v Jugoslaviji ni prišlo do oblikovanja pravega tržišča niti v tistih obdobjih, ko je bila oblast sorazmerno najbolj naklonjena tržnemu gospodarstvu. Kajti razpolaganju z akumulacijo se vendar ni mogla nikoli odpovedati, ker bi se s tem odpovedala tudi velikemu delu svoje politične moči.

Tržno gospodarstvo zahteva tudi svobodo v menjavi z zunanjimi trgi, saj se ne more razviti brez zunanje konkurence. Tržno gospodarstvo samo znotraj države, ki bi bila navzven obdana z visokim zidom carin in omejevanjem blagovnega pretoka in gibanja ljudi, se hitro spremeni v slepilo in svoje lastno protislovje. Sprostitev cen, kar je bistvo tržnega gospodarstva, se ob zaprtih mejah za prost blagovni pretok spremeni v prevlado monopolov in nenadzorovano navijanje cen, torej v vrtiljak inflacije, kar takoj povzroči prizadevanja za večji administrativni nadzor in vrnitev v administrativni sistem. To se je doslej v Jugoslaviji vedno dogajalo in zato o kakem pravem tržnem

gospodarstvu doslej v Jugoslaviji ni mogoče govoriti. S tem pa se samo nadaljujejo notranje upadanje njenega gospodarstva, vse manjša učinkovitost, celo fizično zmanjševanje proizvodnje in stalno naraščajoča inflacija, z vsemi slabimi posledicami.

Nekonvertibilnost domače valute in administrativno urejanje uvoza in izvoza služijo predvsem zaprtemu domačemu trgu, pri čemer so izjemno visoke carine samo eno od mnogih sredstev za tako zapiranje, kar je za ohranitev partijskega monopola in njene oblasti bistveno pomembno. Celoten sistem gospodarjenja je namreč zgrajen predvsem zaradi političnih ciljev: hitra industrializacija ne glede na pogoje, ki jih postavlja zunanji trg; dvig življenjske ravni ob zanemarjanju omejitev, ki jih postavlja blagovna menjava z zunanjim svetom; polna zaposlenost, četudi samo navidezna, neodvisna na gibanja produktivnosti; socialna stratifikacija, kakršno samovoljno določi politična stranka po svojih lastnih kriterijih, predvsem kar največje izenačenje vseh državljanov v dohodkih in gmotnem položaju, kar naj bi bil eden glavnih ciljev socializma; sprememba odnosov v kmetijstvu in sploh v vsem t.i. zasebnem sektorju gospodarstva, kolikor ga mora oblast še vedno sprejemati kot nepogrešljivega, četudi na račun bistveno zmanjšane proizvodnje in vseh posledic; razpolaganje z narodnim dohodkom po političnih kriterijih, zlasti za financiranje socialnih in kulturnih potreb, po samostojno postavljenih kriterijih ne glede na stvarne zmogljivosti gospodarstva itd. Vse to je temelj partijskega političnega programa, s katerim se ta pred ljudmi legitimira kot nosilec socialističnega razvoja, nove družbene ureditve, ki bo v svojem bistvu različna od kapitalističnega sistema, ukrojena po kriterijih, ki so v gospodarstvo vnešeni od zunaj, tako rekoč vsiljeni s politično voljo.

Tak cilj pa je mogoče doseči samo s tem, da se prepreči ali vsaj bistveno omeji vpliv zunanjega trga in njegovih zakonitosti na oblikovanje notranjih odnosov v državi. Zapiranje trga pred temi vplivi je zato za sleherni leninistični sistem življenjsko pomembno. Brez take zaprtosti svojih ciljev sploh ne more doseči. Razumljivo, da so ti cilji s takimi ukrepi sploh nedosegljivi in se spremenijo v svoje nasprotje, kar so pokazale izkušnje v vseh realsocialističnih deželah: umetno in po političnih kriterijih razvita industrija ni sposobna rentabilno poslovati in zato s svojimi proizvodi ne more nastopati v menjavi itd.; življenjska raven začne nujno padati; polna zaposlenost se spremeni v skrivito nezaposlenost, kar še zmanjšuje rentabilnost proizvodnje; egalitarizem se spreminja v enakost v revščini; čez stvarne zmogljivosti razširjena mreža socialnih in kulturnih ustanov se spremeni v breme, ki ga družba ni sposobna financirati, kar povzroča njeno notranje razjedanje.

III.

Ti neuspehi postavijo partijo pred izbiro: ali se navzven še bolj zapreti in se zadovoljiti s popolno enakostjo v revščini, kar pa seveda zahteva do skrajnosti povečano notranje nasilje in pritisk; ali pa se odpreti navzven, kar že samo po sebi pomeni pristati na pritisk tržno ekonomskih zakonitosti kot usmerjevalca notranjih odnosov. Samo tako odpiranje navzven je v resnici šele

ustvarjanje tudi notranjega tržnega gospodarstva.

Tako odpiranje poti tržnemu gospodarstvu - kar je v končni posledici edina možna pot - pa za leninistični režim pomeni tako velik odstop od njegove politične doktrine, da bi s tem prenehal biti leninističen, celo socialističen, v dosedanjem tradicionalnem pomenu te besede. Pomenil bi revizijo temeljnih postavk dosedanjih idej o socializmu. Kajti dosedanji socializem je samo leninistični. Drugačnega ne poznamo. Socialna demokracija, kakršna se je razvila na Zahodu kot alternativa leninističnemu pojmovanju socializma in ki so jo zato boljševiki tudi odločno zavrnili in obsodili kot renegatstvo, pomeni dejansko izstop iz kroga socialističnega izročila 19. stoletja. Socializem v leninističnem pojmovanju je zamisel in poskus preoblikovati notranje družbene odnose na temelju vnaprej izdelane predstave v nasprotju in ob zanikanju tržno ekonomskih zakonitosti; socialna demokracija pa pomeni samo prizadevanje za ublažitev nekaterih največjih in najbolj kritičnih socialnih nesorazmerij, predvsem v družbeni neenakosti, ki jo ustvarja tržno gospodarstvo. Leninistični model torej izstopa iz tržnega gospodarstva in ga zanika, medtem ko ga socialna demokracija priznava in ostaja v njegovih okvirih.

V tem je tudi glavni notranji razlog, da doslej še noben leninistični sistem ni pristal na tržno ekonomijo. Ne more pristati, če naj ostane to, kar je. Zato pomenijo zlasti poskusi s tržnim gospodarstvom, kakršni so se začeli v Jugoslaviji, z uvajanjem samoupravljanja, političen poskus, ki ni samo vnaprej obsojen, ampak tudi notranje protisloven. Zaradi tega tudi nikoli ni mogel biti iskren in do konca izpeljan. Še vedno je ostal samo na ravni politične retorike. Zato je tudi samoupravljanje v gospodarstvu prav tako samo politična retorika. Samoupravljanje pomeni samostojnost gospodarskega subjekta v sprejemanju odločitev, kar pa je po svoji vsebini položaj, kakršnega ima sleherno samostojno podjetje v tržnem gospodarstvu. Stvarno samoupravljanje samo po sebi zahteva tržno ekonomijo. Ker pa na to leninistični sistem ne more pristati, ne more pristati tudi na resnično samoupravljanje.

Tako tržna ekonomija kot samoupravljanje sta v jugoslovanskem primeru tipičen proizvod političnega sprenevedanja in poskus, da bi združevali nezdržljivo. Uveljavljati elemente, ki so tako nesprejemljivi za leninistični vzorec družbene ureditve, zanj celo razdiralni, ne more in ni moglo ostati brez izrazito škodljivih posledic. V izrazito administrativno in politično urejevanem in obvladovanem okolju so mogli biti učinki delnega tržnega gospodarstva nujno samo disfunkcionalni. Takega naraščanja cen, resnične in odkrite nezaupnosti, upadanja produktivnosti, nespoštovanja slehernih pravil poslovnega vedenja itd., drugi leninistični sistemi, ki so ostali dosledni v svojem leninističnem vzorcu, ne poznajo. Vsaj na zunaj jih označujeta sorazmerna trdnost in stalnost, ki je jugoslovanska družba ne pozna. V jugoslovanskem primeru gre za povezovanje dveh sistemov, ki se medsebojno izključujeta. Zato se je taka dvoličnost nujno morala odraziti tudi na širokem področju vseh drugih političnih odnosov, v razkroju družbene morale itd.

S tem seveda nikakor ni rečeno, da v drugih leninističnih sistemih ne bo oz. da že ne prihaja do podobnih notranjih pretresov. Ker se danes nobena država in noben politični sistem ne more zapreti pred zunanjim svetom, saj

napredek tehnologije in mednarodna delitev dela celoten svet zelo hitro spreminjata v eno samo povezano celoto, so tem vplivom izpostavljene tudi vse leninistične dežele. Zaradi načina svoje protitržne notranje gospodarske usmeritve so vse manj sposobne enakopravne menjave s svetom, ki temelji na tržnem gospodarstvu. Zaostajanje je vsak dan očitnejše. Vse več je notranjih težav, protislovij v razvoju, zaostajanja zlasti v znanstvenem in tehnološkem razvoju. Ves leninistični svet potrebuje revizijo doktrine, na kateri je utemeljen. Vse bolj jasno postaja, da na dosedanjih temeljih razvoj ni več možen. Jugoslavija v tem ni izjema. Samo njena notranja protislovja so daleč najbolj izostrena, ker je prva začela vnašati protislovne tržne sestavine v svoj sistem. To je povzročilo najbolj hitro notranjo reakcijo, ki se je pokazala v najbolj zaostreni vsestranski družbeni krizi.

Iz te ne bo mogla hitro in brez zelo hudih notranjih pretresov. Izhod je namreč res samo v naslonitvi na tržno ekonomijo, - kar seveda ne izključuje tudi primerne državne regulative, h kateri se zatekajo vse sodobne razvite države. Na tržno ekonomijo pa noben leninistični sistem ne more pristati, kajti tržni sistem pomeni njegovo zanikanje. Alternativa je samo socialna demokracija kar pa pomeni odpoved leninizmu. Tudi na področju socialne demokracije je še vedno cela vrsta načelnih teoretičnih vprašanj, ki niso razčiščena. Vendar ima socialna demokracija bistven korektiv, ne glede na nekatere svoje osnovne teoretske nejasnosti. V praksi namreč njena pretiravanja oz. preseganje meja, ki jih dopušča še normalna ekonomika v okviru tržnih zakonitosti, zavrne reakcija v obliki pritiska drugih političnih strank, predvsem t.i. konservativcev. V tem pa je ravno bistvo socialne demokracije v nasprotju z leninizmom. Socialna demokracija ne zahteva zase političnega monopola in ga tudi ne more pridobiti brez nasilne revolucije. Tej pa se odpoveduje. Brž ko pa nima političnega monopola, je pristala na možnost tudi drugačnih odgovorov, kot jih ponuja sama. O pravilnosti oz. zaželenosti njenih odgovorov pa odloča tisti, ki je z njimi prizadet. Vsi člani družbe kot volivci.

Po taki analizi je izhod iz krize za vse leninistične sisteme samo v približevanju tržni ekonomiji. Izraz tržna ekonomija, ki ga uporabljamo v tej zvezi na več mestih, je treba pojmovati v takem smislu, da so osnovni regulator vedenja gospodarskih subjektov ekonomske zakonitosti blagovnega gospodarstva - kar ne pomeni, da naj bi bilo to gospodarstvo klasičnega vzorca laissez-faire, saj takega gospodarstva, v celoti deduciranega iz teoretskega modela povsem svobodnega gospodarstva, v resnici nikoli ni bilo. To približevanje pa je, kot je dokazal jugoslovanski primer, eden glavnih generatorjev gospodarske krize, če ostane samo na pol poti in če ostane neintegrirano v gospodarski sistem. Rešitev je le v dosledni izeljavi tega procesa do njegovega logičnega zaključka. Tu pa so se doslej vedno vsi poizkusi ustavili, ker bi nadaljevanje tega sicer najnega procesa pripeljalo do odprave partijskega monopola.

Na pol poti pa se ne da ustaviti. Tudi to je najbolj zgovorno dokazal prav jugoslovanski primer. Zato je zanj v sedanjem času oz. na tej točki v njegovem razvoju značilno, da je tudi v partijskih vrstah samih prišlo do notranjega razcepa, ki je objektivno pogojen: vrniti se v celoti nazaj na dosledno administrativni sistem ali nadaljevati proces uvajanja tržne ekonomike. Za prvo pot se odločajo zlasti gospodarsko manj razvita okolja, za drugo pa bolj

razvita. Oboje dobiva tudi odraz izrazito političnega razločevanja in politično obarvanost. Ni samo naključje, da so si zagovorniki razvoja v večjo tržno ekonomijo, kar je nujno povezano z večjo svobodo ne samo v gospodarjenju, ampak tudi v kulturi in ustvarjalnosti na splošno, od prvih zaslužili za leninistično državo zelo nečasten naziv zagovornikov in pristašev meščanske desnice. Gledano s stališč leninističnih konservativcev je ta očitek v bistvu povsem upravičen. Ta proces namreč v svoji končni posledici vodi stran od stališč leninizma, v družbeno ureditev, ki ne temelji na političnem monopolu ene stranke, ampak na pluralizmu, tudi in še zlasti političnem. Brž ko pa pristanemo na politični pluralizem, je to ne samo konec leninizma, ampak se zastavi tudi vprašanje o potrebnosti in legitimnosti same socialistične revolucije. V bistvu pridemo do stanja, na katerem je pristala socialna demokracija, ta pa je na tem položaju pristala zato, ker se je odpovedala revoluciji. Zato so za leninistične konservativce sumljivi in celo renegatski tudi tisti "progresivni" politiki v lastnih vrstah stranke, ki se odločajo za reforme v smeri tržne ekonomije - in po tej logiki upravičeno izpostavljeni očitkom, da so, če že ne sami desničarsko usmerjeni, pa vsekakor premehki pri obračunavanju z meščansko desničarskimi elementi. Da se med konservativne vrste uvrščajo vsi tisti, ki so življenjsko zainteresirani za ohranitev obstoječega stanja, torej vsa tista struktura, ki jo je partija zgradila na temelju svoje kadrovske politike in negativne selekcije in ki je vtkana v vse pore družbenega življenja, je jasno samo po sebi. Vsa ta struktura bi bila s sleherno korenitejšo spremembo življenjsko prizadeta v svojih pridobljenih položajih in privilegijih. Zato se bo spremembam tudi z vso silo upirala. Prav to pa dokazuje, kako izjemno trd bo boj za izhod iz krize. Partijska struktura je seveda zainteresirana, da bi prišli iz krize, vendar tako, da sama ne bi bila v ničemer prizadeta. Ravno to notranje protislovje pa je vzrok, da jugoslovanska družba že vrsto let živi v skoraj popolni stagnaciji, ne samo gospodarski, ampak zlasti idejni. Vsaka nova misel, ki meri na spremembo trenutnega stanja, ki kaže na možni izhod iz krize in ki kakorkoli prizadeva sedanje položaje in privilegije vodilne partijske strukture, je ožigosana kot sovražna in kot napad na pridobitve revolucije in NOB.

Sile konservatizma so v Jugoslaviji zaradi strukture partije in državne oblasti bistveno močnejše kot sile, ki vlečejo v smer napredka. In vendar ne morejo odločilno prevladati, čeprav lahko v posameznih obdobjih uveljavijo svojo premoč. Lahko celo za sorazmerno daljše obdobje. Razlog njihove končne nemoči pa je prav v nemoči leninističnega sistema samega, da bi odgovoril na zahteve družbenega razvoja. Kolikor bolj namreč partijski dogmatizem uveljavi svojo moč nad procesom "liberalizacije", toliko hujšo krizo izzove takoj v naslednjem obdobju. Zato so za naš leninistični sistem značilne ciklične krize, ki se odražajo v partijsko dogmatski "trdi roki", v izraziti prevladi ideološkega in političnega pritiska in represije, ki ji v naslednjem obdobju sledi politika "mehkejšega kurza", delne liberalizacije, poudarjanja bolj tržnih elementov, kot so npr., nagrajevanje po uspešnosti, proti administrativnemu izenačevanju, odpiranje možnosti za uveljavljanje bolj sposobnih itd. Brž ko namreč privede dogmatska zaostritev do preveč hudih zastojev v uspešnosti gospodarstva, je treba od nje odstopiti; ko pa sorazmerna otoplitev

in gospodarska uspešnost pripelje do socialnih položajev, ki so z vidika partijskega dogmatizma disfunkcionalni (npr. prevelike socialne razlike, prehajanje družbene moči s položajev politike na nosilce gospodarskega procesa in pod.), je to znak za preplah v partijskih vrstah in proces se zaobrne.

Ta proces pa vendar ni enoličen, čeprav se navidez ponavlja po istem vzorcu. Vsak cikel je namreč bolj zaostren, kajti disfunkcije enega dogmatskega cikla se v pomnoženi obliki prenašajo na naslednjega. Zato trenutna gospodarska kriza v Jugoslaviji, ki je tako huda, da neposredno grozi z gospodarskim zlomom, ni posledica neke zgrešene gospodarske politike, ki se je uveljavila tik pred njo, ampak je logična posledica samega bistva leninističnega pristopa h gospodarstvu. Lahko da je zaradi posebej neustreznih ukrepov političnega vodstva v zadnjem času njen potek bolj pospešen, kot bi bil sicer. Toda do krize bi prej ali slej prišlo.

Tudi to pot bo - sklepajoč iz že doslej sprejetih ukrepov in politike, ki se odraža zlasti v predlogu ustavnih sprememb - politični režim reagiral tako, kot je navajen in kot izhaja iz njegove narave: skušal se bo zateči k politiki represije, povečanega centralizma in administrativnega urejanja. Torej k čistejši obliki leninističnega vzorca. Po logiki cikličnega političnega dogajanja naj bi obdobju te zaostritve sledilo novo obdobje liberalizacije, ko bi se namreč sadovi cikla zaostritve preveč negativno odrazili v gospodarstvu.

Ali se bo torej stari uhojeni obrazec ponovil? Nimamo sicer empiričnih raziskav, kakšna so bila ciklična razdobja po svojem trajanju. Zdi pa se, in kar bi ustrezalo tudi logiki tega dogajanja, da so ciklusi vse krajši, ker se posledice njihovega učinkovanja skoraj v nepretrgani verigi prenašajo z enega na drugega. Za sedanje stanje je vse bolj značilno, da se oba cikla pojavljata že skoraj povsem povezano. Posledice administrativnega gospodarjenja in politične represije so tolikšne, da tako rekoč onemogočajo še nadlajne zaostrovanje v tej smeri, ker je vse bolj očitno, da nadaljne približevanje tržni ekonomiji terja tudi novo opredeljevanje do celotne ideološke zgradbe sedanje leninistične strukture, zlasti do položaja partije v družbi, njenega političnega monopola in avantgardizma. Vse bolj postaja jasno, da brez novega in drugačnega stališča do vsega ideološkega korpusa, ki ga označuje partija kot "pridobitve socialistične revolucije", izhoda ne more biti. Oba tradicionalna cikla sta se združila v enotni, na dosedanjih osnovah nerešljivi krizi. V tej je, kakor kaže, tudi razlog, da konservativna stran kljub vsej svoji premoči, izvirajoči iz moči partijske strukture, ki je po svoji naravi konservativna in še vedno obvladuje vse najpomembnejše družbene položaje odločanja, ne more odločilno preusmeriti toka političnega dogajanja sebi v prid. Tudi ne more z odkrito represijo udariti po vseh svojih nasprotnikih "meščanske desnice" in mora v svojih poskusih, da bi pritegnila partijsko javno mnenje, uporabiti oblike zakritega političnega delovanja, celo pod zaščito "strogo zaupnih okrožnic".

Notranja protislovnost in nerešljivost položaja pa je zlasti v tem, da imajo konservativne sile na svoji strani prednost leninistične legitimitete. Vedno lahko pokažejo nase kot na prave leniniste, druge vedno lahko ožigosajo kot renegate. Najpomembnejše pa je dejstvo, da samo leninistične sile lahko nastopajo kot organizirana stran, medtem kot sile, ki težijo k spremembam,

nimajo na svoji strani niti leninistične legitimitete niti možnosti lastne organizacije. Če bi imele to možnost, bi bil s tem ustvarjen tudi že izhod. Pomenil bi konec leninizma, če je njegovo pojmovanje povezano s političnim monopolom. S tem bi bil narejen odločilni korak v socialno demokracijo. Na to pa leninistična struktura, kot rečeno, ne more pristati, ne samo iz ideoloških razlogov, ker se odpove svoji legitimiteti, ampak predvsem oz. tudi iz povsem praktičnih razlogov. Načeta bi bila struktura njene oblasti v obliki konkretnih položajev in privilegijev ljudi, ki so s svojim obstojem povezani z njo.

Iz tega se vsiljuje sklep, da bo ta struktura popuščala samo, če ne bo imela nikakršnega drugega izhoda. Slednje pa je zanj več ali manj isto kot popoln gospodarski razkroj oz. stanje, ki družbi onemogoča normalno reprodukcijo vseh osnov njenega življenja, ko se po sili razmer zamaje tudi njen nosilni steber, delavski razred, ker mu ne more zagotoviti njegovih gmotnih zahtev in pričakovanj. Zato v tem razvoju ne moremo izključevati tudi možnih nasilnih zasukov in nepredvidenih nasilnih reakcij, ki se lahko končajo v katastrofi z nepredvidljivim razpletom.

Proti normalnemu razpletu pa govori tudi okoliščina, da ima konservativna leninistična stran tudi to prednost, da se zaradi delnih uspehov sil, ki težijo k razvoju v nasprotno smer, k ozdravitvi družbene krize, vedno lahko ponovno vzpostavlja v svojem dominantnem položaju in s tem izniči že doseženi delni uspeh. Uspehi sil, ki vodijo v sanacijo, so namreč vedno lahko uspehi leninistične partije, ker si jih zaradi svojega monopola organizacije vedno lahko pripiše v svoj prid in ker se ji s slehernim uspehom v tej smeri vzpostavljajo možnosti za okrepitev njenega položaja. Uspehi na poti v sanacijo se nujno in sami po sebi ne kopičijo, ampak lahko sproti izničujejo, tako da samo podaljšujejo agonijo.

Zaradi neorganiziranosti sil, ki vodijo iz krize, bo proces v tej smeri lahko tekkel formalno le nenačrtno kot posledek cele vrste reakcij na potrebe in zahteve trenutnega položaja in ki v svoji celovitosti lahko pripeljejo do kvalitativnih premikov v razporeditvi političnih sil, pa tudi v presoji položaja. Tako je npr. sleherna krepitev zasebnega kmetijstva in drobnega gospodarstva, sleherno prestrukturiranje v t.i. družbenem sektorju, ki vodi do večje tržno blagovne usmerjenosti in odvisnosti od gospodarskih zakonitosti; sleherno stopnjevanje navezanosti naših gospodarskih organizacij na partnerje iz gospodarstev z blagovno tržnim sistemom, bodisi v obliki normalne trgovinske menjave bodisi proizvodne kooperacije, tehnološkega, finačnega in naložbenega sodelovanja; sleherna krepitev poslovnega vedenja naših gospodarskih organizacij tako na domačem kot na tujem zunanjem trgu itd., skratka vse kar kakorkoli navaja na tržno usmerjenost, korak v tržno ekonomijo in s tem oddaljevanje od leninističnega vzorca administrativnega monopola.

V tem pa je prednost razvojnih sil. Ni se jim namreč treba bojevati proti leninistični strukturi oblasti. Ne samo da ostajajo vseskozi strogo v okvirih legalnosti. Delajo celo tisto, kar si partija želi, da povečujejo sposobnost gospodarstva, od katerega je končno tudi partija sama odvisna. V tem je srž problema: partija je zaradi lastnega brezizhodnega položaja prisiljena v večje odpiranje proti tržnemu gospodarstvu.

To sicer ni novost v njeni zgodovini. Najbolj je poznan primer NEP-a iz

Sovjetske zveze. Toda vedno so bili vsi taki podvigi povezani z jasnim ciljem: Ne spremeniti bistva in strukture leninizma, pač pa mu omogočiti predah, da si opomore in nabere novih moči. To je tudi del taktike cikličnega dogajanja, kjer sleherna liberalizacija služi samo temu, da si leninistični sistem opomore. Vedno mu z neizprosno logiko sledi vrnitev k strogemu kurzu. Zato je ključno vprašanje vsega tega dogajanja: Kdaj ta razvoj pride do stanja, ko ni vrnitve.

IV.

Mnogi, zlasti tuji, opazovalci so v procesu liberalizacije, ki je sledila gospodarski reformi iz leta 1965. napovedovali dokončno izločitev jugoslovanskega sistema iz leninističnega okvira. Liberalizacija naj bi bila že tako daleč napredovala, da poti nazaj ni. Dogodki po letu 1970 in naslednjih let, so take napovedi kar z eno samo potezo pomedli. Partija ni imela nikakršnih težav, da je kurz tako odločno preusmerila, da se je jugoslovansko gospodarstvo pod videzom t. i. dogovorne ekonomije, ki naj bi jo označevalo zlasti družbeno in samoupravno dogovarjanje kot nadomestilo za delovanje ekonomskih zakonitosti, v bistvu vrnilo nazaj na administrativni sistem.

S tem pa se je začel tudi njegov propad in vsesplošna družbena kriza.

Da si je partija lahko po letu 1970 privoščila tako temeljit zasuk, je bilo odvisno samo od njene politične moči. Nobena organizirana sila ji ni mogla stopiti nasproti. In kar se tiče političnega dogajanja, velja to še danes. Partija še vedno lahko z eno potezo zbrise ves proces liberalizacije, do katerega je prišlo zlasti pod vplivom pritiska iz krogov kulture, nekaterih revij, upora v vrstah mladine in pod. Javno mnenje se je sicer že močno spremenilo in zaupanje v Partijo močno splahnelo tudi med t. i. delavskim razredom. To ji narekuje tudi večjo taktičnost pri soočanju z njenimi resničnimi ali domnevnimi nasprotniki. Ker se Partija mora ozirati na javno mnenje, zlasti ker so od podpore javnega mnenja odvisni tudi rezultati borbe za moč v okviru koalicij, ki se oblikujejo na političnih vrhovih, se različne partijske koalicije tudi različno odzivajo na dojeto moč javnega mnenja. V gospodarsko razvitih pokrajinah oz. republikah je tudi duhovna razgibanost večja in zato tudi vpliv javnega mnenja bistveno večji in diferenciran. Odtod tudi razlika v stopnji liberalnosti. Zato je upoštevanje javnega mnenja bistvenega pomena predvsem v odnosih moči v samih partijskih koalicijah, ki so v okviru enotne in centralizirane partije močno porazdeljene tudi po republikah (odtod tudi govor o t. i. republiških etatizmi, ki naj bi bili še slabši kot enotni vsedrjavni etatizem, katerega zagovarjajo zlasti najbolj togi pristaši leninističnega integralizma), pa tudi v vrhovih posameznih republiških partijskih birokracij.

Ta notranja borba partijskih koalicij, ki je bistveno vezana na izvore moči, na katere se naslanjajo, vodi ne samo do upoštevanja javnega mnenja, zlasti tistega, ki je relevanten za posamezno frakcijo, ampak tudi do njegovega izkoriščanja in celo manipuliranja z njim. Ta manipulacija se kaže zlasti v izkoriščanju njegovih socialno psiholoških sestavin, kot je npr. vzbujanje in celo napihovanje zahtev po večjih privilegijih in bonitetah na račun skupnosti v korist področij, iz katerih izvirajo posamezne frakcije - pa tudi vzbujanja

nacionalističnih predsodkov. Tako naj bi bile npr. zlasti nekatere južne republike prizadete zaradi gospodarskega šovinizma Slovenije, delajo se različne študije o zapostavljenosti nekaterih republik, vedno z določenim nacionalističnim podtonom - dogajanja, ki so po vsebini kot po formi v popolnem nasprotju s partijsko ideologijo enotnosti delavskega razreda. Pojav, ki v partijski ideologiji nima mesta in ga z njo ni mogoče razložiti. Razlaga je samo v notranjih bojih za moč v okviru partijskih koalicij. Zato se mora tudi slovensko politično vodstvo ozirati na slovensko javno mnenje, zlasti tisto, ki je za odnose v razporeditvi sil posebej odločilno. Vse to pa seveda partijo onemogoča v njeni enotni usmerjenosti proti "skupnemu sovražniku". Vsaka frakcija, vsaka posamezna republiška partijska elita se mora ozirati na svoje relevantno javno mnenje, ker se samo na ta način ohranja v neprestanem boju za moč v notranji partijski koaliciji. Brez tega bi bila vnaprej izgubljena. Ker pa je javno mnenje v Jugoslaviji izjemno različno, razdeljeno ne samo po nacionalnih, zgodovinskih, kulturnih in verskih prerezi, ampak tudi po partijsko ideoloških, je s tem avtomatično razdeljena tudi partijska struktura, ki se na tako javno mnenje opira. Na zunaj se mogoče to najbolj odraža v razpadu jugoslovanskega gospodarstva na vrsto republiških in pokrajinskih, ki so vsa vsaj relativno zaprta eno proti drugemu. Pri tem je zanimivo ugotoviti, da je razpad enotnega jugoslovanskega gospodarskega prostora posledica in odsev dveh notranje dopolnjujočih se sestavin. Enotno ali razparcelirano realsocialistično gospodarstvo - in za to gre v jugoslovanskem primeru - je vsekakor administrativno, prav zato ker je realsocialistično. Alternativa je samo v svobodnem tržnem gospodarstvu, ki pa za leninistično partijo ni sprejemljiva. Tako gospodarstvo je enotno vodeno, samo če je v centru sistema zagotovljena in osredotočena tolikšna nesporna politična moč, da so vse sredobežne sile vnaprej onemogočene. Zato se v takem primeru centru tudi ni treba ozirati na javno mnenje. S svojo močjo si ga podreja in z njim manipulira. Brž ko pa center sistema izgubi tako nesporno premoč - in do tega pride, ko v osrednji partijski koaliciji ni več osebnosti, ki si tudi to koalicijo samo nesporno podreja - se morajo pretendenti za vodstvo koalicije ali vsaj za svoj obstanek v vodstveni koaliciji ozirati na izvore svoje moči. Torej se morajo opreti na partijske koalicije v republiških vodstvih, ki pa so po svoje notranje razdeljene in si zato v njih sleherna frakcija išče zaslombo pri svojih izvorih moči. Zaslomba je vsekakor v javnem mnenju in naklonjenosti njihovega volilnega telesa oz. prebivalstva določene republike, pokrajine in pod. Naklonjenost si zagotavlja predvsem s tem, da skuša v največji meri upoštevati težnje in zahteve svoje javnosti in ji ustreči s tem, kar ji lahko nudi s političnimi sredstvi. Ker je administrativno gospodarstvo v bistvu politični fevd vladajoče elite, mu lahko s političnimi ukrepi zagotovi kake privilegije predvsem na gospodarskem področju. To pa je vedno mogoče samo na račun drugih. Gre za tipičen primer t.i. zero-sum game: če enemu nekaj daš, moraš drugemu nujno odvzeti. To pa rodi ne samo notranje razprtije, pač pa tudi njih osmišljenje v zavesti, po marksistično vedno izkrivljeni. Nekaj sem moral zgubiti zaradi negativnega odnosa do nacionalnosti, kateri pripadam, zaradi ideologije enotnega jugoslovanskega delavskega razreda, ki zanika nacionalnost, zaradi posebnih interesov nadzredne kaste, ki ne priznava nacionalnosti, itd.

Na drugi strani pa bodo tiste nacionalne skupnosti, katerih razvitost, proizvodnost in sploh gospodarske zmogljivosti so pod jugoslovanskim povprečjem, vedno nagibale k centralizmu, še posebej, če številčno predstavljajo večino. V centralizmu upravičeno vidijo izravnalno silo, ki razlike v razvitosti in od tega odvisne gospodarske dosežke stalno spravlja na enotno jugoslovansko povprečje. Tisti, ki so nad povprečjem, se temu nujno upirajo. Eno kot drugo pa dobiva pri svojih zagovornikih tudi teoretično ali vsaj ideološko podporo - in kar je v primeru Jugoslavije veliko bolj usodno - tudi nacionalno obarvanost. Zagovorniki centralizma, ki poudarjajo predvsem razredno poenotenost in interesno enakost vsega jugoslovanskega delavskega razreda, so zato večinoma pristaši enotnega jugoslovanstva; zagovorniki večje narodnostne identitete pa vidijo v poskusih centralizacije predvsem ogroženost svoje narodnosti in so zato pristaši decentralizacije. V državni strukturiranosti predvsem zastopniki federalizma oz. konfederalizma v nasprotju z jugoslovanskim unitarizmom.

Z vsoto nacionalno in razredno razklanostjo so povezane tudi partijske strukture, predvsem tudi njihove koalicije v partijskih vrhovih, tako na republiški kot na zvezni ravni.

Iz tega tudi jasno sledi, da enotnost jugoslovanskega gospodarstva in njegovega enotnega tržnega prostora ni v ekonomiki, ampak politiki, ker je njegova razbitost posledica politične razklanosti vodilne in monopolne politične sile, ne pa ekonomike. Do enotnega vsedržavnega gospodarskega prostora je v razmerah administrativnega sistema mogoče priti samo po politični poti. Konkretno to pomeni, da je enoten gospodarski prostor zrcalna podoba, ne samo odsev enotnosti v vodilni koaliciji partijskega vrha. Ustvarjen bo šele tedaj, oz. ponovno vzpostavljen, ko se bo vodilna koalicija poenotila v tem smislu, da posamezna oseba v njej dobi absolutno premoč, bodisi iz moči, ki jo črpa iz posamezne nacionalnosti, bodisi iz virov, ki so že po svoji sistemski strukturiranosti predstavnik enotnega jugoslovanstva (npr. vojska).

V obeh primerih je kristalizacija v taki smeri izjemno težka, čeprav vsaj teoretično ne izključena. Še najbližje je po svoji moči temu cilju vojska, ker predstavlja fizično silo, ki je sposobna zagotoviti popolno enotnost. Vendar samo s fizično silo. Ta pa ima, kot vemo, svoje absolutne omejitvene dejavnike. Ni sposobna poenotiti interesov in zato zlasti ne dejavnosti, izvirajoče iz takih interesov. Zato samo z vojaško silo enotnosti Jugoslavije, razen morda prehodno za krajši čas, ni mogoče doseči.

Prav tako bi si kak narod oz. partijska frakcija, ki se opira na aspiracije posameznega naroda, iz tega naslova izjemno težko pridobila premoč nad vsemi drugimi in svoje interese in poglede uveljavila kot enotno jugoslovanske.

Zaradi tega je vse manj možno, da bi v partiji sami prišlo do tiste enotnosti, ki bi zagotovila enotno delovanje vseh jugoslovanskih institucij, predvsem pa enoten jugoslovanski gospodarski trg. Zato je tudi vse manj možno, da bi partija s svojo notranjo enotnostjo v svojem vrhu uveljavila "enotno partijsko linijo". Dokler se mora partija ozirati na javno mnenje, bo v Jugoslaviji neenotna in nesposobna za akcijo. Na javno mnenje pa se mora ozirati, dokler se v vodstveni koaliciji ne poenoti na temelju premoči nekega absolutno prevladujočega voditelja, ki si je podredil vso koalicijo. Kaže, da je

to zakonitost realsocialističnih sistemov. Že v svojem vrhu ne morejo zadovoljivo delovati na temelju demokracije, ampak samo avtoritarnega vodstva, poosebljenega v enem samem voditelju. Demokratično sestavljena koalicija na vrhu je možna samo kot izrazito prehodno obdobje. Zgodovina Sovjetske zveze je to jasno pokazala.

Bistvo vrhovne avtoritarnosti, utelešene v enem voditelju, pa je predvsem v hierarhični nadrejenosti, ki se ji morajo podrejati vse nižje ravni brez izjeme in ki se ji ni treba ozirati na javno mnenje, ker si ga lahko v celoti podreja. Do istega sklepa bi lahko prišli tudi prek analize partijske strukturiranosti, ki prek svoje ideološke zahteve po demokratičnem centralizmu nujno pride do avtoritarnega vrha, v katerem je združena in poosebljena moč vse organizacije. Dokler in kolikor tako osredotočenje moči prav na samem vrhu sistema ni možno, tudi ni možno zagotoviti zadovoljivega delovanja celotnega sistema.

Iz tega spoznanja pa sledi nadaljnje ključno vprašanje: ali je v Jugoslaviji ob tako veliki notranji različnosti možno zagotoviti tako hierarhično sestavljenost? Če to namreč ne bi bilo mogoče, bi pomenilo, da politični sistem, ki po svoji notranji vsebini in organizacijski logiki tega ne bi bil sposoben zagotoviti, ni sposoben postati in ostati povezovalac te družbene oz. državne skupnosti. Jugoslavija kot država ob taki politični ureditvi ne bi bila možna kot življenja sposobna družbena tvorba.

15. Narodnost proti razrednemu

I.

Kako zagotoviti povezanost Jugoslavije v državno tvorbo, ki bo sposobna živeti, državo, ki jo bo mogoče upravljati, je vprašanje, ki jo spremlja že od njenega nastanka, in ga vse do današnjega dne ni rešila.

Možni, ali vsaj ponujani rešitvi sta v bistvu dve. Ali spremeniti Jugoslavijo v poenoteno državo, v kateri živi en sam narod, jugoslovanski, ali pa jo oblikovati kot konfederativno povezano skupnost, v kateri živijo jugoslovanski narodi kot nacije s svojo državnostjo.

Prva rešitev je zvezana s stopitvijo vseh jugoslovanskih narodov v novo narodno skupnost z enotnim jezikom, enotno kulturo, tudi s približno enako gospodarsko in tehnološko razvitostjo, enako civilizacijsko stopnjo itd. Taka država nujno teži k odpravljanju vseh razlik na narodnostni ali katerikoli drugi podlagi, ob kristalizacijskem jedru, ki sistemsko predstavlja večino prebivalstva te skupnosti, vzorec za njeno upravljanje pa je centralizem, odločanje iz enega samega središča. To je vzorec, ob katerem so v pretežni večini nastale vse evropske nacionalne države. Tak vzorec je uporabila tudi predvojna Jugoslavija. Njeno kristalizacijsko jedro naj bi bilo srbstvo kot sistemsko prevladujoča sestavina, s srbohrvatskim jezikom in vzhodno evropskim kulturnim izročilom.

Ta poskus se ni obnesel. In ne samo to. Neuspeh je v veliki meri omajal samo idejo o jugoslovanstvu kot interesno povezani skupnosti narodov, ki jih označujemo kot južnoslovanske. Seveda ni uspel, ker sploh ni mogel uspeti.

Vzorec za tako državno oblikovanje je bil pri jugoslovanskih narodih uporabljen najmanj dvesto let prepozno. Jugoslavija je kot država nastala v času, ko je bilo obdobje absolutistične prosvetljske države z njenim prisilnim stapljanjem različnih skupnosti v pocnotene državne nacije ž davno mimo. Večina jugoslovanskih narodov, kar velja predvsem za Srbe, Hrvate in Slovence, je bila ob nastanku države že oblikovanih kot narodi s povsem jasno lastno nacionalno zavestjo, s svojstvenimi značilnostmi, ki se jih niso mogli in ne hoteli odreči. Prisilno poenotenje je bilo v takih razmerah povezano s prizadevanjem, ki je bilo nujno protidemokratsko, nasilno in zvezano s prevlado ali vsaj vsiljevanjem značilnosti t.i. večinskega naroda vsem drugim. Da je naletelo na najodločnejši odpor, je povsem razumljivo. Zato pa taka država ni mogla biti sposobna za življenje in je torej morala propasti.

Ideja o jugoslovanstvu je preživela, ker jo je obudila sedanja socialistična Jugoslavija z idejo o bratstvu in usodni interesni povezanosti vseh jugoslovanskih narodov, da si ohranijo svojo samostojnost. Odraz je dobila v federativni ureditvi in jo v veliki meri tudi pokopala. To pa zato, ker to državo vodi leninistična partija, ki je kot vodilna sila organizirana strogo hierarhično in zato ne prenese federativnosti, še celo pa ne konfederativnosti kot tvornega načeladržavnosti.

Izkazalo pa se je, da je sila nacionalne individualnosti močnejša od organiziranega poenotenja prek partije. Izvira iz stremljenja po priznanju osebnosti v vsej njeni različnosti kot temelju prihodnje družbe in nujni demokraciji kot osrednji povezovalni sili te družbe. Zato je sila narodnostne individualnosti omajala tudi notranjo organizacijsko trdnost in povezanost partije, ki temelji na pretekli paradigmi razrednega poenotenja. Enotna jugoslovanska partija je v veliki meri notranje razpadla na partije jugoslovanskih narodov - ki pa so seveda vse leninistične.

Zagotavljanje enotnosti v partiji prihaja tako v nasprotje z uveljavljanjem koncepta Jugoslavije kot skupnosti svobodnih narodov - vse dokler je ta partija leninistična - prizadevanja, da bi to dosegli, pa so nujno antidemokratska in zvezana z nasiljem.

Kriza enotnosti partije ne izvira iz kake notranje-organizacijske slabosti ali pomanjkljivosti v partijski strukturi ali iz kakega odmika od partijske discipline, njene ideologije, opustitve izročila NOB in podobno, v čemer mnogi vidijo njen vzrok. Prav nasprotno: kriza v partiji je odraz krize skupnosti jugoslovanskih narodov ob pomanjkanju primernega združevalnega koncepta. Če namreč te skupnosti ni mogoče povezati prek tega, da eden od njenih narodov ali sila zunaj njih samih s prisilo uveljavi svojo voljo nad vsemi drugimi in tako nastopi kot nosilec enotnega jugoslovanstva, sledi, da je to skupnost mogoče oblikovati samo s prostovoljnim sodelovanjem narodov, ki jo sestavljajo. Torej: ne more združevati Jugoslavije tista politična sila, konkretno leninistična partija, katere temeljno konstitutivno načelo je demokratični centralizem. Ta namreč ne zagotavlja prostovoljnega sodelovanja, pač pa hierarhičnost in podrejanje.

Iz tega je mogoče izvesti usoden, za sedanjo politično strukturo Jugoslavije povsem nesprejemljiv sklep, pa vendar logično izpeljan. Ob

filozofiji in predvsem dejanski oblasti leninistične partije Jugoslavija kot skupnost različnih narodov ni možna. Pod leninističnim vodstvom je teoretično možna samo poenotena, na pojem enotnega jugoslovanstva skržena Jugoslavija. Praktično pa tudi taka Jugoslavija ne.

Ta nemožnost Jugoslavije kot unitarno in hierarhično zgrajene skupnosti se odraža v sedanji notranji krizi partije, ki je danes nosilec take državne zgradbe. Protislovnost med možnostjo Jugoslavije kot prostovoljne skupnosti narodov, s tem ustrezno notranjo zgradbo kakršnegasižebodi konfederalizma, in možnostjo leninistične partije, da obstaja samo kot hierarhično zgrajena politična organizacija, onemogoča potrebno sintezo teh dveh sestavin. Sedanja kriza partije je torej samo zrcalna oblika krize družbene skupnosti, v kateri si partija lasti politični monopol.

Življenjske nuje celotne drožbene skupnosti pa se v tej protislovnosti uveljavljajo z bistveno močnejšo prvinsko silo kot pa težnja ene politične stranke po lastnem uveljavljanju oz. uveljavitvi njenega programa nad družbo. Uveljavljajo se tudi nad partijo samo. Nezmožnost njene vodilne koalicije na vrhu, da bi se notranje uskladila na podlagi svoje hierarhične organizacijske filozofije, se odraža v njeni nesposobnosti, da bi se konsolidirala na temelju enotnega programa. (Celo če se formalno sporazume za enotem program, pravega soglasja zanj ni in vlada neenotnost še naprej; uveljaviti se poskuša predvsem v blokiranju njegovega izvajanja v praksi. Dogajanja po zadnjem partijskem kongresu so v tem pogledu zelo ilustrativna.). Taka uskladitev bi bila možna samo s prisilo enega dela te skupnosti nad vsemi drugimi. To dobi vedno odraz unitarizma in enotnega jugoslovanstva. Enotno jugoslovanstvo je zato možno vedno samo ob prisili in diktaturi, naj se izvaja pod kakršnimkoli imenom. Zato pa nujno prejkoslej pride do protislovja s prvinskimi potrebami te skupnosti in do še hujše notranje krize.

Sedanje stanje je tipičen odraz nesposobnosti, da bi prevladal koncept enotnega jugoslovanstva, kar bi bilo sicer v popolni skladnosti z ideologijo leninistične partije, ki bo zato vedno težila k enotnemu jugoslovanstvu, in nesposobnosti konfederativnega demokratičnega koncepta, ki se ob političnem monopolu leninistične partije ne more prebiti. Predlog za spremembo določil ustave iz leta 1974 je poskus uveljavitve prvega. Če bo uspel - njegov prehodni uspeh niti teoretično niti praktično ni izključen - bo to pomenilo vrnitev h konceptu enotnega jugoslovanstva, za katero je partijski demokratični centralizem vsaj s tega vidika povsem sprejemljiva oblika notranje zgradbe. Dolgoročnih upov za uspeh pa nima in z njim tudi partija ne. Bi pa ta uspeh pomenil tudi poenotenje v vodstveni koaliciji partije oz. to poenotenje je pogoj za možno uveljavljanje takih sprememb. Vodile pa bi nujno k popolni hierarhizaciji v enem samem voditelju na vrhu te zgradbe. Notranja skladnost bi bila tako formalno in vsebinsko dosežena.

S tem pa smo dobili tudi odgovor na vprašanje, ali lahko partija danes ponovno z eno potezo odpravi ves uspeh liberalizacije in demokratizacije, do katerega je v zadnjem času le prišlo. Če je to možno, oz. če do tega pride, bo v tem dokaz, da je ves uspeh tega procesa samo navidezen, brez lastnih korenin in da ga partija samo prehodno trpi, dokler se ji še zdi, da ji ni bistveno nevaren. Vendar, dokler ne pride do opisane konsolidacije v vodilni koaliciji,

tak ukrep nikakor ni možen. Bil pa je ob prelomu v sedemdeseta leta, in sicer kratkoma zato, ker je na vrhu vodstvene koalicije stala osebnost, ki jo je povsem in brezprizivno obvladovala. Pomenilo pa je tudi, da so bile pristne težnje narodov te skupnosti še lahko podrejene enotni partijski odredbi in disciplini. Notranje protislovje pa je že obstajalo in je zato toliko močnejše izbruhnilo v sedanji vsesplošni družbeni krizi.

Ob teh spoznanjih sedaj že lahko tvegamo odgovor na vprašanje, kdaj lahko pride zaradi režimu vsiljenih prilagoditev na izzive te krize, predvsem v obliki sproščanja ekonomskih zakonitosti v gospodarstvu, do točke, ko vrnitve ni. To naj bi bilo najpomembnejše vprašanje tega razmišljanja.

Jugoslovansko partijsko vodstvo tako postavljene dileme niti v načelu ne sprejema. Sodi, da je mogoče s centralizacijo pristojnosti za urejanje gospodarstva v središču sistema, kar povsem ustreza leninističnemu pogledu, z administrativnimi posegi države zagotoviti enoten gospodarski prostor in sprostitev ekonomskih zakonitosti. S tem naj bi rešilo gospodarsko krizo in hkrati zagotovilo vodstveno vlogo partije. To je pogled, ki se jasno odraža v predlogu sedanjih ustavnih sprememb (in ki so zato istočasno v popolnem nasprotju z njegovim lastnim dolgoročnim stabilizacijskim programom).⁴ Taka pot vodi samo v administrativno centralizacijo, ne rešuje pa bistvenih problemov gospodarstva. Kriza se nadaljuje, s tem pa tudi nezmožnost nadaljnjega preživetja. Temu bi lahko rekli tudi proces romunizacije, proces postopnega obubožanja. Nadaljevanje takega stanja gre sicer lahko zelo daleč - vendar ne v nedogled. Prejkoslej zadene ob meje, čez katere ne more. Teh empirično sicer ni mogoče dokazati in pokazati, ker so odvisne tudi od socialno psiholoških osnov jugoslovanskih narodov. Vendar tudi splošne družbene krize vsi jugoslovanski narodi niti ne doživljajo niti ne občutijo enako. Zlasti ne občutijo enako svoje nacionalne krize.

Partija je v Jugoslaviji prišla na oblast zlasti s svojo nacionalno politiko, ki je ustrezala položaju med drugo svetovno vojno. Vsi jugoslovanski narodi so bili v svojem življenjskem obstoju neposredno ogroženi. Rešitev za vse je bila odvisna od uspešnega boja proti tujim zavojevalcem, v skupni povezanosti v enotni državi, ki pa bo federativno urejena. Tak program je bil sprejemljiv za vse jugoslovanske narode, ker je vsakemu zagotavljal svobodo in neodvisnost - cilj, ki so si ga vsi želeli in na katerega so vsi pristajali, čeprav je bil zelo neopredeljen, ali pa morda prav zato.

Prav te narodnostne samostojnosti in neodvisnosti pa partija s svojo notranjo hierarhično zgradbo ne more doseči. Partija je zaradi svojega t.i. demokratičnega centralizma nujno unitaristična in zato protifederativna. Hkrati je zaradi svojega gospodarskega programa, ki temelji na administrativnem poseganju v delitev dohodka in njegovo prerazdeljevanje po socialno solidarnostnih kriterijih, nujno protidemokratična. Tako porazdeljevanje si lahko zagotovi samo z nadrejenostjo nad vsemi narodi, kajti sam njegov način zahteva avtoritarnost. Če pa so narodi svobodni in samostojno razpolagajo z ustvarjenim dohodkom, do takega prerazporejanja ne more priti. Partija po svoji

---

⁴Med tem je do sprejetja ustavnih sprememb že prišlo.

notranji zgrajenosti ne samo da ni demokratična, pač pa si demokracije sploh ne more privoščiti, ker ne bi mogla uveljavljati svojega programa. Prerazporejanje narodnega dohodka mimo volje narodov pa nujno vodi do razdora med njimi. Eni dokazujejo, da jim je bilo odvzeto preveč, drugi, da so dobili premalo itd. Vsi pa so nezadovoljni. Notranji razdor med posameznimi narodi se v tem sistemu sam od sebe in neprestano na novo poraja.

Bistvo slehernega državnega proračuna je v prerazporejanju narodnega dohodka, in sicer po kriterijih, ki ne izvirajo neposredno iz ekonomike, pač pa iz socialnih in političnih ciljev. Predstavlja administrativen poseg. Vendar se v klasični meščanski državi ta poseg omejuje na sorazmerno manjši del narodnega dohodka, v leninistični državi pa na ves. Tudi v moderni meščanski državi ja ta delež vedno večji, kar vodi v nove, specifične krize, zlasti pa v revizijo socialdemokratskih vlad, ko so načele prevelik delež narodnega dohodka.

Leninistična država se lahko - če gre za večnacionalno državo - notranjim krizam, izvirajočim iz neustrezno urejenih odnosov med narodi, izogne samo tako, da uveljavlja unitarizem, poenotenost tudi v nacionalnem pogledu. V Jugoslaviji je ta izvedena oz. se poskuša iznesti na temelju enotnega jugoslovanstva, ki bi mu naj bila ideološka podlaga solidarnost ter bratstvo in enotnost vseh narodov.

Takšno jugoslovanstvo pa je šele skupni imenovalec. Rabi tudi svojo vsebinsko podlago, predvsem enotnost v kulturi, jeziku, življenjski ravni, gospodarskem razvoju in pod. Vsega tega večinoma ni in tega tudi ni mogoče umetno ustvariti. Zato se pri ustvarjanju takega poenotenja vladajoči režim opre na tiste možne sestavine jugoslovanstva, ki v državi prevladujejo.

Kar zadeva jezik, bo to jezik, ka ga govori večina prebivalstva. Kar zadeva kulturo, bodo to kulturni vzorci, ki opredeljujejo največji delež ljudi v državi. Pri tem izenačevanju pa ima režim sorazmerno proste roke le v pogledu gospodarskega poenotenja, ker jo s svojo politiko neposredno ustvarja - ne pa nujno tudi ustvari, zlasti če gre za zelo velike razlike v stopnji razvitosti.

Te sestavine pa niso nujno porazdeljene po enakih vzorcih in deležih med posamezne narode. Tako je v jugoslovanskem primeru le jezik tista sestavina, okoli katere je mogoče povezati pretežno večino vsega prebivalstva. Zato se bo s takim pojmom jugoslovanstva poistovetila, vsaj potencialno, vsa ta večina, zlasti pa bo tak pojem jugoslovanstva privlačen za tisti narod, ki po svojem jeziku predstavlja najštevilnejši delež prebivalstva. Vsekakor je jezik večine za režim najpomembnejši dejavnik poenotenja. Njegovo povezovalno silo pa hkrati izpodkopavajo velike razlike v kulturi, kamor v najširšem pomenu obvezno uvrščamo tudi različnost v veroizpovedih. Z različno versko pripadnostjo je neposredno zvezana različnost v kulturnem izročilu. Ta je celo njen glavni povzročitelj. Zato pa je za režim boj proti različnim veroizpovedim in za ateizem v jugoslovanskem primeru neglede na siceršno marksistično - ateistično naravnost eno njegovih najpomembnejših sredstev za kulturno poenotenje, brez česar enotnega jugoslovanstva ni: odstranitev vpliva, ki ga imajo različne vere na različnost kulturnega izročila, naj napravi prostor za leninistično ideologijo kot glavni dejavnik poenotenja novega jugoslovanstva. Obstoj različnih ver je v neposredni opoziciji takemu cilju.

Iz tega nujno sledi: Enotnosti jugoslovanstva v kulturnem pogledu, ki bi

mu bila podlaga leninistična ideologija, ni mogoče doseči, dokler obstajajo različne religije. Teh pa ni mogoče odpraviti s političnimi ukrepi, še celo pa ne z razmeroma plehko protiversko propagando, kolikor je premore leninizem. Zelo široka laizacija, ki je zajela industrijsko razviti svet in ki je predvsem posledica potrošništva, gre sicer leninističnemu režimu v tem pogledu na roko, vendar so njegovi sila skromni uspehi na vseh področjih družbenega življenja zelo nepriljubljena alternativa, ki bi tako nastalo kulturo in vrednostno praznino zapolnila z leninistično ideologijo. Sorazmerno zelo majhen krog mislečih ljudi sprejema leninizem kot zadovoljivo nadomestilo. Leninizem s svojim jugoslovanskim samoupravnim dodatkom nikakor ni postal tisto kristalizacijsko jedro, okoli katerega bi se oblikovala kulturna podlaga za novo jugoslovanstvo. Kljub možnemu poenotenju na temelju enakega jezika (ob nekaterih razlikah !) zaradi kulturnih in verskih razlik ne kaže, da bi bilo iz Srbov in Hrvatov možno ustvariti enako govorečega Jugoslovana. Pravoslavja pa ni mogoče vsiliti vsem srbohrvatsko govorečim Jugoslovanom kot kulturni izenačevalec. Pravoslavje namreč ni samo drugačna veroizpoved. Veliko bolj kot to je nosilec čisto drugačnih kulturnih vzorcev, na podlagi katerih ni mogoče poenotenje. Kolikor pa je leninizem z nekaterimi svojimi postulati vendarle prodril dokaj široko med Jugoslovane neglede na njihovo dotedanjo kulturno zasidranost, mu je to uspevalo v glavnem na škodo tistih kulturnih vrednot, ki so, čeprav v različni zgoščenosti, v vseh tradicionalnih kulturah. Gre predvsem za izredno notranje neizdiferencirano pojmovanje enakosti brez priznavanja tistih razlik v družbeni strukturiranosti in z njo povezanega statusa posameznih ljudi, ki so nujne za ustrezno družbeno sožitje in tudi ustvarjalnost; za globoko prevrednotenje socialnih in solidarnostnih dejavnikov, ki so v veliki meri v nasprotju z načinom ustvarjanja in iz tega izvedenega pojmovanja pravice do prisvajanja rezultatov te dejavnosti, kar hromi zlasti gospodarsko prizadevnost; za močno zasidranost prepričanja o pravici do lagodnega odnosa do delovnih obveznosti, razrahljanega pojmovanja o delovni disciplini, za nepriznavanje kakršnekoli avtoritete, ki bi zlasti šlo na račun odgovornega vedenja do prevzetih obveznosti in kar vse zelo otežuje, če ne celo onemogoča, vključevanje takega človeka v delovni ritem, ki ga zahteva sodobna tehnologija itd. To so res nove setavine v pojmovanjih, nazorih in vedenju, zopet v različni intenzivnosti, pri velikem številu jugoslovanskih ljudi, česar doslej nismo poznali. Vendar to ne pomeni neke nove kulturne pridobitve. Prej razpad kulturnih vrednot, ki so se doslej izkazale kot nujna osnova za sleherno življenje spodobno družbo in katerih pomanjkanje je med glavnimi vzroki krize, ki je zajela jugoslovansko družbo. Zato na takih vzorcih "novega kulturnega poenotenja" ni mogoče graditi ne jugoslovanske in ne kakršnekoli druge notranje trdne družbe.

III.

Iz takega jugoslovanskega poenotenja seveda najbolj izrazito izpadejo tisti, ki po vseh oznakah in sestavinah najbolj odločno odstopajo od vzorca takega poenotenega Jugoslovana. V največji meri velja to za Slovence, ki govorijo

svoj jezik, različen od srbohrvatske večine; ki so kulturno zvezani z drugačnim, srednjeevropskim izročilom; ki po svoji gospodarski razvitosti presegajo jugoslovansko raven in so zato nujno žrtev politike izravnavanja tudi v gospodarskem pogledu ter obsojeni na počasnejši razvoj tudi v pogledu življenjske ravni. Za Slovence je pristajanje na poenoten tip Jugoslavana obsodba na nižjo življenjsko raven, na izgubo lastnega jezika, na prisilno prilagoditev kulturnim vzorcem, ki so jim povsem tuji, in v končni posledici na izgubo svoje narodne istovetnosti. Zato Slovenci že zaradi ohranitve svoje narodnosti ne morejo biti za socializem v njegovi leninistični varianti.

Nasprotno pa je za leninistični režim vprašanje centralizacije države in poenotenje vseh državljanov na enoten tip Jugoslavana toliko pomembnejše vprašanje, kolikor bolj se zastruje njegova kriza. Ta je v svojem bistvu kriza leninizma, uporabljenega v jugoslovanskih razmerah. Rešitev je v temelju možna, samo če opustimo leninistični model kot njenega glavnega povzročitelja. To pa bi istočasno pomenilo za vladajoči režim, da se mora odpovedati svoji oblasti, na kar nikakor ne more pristati. Zato išče izhod iz krize natančno v obratni smeri: okrepiu leninizem v njegovih temeljnih prvinah, kar pomeni centralizacijo države zaradi njegovega osnovnega organizacijskega načela demokratičnega centralizma, hkrati z njo oz. tudi kot njen pogoj pa pospešiti proces poenotenja jugoslovanskih narodov. To se je med drugim zelo očitno izrazilo v predlogih za spremembo ustave, ki jih je pripravilo predsedstvo države v letu 1987. In na drugi strani, politični režim ni bil še nikoli tako izjemno občutljiv za kakršnekoli oblike poudarjanja narodne istovetnosti kateregakoli jugoslovanskega naroda. Vsako tako prizadevanje takoj z vso ostrino obsodi kot nacionalizem, ki ogroža pridobitve socialistične revolucije in ki je kot tak v popolnem nasprotju s samo idejo socializma.

V veliki meri ima režim v tem pogledu povsem prav. Sleherno uveljavljanje narodne istovetnosti ogroža socializem v njegovi leninistični varianti. Razlika je samo v oceni. Tak nacionalizem dobiva v očeh režima popolnoma negativen predznak - z njegovega stališča povsem razumljivo. Zato pa po drugi strani prav uveljavljanje nacionalne istovetnosti in samoosveščenosti pomeni neposredno prizadevanje za izhod iz krize, ki jo je povzročil in sprožil leninizem. Kolikor bolj se kriza zastruje, toliko bolj se vzporedno z njo naravnost samodejno uveljavlja tudi prizadevanje za zagotovitev narodne samobitnosti, čeprav lahko obremenjeno tudi z nekaterimi izkrivljenimi pogledi o pravih narodnih koristih posameznega naroda. Kriza nacionalnosti, občutek nacionalne ogroženosti, je samo odraz splošne krize, v katero je družba zabredla zaradi leninistične ureditve. Zato pa bo nujno sleherni napor za izhod iz nje dobiti tudi obliko nacionalnega odpora zoper leninistično anacionalno izravnavanje. (Primerjaj zadnje dogajanje v Sovjetski Zvezi.) Tudi reakcije režima so v tem pogledu povsem pričakovane. Sleherno prizadevanje npr. pri Slovencih za primernejšo gospodarsko politiko, sleherni odpor proti neutemeljenemu centralizmu, ki hromi individualni gospodarski napor posameznih gospodarskih organizmov, sleherno prizadevanje za večjo poslovnost, za gospodarsko sprejemljivo razpolaganje z devizami itd., se opredeljuje kot slovenski nacionalizem, sleherno poudarjanje enotnega slovenskega kulturnega prostora dobiva ukor kot akcija proti Jugoslaviji.

In ker je zaradi sorazmerno višje razvitosti slovenskega gospodarstva v primerjavi z jugoslovanskim povprečjem občutek brezizhodnosti na temelju leninističnega vzorca najbolj zaostren, ker se posledice take politike najbolj kvarno odražajo prav pri najbolj razvitih, saj so ravno pri njih v najbolj očitnem nasprotju z dejanskimi potrebami, izvira tudi največ predlogov za spremembe iz takega okolja. Sremembe pa so lahko le v prid večje samostojnosti vseh gospodarskih subjektov pa tudi republik - saj tržnega gospodarstva in delovanja ekonomskih zakonitosti brez tega na more biti. Slehera zahteva pa večji avtonomnosti pa v očeh leninističnega režima nujno dobiva predznak nacionalizma v negativnem pomenu, celo separatizma.

Tu pomiritve med tema nasprotnima poloma ni in je ne more biti.

Tako se npr. tudi pri Srbih kot številčno najmočnejšem jugoslovanskem narodu, z najmočnejšim izročilom lastne državnosti, pojavlja občutek nemočnosti, da bi kot narod samostojno odločal o svojih lastnih narodnih zadevah. Lastna analiza svojega neustreznega stanja, ki je seveda predvsem posledica uporabe leninističnega modela, ki jim je bil vsiljen, se v njihovi zavesti odraža kot posledica dejstva, da o svojih lastnih zadevah niso mogli odločati samostojno. Svoje splošno neugodno stanje, lahko tudi samo subjektivno dojet, pojmujejo kot nacionalno zapostavljenost in zatiranje. Ta subjektivna dojetost ne odraža nujno tudi objektivnega stanja. Lahko so njihovi pogledi na izhod iz krize na nacionalni osnovi tudi v nasprotju z interesi drugih narodov. Toda dejstvo je, da se pojavljajo najprej in predvsem kot nacionalni problem.

Leninizem pa nacionalnega vprašanja ne more rešiti, ker je v protislovju z njegovim bistvom. Dejansko so se nacionalni konflikti, čeprav v veliko primerih prikrito in zastrto bolj zaostri, kot pa so bili celo v predvojni Jugoslaviji, saj leninizem take spore stalno in nanovo praja. Nacionalno vprašanje pa je preiskusni kamen za obstoj Jugoslavije kot države. Predvojna Jugoslavija je propadla predvsem zaradi nesposobnosti, da bi rešila svoje nacionalne probleme. Po vzorcu klasične nacionalne države tega problema tudi ni mogla rešiti. Rešitev je v povsem novih oblikah sožitja in sodelovanja, ki presegajo vzorec nacionalne države. Ti se postopoma in počasi uveljavljajo v razmerah nove kibernetične družbe, ki postavlja drugačno delitev pravic in obveznosti tudi narodnih skupnosti na različnih ravneh sodelovanja. Jugoslavija kot večnacionalna skupnost bo morala vzorec za tako sožitje med svojimi narodi šele odkriti in ustvariti, če naj kot posebna skupnost sploh obstane. Leninizem pa tega ne more, ker je v celoti utemeljen na zastarelih paradigmah preteklega stoletja in zato za družbo prihodnosti povsem neustrezen. Enostavno nima odgovora na izzive prihodnosti. Kaže, da bo prav nacionalno vprašanje tisti dinamit, ki bo uničil Jugoslavijo kot leninistično tvorbo. Jugoslavija je kot leninistična torba nemogoča, če sprejemamo ugotovitev, da je nacionalno vprašanje bistveno za njen obstoj, leninizem pa tega vprašanja ne more rešiti. Zato skuša sedanji leninistični režim prav nacionalno vprašanje potisniti z jugoslovanske scene, kot vprašanje, ki ga je že rešila, in sicer enkrat za vselej. Napor za uveljavljanje enotnega jugoslovanstva na delavsko razredni in ne na nacionalni osnovi bodo zato v neposredni prihodnosti vedno bolj naraščali. Zato pa vzporedno s tem tudi odpor proti takim poskusom. Leninizem bo zato

z jugoslovanskega prizoriča nujno odšel kot poraženec.

Zaradi svoje izrazite različnosti, obrobnosti in posebne izpostavljenosti ima prav Slovenija kljub svoji maloštevilnosti v teh dogajanjih odločilno vlogo.

V tem procesu se bo reševal tudi problem lastnega slovenskega leninističnega režima. Ta se v Sloveniji lahko vzdržuje samo s tem, da vsaj kolikor toliko podpre prizadevanja za izhod iz sedanje družbene krize. Ker pa je izhod možen samo v reviziji leninističnega vzorca, bo moral pristati na večjo vlogo tržnega gospodarstva, na večjo avtonomnost gospodarskih subjektov, s tem posredno pa tudi na večjo demokratičnost kot integrativno vez take družbe, moral bo podpreti slovenski odpor zoper centralizem unitarističnega jugoslovanstva itd., ker sicer ne bo našel potrebne opore pri narodu. Ta pa mu je nujno potrebna. Ne zaradi njegove humanistične usmerjenosti, saj kot leninistični režim ne more podpreti teženj po narodnostni emancipaciji. To mora podpreti zato, ker brez podpore v narodu zgublja tisto količino potrebne družbene moči, ki mu omogoča obstoj v vodilni partijski koaliciji na vsedržavni ravni. Brez take moči bi bilo to slovensko vodstvo prvo na spisku za likvidacijo. Nekateri znaki tega so bili že jasno zaznavni. Prav zato mora to vodstvo prenašati sorazmerno nekoliko višjo raven demokracije in liberalnega vedenja kakor jugoslovansko povprečje, mora se sprijazniti z nekoliko višjo stopnjo svobode tiska, celo samo mora poudariti privrženost slovenski narodni samostojnosti, zagovarjati enotnost slovenskega kulturnega prostora tudi zoper napade iz državnega centra, kloniti pred protesti zoper različne poskuse poenotenja na jugoslovanski ravni, čeprav prihajajo iz vrst, ki jih ima to vodstvo prej za sovražne kot podporo njegovemu položaju in pd. To je dodatna protislovnost njegovega položaja, ki pa je z leninističnim prijemom ne more rešiti.

Slovenija ima zaradi tega zaprto pot za vrnitev v togi administrativni in represivni cikel. Vse manj ima možnosti, da bi odkrito udarila po silah, ki terjajo več demokracije, več politične svobode in zlasti odločnejši zasuk v gospodarstvo, ki bo v večji meri upoštevalo ekonomske zakonitosti. Zlasti gospodarske organizacije padajo v vse težji in nerešljiv položaj. V vse večji meri so zvezane z blagovno menjavo z zahodnim svetom, torej z gospodarstvi, ki temelje na upoštevanju tržno blagovnih zakonitosti. Leninistični model, ki zanje velja doma in ki je utemeljen na drugačnih kriterijih, kot jih uveljavlja tržno gospodarstvo, jih v tej menjavi brez prestanka postavlja v položaj, da se v sodelovanju s tržnimi gospodarstvi ne morejo vesti kot enakovreden partner. Vedno bolj so pritisnjene ob zid, dohodek za plače svojih delavcev in za vse večje družbene dajatve pa morajo ustvarjati same. Ne dobivajo jih iz proračuna, še celo pa ne od kakega partijskega organa.

Izbira, pred katero stoje, je zelo jasna. Odnose v gospodarstvu mora urejati ali država s svojimi centralnimi planskimi organi in skladno s tem v celoti uveljaviti administrativni sistem, kar pomeni tudi odpravo sleherne oblike samoupravljanja, celo v zgolj propagandni obliki - ali pa jih morajo urejati samodejno ekonomske zakonitosti. Brez ene ali druge rešitve sta gospodarska zmeda in splošen propad neizbežna. Polovične rešitve, s končno posledico partijskega urejanja za nazaj, da bi se odpravila vsaj najhujša škoda, so tipična slika sedanjega gospodarskega stanja v jugoslovanskem gospodarstvu. Da bi

ohranila videz samoupravljanja in demokratičnosti, kar zahteva tudi priznanje ekonomskih zakonitosti, ki naj urejajo gospodarske odnose, partija ne more neposredno odministrativno posegati v urejanje teh odnosov. Še manj pa more sprejeti resnično samoupravnost in samostojnost gospodarskih organizmov, ker bi to pomenilo njeno likvidacijo. Rezultat teh skrivalnic je gospodarska zmeda, družba pa je še vedno enako pred zahtevo, da si ustvarja sredstva za svoj obstoj, če ne že tudi razvoj.

Jugoslovanska družba se je znašla na razpotju, ko se je treba jasno opredeliti za eno ali drugo možnost. Prva pomeni vrnitev v čisti model realsocializma. Ta pa se je začel krhati in povzročati nelagodnosti celo v njeni matični deželi. Hkrati bi pomenil za jugoslovansko partijo velikanski politični neuspeh, ker bi se morala tudi formalno odreči samoupravljanju, z njim pa tudi vsemu propagandnemu uspehu, ki si ga je prek njega le uspela pridobiti vsaj v nekaterih krogih na Zahodu oz. neuvrščenih državah.

Za drugo izbiro je tudi jasno, kaj pomeni: postopno ukinitvev leninizma kot uradne ideologije, z vsemi posledicami, ki iz tega sledijo za politični režim.

Vendar, če pristane na določene politične žrtve, celo velike, ali je vrnitev na model čistega realsocializma vsaj teoretično možna? Pod takim režimom vsekakor živi vsa Vzhodna Evropa. Zakaj ne bi mogla tudi Jugoslavija?

Model realsocializma je povezan z avtarkijo, ki zahteva zaprtost do preostalega sveta, stvarnega in idejnega. Možnost avtarkije pa je odvisna zlasti od dveh temeljnih povzročiteljev: od velikosti zaprtega gospodarstva in s tem stopnje njegove samozadostnosti ter od stopnje splošne razvitosti. Kolikor večje je neko gospodarstvo, toliko večje možnosti za samozadostnost ima; in kolikor višja je stopnja tehnološke razvitosti, toliko manjše so možnosti, da bi bilo tako gospodarstvo neodvisno od menjave z drugimi gospodarstvi. Jugoslavija ima v tem pogledu izjemno majhne možnosti za samozadostnost, ki pa se poleg tega stalno zmanjšujejo. Sorazmerno zelo majhna je, neposredno ni povezana z nobeno gospodarko grupacijo v mednarodnem merilu, hkrati pa je tehnološki razvoj v svetu vedno hitrejši in nima nikakršnih možnosti, da bi ga dohajala na vsej širini. Poskus avtarkije bi v takih razmerah pomenil vnaprej pristati na življensko raven, ki je globoko pod ravno načina življenja v sedanji Zahodni Evropi, država pa bi bila še kljub temu prisiljena v menjavo z razvitejšimi gospodarstvi na temelju izvoza proizvodov kmetijstva in industrijskih izdelkov najnižje stopnje predelave. Za kaj takega pa, celo ob pristanku političnega režima, nima nikakršnih možnosti, tudi če v celoti zanemarimo voljo ljudi - kar pa najbrž ne moremo. Struktura prebivalstva, razslojeno kmetijstvo, visoka stopnja vsiljene urbanizacije, dosežena poklicna diferenciacija - če omenimo samo nekatere najpomembnejše dejavnike, take družbene regresije ne omogočajo brez katastrofalnih posledic.

Razumljivo, da se jugoslovanska partija ni mogla in da se ne more odločiti za nobeno od teh dveh možnosti. Še vnaprej želi živeti med njima. S to razliko, da bi s svojimi centralnimi administrativnimi ukrepi vendarle zagotovila višjo stopnjo upravnega usmerjanja. V bistvu se je torej odločila za administrativni sistem. Vendar toliko retuširan, da bi bil videz samoupravljanja le še ohranjen in da bi bil vsaj v neki meri še zagotovljen vpliv ekonomskih

zakonitosti. To je politika, ki je načrtana za naslednje obdobje, in od katere pričakuje režim izhod iz krize. In ker je to politika upravnega usmerjanja, mora nujno sloneti tudi na višji stopnji ideološke poenotenosti, z višjo stopnjo jugoslovanstva vred in zlasti na višji stopnji avtoritarnosti. Zato ni samo naključje, da predloge za spremembo ustave, s katero bi dosegli večjo centralizacijo, spremljajo tudi različne partijske seje za ideološko disciplino in linijsko usmerjenost.

V tej politiki pa je že vnaprej vgrajenih vrsta sestavin, ki njen uspeh onemogočajo.

IV.

Predvsem je to politika previdnega, a vendarle odločnega vračanja v model realnega socializma, ki lahko uspe le izjemno kratkoročno, toliko da izsesa gospodarstvu še zadnje rezerve. Taka politika seveda najbolj prizadene republike, ki so najbolj razvite. Te se ji bodo tudi upirale, ker pomeni zanje izrazit padec življenske ravni. Ker je jugoslovansko povprečje pod to ravnjo, bo kratkoročno od številčne večine celo lahko dobilo predhodno podporo. Ta politična številčna večina daje režimu, zlasti ob podpori vojske, celo možnost, da si "uporne" republike podredi in da v njih celo odstrani nezaželeno politično vodstvo. To seveda pomeni tako stopnjevnje diktature in represije, da je režim niti politično ni sposoben dalj časa vzdržati. Še celo pa ni sposoben vzdržati teze o Jugoslaviji kot skupnosti svobodno združenih narodov. Že samo s tem bi bila spodbita njegova trditev, da je varuh bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov, iz česar pa v veliki meri črpa svojo legitimiteto.

Vsekakor pa je to politika, ki vodi v obubožanje, gospodarsko stagnacijo in ki brez trajne zunanje pomoči sploh ni sposobna vzdržati gospodarstvo pri življenju; politika, ki za visoko ceno sicer omogoča režimu kratkotrajen predah, dokler se ne odloči za tisto, ki lahko edina pomeni rešitev. To pa je opustitev leninističnega modela, čeprav pod nevtralno zvonečo oznako uvajanja ekonomskih zakonitosti v naše gospodarstvo.

Ali bo politični režim pod pritiskom takih okoliščin vendarle pripravljen stopiti na pot politike, ki v končni posledici pomeni ukinitve njegovega političnega monopola? S tega stališča se zanj postavlja vprašanje, kako preživeti. Vendar je tudi s tega skrajnostnega vidika odgovor zelo jasen. Politični režim, in sicer katerikoli, vedno živi na račun in za cilje, ki jih določijo ali prevzame od družbene skupnosti. Torej lahko obstane le toliko, kolikor obstaja družba, nad katero uveljavlja svoj program. Če družba v strukturi, ki jo uveljavlja politični sistem, ni sposobna preživeti, pomeni, da tudi politični sistem sam ne more preživeti. To je tudi zanj skrajna meja, čez katero ne more.

Vsi pronicljivejši vodilni člani partije so to dilemo jasno spoznali. Zato so se odločili za tržno ekonomijo kot edino izbirno možnost - ne da bi iz tega potegnili tudi vse dolgoročne politične posledice. Mnogim pa je vendarle postalo jasno, da to pomeni tudi potrebo po ponovni opredelitvi samega pojma socializma, političnega sistema, na katerega se lahko opira, in njegovih ciljev. To pa seveda pomeni popolno notranjo ideološko razklanost v sami partiji,

torej tisti leninistični partiji, ka naj bi prav zaradi svoje notranje monolitnosti in ideološke trdnosti dobila legitimacijo za vodenje in usmerjanje družbe proti ciljem svetle prihodnosti, ki jih prav ona točno pozna in lahko podrobno opredeli. To ideološko legitimacijo, ki si jo sicer sama prisvoja, je s tako notranjo razklanostjo tudi sama izgubila. Tako legitimacijo ji lahko daje samo stroga notranja logična povezanost in skladnost vseh elementov njene ideologije, od opredelitve dejanskega stanja, ciljev, ki si jih postavlja, in sredstev, ki lahko k njim pripeljejo. Niti ena od teh sestavin danes ni ostala nesporna.

Kot nosilec ideologije je partija že propadla. Ostala je samo še gola bitka za preživetje političnega režima, ki je na oblasti. Različni poskusi idejnega poenotenja so vnaprej obsojeni na propad. Ideološko poenotenje na programu, za katerega je vnaprej jasno, da nikakor ne more uspeti, je brez sleherne vrednosti, čeprav samo kot utopija. Poenotenje na programu, ki pomeni opustitev leninizma, čeprav pod kakršnimkoli drugim imenom, pa je vendarle opustitev leninizma. Čeprav za partijsko propagando tak program nikakor ne more biti sprejemljiv, gre končno le za priznanje očitnega dejstva, ki je že tu. Ideološko naslanjanje na leninizem pomeni oprijemati se skale, ki se je že odkrutila.

IMENSKO IN STVARNO KAZALO

- absolutistična prosvetljenska država 13
administrativno gospodarstvo 202
akademsko društvo Zarja 38
anarhizem 179
Angleži 82, 83, 85, 90
angleška vlada 82
Arnejc 77
Arzenšek, Vladimir 187
ateizem 208
Avantgardizem 12, 95, 160, 162, 164, 177, 179
Avstrijci 42
avstrofilstvo 132
avtarkija 213
Avtonomnost gospodarskih subjektov 193, 212
BBC 82
begunska vlada v Londonu 82
bela garda 82, 85, 114, 115, 118, 119
Beloff, Nora 70
belogardisti 84, 85, 90, 114
Berger 182
Bistvo ideologije 159
boj za narodno Osvoboditev 32
Bojevito katolištvo 107
Boljševizem 32, 44, 103
boljševiška partija 41
brata Tominc 77
brigade 50, 84, 120
Celovski Zvon 143
centralizacija 189
Cerkev kot družbeni dejavnik 119
Cerkev kot institucija 9, 97, 131, 175
Churchill 123
CK KPS 100, 101

CMD 10
Codice penale 28
Čavoški, Kosta 42, 67, 90
Čehi 42
četniki 82, 87, 88, 90, 93, 125, 126, 127, 128
Dedijer, Vladimir 73
demokratični centralizem 138, 205, 206
deterministično načrtovanje 141
dialektični materializem 103
Divini Redemptoris 132
Dokumenti ljudske revolucije 101
Dolomitska izjava 98, 100, 102, 110
domobranci 90, 113, 118, 120, 123, 124, 125
družbena lastnina 130
družbena ureditev 129, 130, 146, 152
družbena akumulacija 194
družina 169, 170, 171
Društvo prijateljev Sovjetske zveze 93
Državljanska vojna 74, 81
državna lastnina 130
državne institucije 179
Eden 50
egalitarizem 195
ekonomske zakonitosti 192, 197, 212
eksodus po vojni 67
Enopartijska družba 13
enopartijski sistem 13, 14
Enotno jugoslovanstvo 206
Erlich 77, 106
Fajfar 98
federalizem 39, 138
general Maister 21
gestapo 119
Glavač, Franc 76
glavačevci 76
Gosar, Andrej 76
gospodarska reforma 151
gospodarski prostor 76, 203, 207
Graziolli 53, 54, 75, 77
habsburška monarhija 107
Hitler 16, 49, 50, 52, 56, 57, 128
Hrvati 33, 42, 128
Ideološki in rasni monizem 30
ilegalna organizacija 23
Informbiro 117
intelektualna svoboda 167
inteligenca 160, 161, 162, 163

internacionalka 187
 IOOF 64, 81, 98
 Italijani 16
 italijanska okupacija 20
 italijanska taktika 17
 izdajstvo 9, 14, 18, 25, 26, 27, 29, 54, 61, 63, 70, 73, 96, 114, 115
 izkrcaje 90, 110, 123
 izobraženci 176
 Jan, Ivan 7
 javno mnenje 158, 181, 199, 201, 202, 203, 204
 JNS 74, 76, 93, 94
 Jovanović, Arsa 122
 jugoslovanska vlada 76
 jugoslovanstvo 208, 209
 Kardelj, Edvard 64, 81, 97, 98, 101, 103, 117, 121, 122
 Katoliška akcija 40, 54
 katoliška Cerkev 24, 25, 174, 176
 katoliška stran 46, 48, 52, 53, 55, 58, 66
 katoliški delavski sindikati 94
 katoliško mladinsko gibanje 38
 katoličani v OF 67, 108
 Kos, Stane 76
 Kovač, Stane 102
 kazenski zakon SFRJ 28
 kazenski zakonik ČSSR 28
 kazenski zakonik Kraljevine SHS 28
 Kennan, George 153
 Kidrič, Boris 49, 59
 klerikalizem 132
 koalicija 41, 43, 44, 52, 91, 93, 94, 100, 201, 203, 204
 Kocbek, Edvard 49
 Kolarič, dr. Jakob 77
 kolektivizacija kmetijstva 192
 Kominterni 56, 60
 Kompleksnost sodobne družbe 156
 Komunistična partija 15, 16, 40, 41, 42, 43, 48, 51, 58, 74, 94, 132, 133, 143
 Komunistični manifest 132
 kontinuiteta 18, 34
 Kos 74, 79, 80, 110, 111
 Kočevski sodni proces 115
 Krenner 112, 113
 kristjan 9, 101, 102, 103, 107, 172
 kriza celotnega družbenega življenja 188
 krščanski socialisti 14, 45, 59, 95, 97, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110
 krščanska načela 107
 kulturno poenotenje 208
 kvislinške vojaške organizacije 114

- laizacija 209
 Legija smrti 79
 legitimnost 8, 9, 24, 27, 56, 62, 92, 95, 102, 115, 124, 141, 150, 151, 162, 181, 182, 187, 191, 192, 198
 leninistična država 156, 179, 180, 182, 184, 191, 208
 leninizem 146, 148, 150, 152, 153, 159, 160, 163, 165, 171, 172, 173, 178, 182, 192, 209, 210, 211, 215
 Leskovšek 98
 Liberalizem 38, 136
 Liberalne skupine 76
 Ljudska fronta 49, 56, 94
 ločitev cerkve in države 131
 Lubej 98
 Luckmann 182
 Madžari 42
 Madžarski kazenski zakoni 28
 major Novak 79
 major William Jones 85, 86
 manipulacija 98, 105, 133, 163, 173, 175, 201
 marksistična znanstvena misel 157
 Marn-Črtomir, Janez 80
 menežer 186
 meščanska država 131, 134, 137
 meščanske vlade 44
 Mihajlović 110
 Mikuž, Metod 81, 101, 114
 Kundera, Milan 32
 mladina 37, 47, 52, 106
 Mobilizacija 66, 68, 120
 model ljudskih front 45
 model realsocializma 213
 Moderna družba 184
 monopol leninizma 165
 monopol nad organizacijo 58
 monopol oblasti 41, 126
 moralna premoč 70
 možnost preživetja 153
 MVAC 79
 nacionalizem 210
 nacionalna zavest 191
 nacionalni konflikti 211
 Nacionalno vprašanje 42, 211
 Namorš, Veljko 121
 narodna organizacija 37, 52, 66
 narodna vstaja 93
 Narodni svet 54, 74, 75, 76, 83, 91
 narodni program 22, 34, 87

narodnost 17, 18, 21, 22, 31, 54, 87, 92, 103, 107, 128, 203, 204, 205, 207,
210, 212
narodnostna obramba 19
Nasprotniki Partije 70, 71, 80, 83, 84, 90
NDH 74
Natlačen, Marko 54, 73
negativna selekcija 137
Nekonvertibilnost 195
Nemci 16, 17, 19, 24, 47, 70, 73, 74, 82, 86, 88, 90, 111, 112, 113, 115,
116, 119, 120, 123, 125
nesposobnost prilagajanja 12
newtonscartesijska paradigma 131
NKOJ 103
Nova revija 67, 121
Novak-Očka, Ivan 101
Nürnberg 116
oborožen upor 59, 60, 64, 107
Obrambna taktika 37, 38
obsodbo 1946 7
obveščevalna dejavnost 80
ohranitev kapitalizma 50
okupacija 18
okupatorjevo nasilje 65
oporečniki 150, 185
Organizacija OF 68
osebnost 8, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 188, 189, 202, 205, 207
ostanki prejšnjih meščanskih strank 40
osvobodilna fronta 51, 57, 58, 59, 94
osvobodilna gibanja 76
osvobodilna organizacija 27, 57, 66
Osvoboditev 22, 26, 27, 33, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 46, 48, 50, 51, 54, 56,
60, 63, 65, 66, 70, 73, 75, 95, 114, 116, 126, 134, 143, 146
osvojen ozemlja 120, 122
osvojitve oblasti 15, 36, 40, 47, 51, 82, 88
oživljanje preteklosti 13
partijski monopol 11, 69
Pauker, Ana 50
Penca 95, 97, 101, 102
perestrojka 151
Peterlin 113
Petersdorf 113
planinski četniški odred 85
plebiscit za OF 68
pluralizem 12, 14, 45, 90, 165, 189, 198
politična diferenciacija 97
politična retorika 196
politične stranke 12, 22, 25, 34, 39, 42, 43, 44, 48, 67, 76, 94, 96, 98, 102,

politična nestabilnost 187
 politični pluralizem 102
 predvojna Jugoslavija 204, 211
 preobrazbadružbe 43
 Prerazporejanjenarodnegadohodka 208
 prevzem oblasti 13
 prevzem oblasti 36, 51, 63, 70, 72, 73, 81, 120, 124
 Pridružitvev upor 26
 priznanje okupacije 28, 47, 53, 54
 priznanje svoje narodne samobitnosti 33
 proticerkvena politika 10
 Protiimperialistična fronta 56
 protikomunistična propaganda 52
 protipartijska fronta 75, 77, 84, 87
 protivrska politika 133
 Pugled 98
 Pogleška izjava 98
 Quadragesimo anno 132
 Racionalizem 131
 Rainer 111, 112
 Rapke 112
 razpršitev oblasti 186
 razredni sovražnik 12
 razvoj samoupravljanja 151
 referendum 34, 62, 92
 Reforme leninističnih sistemov 149
 religija 172
 renegat 196, 198, 199
 represalije 25, 37, 59, 67, 72, 86
 Rog 66, 86, 98
 Rösener 111
 Rupnik, Leon 77
 Rus 98
 sabotaža 67
 Samozaščita 27
 Scientizem 131
 sistemske teorije 142
 Skupina Stare pravde 76
 Slovaki 42
 Slovenska legija 76, 85
 Slovenska zaveza 79, 80
 slovenske vlade 91
 Slovenski poročevalec 49, 51, 55, 56, 58, 61, 64, 72, 94
 Slovensko narodno gibanje 76
 slovenstvo 16, 17, 21, 54, 58, 176
 SLS 74, 76, 80, 87, 93, 94, 97
 SNOO 62, 65

socializacija 142
 Socializem kot ideologija 11
 sodelovanje s komunisti 43, 45, 52, 104, 106, 107, 108
 sodelovanje z okupatorjem 18, 19, 20, 27, 63, 68, 88, 107, 127
 Solzhenitsyn 155
 Sovjetski Uголовnyj kodeks 28
 sporazum Tito-Šubašić 90
 srbska čaršija 107
 stabilizacijski program 193
 Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941-1945, I.del, (samozaložba) 76
 strategija kominterne 56
 Straža v viharju 40 76
 Svoboda iskanja 168
 svoboda tiska 212
 SZDL 7, 95, 96, 133
 škof Rožman 8, 53, 77, 111
 Šolar Jakob 76
 število Slovencev 29
 Štih, Bojan 143
 Šubašić 88, 91, 98, 123
 tehnološki razvoj 213
 tehnostuktura 186, 187, 189
 temeljne človekove pravice 130
 teza o odmiranju države 179
 The Economist 153
 Tolstoy 116
 Toman, Tone 102
 Tomšič, Tone 49
 totalitarnost 137, 138, 144, 145, 149, 153, 185,
 Tovarišija 103
 Tržno gospodarstvo 193, 194, 196, 212,
 Turjak 111
 udeleženec v boju za Osvoboditev 65
 umetnost 167, 168, 176
 unitarne države 138
 usmerjeno izobraževanje 161
 ustavne spremembe 199
 Vatikan 9, 38, 54, 106
 vaška straža 79
 velesrbska politika 128
 vernost 172, 173, 175
 Visjak 113
 VKP(b) 60, 100
 vlada v inozemstvu 23
 Vlasov 112, 116
 vodstvo Partije 108
 vojaški puč 93

- vojna kriza 44
- voluntarizem 183
- vprašanje obrambe 17
- vrednostni svet 172
- Wehrmansehaft 119
- zasebni sektor 144
- zasedanje Avnoja 83
- zavezniki 56, 68, 81, 82, 86, 88, 90, 91, 100, 110, 111, 115, 116, 117, 123, 124, 125, 128
- zavračanje OF 63
- zgodovina NOB 70
- Ziherl, Boris 49
- Županov, Josip 187
- 187
- 102
- 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

France Bučar

U S O D N E O D L O Č I T V E

Časopis za kritiko znanosti
117/118 1988

Izdajata:

Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Izdajateljski svet:

Dr. Andrej Kirn (predsednik), Vika Potočnik, Marjan Pungartnik, Branko Gregorčič, Ciril Baškovič, Igor Bavčar, Srečo Kirn, Igor Omerza, Leo Šešerko

Uredništvo

Igor Bavčar, Srečo Kirn, Milan Balažic, Andrej Klemenc, Bojan Korsika, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Mitja Maruško, Igor Omerza, Janez Janša, Leo Šešerko, Samo Škrbec, Peter Wieser, Siniša Zarič, Vekoslav Grmič,

Glavni urednik:

Bojan Korsika

Odgovorni urednik:

Igor Bavčar

Sekretar uredništva:

Tonči Kuzmanič

Naslov uredništva:

Kersnikova 4/II, Ljubljana, tel. (061) 319-498

Oblikovanje naslovnice:

Urh Slamič

Tehnična ureditev te številke:

Petar Pečina in Bojan Pograjc

Računalniško oblikovanje teksta:

Namizno zložništvo Mikro Ade

Tisk: Rangus

Revijo sofinancirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije.

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

France Bučar

Usodne odločitve

časopis
za
kritiko
znanosti

